

Salaliittoteorioiden politiikat

SALALIITTO- TEORIOIDEN POLITIIKAT

**YHTEISKUNTA-
TIETEELLISIÄ
NÄKÖKULMIA**

**ARI-ELMERI
HYVÖNEN
&
NIKO
PYRHÖNEN
(TOIM.)**

Vastapaino
Tampere 2023

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti. Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, etkä tehdä siihen muutoksia. Tarkastele käyttö lupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) on rahoittanut Koneen Säätiö.

DOI: 10.58181/VP9789523970298 (Open Access)

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-952-397-029-8 (painettu kirja)

ISBN 978-952-397-137-0 (Open Access pdf-kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523970298 (Open Access)

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

SISÄLLYS

1. JOHDANTO 7

Niko Pyrhönen & Ari-Elmeri Hyvönen

I: DEMOKRATIA, TOTUUS JA SALALIITTOTEORETISOINNIN MUODOT

2. SALALIITTOTEORiat: ANTIIKISTA 'TOTUUDENJÄLKEISEEN' JULKISEEN TILAAN 61

Ari-Elmeri Hyvönen & Niko Pyrhönen

3. UUSI SALALIITTOAJATTELU JA ETIIKKA 87

Juha Räikkä

4. TODELLISUUDEN JUONELLISTAMISESTA VASTAKERTOMUSTEN POLIITTISEEN MOBILISOINTIIN - SALALIITTOTEORiat KOHTAAVAT KERTOMUSTUTKIMUKSEN JA KAUNOKIRJALLISEN POETIIKAN 105

Samuli Björninen

5. 'PYSYKÄÄ OMASSA TOTUUDESSANNE' - SOSIAALISEN MEDIAN SISÄLLÖNTUOTTAJIEN LÄHESTYMISTAPOJA EPISTEEMISEN PÄÄOMAN HALTUUN OTTAMISEKSI 129

Riina-Julia Solman

II: MEDIA JA SALALIITTOTEORiat

6. HUOMIOTEHDAS, SISÄLTÖSEKAANNUS JA SALALIITTOTEORIOIDEN KIERTO 163

Katja Valaskivi

**7. DIGITAALISET SOTILAAT - QANON JA KAMPPAILU
HYBRIDIN MEDIAYMPÄRISTÖN HALLINNASTA 191**

Petri Jääskeläinen

**8. SALALIITTOTEORiat JA TROLLAUSPOLITIikka
OIKEISTOPOPULISTISINA VIESTINTÄSTRATEGIOINA 219**

Marko Ampuja & Mikko Poutanen

III: SALALIITTOTEORIA OSANA
POLIITTISTA JÄRJESTELMÄÄ

**9. PERUSSUOMALAISET JA VÄESTÖNVAIHTO
- KULTTUURI, 'ROTU' JA SUKUPUOLI
SALALIITTOTEORIASSA 253**

Tuija Saresma

**10. SALALIITTOMAINEN TIEDONTUOTANTO UNKARISSA
2010-LUVULLA 287**

Annastiina Kallius

**11. SALA-, AVO- VAI SEKALIITTO? SALALIITTOTEORiat
KIINALAISIN ERITYISPIIRTEIN 313**

Niki Sopenen

**12. SALALIITTOTEORiat JA KANSAINVÄLINEN
POLITIikka 345**

Janne Riiheläinen

**13. LOPUKSI - MITÄ SALALIITTOTEORIOILLE SITTEN
PITÄISI TEHDÄ? 367**

Niko Pyrhönen & Ari-Elmeri Hyvönen

1. JOHDANTO

Niko Pyrhönen & Ari-Elmeri Hyvönen

Uhkakuvat salaliittoteorioiden roolista demokraattisten instituutioiden ja puolueettoman tiedonvälityksen eroosion kiihdyttäjänä ovat syventyneet ja laajentuneet merkittävästi 2000-luvulla. Osalle suurta yleisöä salaliittoteoriat tulivat tutuiksi Yhdysvaltain vuoden 2016 presidenttikampanjan aikana, kun Donald Trumpin sinnikkäästi esille nostamat väitteet laajamittaisesta vaalivilpistä levisivät Twitteristä, vastamedian julkaisuista ja Trumpin sosiaalisen median kannattajaryhmistä journalistiseen mediaan. Vaalivilppiväitämien ilmaantuessa arvostettujen julkaisujen etusivuille ympäri maailman oli ensireaktiona niin uutislähteiden kuin yleisönkin keskuudessa hämmennys. Salaliittoteoretisointia oli totuttu pitämään lähinnä erilaisten marginaaliryhmien liikehdintänä. Niiden kannattajia tarkasteltiin julkisuudessa vastaavanlaisena esoteerisena kuriositeettina kuin vaikkapa ufoyhteisöjä tai maailmanlopun kultteja. Kuitenkin viimeistään keväällä 2020, kun koronapandemia mullisti miljardien ihmisten arkea, salaliittoteoriat koronaviruksen alkuperästä, tahallisuudesta levittämisestä sekä ihmiskunnan massiivisesta valvonnasta ja hallinnasta koronarokotteen avulla tulivat osaksi tavallisten ihmisten elinpiiriä ja arkikokemusta.

Monille salaliittoteoriat ovat edelleen huvituksen aihe ja viihdyttävää sisältöä, josta ei tarvitse olla erityisen huolissaan. Toisille taas viime vuosien tapahtumat ovat osoitus siitä, että tällaisilla uskomuksilla saattaa olla vakavia seurauksia – seurauksia, jotka eivät rajoitu internetissä esitettyihin, ehkäpä ärsyttäviin, mutta lopulta merkityksettömiin väitteisiin. Eräänä esimerkkinä

salaliittoteoriaväitteiden vakavammista seurauksista voidaan pitää tammikuun 2021 tapahtumia Yhdysvalloissa. Capitol Hillin mellakoiden yhteydessä sosiaalisessa mediassa levinnyttä virheelistä tietoa ja salaliittoteorioita vuoden 2020 presidentinvaaleista pidettiin merkittävänä vaikuttimena tilanteen kärjistymiselle väkivaltaiseksi hyökkäykseksi Yhdysvaltain kongressia vastaan.

Toukokuussa 2022 taas 18-vuotias Payton S. Gendron tappoi kymmenen ihmistä ja haavoitti kolmea Yhdysvaltojen Buffalossa. Joukkomurhan – jonka uhreista lähes jokainen oli tummaihoisen – motivaatioksi paljastui eräs aikamme suosituimmista salaliittoteorioista, niin kutsuttu ”väestönvaihtoteoria”, jonka mukaan perimältään eurooppalaisten enemmistöä ollaan tietoisesti korvaamassa muunlaisilla ihmisillä perinteisesti valkoihoisilla alueilla, kuten Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Niin Yhdysvaltain republikaanipuolueen edustajat kuin esimerkiksi Fox Newsin suosittu, joskin hiljattain potkut saanut, juontaja Tucker Carlson ovat jo pidempään esittäneet hieman salonkikelpoisempia tulkintoja samasta ajatuksesta. Yleensä näissä puheenvuoroissa väitetään, että demokraattipuolueen ajama maahanmuuttolinja on suunniteltu tuomaan maahan lähinnä demokraattien äänestäjiä, ja on siten tietoinen salaliitto poliittisen vallan kasvattamiseksi. Sen sijaan salaliittoteorian rasistisimmat ja väkivaltaisimmat elementit jätetään vähemmälle huomiolle (ks. Sargent 2022; Confessore 2022). Näitä lausuntoja kuuntelevan republikaaniäänestäjän kokemusmaailmassa poliitikkojen varovaisemmat kannanotot kuitenkin todennäköisesti yhdistyvät mediasta ja internetistä saatavilla olevien radikaalimpien versioiden kanssa, joissa väestönvaihto on osa globaalin eliitin salaista suunnitelmaa ”valkoisen rodun” lakkauttamiseksi ja kaikkien kulttuurien yhteensulauttamiseksi.

Euroopassa Unkarin pääministeri Viktor Orbán puhui heinäkuussa 2022 samasta aiheesta, jolloin hän kytki väestönvaihtoteorian oman, salaliittoväitteisiin perustuvan poliittisen mielikuvituksen keskeisiin toimijoihin: Euroopan unioniin ja unkarilais-yh-

dysvaltalaiseen suursijoittajaan ja filantrooppiin George Sorokseen. Orbánin mukaan ”Bryssel, Sorokseen sitoutuneiden joukkojen vahvistamana, haluaa yksinkertaisesti pakottaa maahanmuuttajia [vaivoiksemme]” (Orbán 2022). Unkarin ja Keski-Euroopan tehtävänä on Orbánin mukaan taistella tätä ”väestön korvaamista” vastaan ja siten pelastaa ”Länsi” siltä ”sekarotuisuuden” rappiolta, johon läntisen Euroopan maat ovat sitä ajamassa. Suomessakin vastaavia väitteitä esitetään ajoittain. Tämän kirjan luvuissa 8 ja 9 Mikko Poutanen ja Marko Ampuja sekä Tuija Saresma erittelevät perussuomalaisten poliitikkojen tapaa hyödyntää väestönvaihtoteoriaan liittyviä väitteitä osana omaa poliittista puhettaan.

Salaliittoteorioista on siis tullut erottamaton osa politiikkaa ja julkista keskustelua. Niistä voidaan toki olla huolissaan myös ystävistä, joilla ei ole välittömästi mitään tekemistä perinteisesti ymmärretyn politiikan kanssa – esimerkiksi niihin uskoville yksilöille koituvien terveydellisten, rahallisten ja muiden haittojen näkökulmasta. Poliitiikkaa ja poliittisuutta on kuitenkin vaikea paeta. Sellaisetkin salaliittoväitteet, jotka eivät suoranaisesti käsittele näkyviä poliittisia toimijoita, kuten lääketieteeseen tai ruuan tuotantoon liittyvät salaliittoteoriat, viittaavat kuitenkin yleensä tavalla tai toisella vallankäyttöön ja piilotettuihin valtasuhteisiin. Valta puolestaan kytkeytyy kysymyksiin vastuusta, oikeudenmukaisuudesta ja vapaudesta, ja siksi valtaan liittyvät kysymykset ovat aina joko avoimen poliittisia tai sellaisia, jotka voidaan tuoda poliittisen arvioinnin pariin eli politisoida.

Käsillä oleva kirja pyrkii avaamaan salaliittoteorioiden suhdetta politiikkaan laajasti, myös parlamentaarisen politiikan ulkopuolella. Se kysyy salaliittoteorioihin, poliittisiin toimijoihin ja mediaan liittyviä kysymyksiä ja pyrkii antamaan avaimia näihin kysymyksiin vastaamiseksi. Millaiseksi poliittinen kulttuurimme rakentuu, mikäli salaliittoteoriat saavat julkisessa keskustelussa aiempaa suurempaa jalansijaa? Onko viime vuosien salaliittoteoretisoinnissa jotain uutta? Millä tavalla kysymykset vastuusta

kytkettyvät salaliittoteoretisointiin? Millä tavoin salaliittoteoriat auttavat meitä ymmärtämään demokraattisen poliittisen järjestelmän suhdetta totuuteen ja tietoon? Miten mediatilassa tapahtuneet muutokset, kuten huomiotalous ja algoritmien korostunut rooli tiedonvälityksessä, auttavat hahmottamaan salaliittoteorioiden uudempia kytköksiä politiikan tekoon? Millaista roolia salaliittoteoriat näyttävät maailmanpolitiikassa? Mitä voimme oppia Unkarin kaltaisista valtioista, joissa salaliittoteoreettisesta ajattelusta on jo nyt tullut valtavirtaa? Miltä salaliittoteoreettinen ajattelu ja sisällöntuotanto näyttää länsimaiden ulkopuolella?

Tämä teos tarjoaa lukijalleen monenlaisia uusia ja vanhoja käsitteellisiä välineitä, joilla voi hahmottaa salaliittoteorioiden suhdetta poliittiseen päätöksentekoon ja demokraattiseen kansalaiskeskusteluun – erityisesti salaliittoteorioiden asemaa hybridissä mediatilassa, jossa erilaisten sisältötyyppien rajat ovat auttamatta hämärtyneet (luvut 6 ja 7). Kirjassa myös avataan erilaisia tapoja ja strategioita salaliittoteoreettisten väittämien esittämiseen ja jakamiseen, joilla viraalisesti leviäviä väittämiä voidaan esittää omina ja valjastaa niitä poliittiseen käyttöön, sekä väistää samalla vastuuta välitettyjen väittämien seurauksista. Hyvä esimerkki tästä on tiettyjen poliittisten liikkeiden ja yksittäisten poliitikkojen tapa esitellä väestönvaihtoteoriaa erilaisille yleisöille, vuorotellen yhtäältä radikaalin ja väkivaltaan yllyttävän ilmeisen ja toisaalta yleisjulkisuuden vaatimuksiin sovitetun, riisutun version välillä. Tämä avaa politiikan toimijoille mahdollisuuden pitää kirjaimellisesti maltillisemmän version rajoissa, mutta samalla kuitenkin myös kerätä poliittisia irtopisteitä radikaalimpaa versiota kannattavilta. Millaisia seurauksia tällaisella kaksoispuheella on poliittiselle kulttuurille?

KIRJAN TAVOITE

Viime vuosina on julkaistu myös suomeksi useampia laadukkaita yleistajuisia esityksiä salaliittoteorioiden eri puolista (ks. esim.

Räikkä 2021; Lehtonen 2021; Kivioja 2022; Tomperi 2022). Tässä teoksessa haluamme tarkastella salaliittoteorioita nimenomaisesti eri yhteiskuntatieteellisten ja humanististen tieteenalojen näkökulmasta ja ajantasaisen poikkitieteellisen tutkimuksen valossa. Näin teos luo katsauksen siihen, millaiset tekijät tekevät salaliittoteoretisoinnista tärkeän ja mielenkiintoisen tutkimuskohteen, aivan viime vuosien medianäkyvyyden lisäksi. Ennen kaikkea olemme kiinnostuneita salaliittoteorioiden suhteesta politiikan ilmiöihin ja demokraattiseen järjestelmään.

Tavoitteenamme on antaa kirjan lukijalle *käsitteellisiä välineitä* salaliittoteorioiden, poliittisten toimijoiden ja demokratian suhteen tarkkanäköisemmäksi hahmottamiseksi. Käsite on jotakin, joka nostaa kokemuksesta ja havainnoista esiin yleisempiä piirteitä. Yksittäistapausten, esimerkkien ja erilaisten näkökulmien hyödyntäminen käsitteiden luomisessa ja tarkennuksessa edistää siis sellaista ajattelua, jossa eri ilmiöitä kyetään hedelmällisesti kytkemään toisiinsa.

Kirja ei pyri listaamaan tai tarjoamaan yleiskattausta tällä hetkellä leviävistä salaliittoteorioista, sillä sekä tapaustutkimuksia että laadukasta journalistista sisältöä on kosolti tarjolla aihepiiristä. Sen sijaan yhteiskuntatieteellisen ja humanistisen tutkimuksen pohjalta rakentuvat luvut pyrkivät antamaan yleistajuisia suuntaviivoja ja avaimia, joiden avulla lukija kykenee paremmin analysoimaan niin menneitä, nykyisiä kuin tuleviakin salaliittoteorioita ja niihin kytkeytyvää politiikkaa. Tämän tueksi teoksessa pureudutaan yksittäisiin salaliittoteorioihin silloin, kun niitä käsittelemällä voidaan valaista salaliittoteoretisoinnin politiikkaa määrittäviä ilmiöitä ja kehityskulkuja tuoreista ja tieteellisesti perusteltavissa olevista näkökulmista.

Keskeisiä, kirjan lukuja läpileikkaavia käsitteitä ovat itse salaliittoteorian käsitteen lisäksi *demokratia* ja *poliittisuus*, joihin palataan myöhemmin johdannossa sekä luvussa kaksi. Muissa luvuissa salaliittoteoretisointia analysoidaan muun muassa *ker-*

tomuksen ja totuuden käsitteiden avulla, sekä *sukupuolen* ja *rodun* näkökulmasta. Kirjoittajat hyödyntävät myös erilaisia median ja viestinnän kehitystä kuvaavia käsitteitä. Keskeisiä nykyistä tiedonvälitystä kuvaavia käsitteitä ovat eri mediatyyppien (kuten internet, sosiaalinen media ja perinteiset tv ja sanomalehdet) ristipölyttymiseen viittaavaa *hybridi mediaympäristö*, sekä samaan ilmiöön liittyvät *sisältösekaannus* ja *huomiotehdas*, joita kuvataan tarkemmin luvussa 6. Useammassa kirjan luvussa käsitellään myös reaktioiden aikaansaamiseksi tehtyjä tarkoituksellisia internetprovokaatioita, eli *trollausta*.

Eräs kirjan keskeinen käsite liittyy ajatukseen salaliittoteoretisoinnissa viime vuosina tapahtuneesta muutoksesta. Muun muassa luvuissa kaksi ja kolme keskeisessä asemassa on niin sanottu ”uuskonspirasismi” eli uusi salaliittoajattelu. Lyhyesti kuvattuna kyse on siitä, että salaliittojen kehittälyssä nähdään entistä vähemmän vaivaa, sillä niiden ei ole tarkoitus olla älyllisesti vakuuttavia, vaan aiheuttaa alkukantaisia reaktioita poliittisissa vastustajissa ja oman ryhmän sisällä. Tämä ”uusi” (tai uudempi) salaliittoteoretisointi muistuttaa pikamuotiyhtiöiden tuotteita: ne ”tilataan” internetistä ja unohdetaan melko nopeasti. Samalla ne aiheuttavat elinkaarensa aikana haittaa ympäristölleen. Kuluttajien, eli internetyleisön, reaktioita seurataan salaliittoteorioiden muotoilussa tarkasti ja lopputuotetta muokataan tämän mukaan. Onkin mielenkiintoista pohtia, millaisia seurauksia tällaisella uudella salaliittoajattelulla on demokraattiselle politiikalle.

Uusi ei kuitenkaan ole korvannut vanhaa, vaan täydentää sitä. Klassiset, esimerkiksi juutalasiin, ihmisen kuussa käymiseen ja John F. Kennedyn murhaan liittyvät salaliittoteoriat ovat osoittautuneet erittäin pitkäikäisiksi. Myös syyskuun yhdennentoista päivän iskuihin kytkeytyvä salaliittoteoretisointi loi ympärilleen vuosikymmeniä säilyneen yhteisön. Näillä salaliittoteorioilla on edelleen vaikutusvaltaa, eikä uusi salaliittoteoretisointi niinkään ole syrjäyttämässä niitä, vaan valtaamassa tilaa niiden rinnalta.

SALALIITTOTEORIAT: UUTTA JA VANHAA

Edellä kuvasimme sitä kasvavaa näkyvyyttä, josta salaliittoteoreettiset väitteet julkisessa keskustelussa nauttivat, sekä tämän näkyvyyden aiheuttamaa huolta. On kuitenkin hyvä huomata, että siitä, onko salaliittoteorioihin *uskominen* lisääntynyt viime vuosina – kuten mediassa usein annetaan ymmärtää – ei ole selviä todisteita (van Prooijen ja Douglas 2017). Olemassa oleva aineisto tukee ennemminkin sitä, että salaliittoteorioihin uskominen nähdään eräänlaisena yhteiskunnallisena vakiona, joka heilahtelee kriisitilanteiden myötä, mutta pysyy pitkällä aikavälillä melko samankaltaisena. Internet ja sosiaalinen mediakin vaikuttavat ennemminkin *vahvistavan* kuin *aiheuttavan* taipumusta kannattaa salaliittoteorioita. Toisaalta salaliittoteorioiden systemaattinen tilastollinen tutkimus alkoi vasta reilu kymmenen vuotta sitten, ja siksi pitkien historiallisten muutosten arviointi on erittäin haastavaa. Riittävää tilastoaineistoa yksinkertaisesti puuttuu. (Uscinski et al. 2022).

Salaliittoteorioiden kannatuksen kasvua onkin vähätelty ja kyseenalaistettu esittämällä, että ”ainahan poliitikot ovat valehdelleet” ja ”salaliittoteorioita on ollut keskuudessamme aina”. Yksittäisiä esimerkkejä tai tilastollista todistusaineistoa ei ole vaikea löytää näidenkään väittämien tueksi. Esimerkiksi sanomalehtiin lähetetyissä lukijakirjeissä salaliittoteoretisoinnin piikit osuvat 1900-luvun taitteeseen ja kylmän sodan alkuvuosiin (Uscinski ja Parent 2014, 105–124). Toisaalta internetin voidaan ajatella korvanneen sanomalehtien sivut salaliittoteoretisoinnin pääasiallisena kanavana. Jo kaksikymmentä vuotta sitten julkaisussa kirjoituksessaan politiikan teoreetikko Jodi Dean toteaa nykyaikaisen mediatilan ruokkivan epävarmuuden kokemusta ja epäilyä siitä, että kulissien takana tapahtuu jotain. Eri TV- ja radiokanavien uutiset, päivä- ja iltapäivälehdet, verkkosivut ja internetkeskustelut luovat yhdessä ympäristön, jossa kohtaamme keskenään ristiriitaisilta vaikuttavia tosiasioita ja tulkintoja tapah-

tumista. Näin syntyviä epäilyksiä ruokkii edelleen informaation loputon määrä, josta voidaan löytää ”todisteita” villeillemmekin epäilyksille (Dean 2000).

Kysymystä salaliittoteoretisoinnin yleistymisestä olisikin syytä tarkastella enemmän sitä kautta, kuinka monen ihmisen päivittäiseen uutisvirtaan tulee salaliittoteoreettista sisältöä tai kuinka moni ihminen on kokonaan tai lähes kokonaan sellaisten tietolähteiden varassa, jotka säännönmukaisesti jakavat polarisoivaa ja voimakkaiden tunteiden ryydittämää salaliittoteoreettista sisältöä. Tässä mielessä salaliittoteorioilla on kiistatta varsin uudentyyppinen *rooli* julkisessa keskustelussa. Vaikka aukottomia todisteita asiasta ei toistaiseksi ole esitetty, voidaan pitää todennäköisenä, että salaliittoteorioiden *kannatuksesta* on tullut yleisempää kuin ennen (Räikkä 2021, 11–12; Stano 2020). Kannatus ja uskominen eivät ole tismalleen sama asia, kuten kirjan myöhemmät luvut omalta osaltaan tuovat esiin. Sama henkilö, joka ei kyselytutkimuksessa vastaa todella uskovansa mihinkään tutkituista salaliittoteorioista, saattaa kuitenkin julkisesti ainakin vihjailla ja tuoda esiin epäilyksiä, jotka tukevat jotakin salaliittoteoreettista väitettä. Toimintaa ei tällöin ohjaa niinkään tiedollinen uskomus (”uskon, että väite X on totta”) kuin omakuvaan ja poliittisiin päämääriin kytkeytyvät motiivit (”väitteen X esittäminen on poliittisen maailmankuvani mukaista toimintaa”). Kyse on paitsi minäkuvasta, myös ennen kaikkea ryhmäsamaistumisesta.

Kun huomio kiinnitetään yleisön sijaan salaliittoteorioita aktiivisesti levittäviin tahoihin, muuttuu motiivien kirjo yhä monisävyisemmäksi. Usein on vaikea erottaa selvästi, mihin salaliittoteorioiden levittäjät aidosti uskovat ja mikä taas on liiketoimintaa, identiteetin korostamista tai jotain muuta. Merkittävimmät salaliittoteorioita levittävät tahot, esimerkiksi Yhdysvalloissa vaikkapa Steve Bannonin luotsaama *Breitbart News* ja Alex Jonesin *Infowars*, ovat yrityksiä, joiden liiketoimintaa mitataan miljoonissa tai kymmenissä miljoonissa. Se, uskovatko tai uskoi-

vatko Bannon ja Jones itse media-alustoillaan levitettyihin teorioihin, on toissijaista.

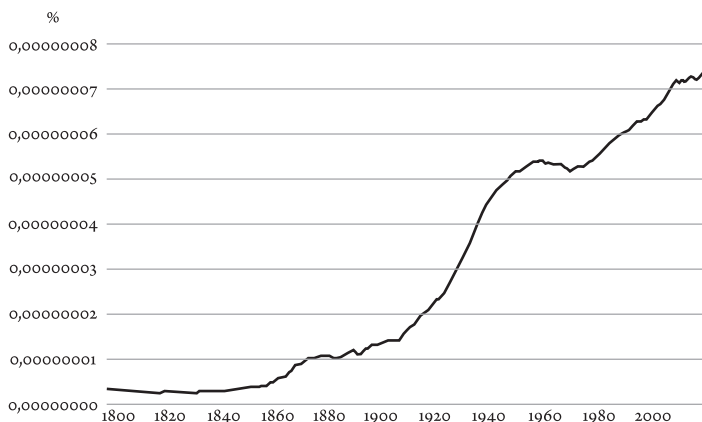
Salaliittoteoretisointi vaikuttaa myös muuttavan muotoaan. Salaliittoteorioita on perinteisesti pidetty poliittisten ja yhteiskunnallisten väliinpuotoajien keinona järkeillä mielekkyyttä omaan tilanteeseensa (Uscinski ja Parent 2014, 22). Kulttuurintutkija Fredrick Jamesonin mukaan salaliittoteoria on ”köyhän miehen kognitiivinen kartta”, jonka avulla yritetään ymmärtää globaalin kapitalismin tuottamia ilmiöitä (Jameson 1988). Trumpin kaudella taas salaliittoväitteiden esittäminen ei ollutkaan enää ”ikuisten poliittisten häviäjien viimeinen oljenkorsi, vaan voittajien ensimmäinen” (Muirhead & Rosenblum 2019, 5). Saman ilmiön voidaan katsoa yleistyneen varsinkin uusautoritaarisissa valtioissa, kuten Turkissa (De Medeiros 2018) ja Unkarissa (Kallius, luku 10 tässä kirjassa). Tällöin salaliittoteoria ei enää ole niiden henkinen turva, joilla ei ole valtaa yhteiskunnassa, vaan poliittisen eliitin keino hämmentää ja hiljentää oppositiota. Vaikka valtioiden välillä on huomattavia eroja sen suhteen, kuinka suoraan niiden vallanpitäjät esittävät salaliittoteoreettisia väittämiä, salaliittoajattelusta ja sen lieveilmiöistä on tullut yhteiskunnan valtavirtaa.

Riippumatta siitä, onko niihin uskomisen kyselytutkimusten mukaan kasvanut vai ei, nykyään salaliittoteorioilla on julkisessa tilassa näkyvyyttä, jota niillä ei aina ole ollut. Siksi myös niihin liittyvät huolet on syytä ottaa vakavasti. Poliitikassa salaliittoteoretisoinnin haittavaikutuksiin liittyvät uhkakuvat ovat usein järjestyttävämpiä kuin muilla elämänaloilla. Ilmastonmuutosta koskevat salaliittoteoriat ovat tästä silmiinpistävin esimerkki. Siirtymä kohti ekologisesti kestävää yhteiskuntaa on ehkäpä merkittävin haaste, jonka poliittiset yhteisöt ovat maailmanlaajuisesti kokeneet. Tällä saralla salaliittoteorioiden vaikutusvalta on paitsi poikkeuksellisen suurta, myös erityisen vaarallista. Sellaisten salaliittoteorioiden kannattaminen, jotka kieltävät esimer-

kiksi ilmastonmuutosta koskevan tieteellisen konsensuksen, saattaa kriittisellä tavalla hidastaa poliittista päätöksentekoa. Tällöin sellaisia päätöksiä, joiden avulla ilmastonmuutoksen pahimmat vaikutukset voitaisiin estää ja yhteiskuntien sopeutumiskykyä kasvattaa, ei saada tehtyä ajoissa.

Salaliittoteorioiden kannatusta voidaan kuitenkin pitää huolestuttavana riippumatta siitä, koskeeko niiden varsinainen sisältö ihmisten ja kansakuntien kohtalonkysymyksiä. Salaliittoteorioiden kannattamisella vaikuttaa nimittäin olevan yhteys radikalisaatioon ja taipumukseen hyväksyä väkivalta osana poliittista toimintaa. Samoista syistä niiden leviäminen saattaa hidastaa ja vaikeuttaa konfliktien rauhanomaisia ratkaisuja (Vegetti ja Litvay 2021; Greenhill et al. 2017). Vielä laajemmin: mielekäs demokraattinen keskustelu edellyttää kansalaisilta jonkinasteista jaettua todellisuuskäsitystä, eli yhteistä näkemystä siitä, mikä on faktuaalisesti totta, kenen hallussa valta on, ja millaisia tavoitteita politiikassa ajetaan. Salaliittoteorioiden yleistyminen saattaa johtaa tilanteeseen, jossa ihmisten käsitykset ja kokemukset monien faktojen *olemassaolosta* ovat radikaalisti erilaiset. Tällainen tilanne eroaa huomattavasti sellaisesta erilaisiin arvoihin tai ideologioihin perustuvasta erimielisyydestä, joka kuuluu elimellisesti demokraattiseen hallintomuotoon.

Ovatko salaliittoteoriat murentaneet yhteiskunnallista luottamusta, vai onko niiden lisääntynyt näkyvyys keskuudessamme kenties merkki myös aivan muista syistä johtuvasta luottamuksen rapautumisesta? Molempia tulkintoja on esitetty laadukkaan tieteellisen tutkimuksen pohjalta, eikä kumpikaan tulkinnoista sulje toista pois. Salaliittoteorioiden kohdalla on kuitenkin tärkeä huomata, että ”vaihtoehtoiset faktat” kytkeytyvät tyypillisesti johonkin radikaaliin ideologiaan tai poliittiseen agendaan. Vaikka myös poliittisesti vaikutusvaltaiset tahot ovat käyttäneet tiettyjä salaliittoteorioita hyväkseen, ja nämä puheenvuorot ovat hyvästä syystä saaneet paljon huomiota osakseen julkisessa kes-

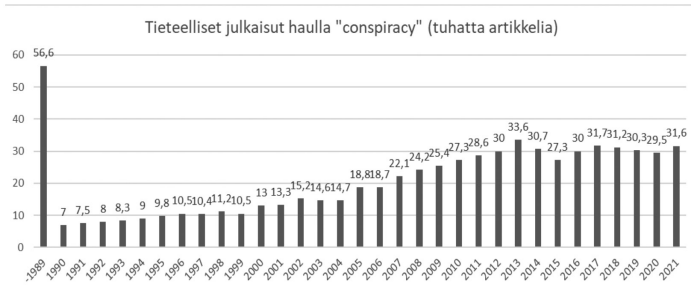

KUVIO 1: Salaliittoteorioita käsittelevien kirjojen osuus kaikista julkaistuista kirjoista (Lähde: Google Ngram Viewer)

kustelussa, tieteellinen tutkimus osoittaa, että näissä ulostuloissa on kysymys jäävuoren huipusta. Poliitikot eivät tyypillisesti keksi salaliittoteorioita omasta päästään tai puolue-elinten virallisissa kokouksissa. Sen sijaan he kuratoivat tarkoituksiinsa sopivia salaliittokertomuksia valtavasta määrästä netissä kiertäviä kuvia, tekstejä ja videoita (ks. esim. Pyrhönen ja Bauvois 2020). Toisinaan virheellisiä tosiasiaväittämiä esitetään varmana tietona, kuten Yhdysvaltain presidentinvaalien vaalivilppiväittämien kohdalla, mutta usein sosiaalisen median vaikuttajat ja politiikkaan pyrkivät henkilöt kehystävät salaliittoteoreettisen sisällön epäilyksiin, huoliin ja epävarmuuksiin. Tämä näkyy esimerkiksi silloin, kun ”kokeellisen” koronarokotteen vastustajat kyseenalaistavat lääketieteellisen tutkimuksen luotettavuutta viittaamalla lääkeyhtiöiden ansaintalogiikkaan.

SALALIITTOTEORIAMUTKIMUKSEN KOHTEENA

Salaliittoteoretisoinnin yleistymistä voidaan tarkastella myös vä-

KUVIO 2: Hakusanalla ”conspiracy” löytyvät tieteelliset julkaisut vuosittain vuoteen 2021 asti. (Lähde: Google Scholar)

lillisesti sitä koskevan tutkimuksen kautta. Tässä kohdin ei voida puhua aihepiirin yhtäkkisestä noususta tutkimuksen kohteeksi. Vaikka viimeisen viiden vuoden aikana tapahtunutta salaliittoteoretisoinnin nopeaa vakiintumista julkiseen keskusteluun voi-kin luonnehtia jonkinlaiseksi läpimurroksi, pidemmän aikavälin historiallinen tarkastelu osoittaa, että salaliittoteorioita koskeva tiedonintressi on kasvanut tasaisesti jo huomattavasti pidemmän aikaa, aina teollisen ajan alusta lähtien (ks. kuvio 1 sivulla 18).

Myös tieteentekijöiden kasvava kiinnostus salaliittoteorioita kohtaan edeltää salaliittoteoretisoinnin läpimurtoa julkisessa keskustelussa. Tieteellisiä artikkeleita indeksoivan Google Scholarin mukaan julkaisuja, joissa mainitaan englanninkielinen salaliitto tarkoittava sana ”conspiracy”, ilmestyy nykyään vuosittain noin 30 000 (ks. kuvio 2). Tämä on noin kolme kertaa suurempi vuosittainen julkaisumäärä kuin kertaakaan ennen vuotta 2000. On huomionarvoista, että jo esimerkiksi Donald Trumpin vaalikampanjaa edeltäneiden kahden vuoden aikana, vuosina 2013 ja 2014, julkaistiin enemmän tutkimusta salaliittoteorioista kuin kaikkina vuotta 1990 edeltävinä vuosina yhteensä. Huomionarvoista on myös se, että osa tutkimuksessa käytetystä sanastosta on melko

uutta perua. Salaliitto-oletusten määrittämään ajatteluun ja salaliittoväitteillä politikointiin viittaava *conspiracism* (josta tässä teoksessa käytämme ajoittain ilmaisua *conspirasismi*) alkaa esiintyä kirjallisuudessa vasta 1990-luvun jälkimmäiselle puoliskolle tultaessa.

Kaiken kaikkiaan salaliittoteorioiden tieteellinen tutkimus ei muodosta yhtenäistä kenttää, jonka eri suuntauksat olisi helppo tiivistää oppikirjamaiseen muotoon. Aihepiiriä tutkitaan muun muassa psykologiassa, filosofiassa, politiikantutkimuksessa, uskontotieteessä, kirjallisuustieteessä, kulttuurintutkimuksessa, kielitieteessä, historian tutkimuksessa ja mediatutkimuksessa. Kukin ala lähestyy aihetta omasta näkökulmastaan, joskin myös poikkitieteellistä tutkimusta tehdään yhä enemmän. Käsillä olevan kirjan kirjoittajat edustavat politiikan, median, sukupuolen, kirjallisuuden ja uskonnon tutkimusta sekä antropologiaa. Teos on siis tarkoituksellisesti poikkitieteellinen. Samalla sen ytimen muodostaa nimenomaan kiinnostus salaliittoteorioiden rooliin poliittisessa julkisuudessa ja niiden vaikutus demokraattiseen kansalaiskeskusteluun. Menetelmällisesti luvut edustavat laadullista tutkimusta, jossa analysoidaan puhetta, tekstiä, ja niissä käytettyjä tyylikeinoja. Tämän pohjalta pyritään tekemään päätelmiä, arvioita ja valottamaan tutkittavan kohteen taustalla vaikuttavia tekijöitä. Erityisesti johdantokappaleessa pyrimme taustoittamaan näitä analyyseja kuvaamalla salaliittoteorioiden määrällisen tutkimuksen tuloksia psykologian ja politiikan tutkimuksen aloilta sikäli, kuin ne auttavat ymmärtämään myöhemmissä luvuissa esiin nostettuja aihepiirejä ja kriittisiä tarkasteluja. Käymme läpi myös tiettyjä keskeisiä ja tunnettuja teoreettisia huomioita salaliittoteoretisoinnin suhteesta poliittisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Nimenomaan salaliittoteoretisointiin keskittyvän tutkimuksen lisäksi aihepiiriin liittyviä ongelmia on nostettu esiin laajempia kysymyksiä luotaavissa teoksissa. Nykyisessä muodossaan

huoli salaliittoteorioista voidaan johtaa 1950-luvun yhteiskunnallisiin keskusteluihin. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen julkaistut analyysit fasismin ja totalitarismin ennakkoehdoista nostivat salaliittoteorioiden roolin esiin. Esimerkiksi saksalaisen filosofin ja niin kutsutun ”Frankfurtin koulukunnan” perustajan Theodor Adornon yhdessä Stanfordin yliopiston psykologien kanssa työstämä *The Authoritarian Personality* mainitaan usein eräänä ensimmäisistä pyrkimyksistä ymmärtää salaliittoteorioiden politiikkaa. Erityisesti teos valottaa sitä, miten salaliittoteoriamaiset epäilykset vallanpitäjien juonista ruokkivat autoritaarisia ja demokraatiavastaisia ajattelutapoja (Adorno et al. 2019, alkup. 1950). Toisen Saksasta Yhdysvaltoihin paenneen juutalaisajattelijan, politiikan teoreetikko Hannah Arendtin teos *Totalitarismin synty* (Arendt 2013, alkup. 1951) nostaa niin ikään esiin salaliittomaisen ajattelun roolin kansallissosialistien ja stalinistien toiminnassa.

Ehkäpä selväsanaissimmin ilmiöön paneutui samoihin aikoihin julkaistu itävaltalais-brittiläisen filosofin Karl Popperin *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset* -teoksen toinen painos (alkup. 1952), joka määrittelee ”yhteiskunnan salaliittoteorian” sellaiseksi näkemykseksi,

jonka mukaan tietyn yhteiskunnallisen ilmiön selittäminen merkitsee sitä, että meidän on löydettävä ne ihmiset tai ryhmät, joiden etujen mukainen tämä ilmiö on (joskus kyseessä saattavat olla myös piiloodut, jotka on aluksi paljastettava), ja jotka ovat muodostaneet salaliiton ja suunnitelleet ko. tapahtuman (Popper 1974, 400–401).

Popperin kuvaus tavoittaa monia nykyajankin salaliittoväitteistä tuttuja piirteitä, kuten oletuksen siitä, että jos jokin tapahtuma hyödyttää jotain toimijaa, on tämän toimijan täytynyt olla tapahtuman takana. Popperin mukaan salaliittoteoria on maallistunut versio uskonnollisesta uskomuslogiikasta, jossa Jumala

tai jumalat on korvattu vaikutusvoimaisilla ihmisillä. Kuten uskonnossa, salaliittoteorioissa maailmaa määrittää radikaali hyvän ja pahan välinen taistelu sekä lupaus lopullisen voiton mahdollisuudesta.

Ehkäpä tunnetuin teoreettinen esitys salaliittoteorioiden roolista politiikassa on Richard Hofstadterin vuonna 1960-luvun alussa julkaistu essee *The Paranoid Style in American Politics*. Hofstadterin kuvaaman vainoharhaisen tyylin ytimessä on kuva ”valtavasta ja uhkaavasta salaliitosta, jättiläismäisestä mutta salakavalasta vaikutteiden koneistosta”, joka uhkaa vallitsevaa elämäntapaa. ”Vainoharhaiseksi” tämän ajattelun ja politikoinnin tyylin tekee se, että tällaisessa maailmankuvassa salaliitot nähdään kaikkien olennaisten tapahtumien liikkeellepanevana voimana. Nykyhetki on aina viimeinen rintama pahan voimia vastaan (Hofstadter 2008, 29–30). Hofstadterin esseeseen klassikkoasema on perusteltu, sillä se luonnostelee historiallisten esimerkkien kautta useita keskeisiä salaliittoteoretisoinnin piirteitä, jotka ovat pysyneet suhteellisen muuttumattomina toisen maailmansodan jälkeen. Esimerkiksi tällä hetkellä suosituimpia ja laajimmin kiertäviä väestönvaihto-, Great Reset-, Deep State- ja ilmastohuijaus-salaliittoteorioita yhdistää korostuneen globaali ulottuvuus ja koko ihmiskunnan skaala. Tällainen salaliittoteoretisointi piirtää tarinan kaarta suurelle ja kaikenkattavalle kertomukselle, jonka mukaan varjoissa operoiva eliitti on parhaillaan muokkaamassa kokonaisista sivilisaatioista radikaalisti toisenlaisia. QAnon-salaliittoteorian näkemys tulevasta ”myrskystä”, jossa maailman kohtalo ratkeaa, on kuin suora sovellus Hofstadterin kuvauksista.

MIKÄ ON SALALIITTOTEORIA?

Salaliitoille, salaliittoteorialle ja politiikalle on olemassa monia määritelmiä. Siksi myös kysymystä niiden suhteesta toisiinsa voidaan lähestyä monesta eri näkökulmasta riippuen siitä, mil-

laiseksi poliittinen toiminta ymmärretään ja millä tavoin salaliittoteoreettinen ajattelu määritetään. Myös paikallinen kulttuuri ja historia on syytä ottaa huomioon. Käsillä olevan teoksen eräänä tarkoituksena on antaa tilaa erilaisille tavoille hahmottaa tätä suhteiden verkostoa. Aluksi on kuitenkin syytä tarjota lukijalle alustavia käsitteellisiä suuntaviivoja.

Mikä on salaliittoteoria? Romaanisissa kielissä ja englannissa salaliittoteoria sanana (esimerkiksi englannin *conspiracy*) juontuu etymologisesti latinan sanoista *con* ja *spirare*, kirjaimellisesti ”hengittää yhdessä”. (Ohimennen sanoen: maailmanlaajuiseksi pandemiaksi levinneeseen hengitystiesairauteen liittyvien lukemattomien salaliittoväitteiden kohdalla tämä etymologia saa ironisen sävyn, kun maailmaa johtavan ”salaisen eliitin” yhteinen henki piilottaa itsensä hengityksen salpaavan sairauden taakse.) Ilmiön tarkemmaksi hahmottamiseksi on kuitenkin syytä katsoa etymologiaa pidemmälle.

Salaliittoteoretisoinnin merkitystä voidaan alkaa keräillä auki vaikkapa sanakirjamääritelmää laajentaen. Kielitoimiston sanakirjan mukaan *salaliitto* on kahden tai useamman henkilön salainen sopimus jonkin tavoitteen saavuttamiseksi. Salaliittoteoria puolestaan on ”oletus jonkinlaisen salaliiton olemassaolosta” (Kotus 2020). Vastaavaa ilmiötä esiintyy myös yksilötasolla: koska en voi varmaksi tietää, mitä toinen ihminen ajattelee ja mihin hän pyrkii, saatan olettaa hänellä olevan salattuja aikomuksia. Esimerkiksi keskustelukumppanin syyttäminen ”käänteispsykologian” käyttämisestä olettaa hänen tavoittelevan eri lopputulosta kuin sitä, mihin hän ääneen lausutusti pyrkii. Yksinkertaisimmat salaliittoteoriat voidaankin nähdä tämän ajattelumallin sovellutuksina. Sen sijaan, että oletetaan salattuja tavoitteita yksilöille, oletetaan, että joukko ihmisiä toimii yhdessä ja veteele kulisseyssä naruja jonkin salatun päämäärän edistämiseksi.

Maailmanpolitiikasta tuttu esimerkki vastaavanlaisesta ajattelusta on asevarusteluun liittyvät tulkinnot. Tehdäänkö hankintoja

puolustuksen vahvistamiseksi vai hyökkäykseen valmistautumiseksi? *Turvallisuuskilemmaksi* kutsutussa tilanteessa valtiot eivät voi olla varmoja toistensa todellisista aikomuksista, joten niiden voi olla järkevintä *olettaa* muilla olevan pahoja, salattuja aikeita. Valtioiden ja muiden maailmanpolitiikan toimijoiden välisen yhteistyön syventäminen pyrkiikin yleensä vähentämään tarvetta tehdä tällaisia oletuksia. Yleensä valtioiden ei kuitenkaan ajatella olevan salaliitossa toisiaan vastaan, vaikka tällainenkin mahdollisuus on toki olemassa.

Kielitoimiston määritelmää salaliittoteoriasta voidaan pitää turhankin laveana. Määritelmää on syytä täsmentää vielä hieman, jotta sitä voidaan tarkemmin soveltaa käsitteellisessä analyysissä. Tutkimuskirjallisuudessa salaliittoteoria määritellään yleensä pyrkimykseksi selittää merkittävät yhteiskunnalliset ja poliittiset tapahtumat vetoamalla vaikutusvaltaisten tahojen salaisiin juonisiin (esim. Douglas et al. 2019). Usein tällaisiin selityksiin liittyy vahva tarinallinen pohjavire. Salaliittoteoretisointi on tapa tulkita maailmaa sellaisen kehyksen läpi, jossa hyvät ja pahat voimat taistelevat keskenään (ks. luku 4 tässä kirjassa). Tämän teoksen luvuissa salaliittoteoriat ymmärretäänkin ennen kaikkea tarinallistettuina selityksinä, jossa keskeiset yhteiskunnalliset tapahtumat selitetään salaisien juonien lopputulemana. Samalla huomioimme myös salaliittoteoreettisen puheen muutokset: niin sanottu ”uuskonspirasismi” tai uusi salaliittoteoreettinen ajattelu korostaa entistä vähemmän tarkkaan hiottujen ”teorioiden” roolia. Sen sijaan salaliittoväitteitä heitellään varomattomasti, provokatiivisesti ja usein ilman ”vaihtoehtoisen selitysmallin” tarkempaa avaamista.

Sen lisäksi, että salaliittoteoria viittaa vaikutusvaltaisten tahojen juonitteluun, tutkimuskirjallisuudessa salaliittoteorialla tarkoitetaan yleensä oletusta *sellaisen salaliiton olemassaolosta, jota ei yleisen tai hyvin perustellun näkemyksen mukaan ole tehty*. Esimerkiksi se, että Julius Caesar murhattiin salaliittolaisten toimesta ei ole salaliittoteoria, vaan vakiintunut historiallinen näkemys.

Vaikka salaliittoteoriassa siis selitetään ilmiöitä salaliitoilla, kaikki salaliittoselitykset eivät ole salaliittoteorioita. Sen sijaan salaliittoteorioissa on kyse nimenomaan sellaisista selityksistä, jotka ovat poikkeuksellisen kiistanalaisia ja kyseenalaistettuja tiedontuottajien parissa, kuten tutkijoiden, journalistin ohjeisiin sitoutuneiden mediatoimijoiden ja viranomaisasiantuntijoiden (Räikkä 2021, 39). Salaliittoteoretisointiin liittyy ristiriita tiedollisten auktoriteettien kanssa. Myös näyttökynnys salaliiton ”todistamiselle” on yleensä matalampi kuin vakiintuneelta näkemykseltä vaadittu näyttö (Räikkä 2021, 10–11, 27–39). Usein salaliittoväitteen *kannattamisella* ajetaan selvää poliittista päämäärää. Siksi on toissijaista, kuinka kirjaimellisesti väitteeseen *uskotaan*.

Tällaisen tarkennuksen ansiosta voidaan salaliittoteorian määritelmästä rajata ulos sellaiset tapahtumien selitykset, joissa mainittuja salaliittoja pidetään laajalti todellisina tai ainakin verrattain varteenotettavina selityksenä tapahtumille. (Tällaisia ovat esimerkiksi Hitlerin salamurhaan tähdännyt *Operaatio Valkyyria* tai CIA:n *Projekti MK-Ultra*, jossa kehiteltiin tehokkaampia kuulustelumenetelmiä antamalla koehenkilöille psykoaktiivisia huumeita ilman heidän suostumustaan.) Epäuskottavia *salaliittoteorioita* ja perusteluja *salaliittoselityksiäkin* voidaan myös esittää samasta tapahtumasta: esimerkiksi syyskuun 11. päivän iskujen yleisesti hyväksytty selitys viittaa pienehkön terroristijoukon salaliittoon, kun taas tapahtuman vaihtoehtoiset selitykset nojaavat ajatukseen esimerkiksi Yhdysvaltain hallinnon sisällä toteutettuun salaliittoon.

Salaliittoteorioina tutkittavalla ilmiölle on olemassa myös vaihtoehtoisia termejä, jotka eivät kuitenkaan ole vakiintuneet tieteelliseen kielenkäyttöön, saati yleiskieleen, vaikka saattavatkin olla käsitteellisesti tarkempia. Esimerkiksi folkloristiikan väitöstutkija Toni Saarinen (2019) on tarjonnut ”salaliittoteorialle” vaihtoehtoista termiä ”maailmanhallintamyytti”. Saarinen perustelee termin sopivuutta ensinnäkin huomauttamalla, että sa-

laliittoteorioiksi kutsutuissa väittämissä ja tarinoissa ”salaliiton” perimmäiseksi motiiviksi tarjotaan tyyppillisesti yliluonnollisen voimakkaiksi väitettyjen yksilöiden tai ryhmittymien tavoitetta hallita maailmaa tai jotain keskeisen tärkeää sivilisaatiollista ulottuvuutta ja toimia näin jonkinlaisina uuden maailmanjärjestyksen airuina. Lisäksi, koska monet salaliittoteorioista liikkuvat josakin luonnollisten ja yliluonnollisten selitysten rajamaastossa, näitä ”teorioita” on käytännössä mahdotonta edes yrittää testata tai todistaa tosiksi sen enempää kuin esimerkiksi raamatullisia kertomuksia maailman synnystä tai luonnonuskontojen myyntejä. Vaikka allekirjoitamme Saarisen tärkeät huomautukset, tämän kirjan puitteissa pysyttäydymme silti yleiskielisyyden ja tunnettuuden nimissä salaliittoteoria-termissä. Käsitellessämme viime vuosina kehittynyttä uudenlaista salaliittoteoretisointia käytämme ajoittain ilmausta *uuskonspirasismi*, jonka etuna on juuri huomion ohjaaminen pois *teoria*-sanasta ja kohti salaliittoajattelun hahmottamista kokonaisvaltaisena maailmankuvana.

Julkisessa keskustelussa salaliittoajattelu on sukua yleiselle skeptisyydelle ja taipumukselle epäillä toimijoiden motiiveja. Usein salaliiton kannattaja ajatteleekin olevansa kriittisempi ajattelija kuin muut. Julkaistiinko tieto Sanna Marinin aamupalojen maksamiseen liittyvistä epäselvyyksistä *tarkoituksella* päivää ennen kuntavaalien 2021 ennakkoäänestyksen alkamista? Oliko kyseessä tietoinen pyrkimys murentaa pääministerin ja hänen puolueensa suosiota? Tiettyyn rajaan asti tällainen epäileväisyys on tervettä ja edistää kriittistä julkista keskustelua. Aina siihen ei myöskään liity minkäänlaisia ongelmallisia oletuksia salaisista sopimuksista. Yleinen epäileväisyys on siis syyt erottaa salaliittoteorioiden kannattamisesta. Äärimmillen vietyä epäileväisyyskin kuitenkin heikentää demokratian toimivuutta, sillä sen seurauksena julkinen keskustelu ei koskaan pääse keskittymään ”itse asiaan”, vaan poukkoilee loputtomasti korkeintaan asian liepeillä, syytöksestä ja epäilyksestä toiseen.

Ajoittain onkin hyvä muistuttaa itseään ja muita Johan Wolfgang von Goethen olleen todennäköisesti oikeassa todetessaan ”väärinkäsitysten ja leväperäisyyden” saavan ”maailmassa aikaan paljon enemmän pahaa kuin viekkaus ja ilkeys” (Goethe 1999 [1774/1787] 4 [suomennosta muokattu]).

Myöskään väite salaliittoteoreetikon muita kriittisimmistä ja itsenäisemmistä ajattelutaipumuksista ei yleensä kestä päivänvaloa. Tästä merkinä voidaan pitää sitä, että väite kriittisestä ajattelusta esitetään usein salaliittoteoreetikko-yhteisöille ominaisten kliseiden muodossa: ”ota asioista itse selvää” tai ”älä ole lamma”. Itsenäinen ajattelu toimiikin tästä näkökulmasta ennemminkin ryhmäsamaistumisen välineenä kuin aitona osoituksena kyvystä irtautua sosiaalisen paineen ikeestä.

Nämä erottelut ovat ajattelumme kannalta tärkeitä erityisesti sellaisena aikana, jolloin salaliittoteoretisointi herättää paljon keskustelua. Ajoittain julkisessa keskustelussa salaliittoteorioiden valtavirtaistumisen aiheuttama huoli uhkaa peittää alleen salaliittoajattelun eri sävyt. Mikä tahansa salaliittoteorialta kalskahtava väite voidaan huoletta sijoittaa samaan koriin kaikkein oudoimpien liskoihmissalaliittoteorioiden kanssa tekemättä sen kummempaa eroa näiden välille. Toisaalta tällaisten ”maltillisempien” salaliittoteorioiden esittäjä ei välttämättä itse edes ymmärrä tehneensä salaliittoväitettä. Hyvä esimerkki tästä nähtiin maaliskuussa 2021, kun MTV Uutisten päätoimittaja Ilkka Ahtiainen julkaisi Twitterissä seuraavan pohdinnan:

Alan pikku hiljaa epäillä, että #liikkumisrajoitus-suunnitelmat ovat syötti, jolla maan #hallitus haluaa ohjata huomion pois jostain muusta. Mutta mistä? Onko arvauksia tai peräti tietoa? #korona #politiikka #sulkutila #lockdown (Twitter 9.3.2021, 13:58)

Viestiä seuranneessa keskustelussa Ahtiaista syytettiin salaliittoteorioiden levittämisestä, ja jyrkimmillään hänen väitteensä sa-

maistettiin QAnon-tyyliseen poliittiseen liikehdintään. Vastauksessaan kritiikkiin Ahtiainen puolestaan vaikutti yllättyneeltä ja harmistuneelta salaliittoteoretisointisyytteistä. Tästä huolimatta on kuitenkin selvää, että

- (1) väite hallituksen harhauttamisaikeista on salaliittoteoria – se esittää oletuksen kullisten takaisista aikomuksista, jotka halutaan salata julkisuudelta.
- (2) tämän kaltaisella salaliittoteorialla on hyvin vähän yhteistä QAnonin kaltaisten maailmanhallintasalaliittojen kanssa.

Tässä mielessä Ahtiaisenkin tapaus tukee laajempaa havaintoa siitä, että yksilön toiminnan *intentioiden* eli tarkoitusperien spekulointi ei monesti ole kovin hedelmällistä toiminnan *seurauksia* arvioitaessa. Yksilön ei tarvitse olla itse salaliittoteoretikko voidakseen toimia tavalla, joka tukee laajamittaista salaliittoajattelua tai jota salaliittoteoretikot voivat käyttää hyväkseen julkisessa keskustelussa.

SALALIITTOTEORiat JA POLITIIKKA

Kuten salaliittoteoriat, myös politiikka ja poliittisuus voidaan ymmärtää usealla eri tavalla. Joskus julkisessa keskustelussa politiikkaa pidetään vain välineenä muualta annettujen tavoitteiden toteuttamiseksi, tai pahimmillaan esteenä hyviä asioiden saavuttamiselle. Toisaalta taas voidaan todeta, että juuri politiikka on se toiminnan ala, jossa ihmiset toteuttavat vapauttaan ja demokraattista itsehallintoa (esim. Arendt 2006, 145). Molemmissa näkemyksissä on jotain perää, ja molemmat auttavat omalta osaltaan ymmärtämään salaliittoteoretisointiin liittyviä poliittisia ulottuvuuksia.

Tämä kirja ei seuraa yhtä määritelmää politiikasta, vaan pyrkii sen sijaan valottamaan erilaisia ulottuvuuksia, joita tähän moni-

naiseen ilmiöön liittyy. Kukin teoksen luku valottaa erilaatuisia, mutta samalla toisiaan täydentäviä merkityksiä, joita salaliittoteorioiden politiikka ja poliittisuus saavat. Millä tavoin salaliittoteoriat vaikuttavat kykyymme toteuttaa demokraattista itsehallintoa? Miten niitä hyödynnetään valtakamppailun, politikoinnin ja niihin liittyvän juonittelun apuvälineinä?

Asiaan johdattelun apuna voidaan käyttää esimerkiksi Kari Palosen nelijakoa (esim. Palonen 2003). Jaottelu on hyödyllinen salaliittoteorioiden poliittisuuden ja politiikkayhteyksien hahmottamiseksi, vaikka sen ei voidakaan katsoa tyhjentävän kaikkia politiikka-sanalle annettuja merkityksiä (ks. esim. Brown 2015). Palosen nelijaossa erotetaan toisistaan:

(1) Poliitiikka areenana tai sektorina. Tällöin politiikka erotetaan esimerkiksi yksityiselämästä, oikeudesta, taloudesta ja muista vastaavista sektoreista. Samalla politiikka hahmotetaan yleensä asiana, joka ei kosketa jokaista kansalaista, vaan tapahtuu puolueiden ja poliitikkojen välillä. Näin politiikka ymmärretään tiettyihin fyysisiin tai vertauskuvallisiin tiloihin (eduskuntaan, valtioneuvostoon, puolueisiin tai laajemmin ”julkiseen tilaan”) rajoittuvana toimintana.

Salaliittoteorioiden politiikan voidaan ymmärtää tämän merkityksen mukaisesti viittaavan salaliittoteorioihin, joita esiintyy politiikan kentällä tai jotka koskevat politiikkaa erillisenä sektorina, erotettuna vaikkapa urheilun tai terveyden alueista. Emme ole kiinnostuneita ensisijaisesti esimerkiksi ”terveyshuuhaasta” tai terveyteen liittyvistä salaliittoteorioista, vaan sellaisista teorioista, joilla on joko sisällöllisesti jonkinlaista ideologista arvolutausta tai joita poliittiset toimijat hyödyntävät – riippumatta siitä, koskevatko teoriat itsessään poliittista areenaa.

(2) Poliitiikkalinjaukset (*policy*), jollaisiksi voidaan ymmärtää sekä Suomen ulkopoliittiset linjanvedot ja niiden muodostama

historiallinen jatkumo, että vaikkapa eri ministeriöiden tekemät pienemmän mittakaavan linjaukset, kuten esimerkiksi verovastuullisuusperiaatteet Suomen yksityisen sektorin kehitysyhteistyössä. Samoin yksittäisten poliitikkojen toiminta voidaan hahmottaa tästä näkökulmasta, esimerkiksi ”ministeri Annika Saarikon harjoittama politiikka”.

Salaliittoteorioiden politiikalla voidaan tästä näkökulmasta ymmärtää esimerkiksi sellaiset väitteet, joissa jonkin puolueen maahanmuuttopolitiikalla väitetään olevan tietoisesti muita tarkoituksia kuin äänenlausutuissa perusteluissa tuodaan esiin. Linjausten ja päätösten takana vihjataan siis tällaisissa salaliittoteorioissa usein olevan pahansuopia tavoitteita, joita ei haluta kertoa julkisesti. Toisaalta tämän politiikkakäsityksen pohjalta voidaan myös pohtia, missä määrin julkisessa keskustelussa esiintyvät salaliittoteoriat vaikuttavat tehtyihin politiikkalinjauksiin. Mikäli vaikkapa hallitusvastuussa olevan puolueen jäsenistö kannattaa salaliittoteorioita, reagoidaanko tehdyissä päätöksissä salaliittoteorian maalaamiin kuvitteellisiin uhkakuihin?

(3) Politikointi eli ”poliittisen pelin” pelaaminen. Tämä käsitys sisältää toimet esimerkiksi oman vallan kasvattamiseksi, ja tätä kautta monet negatiiviset ja katalat politiikkaan kytketyt ulottuvuudet. Toisaalta valtakamppailu on politiikan elementti, joka jokaisen poliittisen toimijan on huomioitava.

Tästä näkökulmasta salaliittoteorioiden politiikalla voidaan viitata esimerkiksi siihen, miten salaliittoväitteitä pyritään käyttämään keinona kasvattaa omien näkemysten suosiota. Myös vastustajan syyttäminen salaliittoteoriauskomuksista voidaan nähdä keinona saada hänet näyttämään epäilyttävältä. Annastiina Kallius kuvaa luvussa 10, kuinka Unkarin valtuutetun Fideszin tapa käyttää salaliittoteorioita esimerkiksi George Sorosista on melko instrumentaalinen. Väitteitä käytetään välineenä poliittisessa kamppailussa vastustajia vastaan, ja tässä kamppailussa on tois-

sijaista, uskotaanko väitteisiin itse vai ei. Myös useassa muussa tämän kirjan luvussa salaliittoteorioita tarkastellaan nimenomaan politiikan ja politikoinnin välineinä, ja samalla pohditaan näiden välineiden vaikutuksia demokraattiselle itsehallinnolle.

(4) Politisointi eli asioiden tuomisen politiikan piiriin. Tässä merkityksessä asioista – periaatteessa mistä vain – voidaan tehdä poliittisia, eli ne voidaan tuoda julkisen poliittisen keskustelun piiriin. Koska politisoituminen tarkoittaa, että jokin ”epäpoliittisena” pidetty valtasuhde tulee kriittisen tarkastelun kohteeksi, sitä voidaan pitää kannatettavana asiana. Se mahdollistaa vallan perusteettoman epätasaisen jakautumisen vastustamisen ja edistää näin ollen tasa-arvoa. Erityisesti viime vuosina kriittisen keskustelun ytimessä on ollut huomio poliittisen vallankäytön taipumuksesta *piilottaa* oma poliittisuutensa ja esiintyä teknisenä ongelmanratkaisuna. Eri asioiden politisointi voidaankin nähdä vastauksena tällaiseen teknokraattiseen vallankäyttöön. Toisaalta taas politisoitumisella voi olla myös demokratian kannalta negatiivisia seurauksia. Esimerkiksi tieteellisten faktojen tai asiantuntijainstituutioiden politisoituminen voi pahimmassa tapauksessa johtaa tilanteeseen, jossa arvoihin ja mielipiteisiin perustuvan poliittisen keskustelun sijaan jumiudutaan kinastelemaan keskustelun perustana olevista faktoista.

Salaliittoteorioita käytetään keinona politisoida jokin kysymys. Koronan poliittinen lataus onkin hyvä esimerkki politisoinnista, ja samalla myös politikoinnista. Pandemia olisi ainakin periaatteessa voitu hahmottaa melko neutraalina, asiantuntijuuden ohjaamien politiikkalinjausten haasteena. Sen sijaan sekä viruksesta itsestään että sen leviämistä vastaan käytettyjen politiikkatoimien mielekkyydestä tuli nopeasti jyrkkiä mielipide-eroja nostattava kysymys. Ilmiö politisoitiin, ja osansa tässä poliittiseksi kysymykseksi nostamisessa näyttelivät salaliittoteoriat. Juuri koronaan liittyvien salaliittoteorioihin uskomisen nostaa

esimerkiksi Yhdysvalloissa puoluepoliittiset jakolinjat kaikkein vahvimmin esille (Enders et al. 2022, kuvio 1). Esimerkki kuvastaa ongelmallista politisoitumista. Erimielisyys koronatoimenpiteistä tyypistyi väittelyksi tosiasiakysymyksistä, jolloin pandemiapolitiikkaa ohjaavien arvojen ja yhteiskunnallisten seurausten syvemmälle käsittelylle jäi vähemmän tilaa. Nämä jälkimmäiset kysymykset ovat kuitenkin ytimeltään poliittisia, sillä ne koskevat asioita, joista voidaan mielekkäästi olla montaa mieltä.

Emme siis ole kiinnostuneita vain poliittisia toimijoita tai politiikkalinjauksia koskevista salaliittoteorioista, vaikka myös tällaiset salaliittoteoretisoinnin muodot ovat teoksemme kannalta kiinnostavia. Niiden lisäksi tarkastelemme tapoja, joilla salaliittoteoretisointia hyödynnetään korostamaan asioiden ja ilmiöiden poliittisuutta, vaikutetaan tapaan, jolla asioista puhutaan, luodaan liittoutumia, korostetaan omaa identiteettiä ja niin edelleen. Näiden neljän näkökulman ohella teos pyrkii ennen kaikkea hahmottamaan, millä tavoin salaliittoteorioiden saama rooli poliittisessa keskustelussa edistää tai murentaa kansalaisten kykyä toteuttaa demokraattista itsehallintoa. Tähän kysymykseen palataan muun muassa luvun 2 loppupuolella, jossa tarkastelemme salaliittoteoreettista ajattelua osana totuudenjälkeistä politiikkaa, sekä luvussa 3, jossa Juha Räikkä lähestyy ongelmaa moraalifilosofian näkökulmasta.

SALALIITTOTEORIAN USKOTTAVUUS JA VETOVOIMA

Salaliittoteoriat kukoistavat erityisesti kriisi-aikoina (van Prooijen ja Douglas 2017; Boym 2001, 43), eikä ole sattumaa, että vallankumouksilla ja muillakin yhteiskunnallisilla mullistuksilla sekä salaliittoteoretisoinnilla vaikuttaa olevan vahva yhteys. Luvussa kaksi käydään läpi salaliittoteorioiden historiaa, josta käy ilmi, että valtaosa historian tunnetuimmista salaliittoteorioista on esiintynyt

jonkin kriisin yhteydessä tai sen jälkimainingissa. Viime vuosina koronapandemian yhteydessä levinneet salaliittoteoriat toimivat omalta osaltaan osoituksena samasta ilmiöstä.

Psykologit Jan-Willem van Prooijen ja Karen M. Douglas (2017, 327–328) toteavat kriisien ja salaliittojen kytköksen liittyvän kriisitilanteiden henkiseen kuormittavuuteen ja niiden aiheuttamaan epävarmuuteen. Salaliittoteoriat tarjoavat helposti ymmärrettäviä vastauksia kriisitilanteissa tärkeisiin kysymyksiin: *Miksi kriisi tapahtui? Kenen tarjoamaan tietoon voin luottaa?* Salaliittoteorioiden tarjoamat vastaukset antavat paitsi helposti omaksuttavia käsityksiä syy-seuraussuhteista, mutta myös tarjoavat affektiivisia ja kognitiivisia työkaluja tulevaisuuden ennakointiin ja utooppisten (ja dystooppisten!) visioiden rakentamiseen. Salaliittoteorioiden tarjoama ”sisäinen” psykologinen varmuus ei pääasiassa kuitenkaan näy onnistuneena sopeutumisen tilanteeseen. Päinvastoin salaliittoteorioiden on katsottu lisäävän voimattomuuden tunnetta yleisössään, jolle ainoa tarjottu mahdollisuus ”pelastumiseen” perustuu valtavan systeemisen muutoksen vallankumoukselliseen toteuttamiseen, usein vieläpä globaalissa mittakaavassa.

Monilla salaliittoteoreettisilla uskomuksilla on suoria vaikutuksia yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja instituutioihin. Tällaisia vaikutuksia ovat muun muassa demokraattisesta järjestelmästä vieraantuminen tai näyttöön perustuvan tieteellisen tiedon hylkääminen. Usein tiedollisten auktoriteettien – journalistien, asiantuntijoiden ja tieteentekijöiden – tuottaman tiedon kategorinen hylkääminen on keskeinen osa salaliittoteoreettista maailmankuvaa. Tämä tiedollinen vieraantuminen luo perustan, jonka pohjalta salaliittoteoreettisia väittämiä on helppo omaksua. Omaksutut salaliittoteoriat puolestaan ruokkivat näkemystä ”virallisen tiedon” epäluotettavuudesta. Usein merkittävämpää kuin se, mihin yksittäisiin salaliittoteoreettisiin väittämiin uskotaan, on se mihin *ei* uskota. Ongelman juurisyy on laajamittainen

epäluottamus yhteiskunnallisia toimijoita kohtaan ja erkaantuminen poliittisen keskustelun perustana toimivasta tietopohjasta.

Tässä mielessä salaliittoteoriat eivät niinkään tarjoile yleisölleen tietoa tai edes tietona esitettyjä väittämiä. Pikemminkin salaliittoteoriat houkuttelevat ihmisiä omaksumaan tiedon hankintaan uskonnollistyyppisen suhtautumisen (Franks et al. 2013), jossa yhteisön luotettavaksi uskomien profeettojen ja syväkurkkujen tuottama tasainen ”paljastusten” virta jäsentää yleisönsä julkisen ja yksityisen elämän taisteluksi katalan eliitin tuottamaa vale-tietoa vastaan (Pyrhönen ja Bauvois 2020, 725). Erityisesti sellaisia salaliittoteorioita, joita on esitetty vastauksena merkittäviin kriiseihin, voidaan pitää maallisina versioina teodikeoista, eli uskonnollisista selityksistä sille, miksi maailmassa esiintyy pahuutta. Tällaisen salaliittoteoreettisen maailmankuvan ja tiedonhankkimis-orientaation sisäistämisen haitat on erityisen helppo havaita koronapandemian aikana, kun suuret ihmisjoukot altistavat itsensä ja läheisensä vakavalle sairastumiselle ja kuolemanvaaraan.

Vaikka kriisit ylipäätään ovat salaliittoteorioiden kehittäjille mitä käyttökelpoisinta raaka-ainetta, salaliittoteoreetikojen ruohonjuuritason kokemusmaailmassa uskomukset eivät välttämättä kytkeydy mihinkään jaettuun käsitykseen jostain tietyistä kriisistä. Esimerkiksi pandemia-aikaa edeltävän tyyppinen rokotekriittisyys, johon siihenkin monesti liittyy ainakin joitain salaliittoteoreettisia piirteitä, rakentuu usein hyvin henkilökohtaisille kokemuksille. Kyse voi olla reaktiosta vaikkapa itselle tai omalle läheiselle tapahtuneeseen komplikaatioon tai hoitovirheeseen. Vaikka kiinnostus ”virallista tietoa” kyseenalaistavaan sisältöön saattaa herätä myös ilman suoraa laukaisevaa tapahtumaa, näissäkin tapauksissa aiempi kriisikokemus ja yleiset epävarmuustekijät lisäävät huomattavasti todennäköisyyttä uskoa salaliittoteorioihin (van Prooijen ja Douglas 2017).

Salaliittoteorioihin uskomisen todennäköisyys vaikuttaa kasvavan suhteessa koetun kriisin suuruuteen tai sen seurausten jär-

kyttävyyteen. Vuonna 1979 julkaistussa tutkimuksessa koehenkilöiden annettiin lukea skenaario, joissa molemmissa presidenttiä ammuttiin. Ryhmä, jonka lukemassa versiossa salamurha onnistui, oli taipuvaisempi pitämään tapausta salaliiton tuloksena. Sen sijaan he, joiden lukemassa versiossa sala-ampuja ampui ohi, uskoivat todennäköisemmin kyseessä olleen niin sanottu yksinäinen susi. Ilmiötä kutsutaan ”syiden sovittamiseksi seurauksiin” (van Prooijen ja Douglas 2017, 328). Mitä järkyttävämpi tapahtuma, sitä isompi koneisto sen takana on oltava. Toinen vaihtoehto ajatukselle on, että koko ilmiötä ei edes ole olemassa, vaan sen olemassaolo on huijausta. Tällainen väite on esimerkiksi ilmastonmuutosta koskevien salaliittoteorioiden ytimessä (Douglas ja Sutton 2015, 99–101). Tällaisen ajattelun vetovoima on helppo ymmärtää. Vaikuttaa uskomattomalta, että arkinen toimintamme – teollinen tuotanto, autot ja lentokoneet – joka on tuottanut niin paljon hyvää, voisikin saada aikaan vaarallisia seurauksia ympäristössämme. On helpompi ja miellyttävämpi uskoa, että koko juttu on huijausta. Samanlaisiin väitteisiin törmää myös internetin salaliittoteorioissa, joissa esimerkiksi useita Yhdysvaltain viimeaikaisia joukkosurmia väitetään lavastetuiksi.

Tälle kriisin ja salaliittoteorian symbioottiselle suhteelle on myös ajallemme ominaisia rakenteellisia selitystekijöitä, erityisesti mediakentän ja sen ”huomiokoneen” osalta (Uusitalo ja Valaskivi 2020; Aral 2020). Kuten muukin sisältö, myös salaliittoteoria saadaan kiertämään hybridissä mediatilassa huomattavan tehokkaasti kehittämällä sisällölle tunteellisia ja kiistanalaisia kehyksiä. Kun salaliittoteoria kytketään johonkin tunnettuun ulkoiseen kriisiin, näitä polarisoivia kehyksiä on kosolti valmiina poimittavaksi ja kuratoitavaksi suoraan journalistisesta medias-takin. Monet viime vuosien salaliittoteoriat viittaavatkin esimerkiksi finanssikriisiin syihin, Irakin ja Afganistanin sotiin, syyskuun 11. päivän terrori-iskuihin Yhdysvalloissa, ilmastonmuutokseen sekä koronapandemiaan.

Toisaalta on tärkeää huomata, että salaliittoteoretisoinnin ja kriisin suhde saattaa olla myös sellainen, jossa salaliittoteoretisointi itsessään luo kokemusta kriisistä. Tällöin narratiivit paitsi todellisista, myös kuvitelluista ja keksityistä kriiseistä toimivat salaliittoteoretisoinnin keskeisenä materiaalina. Esimerkiksi vuonna 2016 räjähdysmäisesti levinnyt *Pizzagate*-salaliittoteoria perustui tarinaan kriisistä, jonka keskiössä oli demokraattiliitin johtama pedofiilirinki, jonka väitettiin pitävän satoja tai tuhansia lapsia seksiorjinaan ympäri Yhdysvaltoja tai koko maailmaa. Vaikka siis kriisi, tai ajatus kriisistä, helpottaa salaliittoteorian leviämistä, olisi virhe tulkita kaikki salaliittoteoriat reaktioksi johonkin ulkoiseen kriisiin.

Populismien teoreetikko Benjamin Moffitt on esittänyt, että kriisietoisuuden synnyttäminen ja vahvistaminen erilaisille yleisöille räätälöityjen kriisiperformanssien kautta on populistien ja radikaalioikeiston keskeinen tapa puhutella yleisöään ja luoda heissä voimakkaita tunnereaktioita (Moffitt 2016, 120–21). Myös salaliittoteoretisoinnin kohdalla on tärkeä huomioida tällaisten kriisiperformanssien merkitys. Poliittisten toimijoiden on usein hyödyllistä ”luoda” kriisejä, tai vähintään määrittää niitä tapoja, joilla tiettyihin kriiseihin suhtaudutaan. Riippumatta siitä, viitataan salaliittoteoria todelliseen, kuviteltuun vai tarkoituksellisesti kehitelyyn ”kriisiin”, performanssin tarkoitus on järkyttää ihmisiä laajalti sekä oikeuttaa akuutteja ja radikaaleja toimenpiteitä. Lisäksi terminä ja käsitteenä ”kriisi” on sangen epätasällinen, toisinaan suorastaan kehämäinen. Sikäli, kun määrittelemme kriisin olevan sellainen vika, virhe tai ongelma, joka vaatii välitöntä ja dramaattista puuttumista, kaikenlaiset viat, virheet tai ongelmat taloudessa, politiikassa tai yhteiskunnassa tulevat kriiseiksi juuri sen seurauksena, että niiden esitetään vaativan dramaattista interventiota – kuten salaliittoteoriat säännönmukaisesti tekevät.

Monen koetun kriisin perimmäinen olemus korostetun teatterimaisena performanssina auttaa ymmärtämään, miksi salaliit-

toteoreettiset yhteisöt kasvattavat suosiotaan myös ilman mitään spesifiä, ulkopuolelta havaittavissa olevaa kriisitilannetta. On selvää, etteivät esimerkiksi Yhdysvalloissa viime vuosina suosiota saavuttaneet Pizzagate- ja QAnon-salaliittoteoriat ole vastaus mihinkään akuuttiin tai ulkoapäin havaittavaan kriisiin, vaan ne on syytä ymmärtää merkittävilta osin uutena, heimodynamiikkaan perustuvana kriisitietoisuutena. Hashtagien ryydittämät tunteelliset tarinat poliittisten vastustajien väitetyn tyrmistytävistä väärinkäytöksistä eivät ensisijaisesti pyri tuomaan tietoa väärinkäytöksistä niistä tietämättömien ”lampaiden” käyttöön, vaan toimivat ylijärjaisena, laumaa kokoon kutsuvan huutona heille, jotka ovat valmiita jakamaan tietyt yhteiset uhat, huolet ja viholliskuvat. Kuten todettua, salaliittoteorian uskominen on usein vähemmän merkittävää kuin sen kannattaminen.

Niissäkin tapauksissa, joissa salaliittoteoretisointi viittaa johonkin spesifiin historialliseen kriisiin, tarinankaarten kehittyminen voi jatkua sukupolvien ajan kyseisen kriittisen hetken jälkeen. Erityisesti korkean profilin mediatapahtumien yhteydessä – joita ovat tässä yhteydessä olleet esimerkiksi kuuhun laskeutuminen, John F. Kennedyn murha, syyskuun 11. päivän terrori-isku tai Yhdysvaltain vaalivilppiväittämät vuosina 2016 ja 2020 – ajatus salaliitosta voi juurtua osaksi kansallista tai kollektiivista muistia. Tällöin salaliittoteorian suosio voi kasvaa vielä pitkään sen laukaiseiden tapahtumien jälkeen, ja niihin päättyy uskomaan moni, joka ei ollut vielä syntynytäkään alkuperäisen tapahtuksen sattuessa (van Prooijen ja Douglas 2017, 329–330).

Globaalissa, syvästi keskinäisriippuvaisessa maailmassa tapahtumiin liittyy tyypillisesti sellaista monimutkaisuutta, jota on hankala jäsentää yksinomaan arkijärjellä. Van Prooijen ja Douglasin näkemyksiä mukaillen vahva selitys salaliittoteorioiden vetovoimalle liittyy siihen, että niiden tarjoamat selitykset tapahtumille luovat loogiselta vaikuttavaa järjestystä lukemattomien eri toimijoiden väliseen, usein aidosti kaoottiseen vuorovaiku-

tukseen (esim. Muirhead & Rosenblum 2019, 2; Keele 1999, 123–124). Esimerkiksi poliittista todellisuutta jäsentää paikallisten, alueellisten ja maailmanlaajuisten vaikuttimien köyden veto. Jokaisella tasolla on iso joukko toimijoita, joilla on keskenään eriäviä etuja, tavoitteita ja näkökulmia. Näin ollen minkään ryhmän ääneen lausutut tavoitteet harvoin toteutuvat. Salaliittoteorioiden suosiota selittää siis se, että ne auttavat paikkaamaan sen kuilun, joka näyttää aukenevan aikomusten ja lopputulosten välillä. Järjestelmä ei siis olekaan kaoottinen ja hankalasti hallittavissa, vaan näennäisen kaoottisuuden ajatellaan olevan seurausta ”todellisten vallanpitäjien” kyvystä käyttää esimerkiksi teknokraattista puhetta savuverhona, joka peittää heidän roolinsa erilaisten katalien tavoitteiden edistämässä.

Kirjallisuudentutkija Svetlana Boymin mukaan modernia aikaa määrittävä yleismaailmallisen ja paikallisen välinen kitka on synnyttänyt uudenlaisia nostalgian tuntemuksia. Reaktiona yhteiskunnan mullistuksiin herää halu palata myyttiseen vanhaan, mistä myös monien salaliittoteorioiden käyttövoimana toimiva radikaali kansallismielisyys ammentaa. Tässä kyse ei ole paluusta niihin eläviin ja muuttuviin tapoihin, joiden varassa menneisyyden paikallisyhteisöt todellisuudessa elivät, vaan nostalgia pyrkii palaamaan idealisoituun, muuttumattomaksi kuviteltuun menneeseen. Salaliittoteoretisointi on Boymin mukaan tällaisen poliittisen nostalgian keskeinen kertomusmuoto (Boym 2001, 11, 42–43). Sen ytimessä on pyrkimys mitätöidä se epäselvyys ja epävarmuus, jota moderni maailma väistämättä tuottaa. Monesta tekijästä riippuvat yhteiskunnalliset kehityskulut korvataan hyvän taistelulla jotakin pahan ruumiillistumaa vastaan. Se ”kotoisa” tila, johon nostalgikko haluaa palata, on tauotta juonittelevan vihollisen – ”mädättäjien”, intersektionaalisten feministien tai lännen mielitelijöiden – piirittämä.

Usein salaliittoteoriat liittyvät sellaisiin asioihin, kuten rokotteisiin tai ilmastokysymyksiin, joissa tavallisilla ihmisillä ei ole

mahdollisuutta tai kykyä arvioida tutkimustietoa itse. Salaliittoteorioiden levittäjät ja kehittäjät iskevät juuri tähän pisteeseen, jolloin he pyrkivät esittäytymään jollakin tapaa parempina tietolähteinä kuin tieteellisten asiantuntijoiden enemmistö (Douglas ja Sutton 2015, 99). Yleensä salaliittoteorioiden levittäjät eivät kuitenkaan esiinny *tismalleen* oikeiden asiantuntijoiden tavoin, vaan pyrkivät yhdistämään pintapuolisia piirteitä asiantuntijamaisesta esiintymisestä omaan, laajempaan repertuaariinsa.

Asiantuntijan tavoin salaliittoteorioiden levittäjä ryydittää näkemyksiään usein mittavilla tilastoilla, taulukoilla ja kuvaajilla. Varsinaiset asiantuntijat kuitenkin tiedostavat, että monimutkaisten tilastollisten mallien ymmärtäminen edellyttää harjaantumista ja koulutusta, eivätkä yleensä esitele varsinaista aineistoa erityisen yksityiskohtaisesti suurelle yleisölle. Salaliittoteoreetikon retoriikka antaa yleisölle ainakin näennäisesti enemmän vapauksia kuin johtopäätöksiin keskittyvä asiantuntijuus. Yleisölle luodaan suurella retorisella taituruudella mielikuva siitä, että he itseasiassa pystyvät kuin pystyvätkin ”tekemään omaa tutkimustaan” asioista. Sillä, että iso osa yleisöstä ei yleensä ole pätevä tai kykenevä arvioimaan tätä ”todistusaineistoa”, tilastomalleja tai lääketieteellisiä artikkeleita, ei ole väliä. Tärkeintä on luoda vaikutelma osallisuudesta, kyvystä tehdä omat johtopäätökset. Tällainen näennäisen vuorovaikutteinen suhde asiantuntijuuteen voi tuntua houkuttelevammalta kuin asiantuntijan auktoriteettiin luottaminen.

Tilastojen ja kuvaajien lisäksi salaliittoteorioiden levittäjät pyrkivät kaappaamaan asiantuntijuuden ominaispiirteitä omiin tarpeisiinsa myös vetoamalla yksittäisten heidän uskomustaan tukevien ihmisten titteleihin. Niin korona- kuin ilmastodenialistitkin vakuuttavat olevansa tieteen asialla, mutta palauttavat samalla tieteellisyyden yksittäisten ihmisten ominaisuudeksi. Väitteitä pidetään uskottavina, koska ne esittää infektiolääkäri tai Stanfordin yliopiston tutkija (ks. Tomperi 2022). Lääkäriin tai edes yksittäi-

sen epidemiologin kanta ei kuitenkaan vielä ole ”tutkimusta” tai ”tiedettä”. Varsinainen tieteellinen asiantuntemus nojautuu aina laajaan verkostoon, muihin tutkijoihin ja tutkimusinstituutioihin. Vastuullinen asiantuntijuus edellyttää herkkyyttä sille, että julkisuuteen viestittävät faktat ovat aina eräänlainen *still*-kuva – sen hetkiseen parhaaseen tietoon perustuva tulkinta jatkuvassa liikkeessä olevasta tiedon merestä. Hyvä asiantuntija tunnustaa oman tietonsa rajat. Salaliittoväitteiden esittämiseksi siteerattujen yksittäisten ihmisten kohdalla tällaisista rajoituksista ei tarvitse välittää.

Erityisen tehokkaaksi keinoksi tilan kaappaamiseksi asiantuntijoilta vaikuttaa nousseen heidän ”haastamisensa” osoittamaan esimerkiksi Twitter-keskustelussa esitetyt salaliittoväitteet (tai muu disinformaatio) epätodeksi. Varsinaisilla asiantuntijoilla on harvemmin mahdollisuutta käyttää tuntikaupalla aikaa internetissä kiistelyyn tai teknisen todistusaineiston esittelyyn ihmisille, joilla ei ole sen paremmin koulutusta arvioida esitettyjä todisteista kuin halua punnitsevaan keskusteluun. Yleisölle saattaa kuitenkin muodostua kuva siitä, että asiantuntijat eivät kykene osoittamaan esitettyjä väitteitä vääräksi tai ovat liian ylimielisiä alentuakseen keskustelemaan. Näin salaliittoteoreetikko voi onnistua luomaan illuusion kriittisestä ja itsenäisestä loogisesta päättelystä tilanteessa, jossa asiantuntija voi yleensä vedota lähinnä tieteelliseen metodiin, konsensukseen tai tieteellisen yhteisön auktoriteettiin.

Ilmiötä voidaan hahmottaa myös valtakäsitysten näkökulmasta. Maailman siirtyminen aiemmista selkeistä hierarkioista verkostomaisen vallan ja globaalın kapitalismin aikakauteen on moneen kertaan kuultu analyysi. Yksiulotteisuudestaan huolimatta puhe ”verkostovallasta” kuitenkin tavoittaa jotain oleellista, sillä erityisesti liberaalissa demokratiassa vallan ydintä on entistä hankalampi hahmottaa. Tästä näkökulmasta ei olekaan vaikea ymmärtää, miksi poliittisessa puheessa voidaan havaita

tietynlaista kaipuuta selkeämpien valtarakenteiden aikakauteen. Erityisesti kriisiaikoina nousevat vaatimukset ”vahvasta johtajuudesta” voidaan nähdä esimerkkinä halusta palata suvereenin, paternalistisen valtion hierarkkiseen käsky/kuuliaisuus-malliin. Oikeustieteilijä David Grewalia seuraten salaliittoteoriat voidaan nähdä vaihtoehtoisena reaktiona samaan hämmennykseen (Grewal 2016). Sen sijaan, että salaliittoteoreetikko vaatisi vahvempaa johtajuutta, hän olettaa nykyiselläänkin vallan todellisudessa toimivan hierarkkisesti, vahvojen mutta katseelta piilossa pysyttelevien johtajien käyttämänä.

Salaliittoteorioiden psykologinen vetovoima liittyy myös niiden kehittelyyn liittyvään etuun. Vaikka salaliittoteorian kehittäjä ei yleensä pyri tietoisesti valehtelemaan, hänellä on kuitenkin puolellaan sama etu kuin valehtelijalla totuudenpuhujaa vastaan. Todellisuus nimittäin on fiktiota rosoisempi. Hannah Arendt on todennut, että tosiasioiden (matemaattisia totuuksia mukaan laskematta) heikkous on se, että niillä ei ole ”minkäänlaista lopullista syytä olla siten kuin ovat”. Tästä syystä tosiasioissa pidättyvä kuvaus tapahtumien kulusta saattaa olla vähemmän uskottava kuin sellainen, jossa tosiasioita voidaan keksiä loogisen ja uskottavan tarinan kertomiseksi. Samoin kuin valheissa, salaliittoteoriassa piilee mahdollisuus ”kuulostaa ikään kuin loogisemmalta [kuin totuus], sillä yllättävyyden piirre – kaikkien tapahtumien silmäänpistävä tuntomerkki – on armeliaasti kadonnut” (Arendt 2006, 238). Jossain määrin salaliittoteorioiden vetovoimaa voidaan selittää myös sillä, että ne ovat paitsi loogisempia kuin todellisuus, myös yksinkertaisesti *viihdyttäviä*. Ne tempaavat lukijan mukaansa kuin rikosromaani (van Prooijen et al. 2021; ks. myös Björnisen luku tässä kirjassa).

KUKA SALALIITTOTEORIOITA KANNATTA?

Edellä kuvasimme erilaisia näkemyksiä siitä, mikä salaliittoteorioista tekee houkuttelevia. Mutta kuka salaliittoteorioita oikein

kannattaa, ja ketkä niihin uskovat? Asiasta on yllättävän vähän systemaattista tietoa, ja siihen on alettu paneutua toden teolla vasta viime vuosina. Nykytiedon valossa vaikuttaa kuitenkin siltä, että esimerkiksi maakohtaiset erot eivät ole merkittäviä. Salaliittoteorioihin uskotaan kaikkialla, joskin niiden houkuttelevuuteen ja poliittisiin seurauksiin vaikuttaa muun muassa se, millä tasolla maan yleinen luottamus viranomaisiin ja tiedollisiin auktoriteetteihin on.

Yksilötasolla salaliittoteorioihin uskomista tarkastellaan yleensä omana ulottuvuutenaan. Toisin sanoen yksittäiseen salaliittoon uskomista ennustaa kaikkein parhaiten yksilön lähtökohtainen taipumus salaliittoteoreettiseen ajatteluun, jossa tiedollisiin auktoriteetteihin ja varsinkin journalistiseen mediaan suhtaudutaan huomattavan epäluuloisesti tai jopa vainoharhaisesti. Tämän suuntaisesti Räikkä kutsuu *salaliittoideologiaksi* ajattelumallia, jossa merkittävä osa maailman tapahtumista selittyy erilaisilla salaliitoilla. Salaliittoja on siis kaikkialla (Räikkä 2021, 35–36). Lisäksi työttömyys ja uutisten lukeminen muualta kuin sanomalehdistä (erityisesti sosiaalisesta mediasta ja muualta internetistä kuin sanomalehtien verkkosivuilta) ovat tekijöitä, jotka yhdistävät salaliittoteorioihin muita todennäköisemmin uskovia ihmisiä (Walter ja Drochon 2021).

Edellä mainitun Hofstadterin *”Paranoid Style in American Politics”* -esseen yksi keskeisistä ajatuksista on se, että salaliittoteorioihin uskotaan enemmän oikeiston kuin vasemmiston parissa. Toiset tutkijat taas ovat korostaneet molempien poliittisten ”ääripäiden” alttiutta salaliittoteorioille. Vaikuttaakin siltä, että yleinen poliittinen tai ideologinen äärimmäisyys (esimerkiksi vasen/oikea- tai liberaali/konservatiivi-akseleilla) ennustaa osaltaan salaliittoteorioihin uskomista. Tosin Endersin ja Uscinskin tutkimuksen mukaan tämä koskee ennen kaikkea niitä, jotka *identifioituvat* vahvasti oikeisto/vasemmisto-akselilla, mutta *eivät* johdonmukaisesti seuraa edustamansa poliittisen ideolo-

gian oppeja, sikäli kun sellaisia on ylipäänsä olemassa (Enders ja Uscinski 2021; ks. Myös Uscinski ja Parent 2014).

Myös sen osalta, miten salaliittoteorioiden kannatus jakautuu oikeisto/vasemmisto-akselilla, tutkimuskenttä on vasta muotoutumassa, eikä pitkän aikavälin tilastollista aineistoa ole saatavilla riittävästi. Näin ollen eri tutkimusten tulokset eroavat jonkin verran toisistaan. Walterin ja Drochonin (2022, 495) mukaan voidaan todeta, että ”mitä vahvemmin ihmiset sijoittavat itsensä ideologisesti poliittisen kentän oikeaan päähän, sitä vahvempi on heidän taipumuksensa salaliittoajatteluun”. Myös muissa tutkimuksissa saatu näyttö viittaa siihen, että salaliittoteorioihin uskotaan enemmän äärioikealla kuin äärivasemmalla (Galliford ja Furnham, 2017; Krouwel et al., 2017; van der Linden et al. 2021; van Prooijen et al., 2015). Myös Suomessa salaliittoteorioiden kannattaminen vaikuttaa olevan suosituinta perussuomalaisen ja sellaisten pienten äärioikeistolaisten ryhmittymien piirissä, kuten VKK (Valta kuuluu kansalle) ja Suomen Itsenäisyyspuolue (esim. Tomperi 2022). Tutkimuskirjallisuudessa tätä selitetään muun muassa sillä, että salaliittoteoreettinen ajattelu sopii yhteen niihin persoonallisuuspiirteisiin, jotka yleensä yhdistetään oikeistolaiseen ajatteluun. Näitä ovat muun muassa heikko epävarmuuden sietokyky ja mieltymys järjestykseen, hierarkiaan ja yksinkertaisiin ratkaisuihin.

On silti tärkeä huomata, että (radikaalin) oikeiston yksinoikeudesta salaliittoteorioihin ei kuitenkaan voida puhua. Esimerkiksi 9/11-salaliittoteorioilla oli selkeästi sekä oikeistolainen että vasemmistolainen leirinsä, ja antisemitistisillä salaliittoteorioilla on kannatusta myös vasemmalla. Esimerkiksi Ison-Britannian Labour-puoluetta on syytetty antisemitismistä erityisesti Jeremy Corbynin puheenjohtajakaudella 2015–2020. Endersin ja Uscinkin mukaan merkittävintä salaliittoteoreettisten väitteiden omaksumisen kannalta onkin se, tukeeko salaliittoteoria omaa ideologiaa vai ei (Enders ja Uscinski 2021). Lisäksi se, millä ta-

valla poliittinen eliitti suhtautuu salaliittoteorioihin, vaikuttaa tavallisten kansalaisten asenteisiin (Uscinski et al. 2017, 17–18). Erityisesti Suomessa oman mausteensa soppaan lisäävät sellaiset toimijat, joilla on suora yhteys Venäjän valtioon ja sen propagandakoneistoon.

Konservatiivit tuskin ovat ”luontaisesti” paljon taipuvaisempia uskomaan salaliittoteorioihin. Aihetta tilastollisesti tarkastelevissa tutkimuksissa toisaalta ohitetaan yllättävän usein se seikka, että iso osa tutkimuksista toteutetaan Yhdysvalloissa, jossa mediakenttä on epäsymmetrisesti polarisoitunut. Toisin sanoen poliittisen spektrin oikealle laidalle on muodostunut joukko toisiinsa viittaavia samannimisiä mediatoimijoita, jotka aktiivisesti välittävät salaliittoteorioita ja ääriajatuksia (Benkler 2020, 44–47). Yksilöpsykyen tasolla oikeistolaisten ja vasemmistolaisten välillä tuskin on suurta eroa, tai ainakin eri tutkimusten erilaiset tulokset voidaan varovaisesti tulkita tällä tavoin. Sen sijaan on syytä huomioda, että juuri tällä hetkellä oikeistolaisia mediasisältöjä kuluttava kansalainen altistuu huomattavasti helpommin erilaisille salaliittoteorioille kuin ideologinen vastinparinsa. Kyse on poliittisen julkisuuden rakenteesta ja poliittisten toimijoiden tavasta *politikoida*, ei yksilöpsykyestä. Tästä näkökulmasta voidaankin ajatella¹, että ainakin osa oikeiston yliedustavuudesta voidaan selittää esimerkiksi oikeistoideologiaa tukevien salaliittoteorioiden suuremmalla *tarjonnalla*, ei niinkään oikeistolaisella mielenlaadulla. Esimerkiksi Yhdysvalloissa ilmastonmuutokseen liittyvien salaliittoteorioiden leviämistä on viime vuosikymmeninä rahoitettu aggressiivisesti, mikä on lisännyt näiden republikaanien agendaa tukevien salaliittoteorioiden tarjontaa.

Korkeampi koulutustaso vähentää todennäköisyyttä uskoa salaliittoteorioihin, mutta ehdotonta suoja se ei tarjoa (ks. Douglas et al. 2019). Esimerkiksi Harvardin yliopiston maineikas

---

1 Tämä ei tosin ole Endersin ja Uscinskin argumentti.

kirjallisuudentutkija Elaine Scarry on puolustanut *New York Review of Books*issa teoriaa, jonka mukaan Trans World Airlinesin lento 800:n (TWA 800) onnettomuuden Long Islandin edustalla vuonna 1996 aiheutti sähkömagneettinen häiriö, joka purkautui lähistöllä olleesta sotilaskoneesta (Scarry 1998). Norjassa puolestaan pohjoismaisen rauhantutkimuksen ”kantaisä” Johan Galtung esitti Anders Breivikin vuonna 2011 toteuttamien terroritekojen olleen Israelin turvallisuuspalvelu Mossadin masinoimia iskuja, joiden tarkoitus oli häiritä Israelin ja Palestiinan välistä rauhanprosessia. ”Välikätenä” Mossadin ja Breivikin välillä väitettiin toimiva salaliittoteoreetikkojen vanha suosikki vapaamuurarit, joiden jäsen Breivik oli (Astapova et al. 2021, 20). Breivik itse oikeutti tekoaan radikaalin oikeiston suosimalla väestönvaihto-salaliittoteorialla (ks. luku 8). Galtungin näkemykset ovatkin salaliittoteoria teosta, jota veriteon tekijä sekä äärioikeisto laajemminkin pyrki oikeuttamaan toisilla salaliittoteorioilla.

Myös sukupuolen roolia salaliittoteorioihin uskomista enustavana muuttujana on alettu tutkia vasta melko hiljattain. Ensimmäisissä tutkimuksissa vaikutti siltä, että salaliittoteorioihin uskominen on yleisempää naisten keskuudessa (Darwin et al. 2011). Nämä tutkimukset olivat kuitenkin aineistoltaan pieniä ja keskittyivät ns. paranormaaleihin uskomuksiin (spiritismi, psykokinesia jne.). Myöhemmissä tutkimuksissa merkittäviä eroja joko ei ole havaittu tai salaliittoteorioihin uskomisen on niissä todettu olevan yleisempää miesten keskuudessa. Jälkimmäinen pätee erityisesti poliittisesti latautuneisiin salaliittoteorioihin. Esimerkiksi COVID-19-salaliittoihin uskominen on huomattavasti yleisempää miesten kuin naisten keskuudessa puoluekanasta riippumatta (Cassese et al. 2020).

9/11-salaliittoteorioita käsittelevässä kirjassaan toimittaja Jonathan Kay toteaa salaliittoteoreetikoiden järjestämien tapahtumien muistuttavan scifi-messuja, joissa miehet intoilevat hypoteettisesta teknologiasta ja murtavat ”salakoodoja” (Kay 2011, 92).

Niin sanotut salaliittoteoriayrittäjät (ks. luku 7) ovatkin pyrki-neet viime vuosina muiden muassa QAnon- ja COVID-19-sa-laliittojen osalta tietoisesti luomaan erityisesti naisiin vetoavaa, esimerkiksi lapsiin ja perhesuhteisiin keskittyvää, sisältöä vasta-painoksi salaliittoteoretisoinnin maskuliiniselle valtavirralle.

Kaiken kaikkiaan salaliittoihin uskomista koskevan tutkimuk-sen tulokset antavat tilaa varovaiselle optimismille. Yksikään po-liittinen suuntaus ei yksin tee kenestäkään salaliittoteoretikkoa. Myöskin sosiaalinen median vaikutus yksilöihin, joilla ei ole läh-tökohtaisia salaliittoteoretisointitaitapumuksia, on pienempi kuin julkisessa keskustelussa annetaan usein ymmärtää (Enders et al. 2021). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö esimerkiksi interne-tissä leviävästä salaliittoteoretisoinnista tulisi olla lainkaan huo-lissaan. Erityisesti kriisitilanteissa niiden vaikutusvoima saattaa hyvinkin osoittautua ajoittain merkittäväksi.

KIRJAN SISÄLTÖ

Kirjan ensimmäinen osa käsittelee salaliittoteorioiden historiaa, etiikkaa, totuussuhdetta ja kerronnallisia käytäntöjä. Toisessa lu-vussa kirjan toimittajat Ari-Elmeri Hyvönen ja Niko Pyrhönen tarkastelevat salaliittoteoretisoinnin vaikuttavuutta nykypäivänä ja peilaavat nykykäytäntöjä ilmiön pitkää historiaa vasten. Sala-liittoteorialla on ollut hyvin erilaisia funktioita antiikissa, teol-listumisen aikana ja massamedian syntyhetkillä. Monet histo-rialliset salaliittoteoretikot ovat olleet lähellä vallan ydintä, eli eräänlaisia oman aikansa syväkurkkuja, joilla on ollut pääsy vaa-rallisten ja kumouksellisten salaisuuksien äärille. Salaliittoväittä-mien esittäjät ovat usein olleet merkittävässä yhteiskunnallisissa asemissa, toisin kuin nykyisin, kun kuka tahansa voi esittää sa-laliittoväitteitä internetissä. Myös väitteiden esittäjien yleisö on monina aikoina koostunut huomattavasti tarkemmin valikoi-duista yksilöistä. Toisin sanoen, aiemmin salaliittoväitettä ei useinkaan ollut tarkoitettu julkiseen levitykseen. Salattua tietoa

ei ole ollut ainoastaan itse väitettyä salaliittoa koskevat tapahtumat, vaan myös salaliiton selvittämiseen ja paljastamiseen tähtäävä toiminta. Liian aikaisin laajalle vuotaneet tulkinnot salaliitosta koituivat monen historiallisen ”salaliittoteoreetikon” kohtaloksi, ja niinpä oli ensiarvoisen tärkeää pitää myös salaliittoteoretisointi visusti salassa kansalta siihen asti, kunnes vallankumous tai -vaihto oli käsillä tai jo tapahtunut, jolloin uudet vallanpitäjät saattoivat käyttää (todellista tai kuvitteellista) salaliittoa oman valtansa legitimointiin.

Sen sijaan tänä päivänä salaliittoteoreetikot haalivat väittämilleen mahdollisimman laajaa julkisuutta mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja kutsuvat avoimesti ihmisiä osallistumaan teorioiden ja tarinankaarten kehittelyyn. Tällaisen eri suuntiin alati kasvavan yhteisön käsissä salaliittoteoria kehittyi huomattavan nopeasti ilman, että kukaan pystyy välttämättä pitämään langanpäitä käsissään. Joukkoistettu salaliittoteoria on mielikuvitukSELLISUUDESSAAN erittäin arvaamaton, ja tylsistä presidentinvaalin kampanjaviesteistä voikin jalostua salaliittoteoria eliitin saatanallisesta pedofiaringistä. Voidaankin puhua viime vuosina virinneestä ”uudesta salaliittoajattelusta”, jonka suhdetta laajempaan totuudenjälkeiseen aikaan, erityisesti demokraattisten instituutioiden ja riippumattoman tieteellisen tutkimuksen yhteiskunnallisen arvostuksen kannalta, pyrimme myös arvioimaan.

Kolmannessa luvussa Turun yliopiston käytännöllisen filosofian professori Juha Räikkö käsittelee tarkemmin uutta salaliittoajattelua ja sen etiikkaa. Räikän mukaan uusi salaliittoajattelu (Rosenblum ja Muirhead 2019) on tärkeä erotella perinteisistä salaliittoteorioista, joiden tarkoituksena on vaikuttaa ihmisten uskomuksiin esittämällä perusteluja, jotka ovat monesti ainakin loogisesti koherentteja. Esimerkiksi World Trade Centerin iskun yhteydessä tällaiset perustelut ovat pitäneet sisällään mm. pilvenpiirtäjän teräsrungon lujuuslaskelmia ja törmäyksestä syntyneen lämpökuorman merkitystä tornien romahtamisessa. Perinteinen

salaliittoteoria lähtee siis oletuksesta, että sen yleisö on erityisen kiinnostunut keskeisistä faktoista ja niiden perusteluista, joiden kognitiivinen tarkastelu saa ihmiset joko kannattamaan salaliittoteoriaa tai hylkäämään sen. Sitä vastoin uusi salaliittoajattelu pitää käsitteenä sisällään sellaiset ilmeisen poliittiset salaliittoteoriat, jotka perustuvat vihjailuiden ja epäilyiden mahdollisimman näkyvään toistoon valtavirtaisessa mediassa ja julkisen keskustelun areenoilla. Uuden salaliittoajattelun kohdalla perusteet ja yleisön uskomusten muuttaminen ovat sivuroolissa, ja riittävä syy valheellisten väittämien jakamiselle on se, että väittämien esittäminen palvelee sopivia tarkoitusperiä, esimerkiksi poliittisten vastustajien mustamaalaamista. Tällaisen salaliittoteorian kohteen ajatellaan saavan joka tapauksessa ”vain ansionsa mukaan” riippumatta siitä, uskotaanko esitettyjen väittämien pitävän kirjaimellisesti paikkansa, mistä seuraa hyvin erilaisia eettisiä ongelmia kuin perinteisemmästä salaliittoteoretisoinnista. Sivuttamalla esitettyjen väittämien todellisuus pohjaa koskevat kysymykset naiivina kuriositeettina uusi salaliittoajattelu pyrkii tekemään ihmisistä ”reaktiivisia buuaus- ja hurrauskoneita”, joiden kohdalla omien kognitiivisten kapasiteettien kriittinen käyttö nähdään pikemminkin ärsyttävänä riesana kuin ihmisissä kultivoitavana kykynä.

Neljännessä luvussa Tampereen yliopiston kirjallisuustieteen yliopistonlehtori Samuli Björninen analysoi salaliittoteoriaa todellisuuden juonellistamisen ja vastakertomusten näkökulmasta. Salaliittoteoria ei tyypillisesti ole selvärajainen teksti, joka aukenisi analysoitavaksi klassisesta narratologiasta käsin. Salaliittoteoriaa onkin siksi Björnisen mukaan hedelmällisempää lähestyä kertomustutkimuksen keinoin eräänlaisena tulkinnallisena viitekehystenä, joka ohjaa suhtautumista muihin teksteihin, kuviin ja sisältöihin ja juonellistaa asioita uusiksi kokonaisuuksiksi. Vaikka salaliittoteorioiden käsittelyä leimaakin usein niiden loogisten heikkouksien etsiminen, nämä heikkoudet ovat kuitenkin sangen

tavanomaisia myös kaunokirjallisen juonellistamisen prosessissa, jossa keskeistä on pikemminkin merkityksellisyyden tuottaminen kuin totuuden osoittaminen ja erittely. Onkin tärkeää huomata, ettei salaliittoteorioita työstetä vain lähtökohtaisesti epäilyttävästä aineistosta, vaan yhtä lailla myös täysin arkipäiväisistä teksteistä ja jopa fiktiivisistä maailmoista. Tässä mielessä salaliittoteoretisoinnissa on myös kysymys vuorovaikutteisesta, pelillistävän tulkinnan taidosta, jonka avulla yhteisöt tuottavat uutisvirrasta ja kulttuurituotteista eräänlaista laajennettua todellisuutta (AR, *augmented reality*).

Ensimmäisen osan päättävässä viidennessä luvussa väitöstutkija Riina-Julia Solman arvioi sosiaaliseen mediaan salaliittoteoreettisena pidettyä sisältöä tuottavien toimijoiden suhdetta tietoon ja totuuteen vuonna 2021 kerätyn suomenkielisen aineiston pohjalta. Menetelmällisesti Solman nojautuu uskontotieteessä käytettyyn ymmärtävään lähestymistapaan. Siinä missä teoksen muut luvut tarkastelevat salaliittoteoretisointia ”ulkoapäin”, Solman pyrkii ymmärtämään salaliittoteoreettista sisältöä julkaisevia toimijoita heidän omista lähtökohdistaan. Vuoropuhelussa muiden lukujen kanssa tämä luku avaa näin uuden näkökulman, joka osaltaan edistää kykyämme ymmärtää salaliittoteorioita ja niitä kannattavia ihmisiä syvällisemmin. Solman tunnistaa sisällöntuottajien puheenvuoroista kolme keskeistä suhdetta totuuteen: ”totuus valheen vastakohtana”, ”totuus luotettavana tietona” ja ”totuus perimmäisenä totuutena”. Solmanin mukaan salaliittoteoriafoorumien sisällöntuottajat perustelevat usein toimintaansa viittaamalla laajasti jaettuihin huoliin yhteiskunnassa tahallisesti levitetystä ja tahattomasti leviävistä valheista ja disinformaatiosta. Vaikka salaliittoteoreetikot pyrkivät tyypillisesti esittämään ”viralliset” tai vallitsevat narratiivit lähtökohtaisesti epäluotettavina, he myös usein viittaavat valtavirtaisessa mediatilassa kiertäviin uutisaiheisiin perustellessaan puheenvuorojensa merkitystä. Nämä sisällöntuottajat pyrkivät säännönmukaisesti

liittämään korkean abstraktiotason salaliittoteoriat (esimerkiksi juutalaisten tai lääkefirmojen maailmanhallintapyrkimyksistä) siihen, kuinka ”valtamedia” ja viranomaiset piinaavat tavallisten ihmisten ammatinharjoittamista ja perhe-elämää pelottavilla ”disinformaatiokampanjoillaan.” Sisällöntuottajien kokemus saatavilla olevan tiedon manipuloidusta luonteesta ilmenee ”heräämistä” käsittelevien puheenvuorojen yleisyydessä. Koska yhteiskunnallisten prosessien ja instituutioiden ei koeta takaavan tiedon luotettavuutta, totuudeksi luokiteltavan tiedon koetaan muodostuvan yksilötason sisäisessä prosessissa, johon viitataan ”heräämisenä”, ja jota ”oman tutkimuksen tekeminen” ja ”heränneiden” ihmisten pariin pyrkiminen tukee. Vaikka sisällöntuottajat eivät usein suoraan keskustele uskonnollistyyppisistä ”perimmäisistä totuuksista”, ”ei-valheen” ja ”luotettavan tiedon” etsimisen koetaan onnistuessaan vievän myös tällaisen tiedon äärelle.

Teoksen toinen osa tarkastelee niitä mekanismeja, joiden kautta salaliittoteoriat välittyvät yleisöille erilaisten mediatilojen kautta. Toisen osan avaa Helsingin yliopiston uskontotieteen professori Katja Valaskivi arvioimalla salaliittoteorioita yhtenä ”huomiotehtaan” tuotteena, joka leviää mediatilan ”sisältösekaannuksen” ansiosta. Valaskiven mukaan nykyinen mediaympäristö on osaltaan syyllinen salaliittoteorioiden keskeisyyteen julkisessa keskustelussa. Salaliittoteoriat ovat käyttökelpoinen raaka-aine huomiosta eläville ja sitä myyville mediatoimijoille, sillä tällaiset väitteet herättävät vahvoja tunteita puolesta ja vastaan. Tässä yhteydessä sisältösekaannus viittaa siihen, että kuluttajan on usein vaikea ilman perinpohjaista paneutumista tietää, kenen toimesta ja missä tarkoituksessa jokin sisältö on tuotettu. Uutiseltsä näyttävä teksti voi olla vitsi tai propagandaa, ja dokumenttielokuva voikin osoittautua mainokseksi. Vastaanottajalle tietyn sisällön tuottamisen motivaatio ei välttämättä paljastu koskaan, etenkin jos kohdattu sisältö on jo jaettu eteenpäin lukemattomia kertoja eri foorumien kautta. Näin on usein asian laita,

koska huomiotehdas pyrkii maksimoimaan käyttäjiltä saamansa huomion ja reaktiot. Tällöin se suosii ja priorisoi pysäyttävää ja pyöristyttävää sisältöä, jonka yksi lähde on salaliittoteoriat. Jatkuvat uudelleenkehystykset ja alati vaihtuvat saatteet muokkaavat sisältöä tällä matkalla hybridin mediatilan läpi sellaiseen muotoon, jossa sen alkuperää on yhä vaikeampi tunnistaa.

Seitsemännessä luvussa toimittaja Petri Jääskeläinen tarkastelee salaliittoteoreettisten yhteisöjen toimintaa hybridissä mediaympäristössä ja salaliittoteoreettisten sisältöjen siirtymiä ja kanavoitua pikaviestimien, sosiaalisen median sekä journalistisen ja vastamedian julkaisujen välillä. Jääskeläinen huomauttaa, että salaliittoteoriayhteisöjen toiminnan arviointi verkkoaktiivismin pohjalta tuottaa helposti vääristyneen kuvan siitä, millainen ”tyypillinen salaliittoteoreetikko” todella on. ”Intohimon asymmetrian” vuoksi suhteellisen pienikin joukko aktiivisia levittäjiä saa QAnonin kaltaisen ilmiön vaikuttamaan todellisuutta laajemmalla ja järjestäytyneemmällä, etenkin kun journalistinenkin media tarttuu mielellään voimakkaiden affektien, kuten pelon ja vihan kyllästämiin puheenvuoroihin. Vaikka sosiaalisen median portinvartijoina toimivat miljardialustat, kuten Meta ja Twitter, kykenisivät halutessaan puuttumaan vaarallisen sisällön leviämiseen tehokkaasti, toistaiseksi valitut algoritmisen suodattamisen keinot ovat olleet varsin vaatimattomia, etenkin muiden kuin kaikkein suurimpien maailmankielten kohdalla.

Kahdeksannessa luvussa Helsingin ja Tampereen yliopistojen tutkijat Marko Ampuja ja Mikko Poutanen vertailevat salaliittoteoriaa ja trollauspolitiikkaa oikeistopopulistien maailmanlaajuisina viestintästrategioina. Molemmat mahdollistavat siirtymän asiakysmyksistä ja kompromissineuvotteluista provokatiivisiin mediaperformansseihin. Tällaiset siirtymät osaltaan tukevat ihmisten kahtiajakoa ”kansaan” ja ”eliittiin”, joista ensin mainitun kokemus ilmiöistä pyritään esittämään pohjimmiltaan syvempänä ymmärryksenä kuin teknokraattiliitin jargonintäyteinen

faktatieto. Ampujan ja Poutasen mukaan salaliittoväitteillä poliittokinnin ja trollauksen keskeinen yhtymäkohta on niiden rooli poliittisessa keskustelussa. Kumpikaan toimintatapa ei pyri vakuuttamaan muita keskustelijoita, vaan syömään tilaa poliittikkavaihtoehtojen huolelliselta puntaroinnilta. Niin trollaus kuin salaliittoväittämätkin pyrkivät tietoisesti luomaan voimakkaita reaktioita – eikä välttämättä niinkään ”omien” joukossa, vaan usein nimenomaisesti vastapuolen ja ”muiden” kohdalla. Näitä reaktioita seurattaessa populistipoliitikko yleisöineen voi viihtyä ja tilanteen sallien jopa myöntää ”tietoisen provon” sekä asettua keskustelun yläpuolelle vaikkapa kaivamalla popkornit teatraaliseen esiin. Ampuja ja Poutanen huomauttavat, että vaikka nämä viestintästrategiat ovat syvästi antidemokraattisia, niihin sisältyvää eliittikritiikkiä ei tule silti sivuuttaa olankohtauksella. Tällaisen viestinnän yleistymisen kielii uusliberalismin aiheuttamasta liberaalidemokratian kriisistä, jota ei voi ratkaista vain määrittelemällä esimerkiksi salaliittoteoriat häiriöksi muutoin rationaalisessa julkisessa keskustelussa.

Teoksen kolmas ja viimeinen osa keskittyy salaliittoteoriaan osana kansallista poliittista järjestelmää sekä kansallisten salaliittoteorioiden rooliin geopolitiikassa. Yhdeksäs luku käsittelee rotua, sukupuolta ja kulttuuria sellaisena kuin se näyttäytyy suomalaisessa, oikeistopopulistisesti orientoituneessa salaliittoteoretisoinnissa. Jyväskylän yliopiston nykykulttuurintutkimuksen dosentti Tuija Saresma osoittaa, kuinka perussuomalaisten eturivin poliitikot poimivat puheenvuoroihinsa maailmalla leviäviä globaalia muuttoliikettä koskevia salaliittoteorioita ja hyödyntävät niitä poliittisen kannatuksensa laajentamisessa yhä radikaalimpien äänestäjäsegmenttien suuntaan. Saresman mukaan politiikan areenalla keskeistä on kyky esittää salaliittoteoreettinen sisältö valtavirtaisessa mediatilassa ”pelkinä tilastollisina tosiasioina” ja kylmän faktuaalisina havaintoina, kuitenkin samalla viitaten sellaisiin termeihin ja käsitteisiin kuin *väestönvaihto*. Näin

puolueen johtohahmot voivat vakuuttaa radikaalimpaa politiikkaa kaipaavat, salaliittoteorioista vakuuttuneet äänestäjät siitä, että puolue ajaa heidän asiaansa vaikka varookin sanojaan julkisessa tilassa. Tässä mielessä oikeistopopulistien rooli salaliittoteorioiden leviämässä ei perustu niinkään salaliittoteorioiden sisällölliselle kehittämiselle, vaan sellaisen medianäkyvyyden luomiselle, jossa radikaalit, muualta poimitut väittämät voidaan tuoda julkiseen keskusteluun väitetysti selkeillä indikaattoreilla ja mittareilla havainnoitavissa olevina asioina eli legitimeinä poliittisen keskustelun avauksina.

Kymmenennessä luvussa väitöstutkija Annastiina Kallius luotaa tapoja, joilla salaliittoteoriat naapurimaiden ja poliittisten vastustajien katalista ja kumouksellisista aikeista on valjastettu tukemaan Unkarin autoritaarisen Fidesz-hallintoa. Toisin kuin monissa Euroopan maissa, joissa salaliittoteorioilla pyritään horjuttamaan demokraattisia instituutioita, Unkarissa salaliittoteorioita käytetään lainsäädännön pohjana, ja maan hallintoon tiivistä kytkeytyneet julkiset instituutiot ovat vakiintuneet yhdeksi keskeisistä disinformaation levittäjistä. Unkarin poikkeuksellinen rooli pysyvänä vastarinnan kiiskenä EU:ssa voidaan Kalliuksen mukaan laskea Fideszin ulkopoliitiikan menestystarinaksi, jonka avulla unkarilaisille voidaan syöttää salaliittoteoriaa kulttuurisodasta, jota hallinto käy Unkarin kansan puolesta Euroopan eliittejä vastaan. Salaliittoteorioihin, laajamittaiseen vastakkainaseteluun ja voimakkaaseen itsensensuuriin pohjaava episteeminen kulttuuri ruokkii itseään viemällä yhteiskunnalliselta keskustelulta pohjan. Tällöin olennaista ei enää ole se, uskovatko Fideszin poliitikot tai äänestäjät salaliittoteorioihin Georg Sorosista tai ”EU:n johtokabaalista”, vaan se, onko ylipäätään löydettävissä sellaista julkista tilaa, jossa salaliittoteorioita voidaan haastaa.

Yhdennessätoista luvussa Itä-Aasian tutkimukseen erikoistunut väitöstutkija Niki Sopanen luo kiehtovan katsauksen salaliittoteorian kiinalaisiin erityispiirteisiin. Samalla Sopanen poh-

tii, missä määrin länsimaista salaliittoteorian käsitettä voidaan käyttää ilman, että otetaan huomioon Kiinan ajallista ja tilallista viiteyhteyttä, missä asiaa tarkastellaan. Autoritaarisesti johdetun puoluevaltion kyky monopolisoida tieto harvainvaltaisen johdon käsiin Maon valtakaudella toi kiinalaiseen konspirasismiin Neuvostoliitosta tuttuja kaikuja, jossa valtiojohtoisia salaliittoteorioita laadittiin niin kotimaisia ”julkisia vihollisia” ja toisinajattelijoita kuin länsivaltoja vastaan. Länsivaltoja koskevat kiinalaiset salaliittoteoriat kytkeytyvät elimellisesti kansallismieliseen diskurssiin, jota määrittää yhtäältä ylpeys tuhansien vuosien oletusta historiallisesta jatkumosta, toisaalta häpeä takapajuisesta menneisyydestä ja ”nöyryytyksen vuosisadasta” (1839–1949), johon samojen vihollisten eli Japanin ja länsivaltojen väitetään yrittävän ajaa Kiinaa uudelleen 2000-luvulla. Juonittelijoita johtava ”kiho kulissien takana” voidaan paikallistaa näissä teorioissa esimerkiksi Yhdysvaltain kongressin sisällä vaikuttaviin poliittisiin ryhmittymiin, kansainvälisiin uutistoimistoihin tai maanpaossa eläviin rikkaisiin kiinalaisiin. Sopenen tunnistaa konspiraationistisen diskurssin syitä ja seurauksia neljässä toistuvassa salajuonessa, joiden mukaan salajuonittelijat pyrkivät joko estämään Kiinan nousun suurvallaksi, korruptoimaan maan sisältä käsin länsivaltojen kaltaiseksi, tukemaan kiinalaista ”separatismiterroria” tai esittämään Kiinan uhkana kansainväliselle yhteisölle. Vaikka monia salaliittoteorioista alun perin motivoivat aidot huolet palatsivallankumouksesta valtavassa, harvainvaltaisesti johdetussa maassa, viime vuosina Kiina on Venäjän esimerkkiä seuraten laajentanut konspiraationistisen diskurssin vientituotteeksi, mikä myös parhaillaan ruokkii länsimaissa alarmistisia salaliittoteorioita mistä tahansa Kiinaan liittyvistä ilmiöistä.

Kirjan kolmannen osan päättää informaationsodankäynnin asiantuntija Janne ”Rysky” Riiheläinen luvullaan salaliittoteorioiden roolista osana kansainvälisen politiikan informaatiovaikuttamista. Tehokkaimmillaan suora informaatiovaikutta-

minen kohdistetaan yhteiskunnallisiin railoihin ja jakolinjoihin tavalla, joka heikentää kohdemaan yhteiskunnallista koheesiota ja kaventaa sen toiminnan vapautta. Salaliittoteoriat ovat erittäin käyttökelpoinen työkalu ulkovaltojen informaatiovaikuttamiseen useasta syystä. Ensinnäkin suosituimmat salaliittoteoriat ovat jo lähtökohtaisesti luonteeltaan vahvasti polarisoivia ja sellaisenaan toimivia alustoja epävakauttamistarkoituksiin. Usein ulkovaltojen ei tarvitse keksiä tarinoita ja väittämiä itse eikä myöskään hankkia niille näkyvyyttä, vaan he voivat ratsastaa niiden olemassa olevalla tunnettuudella. Vaikka informaatiovaikuttamiseen varatut budjetit ovat huomattavan eri kokoisia eri valtioiden välillä, jo valmiiksi resonoivien salaliittoväittämien vahvistaminen on verrattain huokeaa toimintaa, johon osallistuminen ulkovaltojen on helppo kiistää. Riiheläinen osoittaa havainnollisten esimerkkien kautta, kuinka salaliittoteorioiden hyödyntämisellä valtioiden välisessä informaatiovaikuttamisessa on pitkät perinteet. Siinä missä 80-luvulla Neuvostoliitto väitti AIDS:in olevan Yhdysvaltojen kehittämä biologinen ase, Trumpin hallinto yritti vierittää syyn pandemiasta Kiinalle osana kovaotteista kauppapolitiikkaa. Tilanteessa, jossa journalistisen median kyky toimia julkisen keskustelun portinvartijana käy jatkuvasti rajallisemmaksi, valtiolliset toimijat turvautuvat yhä useammin erilaisiin ”twiplomatian” muotoihin (uudissana, joka on muodostettu sanoista ”Twitter” ja ”diplomatia”). Näin ne hyödyntävät sosiaalisen median vaikutuskanavia paitsi positiivisen maakuva luomisessa, niin myös osana vihamielistä vaikuttamista.

Viimeisessä luvussa kokoamme vielä yhteen eri lukujen keskeisiä huomioita ja pohdimme lyhyesti keinoja vastustaa salaliittoteorioiden negatiivisia vaikutuksia politiikassa.

LÄHTEET

- Adorno, Theodor, Else Frenkel-Brenswik, Daniel J. Levinson ja R. Nevitt Sanford. 2019. *The Authoritarian Personality*. London: Verso.
- Aral, Sinan. 2020. *The Hype Machine: How Social Media Disrupts Our Elections, Our Economy, and Our Health – and How We Must Adapt*. New York: Currency.
- Arendt, Hannah. 2006. *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. London: Penguin.
- Benkler, Yochai. 2020. "A Political Economy of the Origins of Asymmetric Propaganda in American Media". Teoksessa *The Disinformation Age* (toim.) W. Lance Bennett ja Steven Livingston. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boym, Svetlana. 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Brown, Mark. 2015. "Politicizing Science: Conceptions of politics in science and technology studies". *Social Studies of Science* 45 (1), 3–30.
- Cassese, Erin C., Christina E. Farhart, ja Joanne M. Miller. 2020. "Gender Differences in COVID-19 Conspiracy Theory Beliefs". *Politics & Gender* 16, 1009–1018.
- Confessore, Nicholas. 2022. "How Tucker Carlson Stoked White Fear to Conquer Cable". *The New York Times*, 30.4.2022. <https://www.nytimes.com/2022/04/30/us/tucker-carlson-gop-republican-party.html>.
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. 2011. "Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy". *Personality and Individual Difference*, 50 (8), 1289–1293.
- Douglas, Karen ja Robbie M. Sutton. 2015. "Climate Change: Why the Conspiracy Theories Are Dangerous". *Bulletin of the Atomic Scientists* 71 (2), 98–106.
- Douglas, K.M., J.E. Uscinski, R.M. Sutton, A. Cichocka, T. Nefes, C.S. Ang ja F. Deravi. 2019. "Understanding Conspiracy Theories". *Political Psychology* 40, 3–35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Enders, Adam M., Joseph E. Uscinski, Michelle I. Seelig, Casey A. Klofstad, Stefan Wuchty, John R. Funchion, Manohar N. Murthi, Kamal Premaratne ja Justin Stoler. 2021. "The Relationship Between Social Media Use and Beliefs in Conspiracy Theories and Misinformation". *Political Behavior* (2021). <https://doi.org/10.1007/s11109-021-09734-6>
- Enders, Adam M. ja Joseph E. Uscinski. 2021. "Are misinformation, antiscientific claims, and conspiracy theories for political extremists?". *Group Processes & Intergroup Relations* 24 (4), 583–605.
- Enders, A., C. Farhart, J. Miller et al. 2022. "Are Republicans and Conservatives More Likely to Believe Conspiracy Theories?" *Polit Behav.* <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09812-3>
- Franks, Bradley, Adrian Bangarter ja Martin Bauer. 2013. "Conspiracy Theories as Quasi-Religious Mentality: An Integrated Account from Cognitive Science, Social Representations Theory, and Frame Theory." *Frontiers in Psychology* 4, 424.
- Galliford N ja Furnham A. 2017. "Individual Difference Factors and Beliefs in Medical and Political Conspiracy Theories". *Scandinavian Journal of Psychology* 58, 422–428
- von Goethe, Johann Wolfgang. 1999 [1774/1787]. *Nuoren Wertherin kärsimykset*. Suomentanut Markku Mannila. Helsinki: Otava.
- Gray, Matthew. 2010. *Conspiracy Theories in the Arab World. Sources and Politics*. London: Routledge.
- Grewal, David Singh. 2016. "Conspiracy Theories in a Networked World". *Critical Review* 28 (1), 24–43.
- Hellinger, Daniel C. 2019. *Conspiracies and Conspiracy Theories in the Age of Trump*. Cham: Palgrave Macmillan.

- Hofstadter, Richard. 2008. *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kelly M Greenhill, Ben Oppenheim, Rumor Has It: The Adoption of Unverified Information in Conflict Zones, *International Studies Quarterly*, Volume 61, Issue 3, September 2017, Pages 660–676, <https://doi.org/10.1093/isq/sqx015>
- Kivioja, Pasi. 2022. *Salaliittoteorioiden ihmemaassa. Tositarinoita ihmisistä kaninkoloissa*. Jyväskylä: Docendo.
- Krouwel, A., Y. Kutiyksi, J.-W. van Prooijen, J. Martinsson ja Markstedt, E. 2017. "Does Extreme Political Ideology Predict Conspiracy Beliefs, Economic Evaluations and Political Trust? Evidence From Sweden". *Journal of Social and Political Psychology* 5 (2), 435–462.
- Van der Linden S, Panagopoulos C, Azevedo F ja Jost JT. 2021. "The Paranoid Style in American Politics Revisited: An Ideological Asymmetry in Conspiratorial Thinking". *Political Psychology* 42 (1), 23–51.
- Jameson, Fredrick. 1988. "Cognitive Mapping." Teoksessa Cary Nelson ja Lawrence Grossberg (toim.) *Marxism and the Interpretation of Culture*. Champaign: University of Illinois Press, 347–57.
- Orbán, Viktor. 2022. "Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the 31st Bálványos Summer Free University and Student Camp". <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-31-st-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp>
- Palonen, Kari. 2003. "Politiikka". Teoksessa Hyvärinen, Matti, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Jyväskylä: Vastapaino, 467–518.
- Popper, Karl. 1974. *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset*. Helsinki: Otava.
- van Prooijen, J.-W. ja Karen Douglas. 2018. "Belief in Conspiracy Theories: Basic Principles of an Emerging Research Domain". *European Journal of Social Psychology* 48, 897–908.
- van Prooijen J.-W., A.P.M. Krouwel ja Pollet. 2015. "Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories". *Social Psychological and Personality Science* 6 (5), 570–578.
- van Prooijen, Jan-Willem, Joline Ligthart, Sabine Rosema ja Yang Xu. 2022. "The entertainment value of conspiracy theories". *British Journal of Psychology* 113 (1), 25–48.
- Pyrhönen, Niko ja Gwenaëlle Bauvois. 2020. "Conspiracies beyond Fake News. Producing Reinforcement on Presidential Elections in the Transnational Hybrid Media System." *Sociological Inquiry* 90 (4): 705–31.
- Räikkö, Juha. 2021. *Salaliittoteorioiden filosofia. Temppelelherroista liskoihmisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saarinen, Toni. 2019. *Myyttejä, Kummaa, Maaailmanlopun Tunnelmia* (blogi). <https://www.tonisaarinen.fi/tutkimuksesta/salaliitoista-ja-teorioista-myyteista-ja-hallitusta-maailmasta/>
- Sargent, Greg. 2022. "How Elise Stefanik and the GOP sanitize 'great replacement' ugliness". *Washington Post* 16.5.2022. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/05/16/elise-stefanik-tucker-carlson-buffalo-shooting-great-replacement/>
- Scarry, Elaine. 1998. "The Fall of TWA 800: The Possibility of Electromagnetic Interference". *The New York Review of Books*, April 9, 1998. Uscinski, Joseph, Karen Douglas ja Stephan Lewandowsky. 2017. "Climate Change Conspiracy Theories". Teoksessa *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science*. Saatavilla <https://oxfordre.com/climatescience/view/10.1093/acrefore/9780190228620.001.0001/acrefore-9780190228620-e-328?rsk=5cpbV2&result=1>.

I

**DEMOKRATIA, TOTUUS JA
SALALIITTOTEORETISOINNIN MUODOT**

2. SALALIITTOTEORIAT: ANTIIKISTA 'TOTUUDENJÄLKEISEEN' JULKISEEN TILAAN

Ari-Elmeri Hyvönen & Niko Pyrhönen

Tässä luvussa käsittelemme niitä yhteiskunnallisia olosuhteita ja kertomusmuotoja, joista nykyajan salaliittoteoretisointi ammentaa. Arvioimme salaliittoteorioiden kollektiivisten ja yksilökeskeisten funktioiden kehitystä poimimalla historiallisia jatkumoa ja poikkeamia antiikista vallankumousten aikakaudelle, ja teollistumisesta massamedian ja totuudenjälkeisyyden aikaan. Käymällä läpi länsimaisen historian tunnistettavia tapahtumia sekä niihin liittyviä salaliittoteorioita pyrimme tarjoamaan lukijalle käsityksen siitä, millaisia salaliittoteorioita historiasta tunnetaan, miten salaliittoteorioista on eri historian ajanhetkinä puhuttu, ja miten nämä ilmiöt kytkeytyvät laajempiin poliittisiin tapahtumiin ja kehityskuluihin. Historiallinen tarkastelumme pohjustaa luvun loppupuoliskolla esittämäämme analyysiä siitä, miten salaliittoteoretisointi on kehittynyt aivan viime vuosikymmeninä, ja mikä – jos mikään – erottaa sen aiemmista salaliittoväitteillä politikoinnista. Lisäksi pohdimme, millä tavoin nykyinen salaliittoteoretisointi kytkeytyy laajemmin julkisen tilan muutoksiin.

SALALIITTOTEORIAT HISTORIALLISESTA NÄKÖKULMASTA

Salaliitoista ja niitä käsittelevistä keskusteluista on tarjolla paljon historiallisia esimerkkejä, mutta nimenomaisesti salaliittoteoretisointiin liittyvien yhteiskunnallisten haasteiden käsittelyllä

on huomattavasti lyhyempi historia. Ennen salaliittoteorioihin siirtymistä aloitamme käsittelemällä joitakin esimerkkejä salaliitoista ja niitä koskevista peloista.

Antiikin Kreikasta tunnetaan vuodelta 514 eaa. tapaus, jossa Ateenan tyranni Hippiaksen veli Hipparkhos murhattiin. Historioitsija Thukydides kuvaa murhan toteuttaneiden Harmodioksen ja Aristogeitonin motiiveja yksityiseksi kaunaksi Hipparkhosta kohtaan, mutta antaa myös ymmärtää, että salaliiton pääasiallinen kohde oli itse tyranni. Salaliittoa voidaankin pitää tyyppillisenä myös myöhempää historiaa vasten: se kohdistui valtaapitäviin, ja ”varovaisuuden vuoksi salaliittolaisia oli vain vähän” (Thukydides, 6:56).

Sen sijaan myöhempien salaliittoteorioiden piirtämästä kuvasta Hipparkhokseen murhaan liittyvä salaliitto eroaa rajusti. Modernien salaliittojen väitetään usein olevan maailmanlaajuisia, ihmisten hallinnoimiseksi tehtyjä juonia, jolloin myös salaliittolaiset nähdään niissä laajana verkostona, jonka lonkerot ulottuvat ympäri maapallon. Tällaisia globaaleja salaliittolaisten verkostoja ei toki Thukydideen aikaisessa poliittisessä mielikuvituksessa olisi ollut mahdollista kuvitellakaan.¹ Nykyisten salaliittoteorioiden maalaama kuva sekä salaliittojen tavoitteista (ihmisjoukkojen ja heidän kollektiivisen psyykensä lähes totaalinen hallinnointi) että niiden moderniin tai futuristiseen viestintäteknologiaan perustuvista organisoitumis- ja levittämistavoista ammentaaakin pitkälti globaalien ja keskinäisriippuvaisen maailman ruohonjuuritasolla koetuista vääryyksistä.

Erot nykypäivän ja antiikin välillä nousevat esiin myös, kun tarkastellaan sitä, millaisia salaliittosyitä – eli eräänlaisia sa-

---

1 Tässä suhteessa on mielenkiintoista, että Peloponnesolaissodan aikaan sijoittuvan *Assassin's Creed Odyssey* -videopelin juoni rakentuu keskeisesti koko tunnettua maailmaa hallitsevan salaliiton ("Kosmoksen kultti") ympärille. Tämä kuitenkin kuvastaa ennen kaikkea pelin käsikirjoittajien leimallisesti modernia poliittista mielikuvitusta kuin antiikin todellisuutta.

laliittoteorioita – länsimaisen demokratian alkujuurilla esitettiin. Itse asiassa vihjaukset juonittelusta ja salaisista liittoumista olivat varsin yleisiä niin Ateenan kansankokouksissa kuin oikeusistunnoissakin. Aihepiiriä tutkinut klassisten kulttuurien professori Joseph Roisman toteaaakin: ”Jopa kursorinen attikalaisten puhujien lukeminen paljastaa joukon syytöksiä salaliitoista ja tarinoita juonittelusta” (Roisman 2006, 1). Sofokleen *Kuningas Oidipus* -näytelmässä Oidipus epäilee, saattoiko Laios-kuninkaan murhata satunnainen rosvojoukko ”jos eivät jotkut olisi heitä palkanneet” (Sofokles, 120–125 [1989, 20]). Vaikka Ateenassa demokratian aikakaudella pelko harvainvaltaisista eli oligarkisista juonista demokratiaa vastaan oli yleistä, salaliittosyytökset koskevat kuitenkin pääasiassa sellaista poliittista ”juonittelua”², joka eroaa tämän kirjan keskiössä olevista salaliittoväitteistä. Ateenassa esitetyissä syytteissä oli kyse verrattain pienen mittakaavan salaliitoista, joiden tavoitteet olivat rajatut ja osallisten määrä pieni (Roisman 2006, 70, 157–158). Yleensä niiden uhri oli vallassa oleva hallitsija.

Samalla tavoin rajattuja ovat monen muunkin historiallisen ajanjakson tunnetut salaliitot, kuten vaikkapa Julius Caesarin ja monen myöhemmän Rooman hallitsijan murhat. Usein näiden salaliittojen uhrit osasivat ennakoida henkeensä kohdistuvaa uhkaa ja vastasivat siihen tavalla, jota voidaan pitää laajemmassa mielessä vainoharhaisena. Esimerkiksi lopulta murhatuksi tulleen Domitianuksen valtakauden (81–86) loppupuolta määrittivät puhdistukset, joilla hän pyrki hankkiutumaan eroon jokaisesta, jota kukaan keksi syyttää keisaria vastaan juonittelusta. Domitianuksen kerrotaan todenneen, että kukaan ei usko hallitsijan vastaisiin salaliittoihin ”ennen kuin [keisari] oli surmattu”

2 Kreikkalainen sanasto erilaisen juonittelun kuvaamiseksi oli rikasta. Lähimmäksi modernia salaliittoajatusta tulee *sustasiazō*, mikä merkitsee yhteenliittymistä kapinallisiin tarkoitukseen. Muita usein esiintyviä sanoja ovat muun muassa *epibouleō* – juonitella jotakuta vastaan, sekä *paraskeuazomai* – järjestellä, valmistella, valmistautua.

(Suetonius 1999). Kuten Kreikassakin, Rooman aikakauden salaliittoa voidaan pitää luonteeltaan rajattuina. Sekä onnistuneita että epäonnistuneita, aitoja ja kuviteltuja salaliittoa määrittä liittoalaisten rajattu määrä sekä se, että ne kohdistuivat nimenomaan yksinvaltiaan henkeen.

Vallankumoukselliset jaksot ovat aina olleet hedelmällistä maaperää salaliittoteoretisoinnille. Yhdysvaltain vuoden 1776 itsenäisyysjulistusta edelsi laajalle levinnyt pelko ”salaliitosta vapautta vastaan”, erityisesti Ison-Britannian (kuvitellusta) juonesta siirtomaa-alueiden autonomiaa vastaan. Sama pelko määrittä myös yhdysvaltalaisen antifederalistien ajattelua heidän vastustaessaan liittovaltion vallan kasvattamista vuonna 1787 ratifioidussa perustuslaissa. Samuel Bryan, eräs tunnetuimmista antifederalisteista, kirjoitti nimimerkillä ”Centinel” *Philadelphia Independent Gazetteer* -lehteen kahdeksantoistaosaisen sarjan kirjeitä, joiden mukaan perustuslain puolustajien takana toimii rikollinen salaliitto, joka valehtelee kansalle ja rajoittaa lehdistön vapautta kukistaakseen kaikki vastavoimat (Bailyn 2017, xxxi, 144, 333).

Muutamaa vuotta myöhemmin vanhalla mantereella Ranskan vallankumouksen jälkimainingeissa salaliittoteoretisoinnilla oli vähintään yhtä vahva jalansija. Vallankumousjohtaja Maximilien Robespierren retoriikassa ”harva teema on yhtä johdonmukaisesti ja pakkomielteisesti läsnä kuin salaliittojuonittelu” (Cubitt 2008, 75). Vallankumouksen radikaalia jakobiinisiipeä edustanut Robespierre näki ympärillään lukemattomia salaliittoa, joiden yksittäisten tavoitteiden takaa voitiin löytää kaikkia yhdistävä vastavallankumouksellinen halu tuhota vapaus (Cubitt 2008, 75–77). Tämä seikka olisi helppo nähdä terrorista kuuluisan Robespierren yksilöllisenä heikkoutena – ovathan väkivaltaiset tyrannit kautta historian suhtautuneet ympäristöönsä huomattavan vainoahmaisesti. Robespierren kohdalla taipumus ajatella salaliittoteoreettisesti kuitenkin ennemminkin yhdisti häntä ympäristöönsä kuin erotti siitä. Salaliittoajattelua esiintyi aluksi ennen kaikkea

radikaaleissa puheenvuoroissa, mutta pian sekä jakobiineja mallillisemmat girondistit että kuninkaanvallan palauttamista vaatineet rojalistit omaksuivat puhettavan omakseen. Taipumus salaliittoretoriikkaan lävisti muutamassa vuodessa koko maan poliittisen kirjon vasemmalta oikealle (Hunt 2004, 39–41). Näin salaliittoajattelusta tuli vallankumouksen ajan Ranskassa keskeinen logiikka, joka määrittäi eri osapuolten vallankumousretoriikkaa kokonaisvaltaisesti.

Samalla on hyvä huomata, että siinä missä myöhempi salaliittoteoretisointi perustuu ajatukselle kulissien takana toimivista salaseuroista (esimerkiksi vapaamuurarit), oli Ranskan vallankumouksen aikaisen salaliittoteoretisoinnin ytimessä ajatus kätkeyistä *motiiveista*. Toimijat olivat toisin sanoen tunnettuja, mutta heitä syytettiin todellisten aikomustensa peittämisestä (Cubitt 2008, 78). Puheissaan Robespierre palaakin kerta toisensa jälkeen ”naamioituneisiin aristokraatteihin”, jotka piilottelevat ”julkishenkilisyyden maskin takana” ja ”juonittelevat salassa kaikkialla ympärillämme” (2007, 16). Ulkomaiset hovit ovat hänen mukaansa lähettäneet Ranskaan ”kaikki juonikkaat konnat palkkalistoillaan”. Näitä vastavallankumouksen asiaa edistäviä tunkeutujia kerrottiin löytyvän niin armeijasta kuin hallinnosta ja edustuslaitoksestakin:

He väijyvät ympärillämme; he kuuntelevat salaisuutemme; imartelevat kiihkomielisyyttämme; he pyrkivät vaikuttamaan jopa mielipiteisiimme [...] Jos heitä kohdellaan hyvin, he vehkeilevät julkisesti; jos heitä uhataan, he juonivat varjoissa, isänmaallisuuden naamion takana (Robespierre 2007, 103–104)

”Valevallankumouksellisten” sanottiin siis pyrkivän näyttäytymään pettureiden paljastajina, kuitenkin todellisuudessa ”puhuen totta säästäen, vain niin paljon kuin on tarpeen saavuttaakseen koskemattoman oikeuden valehdella” (Robespierre 2007,

118–119). Vaikka Robespierre, kuten monet muutkin tuon ajan puhujat, kuulostavat ajoittain vainoharhaisilta, on kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että sekä Ranskassa että Yhdysvalloissa tapahtui paljon niin varsinaisia salaliittoja kuin kulissien takaista masinointiakin, eikä niihin viittaaminen ollut merkki vainoharhaisuudesta tai muutenkaan epälegitiimiä (White 2002, 15). Onkin tärkeä erottaa vallankumousaikainen salaliittoteoretisointi myöhemmästä, johdannossakin mainitusta 1900-luvun ”vainoharhaisesta politiikoinnin tyylistä” (ks. Johdanto), onkin tärkeää (Wood 1982).

Erot 1700-luvun vallankumousten aikaisen salaliittoteoretisoinnin ja nykyisten salaliittoteorioiden välillä ovat huomattavia, eivätkä palaudu yksinomaan yhteiskunnallisiin ja teknologisiin murroksiin. Ranskan ja Yhdysvaltain vallankumousten vanavedessä vallasta taistelleiden asema poikkeaa merkittävästi siitä asemasta, jossa nykyiset salaliittoteoretikot – esimerkiksi QAnonin kannattajat – toimivat. Siinä missä 1700-luvun salaliittoteoretikoilla oli usein korkean aseman ja erilaisten vastuutehtävien suoma aitiopaikka todistaa ja paljastaa kulissien takaista kähmintää, nykypäivän salaliittoteoretikkojen elämänpiiri sijaitsee tyypillisesti kaukana vallan ytimestä. Nykypäivänä asema korkean profiilin ”salaliittoteoriainfluensserina” onkin siis pikemminkin seurausta onnistuneesta tarinankaarten kuratoinnista ja niiden tehokkaasta välittämisestä joukkoviestintään ja tutkimukseen epäileväisesti suhtautuvalle yleisölle kuin mistään todellisesta pääsystä arkaluontoisen tiedon lähteelle.

Yhdysvaltain ja Ranskan historiallisten kehityskulkujen vertaaminen keskenään on mielenkiintoista, sillä tietyistä samankaltaisuuksista huolimatta niissä on myös merkittäviä eroja. Ranskassa salaliittoteoretisointi vahvistui ja kiihtyi vallankumouksen jälkeisenä aikana, ja tilanne oli omiaan ruokkimaan epäilyksiä juonitteluista. Poliittinen oikeisto oli halukas palaamaan vanhan hallitusmuodon aikaan. Vallankumouksen radikaalia siipeä edustaneet jakobiinit taas olivat jakautuneet keskenään kilpaile-

viin ryhmittymiin. Ranskan 1800-luku olikin myrskyisää aikaa: Napoleonin valtakaudesta päädyttiin palautettuun Bourbonien monarkiaan, heinäkuun vuoden 1830 vallankumouksen jälkeen Ludvig Philipin ”porvarilliseen” monarkiaan, ja vuoden 1848 kumoukset taas johtivat lyhytikäiseen toiseen tasavaltaan (1852–1870), joka tuli päätökseensä Napoleon III:n vallankaappauksen ja toisen keisarikunnan perustamisen myötä. Tällaisessa vahvojen jakolinjojen määrittämässä tilanteessa maltillisemmatkin poliittiset pyrkimykset herättävät epäilyksiä salatuista päämääristä.

Ranskan historiaan vedoten salaliittoajattelua onkin toisinaan pidetty demokratian ja suurten ihmisjoukkojen vallan aikakauden väistämättömänä ominaisuutena, etenkin demokratian ottaessa ensiaskeliaan. Yhdysvalloissa kuitenkin salaliittoteoretisointi määritti ja haittasi päivänpoliittista toimintaa huomattavasti Ranskaa vähemmän. Pian vallankumouksen ja perustuslakiprosessin jälkeen salaliittoajattelu marginalisoitui – ainakin 1861 syntyneeseen sisällissotaan asti (Hunt 2004, 41–45).

Sytä Yhdysvaltain ja Ranskan eroille on monia. Yhdysvalloissa oli esimerkiksi enemmän kokemusta poliittisesta vapaudesta jo vallankumousta edeltäneeltä ajalta. Liittovaltiota määrittelevä vallanjakoperiaate alkoi myös normalisoida eri toimijoiden välisiä kiistoja osaksi arkipäiväistä poliittista prosessia. Ranskassa puolestaan demokraattinen valtakamppailu erosi merkittävästi siitä, mihin monarkiassa oli totuttu, samalla kun politiikan ohjaavaksi periaatteeksi nousut ”kansan etu” loi mielikuvaa kuvitteellisesta yhtenäisyydestä. Filosofi Jean-Jacques Rousseau ajatuksia kansan yleistahdosta tulkittiin tavalla, johon suhteutettuna kaikki ryhmäintressit olivat välittömästi epäilyttäviä. Tämä oli luonnollisesti omiaan ruokkimaan epäluuloja vehkeilystä. Voidaankin väittää, että Ranskan poliittinen järjestelmä ei kyennyt ratkaisemaan tätä ongelmaa demokraattisesti ennen vuonna 1871 alkanutta kolmannen tasavallan aikakautta, ja silloinkin äärimmäisen jännittyneesti.

Ranskan vallankumousta voidaan pitää tärkeänä vedenjakajana, josta modernin salaliittoteoretisoinnin historia voidaan aloittaa. Vaikka maailmanhallintaan pyrkivistä vapaamuurareista ja *Illuminatista* oli kirjoitettu jo edeltävinä vuosikymmeninä, ja juutalaisvihan historia ulottuu vieläkin pidemmälle, vasta Ranskan vallankumouksen jälkimainingeissa 1800-luvulle tultaessa otti näiden ympärille kiertyvä salaliittoteoretisointi toden teolla tuulta alleen.

Yksi antisemitismin historian kuuluisimpia ilmentymiä on niin sanottu Dreyfusin tapaus (*l'affaire Dreyfus*). Ranskan armeijan juutalainen kapteeni Alfred Dreyfus tuomittiin vuonna 1894 alkaneessa oikeusjutussa maanpetoksesta. Asiasta kehkeytyi keskeinen yhteiskunnallinen jakolinja aina vuoteen 1906 asti, jolloin Dreyfusin tuomio kumottiin. Kiistan aikana antisemitistit syytivät Dreyfusin puolustajia juutalaisten salaliiton tukemisesta. Dreyfusin tuomio puolestaan paljastui itsessään eräänlaisen salaliiton tulokseksi, joka perustui olemattomaan näyttöön, tekaistuihin todisteisiin ja vuonna 1896 esiinnousseiden vastatodisteiden tukahduttamiseen (tapauksesta ks. Begley 2010).

Dreyfusin tapaus ajoittuu samaan aikaan maailman tunnetuimman juutalaisvastaisen salaliittoteorian synnyn kanssa. Myytti Siionin viisaiden pöytäkirjoista juontuu vuonna 1897 Baselissa järjestettyyn sionistijärjestön perustamiskonferenssin, jonka tavoitteena oli juutalaisvaltion perustaminen Palestiinaan. *Siionin viisaiden pöytäkirjat* on väärennetty dokumentti, jonka tekijä ei ole tiedossa. Pidetään kuitenkin todennäköisenä, että se kyhättiin kokoon yhdistämällä osasia aiemmista dokumenteista. ”Pöytäkirjat” väittävät Baselin konferenssin olleen sumuverho, jonka takana luotiin suunnitelma juutalaisten maailmanherruuden edistämiseksi – suunnitelma, jonka olemassaolon *Siionin viisaiden pöytäkirjat* ”todistavat”.

Alkuperäisten *Siionin viisaiden pöytäkirjojen* taustalla oli todennäköisesti Ranskassa Dreyfus-jutun aikana työskennelleitä

Venäjän salaisen poliisin agenteja, sillä sen sisältö on monelta osin plagioitu tuona aikana kiertäneistä antisemitistisistä pamfleteista. Kirjan kahdestakymmenestä neljästä luvusta vähintään yhdeksän on kopioitu melko suoraan yhdestä ainoasta lähteestä (Webman 2001, 1–3). Dokumentti julkaistiin ensimmäisenä Venäjällä vuonna 1903, missä se levisi eri versioina vuosisadan alussa. Englanniksi se käännettiin vuonna 1919, ensin Isossa-Britanniassa, sitten autotehtailija Henry Fordin toimesta Yhdysvalloissa. Yhdysvaltalaisen salaliittoajattelun uusi tuleminen 1900-luvun edetessä voidaankin jäljittää tästä käännöksestä eteenpäin. Myös Suomessa teos oli julkaistu 1919, ensin ruotsiksi, ja suomenkielinen laitos seurasi vuotta myöhemmin. Tuolloin salaliittoajattelu palveli ajankohtaisia poliittisia tarpeita, ja sisällissodan voittajien leirissä juutalaisuus ja bolsevismi alettiin liittää laajalti toisiinsa (ks. Astapova et al. 2021, 55).

Saksassa *Pöytäkirjoista* tuli kansallismielisen liikehännän myötä laajalti tunnettu, jo ennen kuin Adolf Hitler nosti sen *Täisteluni*-teoksessaan oman politiikkansa kulmakiveksi. Salaliittoihin ja ”vaiettuihin aiheisiin” vetoaminen määrittä totalitaaristen liikkeiden eli Saksan kansallissosialistien ja Venäjän stalinistien propagandaa laajemminkin. Kaikesta salatusta ja sivuutetusta tehtiin merkittävää asian varsinaisesta tärkeydestä riippumatta. Samaa ilmiötä tavataan nykypäivänäkin, erityisesti vastamedian uutistuotannossa, jossa yksittäisiin twiitteihin tai somepäivityksiin, joita journalistinen media ei ole pitänyt uutisarvoisena tai ehtinyt vielä käsitellä, voidaan helposti liittää ”valtamedia vaikenee!” -kehys. Jo ensimmäisen maailmansodan kokeneeseen, kyynistyneeseen sukupolveen tällainen salailulla ja vaientamisella pelotteleva puhetapa tehoi hyvin. Poliitiikan teoreetikko Hannah Arendt toteaaakin *Totalitarismin synty* -teoksessaan, että tällaisten

[v]aihtelevien sepitelmien tavoitteena oli aina paljastaa virallinen historia pilaksi, osoittaa salaisten vaikutusten piiri, josta näkyvä,

jäljitettävä ja tunnettu historiallinen todellisuus oli vain julkisivu, joka oli pystytetty nimenomaan huiputtamaan kansaa (Arendt 2013, 405).

Myös valtaan päästyään totalitaariset liikkeet jatkoivat salaliittoihin vetoamista perustellakseen omaa väkivaltaansa. ”Salamyhkäiset maailmansalaliitot”, kuten trotskilaisten salajuonet, juutalaisten petos ja ”300 perheen valta”, toimivat käyttövoimana poliittiselle terrorille (Arendt 2013, 422). Kolmas valtakunta ja Stalinin Neuvostoliitto toimivat näin itseoikeutettuina esimerkkeinä siitä, kuinka äärimmäisen tuhoisia tekoja salaliittoteorioilla voidaan oikeuttaa.

Ei siis olekaan ihme, että sodanjälkeinen sukupolvi – varsinkin intellektuellit, kuten Popper, Hofstadter, Arendt ja monet muut – pitivät salaliittoja huomattavana uhkana demokratialle. Erityisesti Yhdysvalloissa vaikuttaneille Arendtille ja Hofstadterille lisämuistutuksen aiheesta tarjoili myös senaattori Joseph McCarthyn kommunistivainot 1950-luvun alussa. McCarthyn mukaan valtaosa Yhdysvaltain ongelmista johtui hallinnon ylimpiin kerroksiin soluttautuneista kommunisteista. Hofstadterin kuvauksen mukaisesti mccarthyisin ytimen muodosti ajatus ”giganttisesta mutta samalla hienovaraisesta” salaisesta koneistosta, jonka tarkoitus oli tuhota kokonainen elämäntapa (Hofstadter 2008, 29). McCarthy itse totesi puheessaan senaatille kesäkuussa 1951:

Tämän täytyy olla valtavan salaliiton tulosta, sellaiset mittakaavat saavan salaliiton, että se jättää kaikki aiemmat varjoonsa (lainattu Kay 2011, 39).

Kuvaillessaan tätä salamyhkäistä liittoa Yhdysvaltain tuhoamiseksi McCarthy kuulosti huomattavan paljon vihaamiltaan stalinisteilta. Tätä voidaan pitää joko historian ironiana tai osoitukseksi antikommunismista ja stalinismin aidoista konspirasistisista yhtymäkohdista.

SALALIITTOVÄITTEILLÄ POLITIKOINTI OSANA "TOTUUDENJÄLKEISTÄ" REPERTUAARIA

Heinäkuun seitsemäntenätoista päivänä vuonna 1996 Trans World Airlinesin lento 800 (TWA 800) tuhoutui kaksitoista minuuttia nousunsa jälkeen Long Islandin eteläpuolella, jolloin 230 matkustajaa ja miehistön jäsentä sai surmansa. Alun pommiepäilyjen jälkeen neljä vuotta kestänyt Yhdysvaltain kansallisen liikenneturvallisuuslautakunnan tutkimus totesi onnettomuuden johtuneen oikosulun ja höyrystyneen kerosiinin aiheuttamasta räjähdyksestä koneen polttoainesäiliössä.

Nykyisten salaliittoteorioiden lähihistoria voidaan kertoa tästä onnettomuudesta alkaen. Tapahtuma oli ensimmäinen, jossa ihmiset jakoivat internetin välityksellä kilpailevia selityksiä kyseenalaistaen virallisia näkemyksiä. Terrorismiepäilyiden lisäksi internetkeskustelijat syyttivät onnettomuudesta esimerkiksi Yhdysvaltain laivaston epäonnistunutta ohjuskoetta tai sotilaallisesta toiminnasta aiheutuneita elektromagneettisia häiriöitä.

Viisi vuotta TWA 800 onnettomuuden jälkeen syyskuun 11. päivän terrori-iskut laukaisivat joukon aivan viime vuosiin asti näkyvimpiä ja vaikutusvaltaisimpia salaliittoteorioita. Kollektiivisesti näihin teorioihin viitataan yleensä "Truther"-liikkeenä, mikä viittaa niiden väitettyyn tarkoitukseen paljastaa "totuus virallisten selitysten takaa". Vaikka QAnon ja siihen kytkeytyvät salaliittoväitteet ovatkin viime vuosina ohittaneet 9/11-salaliittoteoriat merkittävydessään, monet nykyisen konspirasmin muodoista kuitenkin juontavat juurensa "Truther"-liikkeeseen.

Niin 9/11-teorioihin kuin nykyisiin salaliittoväitteisiin liittyvä ajatus molempien Yhdysvaltojen pääpuolueiden (so. "eliitin") liitosta keskenään. Molemmissa myös ajatellaan keskeisten yhteiskunnallisten uhkien olevan joko tarkoituksellisesti itse luotuja tai täysin keksittyjä – al-Qaeda ja Osama bin Laden olivat CIA:n operaatioita, ja koronavirusta ei ole olemassa tai se ei ole niin vaarallinen kuin väitetään (Kay 2011, 76). Myös monet ny-

kykeskustelujen näkyvimmit sananparret saivat alkunsa Truther-liikkeessä. Esimerkiksi kehoitus tutkia asiaa itse (*do your own research!*) ja ajatus ”globaalista vallankaappauksesta” määrittivät salaliittoteoreetikkojen sanavarastoa jo ennen QAnonia (Kay 2011, 5).

Truther-liike ei luonnollisesti ole kaiken myöhemmän salaliittoteoreetikoinnin kantaemä, vaan asettuu osaksi historiallista jatkumoa yhdessä Kennedy-salaliittojen ja McCarthyn vainojen kanssa. Salaliittouskomukset esiintyvät usein joukkoina uskomuksia. Monet Truther-liikkeen toimijat uskovat sekä Kennedy-salaliittoteorioihin että esimerkiksi Pearl Harborin hyökkäystä koskeviin salaliittoväitteisiin. Jälkimmäisten mukaan Japani kyllä hyökkäsi Pearl Harborin tukikohtaan vuonna 1941, mutta Yhdysvaltain johto ”antoi hyökkäyksen tapahtua” saadakseen syyn liittyä toiseen maailmansotaan (Kay 2011, 49, 105–106).

Yksi sitkeästi eri salaliittoteorioihin kierrätetty teema on ajatus lapsista varantona, josta pahan voimat imevät ”elinvoimaa” (Kay 2011, 85). Onkin mielenkiintoista, että tämä ”klassinen” teema näyttlee niin merkittävää roolia viime vuosien keskeisessä salaliittoteoriassa, QAnonissa, sekä sitä edeltäneessä Pizzagate-salaliittoteoriassa.

Pizzagate-salaliittoteoria johti aseelliseen hyökkäykseen Washington D.C.:ssä sijaitsevaan Comet Ping Pong -ravintolaan joulukuussa 2016. QAnon puolestaan näytteli merkittävää roolia tammikuun 2021 hyökkäyksessä Capitol-kukkulalle. Riippumatta siitä, voidaanko salaliittoteorioiden määrän tai levikin katsoa numeraalisesti kasvaneen – vaikuttaa ainakin todennäköiseltä, että internet on nopeuttanut ja laajentanut niiden leviämistä – näiden tapausten jälkeen on kiistämätön tosiasia, että salaliittoteoriat ovat yhdysvaltalaisen politiikan ytimessä.

Salaliittoteorioiden muodonmuutos tai uusi tuleminen kytketään – syystäkin – usein osaksi laajempaa poliittisen keskustelukulttuurin muutosta, sekä havaintoon siitä, että politiikan ja

politikoinnin tavoissa on viime vuosina tapahtunut muutos, joka liittyy olennaisilta osin tosiasioiden rooliin poliittisessa puheessa. Myös salaliittoteoretisoinnin uudenlainen ja nopeasti kehittyvä rooli kytkeytyy niin sanottuun *totuudenjälkeiseen politiikkaan*. Tästä vuonna 2016 *Oxford Dictionariesin* vuoden sanaksi valitsemasta termistä on viime vuosina ehditty kiistellä paljon. Kriitikoiden mukaan ”totuudenjälkeisyys” herättää vääränlaisia mielenlyhtymiä sellaisesta ”totuuden ajasta”, jota ei ole koskaan ollut olemassakaan. Totuudenjälkeisyydestä on kirjoitettu paljon epätarkkaan ja liioittelevaan sävyyn, ja mitään totuuden kulta-aikaa ei tietenkään ole koskaan ollut. Totuudenjälkeisyyden tutkijat puolustavat termiä esittämällä totuudenjälkeisyyden nimeävän aidon murroksen, jota voidaan tutkia myös empiirisesti, erityisesti koskien faktojen ja tunteiden keskinäistä roolia poliittisessa kulttuurissa ja kommunikaatiossa (esim. Vihma et al. 2018).

Demokratiateoreettisesti faktatietoa ja totuutta voidaan verrata eräänlaiseen perusinfrastruktuuriin tai kannattaviin rakenteisiin, joiden varassa politiikkaa tehdään. Faktat asettavat tiettyjä rajoja toiminnalle ja keskustelulle. Debatti siitä, tulisiko Korkeasaaren eläintarhan hankkia yksisarvisia, on ilmiselvästi fiktiivistä. Mutta turhaa on myös keskustelu minkä tahansa politiikka-alueen linjoista, mikäli keskustelijoilta puuttuu edes suuntaa antava yksimielisyys nykytilannetta määrittävistä tosiseikoista. Voidaan sanoa, että jonkinlainen jaettu ymmärrys faktoista on ollut myönteinen julkista keskustelua rajoittava tekijä. Kuten talon perustukset, se tekee mahdolliseksi paitsi poliittisen keskustelun, myös toimivan yhteiskuntajärjestyksen yleensä (Hyvönen 2018; Bok 1989, 18).

Totuudenjälkeisyydessä on kyse pidemmän aikavälin kehityskulkujen kiteytymisestä. Tätä historiaa voidaan hahmottaa esimerkiksi Jürgen Habermasin vuonna 1962 julkaistun *Julkisuuden rakennemuutos* -teoksen avulla (Habermas 2004). Habermas kuvaa historiallisesti julkisen alueen uudelleensyntyä keskiajan

jälkeen 1600-luvusta eteenpäin ”porvarillisena julkisuutena”. Poliittisen julkisuuden ytimessä on yksityishenkilöiden julkiseen toimintaan kohdistama kriittinen arviointi. Kuten myös historiantutkija Sophia Rosenfeld toteaa, faktaperustaisen julkisen keskustelun ja objektiivisen median ideaali syntyi vasta tällaisen porvarillisen julkisuuden myötä, ja sitä tuki samaan aikaan nousut valistusaate (Rosenfeld 2018, 10, 25–35).

Habermasille kriittisen keskustelun alustoina toimivat sanomalehtien palstat sekä kahviloiden, salonkien ja pöytäseurojen muodostat fyysiset tilat. Alun perin yksityisomistus suojeli niitä julkisen vallan otteelta. 1800-luvun lopulta alkaen kaupallistumisen ja taloudellisen keskittymisen myötä kuitenkin yksityinen omistus alkoi uhata kriittistä tehtävää. Kun talouden lait tunkeutuivat julkisuuden piiriin, Habermas toteaa, ”pohtiva keskustelu alkoikin vaihtua kulutukseen”. Sosiaalisen median ja totuuden jälkeisyyden juuret voidaankin jäljittää Habermasin kuvaamaan ”hömpän” nousuun, jossa

uskollisuus todellisuudelle korvautuu vähin erin yhä helpomalla kulutettavuudella ja joka houkuttelee pikemmin rentoutumisärsykkeiden persoonattomaan kulutukseen kuin johtaa julkiseen järjenkäyttöön (Habermas 2004, 250).

Habermasin historian eräänlaisena jatko-osana voidaan lukea mediatutkija Neil Postmanin *Huvitamme itsemme hengiltä* (1987). Postmanin huomio kiinnittyy erityisesti televisioon. Nopeutunut uutissykli, kaapelikanavien nousu Yhdysvalloissa ja ylipäättään ajatus uutistoimituksista liikevoiton lähteenä kiihdyttivät viihteen ja informaation yhteensulautumista ja samalla faktan, mielipiteen ja fiktion välisen eron hälvenemistä. Postmanille tämä tarkoitti, että totuutta ei tukahduteta, kuten George Orwell pelkäsi usein lainatussa 1984-teoksessaan (1949). Sen sijaan totuus ”hukkuu turhuuden mereen”, kuten Aldous Huxley varoitti *Uudessa*

uljaassa maailmassa (1932). Tästä voidaan vetää suora yhteys nykyhetkeen. Kuten televisio ja massamedia, myös sosiaalinen media välineenä työstää kaikenlaisia poliittisia sisältöjä viihteeksi.

Rinnakkaisena kehityksenä viestinnän viihteellistymiselle voidaan pitää poliittisen puheen muuntumista yhä enemmän PR-toimistojen suunnittelemaksi ”kiiltokuvamainonnaksi”. Princetonin yliopiston filosofian professori Harry Frankfurt (2006) kutsui tällaista puhetta ”paskanjauhamiseksi” – viestinnäksi, joka ei piittaa siitä, onko se totta vai ei, kunhan se kuulostaa hyvältä. Tällaisen viestinnän lisääntyminen voi osaltaan selittää salaliittoteorioiden suosion kasvua. Mitä enemmän ihmiset pelkäävät, että heille syötetään hienosti paketoitua pajunköyttä, sitä helpompi on uskoa salaliittoteoriaan, joka sotkee pelin vakiintuneita sääntöjä.

Kulttuurintutkija Liane Tanguay on analysoinut yhdysvaltalaisien televisiokanavien, varsinkin ”liberaalin” CNN:n merkitystä Donald Trumpin vuoden 2016 vaalivoitossa. Hänen mukaansa juuri median voitontavoittelun mullistukset ja niihin liittyvä viihteellistyminen, joka tapahtui erityisesti tosi-tv:n esimerkkiä seuraten, vaikuttivat keskeisiltä osin siihen, millaisia vaikutuksia Trumpin shokeeraavimmilla väitteillä oli. Trumpin seksistiset kommentit, haluttomuus irtautua *Ku Klux Klanin* tuesta ja perusteettomat salaliittoväitteet eivät kaataneet häntä, sillä maltillisemmat kannattajat saattoivat tulkita ne tositv-mäisenä liioitteluna. Kaapelikanavat, kuten CNN, ovat osaltaan ruokkineet tosi-tv:n nousua poliittisen viestinnän malliksi. Äärinäkökanavien tuominen osaksi keskusteluohjelmia tuottaa viihdyttävää sisältöä, joka saa paljon jakoja sosiaalisessa mediassa (Tanguay 2019, 23–24, 28–34). Samalla se laajentaa niin kutsuttua ”Overtonin ikkunaa”, eli valtavirtaisessa julkisuudessa hyväksyttävänä pidettyjen väittämien kirjoja, ja avaa näin tietä poliittiselle kamppailulle, jota käydään huomion, ei vakuuttavuuden kriteereillä.

Sosiaalisen median nousu viimeisen vuosikymmenen aikana asettuu osaksi tätä jatkumoa. Sosiaalisella medialla on suuri mer-

kitys todellisuutemme muokkaajana. Filosofi Byung-Chul Han on todennut uuden median muokkaavan tiedostamattamme ”ta-
pojamme toimia, havaita, tuntea, ajatella ja elää yhdessä” (Han
2017, ix). Sosiaalinen media, osana laajempaa poliittista ja talou-
dellista viitekehystä, määrittää siis huomattavasti totuuden ja to-
tuusväittämien roolia julkisessa tilassa.

Sosiaalinen media on nähtävä osana laajempaa ”hybridiä
mediajärjestelmää” (Chadwick 2013), jossa perinteiset ja uudet
mediat muodostavat monimutkaisen kokonaisuuden. Harvardin
yliopiston tutkimuksen mukaan Yhdysvaltain vuoden 2016 pre-
sidentinvaaleja edeltävänä aikana poliittisen spektrin oikealle lai-
dalle kehittyi mediaekosysteemi, joka oli lähes täysin eristäytynyt
muusta journalistisesta mediasta ja linkittyi vahvasti salaliittosi-
vustoihin (Benkler 2020).

Ongelma kytkeytyy isoilta osin nimenomaan huomiotalou-
teen, jossa sosiaalisen median yhtiöt ovat liikeyrityksen ansain-
talogiikalla toimivia alustoja (Uusitalo ja Valaskivi 2020). Kuten
Valaskivi toteaa luvussa 7, näiden alustojen tuote on huomio, jota
mitataan ”sitoutumisilla” eli *engagementillä*, mikä pitää sisällään
esimerkiksi klikkaukset, katsomiskerrat, katsomiseen käytetyn
ajan ja niin edelleen. Viime vuosina on käynyt selväksi, että esi-
merkiksi valeutiset ja salaliittoteoriat ovat erinomaisia *enga-
gementin* lähteitä, samoin kuin viraalit kertomukset yksilöiden
kokemuksista. Kaikki voimakkaita tunteita – varsinkin vihaa –
herättävä onkin kuumaa valuuttaa sitouttamismarkkinoilla.

Myös salaliittoteorioiden jakelu ja kuluttaminen on muutta-
nut muotoaan. Kayn ehkäpä hieman karrikoitua kuvausta mu-
kaillen: siinä missä ennen piti kirjoittaa kirja, jota varten piti
tehdä vuosikausia kestävää tutkimusta, nyt riittää, että perustaa
blogin tai videokanavan YouTubeen. Ja valtaosan salaliittoväit-
teiden kannattajista ei tarvitse edes *lukea* kirjoja, sillä argumen-
tit oppii blogeista ja videoilta (Kay 2011, 230). Internet tarjoaa
loputtoman määrän uusia ”lähteitä” joihin perehtyä, siinä missä

”analogisissa” salaliittoteorioissa lähdemateriaalina toimi rajattu määrä lehtisiä ja kirjoja. Nykyisin ”tutki asiaa itse” tarkoittaa ilmiölle vinoilleen meemin sanoin käytännössä suunnilleen ”katso jonkun tuntemattoman surkea YouTube-video aiheesta”. YLE:n toukokuussa 2021 julkaiseman selvityksen mukaan suomenkielinen haku ”koronarokote” tuotti Youtube-videopalvelussa ensisijaisesti tuloksia, joissa painottuivat salaliittoteoriat ja uskonnollinen ääriajattelu. Tilanne vieläpä korostuu pienempien kielialueiden kohdalla, sillä tällaista sisältöä suodattavat algoritmit on viritetty toimimaan lähinnä englanninkielisen sisällön karsimisessa (Helin 2021).

Totuudenjälkeisyys on määritelmällisesti uusi ilmiö. Tarkoittaako tämä, että myös salaliittoajattelussa on tapahtunut muutos, vai onko kyse vain tuttujen salaliittoteorioiden uudenaikaisesta vaikutusvallasta? Poliitiikan tutkijoiden Russell Muirheadin ja Nancy Rosenblumin mukaan viime vuosina on todistettu uudenlaisen salaliittokeskeisen politikoinnin (*conspiracism*) nousua. Heidän mukaansa kaksi seikkaa tekee viime vuosien salaliittoajattelusta uudenlaista. Yhtäältä mainitaan *teorian* vähentynyt rooli oletettujen salaliittojen paljastamisessa. Kyseessä on siis heidän mukaansa salaliittoja maailman selittämisessä korostava poliittinen tyyli, joka ei enää vaivaudu kehittämään hienovaraisia, yksityiskohtaisia teorioita salaliittoväitteiden taustalle. Siinä missä vanhaa salaliittokeskeisyyttä määritti ”salaliitto+teoria”, uutta kuvastaa ennemminkin julistuksellisuus: ”salaliitto!” tai ”rigged!”. ”Miten” ja ”miksi” -kysymyksiin jätetään vastaamatta. Tarve hankkia todisteita ja yhdistää pisteitä huolellisesti toisiinsa on väistynyt ja korvautunut vihjailulla ja perustelemattomilla väitteillä (Muirhead & Rosenblum 2019 1–3, 7, 19–25). Tällöin keskeistä ei enää ole se, uskooko levittäjä tai yleisö salaliittoteoreettisiin väittämiin, vaan se, mitä vaikutuksia salaliittoteorialla voidaan saada aikaan, millaista toimintaa se legitimoij ja millaisia reaktioita se herättää ”omien parissa” tai vastapuolella. Näiltä-

kin osin ilmiö asettuu osaksi totuudenjälkeisen politiikan viitekehystä.

Edellä kuvattujen rakenteellisten ulottuvuuksien lisäksi totuudenjälkeisyyttä määrittää uudenlainen politikoinnin retorinen tyyli, jota kutsuttakoon piittaamattomaksi tai *välinpitämättömäksi* puheeksi (*careless speech*). Tällainen puhe on piittaamatonta paitsi faktoista sinänsä, myös laajemmin siitä jaetusta, ihmisten välisestä todellisuudesta, jonka ympärille demokraattinen politiikka rakentuu (Hyvönen 2018). Toisin kuin klassinen valhe, välinpitämätön puhe ei peittele yksittäisiä tosiseikkoja, vaan pyrkii aktiivisesti tuhoamaan ajatuksen siitä, että totuudenmukaisuus voisi olla yksi niistä kriteereistä, joiden valossa mielipiteitä ja päätöksiä arvioidaan. Eräs piittaamattoman puheen selkeimmistä ilmentymistä on luvussa 9 käsitelty trollaus.

Esimerkiksi Donald Trumpin esittämien salaliittoväitteiden kohdalla on Muirheadin ja Rosenblumin mukaan välillä vaikea ymmärtää, mitä väitteillä pyritään selittämään. Miksi Trump toisti väitettä, jonka mukaan hän hävisi New Hampshiren osavaltion vuoden 2016 vaaleissa, koska ”bussilasteittain laittomia äänestäjiä” tuotiin äänestämään Clintonia? Vaaleissa ei havaittu mitään epätavanomaista, ja New Hampshiren osavaltiossa ääntään käytti alle 750 000 äänestäjää, joten vilpin peittely olisi ollut työlästä. Mitään selitettävää ei siis ollut, ja osavaltion tuloksella ei ollut vaalien kannalta merkitystä (Muirhead & Rosenblum 2019 25–26).

Toinen uutta salaliitoilla politikointia määrittävä piirre on taipumus nakertaa luottamusta demokratian keskeisiin instituutioihin: puolueisiin, edustuslaitokseen, viranomaisiin, tieteseen ja tutkimuslaitoksiin, sekä mediaan (Muirhead & Rosenblum 2019, 1–2). Salaliittoteorian häipyminen taka-alalle ja alttius delegitimoida demokratian toimintaa liittyvät toisiinsa.

Klassisen salaliittoteoretisoinnin tavoitteena oli usein palvella demokraattista prosessia. Esimerkiksi Yhdysvaltain antifederalistit olivat huolissaan perustuslain epädemokraattisina näkemis-

tään piirteistä, ja uskoivat näiden piirteiden peittelyyn liittyvän kulissien takaista salailua. Myös antiikin kreikkalainen taipumus epäillä salaliittoja tuki demokraattista järjestelmää enemmän kuin kyseenalaisti sitä (Roisman 2006, 94). Uuskonspirasismien sijaan hyökkää demokratian perusinstituutioita vastaan, erityisesti (1) puoluejärjestelmää ja hallitus/oppositio -asetelman legitimitettä; ja (2) tietoa tuottavia ja välittäviä tahoja (yliopistot, vapaa media) (Muirhead & Rosenblum 2019, 5). Tämä ei tosin tarkoita, että uuskonspirasismi edustaisi jotain avoimen antidemokraattista aatetta, kuten fasismia. Päinvastoin siltä tuntuu puuttuvan selvä ideologia, vaikka sen näkyvimmit edustajat nousevatkin lähes yksinomaan radikaalin oikeiston piiristä.

Muirheadin ja Rosenblumin erottelua ei tule tulkita liian yksioikoisesti. Molemmat salaliittotyypit esiintyvät nykypolitiikassa, eikä uusi ole täysin korvannut vanhaa. Hofstadterin 1960-luvulla kirjoittama kuvausta maailmanlaajuisesta salaliitosta, jota vastaan on taisteltava nyt tai valmistauduttava tuhoon, voidaan soveltaa lähes sanasta sanaan vaikkapa Great Reset -salaliittoteoriaan, jossa koronaviruspandemia esitetään osana eliitin salaliittoa maailmantalouden ”nollaamiseksi.”

Great Reset sai Suomessakin paljon huomiota. Tapaus on mielenkiintoinen, koska todellisuus ja hofstadterilainen paranoia sekoittuvat siinä erityisen tehokkaasti. Salaliittoteorian juuret ovat Maailman talousfoorumin (*World Economic Forum – WEF*) lanseeraamassa aloitteessa, jonka tavoitteena on hyödyntää koronakriisin tuottamaa talouspysähdystä ja investointitarvetta maailmantalouden rakenteiden kehittämiseksi oikeudenmukaisempaan ja kestävämpään suuntaan. Maailman talousfoorumi on yksityinen säätiö, jolla ei ole suoranaista valtaa, vaan sen toiminta koostuu erinäisten tutkimusten ja politiikkasuositusten tuottamisesta.

Aiheeseen liittyvässä salaliittoteoriassa, joka on vahvasti kytköksissä QAnoniin, tämä aloite on alkanut elää omaa elämäänsä.

Suomalainen disinformaatiosivusto MV-lehti kertoi aiheesta 30.12.2020 seuraavasti:

Great Resetissa on kyse siitä, että globaali rahaeliitti ottaa vallan itselleen ja pyrkii lakkauttamaan kansallisvaltiot. Tilalle luodaan globaalia yhtenäiskulttuuria, jossa ei ole rajoja ja kulttuurieroja. Tavoitteena on viedä kansoilta ja kansalaisilta kaikki mikä heillä on.

Great Resetin tavoitteena on MV-lehden mukaan koronapandemiaa ja ilmastonmuutosta hyödyntäen edistää sosialismia ja tuhota yksilönvapaudet.

Käytännössä kyse on pakosta, johon myös USA:n ns. 'valittu' presidentti Joe Biden aikoo pakottaa oman kansansa. Great Resetista on turha etsiä otsikoita valtamediasta, koska se leimaa George Sorosin kaltaisten Great Resetin suunnittelijoiden sanomisten esiintuojat salaliittoteoreetikoiksi.

Se, että salaliittoteoria on kudottu todellisen poliittisen aloitteen ympärille mahdollistaa perustellun kritiikin ohittamisen toteamalla, että kyseessä on aito ilmiö. Esimerkiksi vaihtoehtoisia hoitokeinoja markkinoiva julkisuudenhenkilö Maria Nordin twiit-tasi maaliskuussa 2021:

Tosi mielenkiintoista että jopa poliitikot pitävät Great Reset -suunnitelmaa salaliittoteorianä. Tässä linkki WEF-sivulle aiheesta. <https://weforum.org/great-reset/>

Twiiittiin oli myös liitetty kuva, jossa kansanedustaja Katri Kulmunin Facebook-päivitykseen on kommentoitu seuraavasti:

Lopeta Katri Kulmuni se paskan jauhaminen nyt oikeesti! Sun valheitas ei usko enää kukaan! Tyhmäkin tajuaa, että tällä koko

koronashowlla halutaan vain romuttaa talous jotta se voidaan resetoida uudelleen. (Great reset) Sen jälkeen ollaan täysin riippuvaisia valtiosta ja saadaan sanoa meidän perusoikeuksille hyvästit.

Kun Kulmuni toteaa, että Great Reset on salaliittoteoria, kysyy henkilö häneltä, ”minkä takia World Economic Forum mainostaa sitä avoimesti”. Keskustelijat voivat siis pitää koronapandemiaa ”showna”, jossa eliitti pyrkii *tietoisesti* romuttamaan talouden tai luomaan ”sosialistisen globaalin järjestyksen” keksityn tai liioitellun viruksen avulla. Jos tällaista väitettä kritisoi salaliittoteoriaksi, voidaan vastata asiasta löytyvän tietoa Maailman talousfoorumien sivuilta. Argumentaatiota ei erityisemmin hidasta se, että sivuilta löytyvä kuvaus ei vastaa ajatusta globaalista valankaappauksesta, vaan edustaa tavanomaista poliittista kannanottoa. Näin ollen löyhää kytköstä todelliseen ilmiöön voidaan hyödyntää savuverhona salaliittoteoreettisten väitteiden kritiikin ohittamiselle.

Tammikuun 2021 tapahtumat Capitol Hillillä osoittavat Muirheadin ja Rosenblumin uskonspirasmiin liittämät piirteet osin puutteellisiksi. Erityisesti kollektiivisen *toiminnan* ulottuvuus ei Muirheadin ja Rosenblumin teoksen kirjoittamisen aikaan ollut vielä noussut esiin, sillä ajatukset salaliitoista olivat kannustaneet vain muutamia yksinäisiä susia toimintaan (Muirhead & Rosenblum, 30–31). Voidaankin sanoa, että vuoden 2020 vaalien tulos muutti tilannetta huomattavasti. Jo ennen Capitol Hillin tapahtumia QAnon-piireissä alettiin suhtautua Trumpin toivottuun toiseen presidenttikauteen suurena puhdistuksena, jolloin eliitin salajuonet tuhotaan ja valtaosa merkittävistä demokraattipoliitikoista pidätetään. Trumpista tuli se messias, joka uskonspirasismista aiemmin näytti puuttuvan. Vallanvaihdon lähestyessä tämän joukon ajatteluun nousi aitoja uhkakuvia siitä, että suurta puhdistusta ei tulekaan. Tarve taistella kasvoi, mikä osaltaan johti Kongressitalon mellakkaan 6. tammikuuta 2021.

On kuitenkin totta, että Muirheadin ja Rosenblumin kuvaama muutos tavoittaa jotain todellista Trumpin ja totuudenjälkeisen politiikan ajan salaliittoteorioista. Uudessa salaliittotyylissä näennäistieteellinen todistusaineiston kerääminen korvautuu pelkällä toistolla – *a lot of people are saying* oli yksi Trumpin usein toistelemista lauseista:

Kun Trump syytti twiitissään presidentti Obamaa siitä, että tämä oli käsenyt FBI:ta salakuuntelemaan hänen puhelintaan lokakuussa ennen vuoden 2016 vaaleja, mitään todisteita ei ollut odotettavissa. Todisteilla ei ollut väliä vaan sillä, kuinka monta kertaa presidentin [Trump] viestiä välitettäisiin eteenpäin: mitä useampi retweettaus, sitä uskottavampi väite (Muirhead & Rosenblum 2019, 3).

Tästä näkökulmasta uskonspirasismi näyttäytyy osana samaa ilmiökenttää kuin ”huolimaton puhe”. Molemmissa pyrkimys vakuuttaa, todistella oman näkökannan oikeellisuutta korvautuu heitoilla, joiden tehtävä on herättää epäilyksiä ja ennemminkin *hankaloittaa* tosiasioihin pohjautuvaa debattia poliittisista arvoista ja päämääristä.

Viime vuosina merkittävä osa salaliittoväitteistä on myös mielenkiintoisella tavalla irtautunut aiemmin suositusta näennäistieteellisestä ilmaisusta. Vaikka historiallisessa katsannossa tämä ei ole ennenkuulumatonta, eroaa se kuitenkin merkittävästi edeltävien vuosikymmenten salaliittoväitteistä. Esimerkiksi syyskuun 11. päivän terrori-iskuihin liittyvät salaliittoteoriat nojasivat hyvin yksityiskohtaisiin väitteisiin, joiden pohjan muodostivat insinööriritieteet ja rakennusteknisesti yksityiskohtaiset laskelmat siitä, mikä tornien sortumisen on tarkalleen ottaen voinut aiheuttaa. QAnon sen sijaan on kokoelma ”murusia”, ja muistuttaa enemmänkin esoteeristen katkelmien tulkintaa. Tämän kehityksen rakenteellisia taustoja on mielenkiintoista pohtia.

Edellä kuvatun julkisuuden rakennemuutoksen lisäksi voidaan todeta, että uuskonspirasismi elää laajempien disinformaatiokampanjoiden ja tieteenä esiintyvien ”perinteisten” salaliittoteorioiden luomassa tilassa. Esimerkiksi maailmanlaajuinen kampanja ilmasto- ja maapallogjärjestelmätiedettä vastaan on edelleen aktiivinen. Saksan *Alternativ für Deutschland* -puolue toteaa vuoden 2017 vaaliohjelmassaan seuraavasti: ”Hiilidioksidi (CO₂) ei ole saaste, vaan elämän perusedellytys. Hallitustenvälisen ilmastomuutospaneelin (IPCC) lausuntoja, joiden mukaan muutokset ilmastossa ovat pääasiassa ihmisen aiheuttamia, ei ole tieteellisesti todistettu” (AfD 2017, 65).

Näyttääkin siltä, että tämän kaltaisista väitteistä on tullut niin yleisiä, että niiden vanavedessä voidaan esittää yhä helpommin myös Muirheadin ja Rosenblumin kuvaamia salaliittoväitteitä ilman teoriaa. Vastaavasti myös tieteellisen ilmaisun jäljittelystä on tullut vain yksi työkalu salaliittoteoreetikoiden pakissa, josta voidaan tilanteen mukaan helposti luopua. Tämä salaliittoteorioiden alati politisoituva ulottuvuus osoittaa, kuinka Maon ikonisessa kielikuvassa taistelusta ”mielten ja sydämiä voittamiseksi” afektien ja heimoidentifikaatioiden muodostamat *soidinlaulut* (ks. seuraava luku) ovat viemässä keskeisen roolin varsinaisilta *uskomuksilta*.

LÄHTEET

- Alternativ für Deutschland. 2017. ”Programm für Deutschland Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017”. Saatavilla https://www.afd.de/wp-content/uploads/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf.
- Astapova, Anastasiya, Eirikur Bergmann, Asbjørn Dyrendal, Annika Rabo, Kasper Grotle Rasmussen, Hulda Thórisdóttir ja Andreas Önnersfors. 2021. *Conspiracy Theories and the Nordic Countries*. London: Routledge.
- Arendt, Hannah. 2013. *Totalitarismin synty*. Tampere: Vastapaino.
- Bailyn, Bernard. 2017. *The Ideological Origins of the American Revolution*. London: Belknap Press.

- Begley, Louis. 2010. *Why the Dreyfus Affair Matters*. New Haven: Yale University Press.
- Benkler, Yochai. 2020. "A Political Economy of the Origins of Asymmetric Propaganda in American Media." Teoksessa W. Lance Bennett ja Steven Livingston (toim.) *The Disinformation Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bok, Sisella. 1989. *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*. New York: Vintage.
- Chadwick, Andrew. 2013. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Cubitt, Geoffrey. 2008. "Robespierre and Conspiracy Theories". Teoksessa Colin Haydon ja William Doyle (toim.) *Robespierre*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frankfurt, Harry. 2006 [2005]. *Paskapuheesta*. Suomentanut Antti Nylén. Helsinki: Johnny Kniga.
- Habermas, Jürgen. 2004. Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Suomentanut Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Han, Byung-Chul. 2017. *In the Swarm: Digital Prospects*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Helin, Satu. 2021. "Salaliittoja ja Raamattua". YLE. <https://yle.fi/uutiset/3-11951146>.
- Hunt, Lynn. 2004. *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Oakland: University of California Press.
- Hyvönen, Ari-Elmeri. 2018. "Careless Speech: Conceptualizing Post-Truth Politics". *New Perspectives* 26 (3), 31–55.
- Juntunen, Tapio ja Ari-Elmeri Hyvönen. 2020. "Koronakriisi, informaatio ja resilienssipolitiikka". *Kosmopolis* 50 (2), 72–92.
- Kay, Jonathan. 2011. *Among the Truthers: A Journey Through America's Growing Conspiracist Underground*. New York: HarperCollins.
- Keeley, B. 1999. "Of conspiracy theories". *Journal of Philosophy* 96, 109–126.
- Moffitt, Benjamin. 2016. *The Global Rise of Populism*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Muirhead, Russell & Nancy L. Rosenblum (2019). *A Lot of People Are Saying: The New Conspiracism and the Assault on Democracy*. Princeton University Press, Princeton.
- Postman, Neil. 1987. *Huvittamme itseemme hengiltä : julkinen keskustelu viihteen valtakaudella*. Helsinki: WSOY.
- Pyrhönen, Niko, ja Gwenaëlle Bauvois. 2020. "Conspiracies beyond Fake News. Producing Reinforcement on Presidential Elections in the Transnational Hybrid Media System." *Sociological Inquiry*.
- Rosenfeld, Sophia. 2018. *Democracy and Truth: A Short History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Tanguay, Liane. 2019. "Reality TV 'Gets Real': Hypercommercialism and Post-Truth in CNN's Coverage of the 2016 Election Campaign". Teoksessa Marian Meyers (toim.) *Neoliberalism and the Media*. New York: Routledge.
- Thukydides. 1964. *Peloponnesolaissota*. Suomentanut J.A. Hollo. Helsinki: WSOY.
- Robespierre, Maximilien. 2007. *Virtue and Terror*. London: Verso.
- Roisman, Joseph. 2006. *The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens*. Berkeley: University of California Press.
- Suetonius, Gaius Tranquillus. (1999, alkup. n. 121 jaa.). "Domitianus", teoksessa *Romaan keisarien elämäkertoja*. Suomentanut J. A. Hollo. Helsinki: WSOY.
- Uusitalo, Niina ja Katja Valaskivi. 2020. "The Attention Apparatus: Conditions and Affordances of News Reporting in Hybrid Media Events of Terrorist Violence." *Journalism Practice* 16 (7), 1344–1362. <https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1854052>

2. Salaliittoteoriat

- Vihma, Antto, Jarmo Hartikainen, Olli-Pekka Ikäheimo ja Olli Seuri. 2018. *Totuuden jälkeen. Miten media selviää algoritmien ja paskapuheen aikana*. Helsinki: Teos.
- Webman, Esther. 2001. "Introduction – hate and absurdity: the impact of The Protocols of the Elders of Zion". Teoksessa *The Global Impact of the Protocols of the Elders of Zion A century- old myth*. London: Routledge.
- White, Ed. 2002. "The Value of Conspiracy Theory." *American Literary History* 14 (1).
- Wood, Gordon S. 1982. "Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth Century." *William and Mary Quarterly* 39 (3), 402–441.
- Ylä-Anttila, Tuukka. 2018. "Populist Knowledge: 'Post-Truth' Repertoires of Contesting Epistemic Authorities." *European Journal of Cultural and Political Sociology* 5 (4), 356–88.

3. UUSI SALALIITTOAJATTELU JA ETIIKKA¹

Juha Räikkä

Kun ihminen kertoo toiselle jotakin, hän joutuu samalla vastuuseen sanoistaan. Jos henkilö erehtyy tai valehtelee, häntä saateetaan arvostella. Kertojan pitäisi puhua totta, puhuipa hän sitten arkisista asioista, kuten lähikaupan aukioloajoista, tai tieteen viimeisistä tuloksista, kuten tiettyjen sairauksien syntymekanismista. Muodostamme uskomuksemme pitkälti muilta saamiemme tietojen perusteella, ja siksi tietojen todenmukaisuus on meille olennaisen arvokasta. Myös kertojalle totuudessa pysyminen on tärkeää, sillä näin hän säilyttää ihmisten luottamuksen.

Aivan kaikkia todenpuhuminen ei kuitenkaan kiinnosta. Pohdittaessa *uuden salaliittoajattelun* (engl. *new conspiracism*) keskeisiä piirteitä voidaan huomata, ettei siinä piitata totuudesta juuri lainkaan. Jos joku kertoo meille, että Hillary Clinton johtaa salaliittolaistensa kanssa pedofiilirinkiä, hänen tarkoituksensa ei ole puhua omista uskomuksistaan eikä myöskään saada kuulijoita uskomaan perättömiä asioita. Se, mitä puhuja tavoittelee, on pikemmin samanmielisten kokoaminen. Hän haluaa niiden ihmisten löytävän toisensa, jotka jakavat hänen kanssaan tietyt uhkakuvat, tietyt epäilyt ja tietyt pelot. Mikäli hän onnistuu, hän on

---

¹ Kiitokset Niklas Holstikolle, Tilda Nergille, Juho Ritolalle, Jukka Vareliukselle ja tämän kirjan toimittajille, Ari-Elmeri Hyvöselle ja Niko Pyrhöselle, hyödyllisistä kommentteista. Kiitos myös tämän kirjan muille kirjoittajille, jotka tapaamisessamme esittivät hyviä huomioita.

ollut luomassa identiteettiä joukolle, joka ei suoranaisesti usko salaliittoon, mutta joka on valmis puhumaan siitä ja esittämään siitä kysymyksiä. Nämä ihmiset ovat valmiita vihjaamaan eräistä mahdollisuuksista, jotka eivät ehkä ole suoranaisesti mahdollisuuksia.

Tämän kirjoituksen tarkoituksena syventää edellisessä luvussa lyhyesti esitellyn uuden salaliittoajattelun pääpiirteitä ja erityisesti arvioida sen eettistä hyväksyttävyyttä. Uusi salaliittoajattelu tuo mieleen Donald Trumpin ajan Yhdysvallat, johon myös edellä mainittu Pizzagate-salaliittoteoriana tunnettu Clinton-esimerkki viittaa. Käsittelen kuitenkin uutta salaliittoajattelua yleisenä ilmiönä, joka elää ja voi hyvin, sekä lännessä että idässä, niin vasemmalla kuin oikeallakin. Luku siis arvioi moraalifilosofiasta näkökulmasta uutta salaliittoajattelua poliittisen toiminnan ja politikoinnin muotona.

Esittelen tekstissäni ensin perinteisten salaliittoteorioiden ominaisuuksia ja korostan piirteitä, jotka auttavat erottamaan vanhat ja uudet salaliittoteoriat, vaikkei ero kaikissa tapauksissa ole kovin selvä. Perinteisillä salaliittoteorioilla viitataan teorioihin, jotka vähäisestä näytöstä huolimatta selittävät asioita salaliitolla ja jotka ovat ristiriidassa vallitsevan näkemyksen kanssa. Sen jälkeen tarkastelen uutta salaliittoajattelua, jonka edustajat sanovat usein esittävänsä ”vain kysymyksiä” ja jotka välttelevät vastuun ottamista väitteistään. Nämä ihmiset vihjailevat ja toivovat muidenkin vihjailevan samaan sävyyn.

Kirjoituksen moraalifilosofisessa osiossa pohdin uuden salaliittoajattelun etiikkaa ja kysyn, minkä vuoksi vastuun välttely ja vihjailutaktiikka näyttävät moraalisesti ongelmallisilta. Lopuksi teen joitakin johtopäätöksiä uuden salaliittoajattelun eettisistä ulottuvuuksista ja totean uuden salaliittoajattelun eettisten ongelmien liittyvän siihen, että niissä ihmisiä jaetaan meihin ja muihin sellaisilla väitteillä, joiden totuusarvo on yhdentekevä ja vertautuu lähinnä urheilukatsomon kannatuslauluihin.

PERINTEISET SALALIITTOTEORIAT

On selvää, että salaliittoteorioita kehitellään ja levitetään kaikenlaisista syistä. Suuri osa teorioista on poliittisia, ja niitä jaetaan, koska niiden laajempi suosio tuottaisi poliittisia hyötyjä. Jotkut teoriat on tehty taloudellisten voittojen vuoksi, toiset taas keskustelun ohjaamiseksi tiettyyn suuntaan, pois muiden olennaisina pitämistä asioista (Räikkä 2021). Epäilemättä jotkut teoriat ovat pelkkää huumoria, kuten esimerkiksi salaliittoteoria siitä, ettei Suomea ole oikeasti olemassa. Salaliittoteorioiden erilaisista tavoitteista huolimatta on kuitenkin muistettava, että suuri osa perinteisistä salaliittoteorioista on kehitetty siksi, että niiden sisältämien väitteiden on katsottu olevan *totta*. Myös teorioiden levittämisen motiivi on usein ollut se, että niiden on katsottu *pitävän paikkansa*. Esimerkiksi presidentti John F. Kennedyn murhaa koskevat salaliittoteoriat ovat yleensä tehty totuus mielessä, samoin World Trade Centerin tuhoa koskevat teoriat. ”The Truth Is Out There”.

Perinteisissä salaliittoteorioissa esitetään tavallisesti *perusteita* väitetyille salaliitolle. Ne ovat vaihtoehtoisia selityksiä asioiden ”viralliselle” selitykselle, jos sellainen on olemassa (Räikkä & Ritola 2020). Kennedyn murhan taustalla epäillään olleen salaliittolaisia, jotka saattoivat käyttää mustaa sateenvarjoa merkin antamiseen. World Trade Centerin tapauksessa rakennuksia tuhoutui joidenkin salaliittoteoreetikoiden mukaan outo määrä, kun huomioidaan, että vain kahteen rakennuksista osui lentokone. Näyttökynnys salaliiton olemassaolosta on salaliittoteorioissa melko alhainen. Tämän vuoksi niillä on huono maine, vaikka onkin heti sanottava, että teorioita kannattavat miljoonat ihmiset. Näin on siitä huolimatta, etteivät salaliittoteoriat ole (tietenkään) tavanomaisia *salaliittoselityksiä*, joita esimerkiksi historiankirjat ovat tulvillaan. Esitetyistä perusteista huolimatta salaliittoteoriat eivät ole läpäisseet tiedeyhteisön laadunvalvontaa, kun taas salaliittoselitykset ovat. Henkilö, joka uskoo, että aristokraatti Jusupov murhasi tai murhautti liittolaistensa kanssa mystikko Rasputinin,

ei kannata salaliittoteoriaa, vaan perusteltua salaliittoselitystä. Perinteisiin salaliittoteorioihin kuuluva asioiden perustelemisen perinne on merkinnyt sitä, että niitä on ollut suhteellisen helppoa arvostella osoittamalla esitetyt perusteet vääräksi.

Perinteisten salaliittoteorioiden päämääränä on ollut vaikuttaa ihmisten *uskomuksiin*. On vaikeaa sanoa, kuinka monet oikeasti uskovat salaliittoteorioihin: niitä voidaan kannattaa, vaikkei niihin uskottaisi. Luultavasti jotkut heistä, jotka luulevat uskovansa joihinkin salaliittoteorioihin, eivät tosiasiaassa usko niihin (Ichino & Räikkä 2021). Ehkä ihmiset voivat erehtyä omista uskomuksistaan, kuten rasistisesti uskova voi virheellisesti uskoa, ettei hänellä ole rasistisia uskomuksia. Yhtä kaikki, perinteisten salaliittoteorioiden yhtenä tärkeänä tavoitteena on ollut kansanjoukkojen uskomusten muuttaminen. Teorioiden kehittäjät ovat halunneet yleisönsä pohtimaan jotakin tiettyä asiaa, tarjonneet heille perusteita pohdintoja varten ja toivoneet, että yleisö tekee ”oikeita” johtopäätöksiä eli alkaa uskoa teoriaan. Voidaankin sanoa, että perinteisiä salaliittoteorioita on tehty tavallaan kansalaisia kunnioittaen. Teorioissa on ajateltu, että ihmiset ovat kiinnostuneita perusteista ja päättelystä ja heille on tärkeää tehdä tiettyjä kognitiivisia sitoumuksia ja muodostaa oma harkittu mielipide – joka tosin perustuu salaliittoteoriassa esitettyihin perusteluketjuihin.

Perinteisissä salaliittoteorioissa teorioiden kehittelijät ja levittäjät haluavat tavallisesti yleisönsä ajattelevan, että kehittelijät ja levittäjät *itse* uskovat väitteisiinsä. Usein näin onkin, mutta silloinkin kun niin ei ole, salaliittoteoreetikoilla on intressi saada muut luulemaan, että hekin uskovat siten kuin toivovat muiden uskovan. Esimerkiksi propagandistisista syistä tehdyn salaliittoteorian luojalle on tärkeää, ettei paljastu, että hän itse pitää väitteitään liioiteltuina puolitotuuksina, ellei nyt suoranaisina valheina. Jos asia paljastuisi, propaganda menettäisi suurella todennäköisyydellä osan tehostaan eivätkä ihmiset muuttaisi uskomuksiaan niin laajasti.

UUSI SALALIITTOAJATTELU

Perinteisissä salaliittoteorioissa kiinnostuksen kohteena on usein totuus: teorioita puolustetaan monissa tapauksissa yksinkertaisesti siksi, että niissä esitettyjen väitteiden arvellaan pitävän paikkansa. Uudessa salaliittoajattelussa kaikki on toisin. Totuudella ei ole merkitystä. Jos salaliittoväite ei ole loogisesti mahdollon ja sen esittäminen palvelee sopivia tarkoitusperiä, se on ihan ”tarpeeksi totta” – sen verran ”totta”, että sen voi toistaa ja jakaa muillekin.

Hyvän käsityksen ajattelutavasta saa Russell Muirheadin ja Nancy Rosenblumin kirjasta *A Lot of People Are Saying* (2019). Kirja koskee teorioita, joissa esitetään ”vain kysymyksiä” (Muirhead & Rosenblum 2019, 37–39). Amerikkalaisina politiikan tutkijoina kirjoittajat puhuvat lähinnä yhdysvaltalaisesta näkökulmasta, mutta tulokset ovat helposti yleistettävissä. Kirjan ei ole tarkoitus koskea kaikkia viimeaikaisia salaliittoteorioita, vaan ainoastaan niitä, jotka ovat ilmeisen poliittisia ja perustuvat epä-määräiseen vihjailuun ja loukkaaviin epäilyihin. Teoksen nimi viittaa siihen, että yleinen syy tiettyjen salaliittoväitteiden jakamiseen on yksinkertaisesti se, että niillä on paljon kannatusta. Ilmiön taustalla on tietoinen toiminta, jossa taktiikaksi on valittu asioiden toistaminen ja tavoitteena on saada iso joukko ihmisiä toistamaan samoja asioita (Muirhead & Rosenblum 2019, 32). Tällaisesta toiminnasta on epäilemättä kirjoitettu paljon muuallakin, mutta Muirheadin ja Rosenblumin teos on tässä yhteydessä onnistunut lähde, koska he puhuvat nimenomaan salaliittoja koskevistä vihjailuista ja perättömistä epäilyistä sekä niiden loputtomasta toistamisesta.²

2 Hokemistaktiikan klassikko on epäilemättä Cato vanhempi (234–149 eaa), jonka väitetään lopettaneen julkiset puheensa aina lauseeseen ”Muuten olen sitä mieltä, että Karthago on tuhottava”. Niin sitten myös tapahtui. Yleisemmin Catolla ei ole yhteyttä uuteen salaliittoajatteluun.

Tällaista ajattelutapaa voisi verrata urheiluseuran kannattajien lauluihin, joissa vastustajaa pilkataan.³ Sanat eivät taatusti pidä paikkaansa, mutta se ei estä todellisia faneja toistamasta niitä uudelleen ja uudelleen. Sanojen paikkansapitämättömyys ei myöskään estä fanien toivetta siitä, että yhä useammat ihmiset toistaisivat näitä samoja väitteitä. Sanojen sisältöön ei olla sitouduttu samalla tavalla kuin (vaikkapa maiden pääkaupunkeja koskeviin) uskomuksiin, mutta sillä ei ole yksinkertaisesti väliä (Muirhead & Rosenblum 2019, 49–51). Uudessa salaliittoajattelussa sisällöllä ei myöskään ole niin väliä: tärkeää on vain se, että salaliittoväite heijastelee henkilön poliittisia kantoja ja syylliset löytyvät oikeasta osoitteesta. Väitteitä kannatetaan julkisesti, vaikkei niitä ihan tosina pidettäisikään. Kannattajan suhde väitteisiin on emotionaalinen.

Vertaus kannatuslauluihin hyvä, mutta kenties vieläkin informatiivisempi analogia on soidinlaulu. Uuden salaliittoajattelun salaliittoväitteet muistuttavat soidinlauluja, jotka kertovat, mistä suunnasta löytyy kumppaneita. Henkilö, joka on alkanut tuntea epäilyjä tiettyä tahoja kohtaan, löytää kumppaneita, kun hän kuulee tietyn ryhmän kutsuvan soidinlaulullaan, jossa epäiltyä tahoja parjataan. Näin hänestä voi laulun myötä tulla ryhmän jäsen tai kannattaja. On hyvä huomata, että on sinänsä yhdentekevää, puhutaanko soidinlaulussa salaliitosta vai jostain muusta rikoksesta, jonka epäilty on muka tehnyt. Kannattaja ei uhraa väitteen sisällölle todellista kognitiivista harkintaa. Hän ei usko eikä päättää olla uskomatta siihen. Kuten Muirhead ja Rosenblum (2019, 51) kirjoittavat, olennaista on vain se, että rikosväite heijastelee (engl. *resonate*) hänen poliittisia tuntemuksiaan. Uusi salaliittoajattelu on korostuneen poliittista siinä merkityksessä, että väitteisiin suhtautumista ohjaa poliittinen ryhmäidentifikaatio, ei huolellinen arvio niiden totuudenmukaisuudesta.

3 Turun Palloseuran jalkapallokannattajat lauloivat aikoinaan näin: ”Teil ei oo juuria, mut meillä niitä on, kun oomme Turusta”. Kyllä vastustajillakin kuitenkin oli juuret, se on selvää.

Perinteiset salaliittoteoriat sisältävät perusteluita sille, miksi teoriasta olisi syytä vakuuttua. Uusi salaliittoajattelu sen sijaan koostuu vihjailuista, heitoista, kysymyksistä, väittämistä ja omituisista epäilyistä, joissa puhutaan salaliitosta. Vaikka joitakin yksittäisiä perusteita voidaan myös uusille salaliitoille esittää (esimerkiksi Pizzagaten tueksi), varsinaisilla perusteilla ei ole tässä ajattelussa mitään virkaa eikä kysymys uskomusten oikeutuksesta edes herää niiden kohdalla (Muirhead & Rosenblum 2019, 25, 39, 51). Yhdysvaltain presidentti saattaa yksinkertaisesti sanoa, että vaalit varastettiin häneltä (kuten Trump sanoikin). Venäläistubettajat voivat yksinkertaisesti epäillä, että Kreml on tehnyt salaliiton jättiyhtiö YouTuben kanssa. Nämä lausahdukset lähtevät toivotulla tavalla eteenpäin, kun samanmieliset ne kuulevat. Ehkä demokraatit tosiaan tekivät jättipetoksen vaaleissa, eihän se kirjaimellisesti mahdotonta ole? Ehkä Kreml tosiaan osaltaan pyörittää YouTubea, joka on suostunut siihen, onhan se aina periaatteessa mahdollista?⁴ Se, että tällaiset väitteet ovat pelkkiä kysymyksiä ja vihjailuja, ei tietenkään merkitse, etteivät ne voi pitää paikkansa – se on vain hyvin epätodennäköistä. Tässä suhteessa uusi salaliittoajattelu muistuttaa perinteisiä salaliittoteorioita, sillä muutama niistäkin voi periaatteessa osua oikeaan. Se on tosin epäuskottavaa, kun otetaan huomioon teorioissa omaksuttu alhainen näyttökynnys, jossa väitetyn salaliiton tueksi riittää melko kevyet perusteet.

Perinteisissä salaliittoteorioissa pyritään vaikuttamaan ihmisten uskomuksiin. Sen sijaan uudessa salaliittoajattelussa on kyse tribalismista: siinä ei keskitytä siihen, mitä ihmiset uskovat, vaan siihen, kenen joukkoihin he haluavat kuulua. Perustelemattomien salaliittoväitteiden jakelu eteenpäin antaa mahdollisuuden kommunikoida, mihin ryhmään henkilö identifioituu (Räikkä 2021, 187). Uudessa ajattelussa salaliittoväitteen tarkoitus ei ole

4 Ks. YLE 30.3.2021. Markus Kuokkanen: ”Venäläiset tubettajat epäilevät, että YouTube painaa alas Putinin kriitikkojen suosiota: videosivusto kiistää väitteet”. <https://yle.fi/uutiset/3-11849731>

saada aikaan uusia uskomuksia, vaan sen tarkoitus on saada lisää jäseniä ryhmään, jotka kuuluvat ”meihin” (Muirhead & Rosenblum 2019, 50–51). Ne, jotka jo kuuluvat ”meihin”, tuntevat salaliittoväitteen jälkeen kuuluvansa ryhmäänsä yhä vahvemmin, esimerkiksi ”Killary” Clintonin tai Kremlin vastustajiin. Koska uuden salaliittoajattelun tavoitteena on synnyttää ja vahvistaa ryhmäjäsenyyttä sen sijaan, että siinä pyrittäisiin vaikuttamaan ihmisten uskomuksiin, nojautuminen halpaan retoriikkaan ja vihjailuihin on siinä järkevää. Rationaalinen argumentointi voisi olla jopa haitallista, koska se saattaisi johtaa ihmiset kysymään, mitä minun tulisi *uskoa* tietystä asiasta. Tuota asiaa heidän ei pidä kysyä, vaan vain liputtaa omaa puoltaan. Uudessa salaliittoajattelussa salaliittoväitteen kehittelijät ja levittäjät haluavat muiden jakavan kanssaan tietyt uhkakuvat ja levittävän ”kysymyksiä”, vihjailevaan sävyyn. Jos jotain uskomuksia halutaan, ne ovat ”tribaaliuskomuksia” siitä, missä samanmieliset majailevat eli mistä heidät löytää (Muirhead & Rosenblum 2019, 39, 50–51).

Perinteiset salaliittoteoriat esitetään yleensä vakavalla naamalla, joskaan ei tietenkään aina. Tavallisesti esimerkiksi roko-tevastaisen salaliittoteorian puolustaja haluaa ilmaista, että hän itse uskoo väitteisiinsä. Uudessa salaliittoajattelussa tällaista elementtiä ei ole. Väitteitä salaliitoista voidaan esittää ilman min-käänlaista sitoumusta siihen, että väite olisi totta (Muirhead & Rosenblum 2019, 50). Presidentti Trumpin vaalipetosyytteitä sepittänyt Sidney Powell puolustautui maaliskuussa 2021 käydyssä oikeudenkäynnissä toteamalla, että hänen petosväitteensä olivat niin ilmeistä hölynpölyä, ettei kukaan täysjärkinen niitä voinut uskoa. Salaliittoväitteitä ei esitetty uskottaviksi eikä puhujakaan niihin voinut uskoa – kaikkien täytyi tajuta tämä.⁵

---

5 Tilanne oli monimutkainen. Powellin puolustus väitti, että vaikkei kukaan täysjärkinen voinut uskoa Powellin sepityksiä, Powell kuitenkin itse muka uskoi niihin. Näin ei tietenkään ollut, mutta niin oli tärkeää sanoa. Ks. HS Ulkomaat 24.3.2021. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000007878865.htm>

Tällainen puolustus on paljastavaa ja kertoo paljon uudesta salaliittoajattelusta: mitä tahansa voi sanoa. Puheen sisällön ja puhujan uskomusten välillä ei tarvitse olla mitään yhteyttä. Yhteiskunnallinen keskustelu, oikeudenkäynnit mukaan lukien, on suurta teatteria, joissa kaikki näyttelijät saavat valita repliikkinsä ja katsoa sitten, mitä seuraavaksi tapahtuu.⁶

On muistettava, että rajatapauksia riittää eikä aina ole helppoa sanoa, edustaako jokin kehnosti perusteltu salaliittoväite perinteistä vai uutta ajattelua. Mitään tarkkaa ajallista rajausta ei ajattelutapojen välille voida tehdä. Lisäksi on hyvä pitää mielessä, että ihmisten toimien tarkoituksiperistä ja heidän uskomuksistaan puhuttaessa ollaan aina epävarmoissa maisemissa. Muirheadin ja Rosenblumin kuvausta uudesta salaliittoajattelusta on arvoiteltu⁷, mutta siitä huolimatta on ilmeistä, että ero perinteisiin salaliittoteorioihin ja uuteen salaliittoajatteluun voidaan tehdä. Ne ovat erilaisia tapoja tarjota vaihtoehtoja niille näkemyksille, joita voidaan pitää vallitsevina tai virallisina. Uuteen salaliittoajatteluun voi törmätä lähes joka päivä, ja uusia perinteisen mallin mukaisia salaliittoteorioita tulee julkisuuteen koko ajan.

UUDEN SALALIITTOTEORIAN ETIIKKÄÄ

Perinteisissä salaliittoteorioissa on eettiset ongelmansa: ne esimerkiksi syövät luottamusta ja saattavat johtaa vakaviin vahinkoihin. Eettisiä kysymyksiä liittyy myös uuteen salaliittoajatteluun. Muirheadin ja Rosenblumin mukaan uuden salaliittoajattelun merkittävin eettinen taakka on sen luoma uhka demokralialle: kun yhteiskunnan keskeisiin instituutioihin suhtaudutaan ylimielisen pilkallisesti, *delegitimoidaan* päättäjien puheet ja

6 Keskustelua tiedon ja asiantuntijuuden kriisistä, ks. esim. Nichols 2017; Melo-Martin & Intemann 2018; Klinton 2019; O'Connor & Weatherall 2019.

7 Ks. *Perspectives on Politics* 18 (4), 1150–1161. Uudesta salaliittoajattelusta kirjoittavat James A. Morone, Judith Grant, Cristóbal Rovira Kaltwasser, Lawrie Balfour, Steven Smallpage ja Lida Maxwell. Ks. myös Singal 2019; Clarke 2022.

instituutioiden arvovalta (Muirhead & Rosenblum 2019, 7–8, 164–165, 170–172). Pitkällä aikavälillä niille voidaan alkaa vain naureskella. Pääministeri ei ole enää pääministeri, vaan ”pääministeri”. Päätöksiä ei tee eduskunta, vaan ”niin sanottu eduskunta”. Asiantuntijat eivät ole enää asiantuntijoita, vaan ”asiantuntijoita” (Muirhead & Rosenblum 2019, 35). Tällaisen lähestymistavan vievät äärimmilleen *trollaajat*, joita käsitellään tarkemmin tämän kirjan luvussa kahdeksan. Uudet salaliittoteoriat asettuvat näin ollen osaksi sellaista ilmiökenttää, joka vaikuttaa kielteisesti ihmisten mahdollisuuteen käydä järkevää demokraattista keskustelua.

Muirheadin ja Rosenblumin huoli kuulostaa aiheelliselta. Voimme kuitenkin kysyä, olisiko moraaliselle suuttumuksellemme muitakin syitä kuin uuden salaliittoajattelun mahdolliset pitkän aikavälin kielteiset vaikutukset. Tämä kysymys pitää sisällään oletuksen, että uusi salaliittoajattelu todellakin herättää meissä moraalista suuttumusta. Mutta pitääkö oletus paikkansa? Ehkä joidenkin kohdalla, mutta toiset saattavat tuntea vain vahingoniloa, kun sopivasta kohteesta levitetään epäilyjä ja ”esitetään kysymyksiä”. Näyttää riippuvan hyökkäyksen kohteesta, missä määrin tuomitsemme tuollaisen toiminnan. ”Epäily” siitä, että salaliittolaiset ovat väärentäneet asiakirjoja ja Barack Obama on oikeasti syntynyt Keniassa, ei välttämättä herätä mitään kielteisiä tunteita tietyissä republikaanipiireissä. Melko yleisenä oletuksena tuntuu silti olevan, että uudessa salaliittoajattelussa on jotakin moraalisesti häiritsevää. Mikä tuo häiritsevää asia on?

Kyse ei selvästikään ole valehtelusta. Vaikka valehtelun oikeasta määritelmästä on keskusteltu paljonkin, suhteellisen yksimielinen kanta on, että henkilön yrittäessä valehdella hän pyrkii saamaan toisen uskomaan jotakin, mitä hän ei itse pidä totena (Carson 2010, 15; Bok 1982, 33). Uusi salaliittoajattelu ei ole valehtelua tässä merkityksessä. Oikeassa valehtelussa valehtelija väittää puhuvansa totta, mutta uuden salaliittoajattelun edustaja

ei anna ymmärtää, että hänen väittämänsä tai epäilynsä olisivat tosia. Monissa medioissa toimii erilaisia ”valheenpaljastajia”, ja heillä on varmasti paljon tärkeää tehtävää. Valheita ei kuitenkaan voi paljastaa siellä, missä niitä ei ole esitetty. Näyttäisi selvältä, ettei uuden salaliittoajattelun moraalinen ongelma ole se, että se on valehtelua.

Kuvaisiko uutta salaliittoteoreettista ajattelua perinteistä valhetta paremmin amerikkalaisfilosofi Harry Frankfurtin ”paskapuheeksi” kutsuma ilmiö? Frankfurt puhuu kiinnostavassa kirjassaan *On Bullshit* (2005) henkilöistä, jotka eivät ole kiinnostuneita totuudesta. Ihminen saattaa valita sanansa yksinomaan niistä koituvan hyödyn näkökulmasta, piittaamatta siitä, ovatko lauseet tosia vai epätosia. ”Toisin kuin rehellinen ihminen ja valehtelija, hän ei kiinnitä tosiasioihin mitään huomiota, paitsi milloin niistä on hänelle apua sanottavansa perille saamisessa” (Frankfurt 2005, 75). Viileä suhtautuminen totuuteen viittaa siihen, että uudessa salaliittoajattelussa on kyse Frankfurtin kuvaamasta ilmiöstä. Jos henkilö valitsee sanansa pelkästään hyödyn näkökulmasta, kaikki ei ole hänen toiminnassaan eettisesti kunnossa. Ajatus, että uusi salaliittoajattelu olisi vain yksi variaatio Frankfurtin tarkastelemasta sosiaalisesta ilmiöstä, ei kuitenkaan ole uskottava. Frankfurtin kuvaamat ihmiset yrittävät vaikuttaa ihmisten uskomuksiin, mutta uudessa salaliittoajattelussa etsitään liittolaisia ja vahvistetaan viholliskuvaa. Nämä ovat selvästi eri asioita, vaikka molemmat saattavat vaikuttaa ihmisten käytökseen.

Arkikielessä tulkitsemme vihjailut, epäilyt ja ”kysymykset” tietynlaisiksi *väitteiksi*, vaikka niiden esittäjät sanovatkin, etteivät he varsinaisesti väitä mitään (vrt. Muirhead & Rosenblum 2019, 39). Jos joku sanoo, että on mahdollista, että Clintonilla on pedofilirinki, ymmärrämme lauseen tavallisesti niin, että kyse ei ole pelkästä loogisesta mahdollisuudesta, vaan jollakin tavalla realistisesta tai todennäköisestä mahdollisuudesta. Näin ymmärrettyinä väitteet on tietoenkin epätosi. Jos joku ”kysyy”, onko Clintonilla

pedofilirinki, ajattelemme, että kysymyksessä on jotakin järkeä ja että on realistinen mahdollisuus, että hänellä on sellainen. Tämä väite ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Jos joku sanoo epäilevänsä, että Clintonilla on pedofilirinki, hän tuskin puhuu totta, koska tuollaisessa epäilyssä ei olisi mitään tolkkua. Uuden salaliittoajattelun tunnusmerkki on, että siinä esitetään (vaihtelevin kielellisin menetelmin) *epätosia* väitteitä, tai ollaan ainakin esittävinään – väitteitähän ei ole tarkoitettu välttämättä kirjaimellisesti uskottaviksi. Nämä epätotuudet herättävät eettisiä kysymyksiä, esimerkiksi siksi, että jotkut kyllä uskovat niihin (Lyons, Merola & Reifler 2019; Räikkä 2021, 100; Räikkä 2022). Mutta epätosien väitteiden lausuminen ei sinänsä voi olla keskeinen ongelma uudessa salaliittoajattelussa. Kaikenlaisissa yhteyksissä lausutaan epätosia väitteitä, esimerkiksi kannatettaessa omaa joukkuetta tai kerrottaessa vitsejä tai satuja. Näitä asioita ei yleensä pidetä erityisen ongelmallisina.

Epätotuudet kuitenkin liittynevät uuden salaliittoajattelun eettiseen puoleen. Tämä pohdinta on spekulatiivista, mutta ehkä luontevin selitys moraaliseen ”suuttumuksellemme” on yksinkertaisesti se, ettemme pidä tribalismia moraalisesti hyväksyttävänä kaikissa yhteyksissä. Kun seuraamme perinteisiä tiedotusvälineitä tai kuuntelemme poliitikkojen tai viranomaisten näkemyksiä, emme halua tulla kohdelluiksi eläimen kaltaisina tunnekimppuina, joille kuuluu esittää kannatuslauluja. Sama pätee vähemmän virallisiin tilanteisiin, kuten sosiaaliseen mediaan. Odotamme, että meidät nähdään rationaalisia ihmisinä, joille asiat on perusteltava, jotta voimme autonomisesti niitä arvioida. Kannatuslaulujen vastenmielisyyttä lisää niiden sanoitus, joissa jokin taho saa niskoilleen salaliittosyytteitä. Uudessa salaliitto-teoriassa ei ole kyse tavanomaisesta väärään valoon saattamisesta, koska syytetyt ovat mukana vain välineinä. Se, ettei syytteitä lausuva taho varsinaisesti tarkoita mitä sanoo, ei kuitenkaan välttämättä ole lieventävä asianhaara, vaan ehkä jopa raskauttava. Kun

joku ylläpitää viholliskuvia ja vahvistaa ryhmäidentiteettiä tekais-tuilla salaliittoväitteillä, saatamme tuntea moraalista suuttumusta, vaikka jakaisimme nuo viholliskuvat ja identiteetin.

Kun ihminen kertoo toisille jotakin, hän joutuu samalla sanoistaan vastuuseen. Kertominen edellyttää päätöksen kertoa, ja tämän päätöksen myötä syntyy myös vastuu. Asioiden kertomista voitaisiin verrata lupaamiseen. Jos ihminen lupaa jotakin, mutta pettää lupauksensa, häntä voidaan moittia – ellei asiaan sitten löydy kunnan selitystä. Vastaavasti silloin, kun henkilö kertoo toiselle jotakin, hän *vakuuttaa* asian olevan totta, ja ellei se ole, häntä voidaan (ainakin lähtökohtaisesti) arvostella. Kuten filosofi Richard Moran (2006, 293–297) on huomauttanut, tiedon hankkiminen kuulemalla asia joltakin toiselta on aivan erityislaatuinen tapa saada tietoa. Kyse on nimenomaan siitä, että saamme toisen sanan siitä, että asiat ovat tietyllä tavalla.⁸ Otetaan esimerkiksi sellainen tilanne, jossa selvittäisimme jonkun ihmisen ajatukset aivoskannerilla, mutta saisimmekin väärää tietoa. Voisimmeko syyttää häntä väärrien tietojen kertomisesta? Emme tietenkään, koska hän ei olisi kertonut mitään eikä siis antanut vakuutta, että asiat ovat tietyllä tavalla. Kertomiseen liittyvä päätös kertoa puuttuisi ja näin puuttuisi myös vastuu (Moran 2006, 283, 289). Myös uudessa salaliittoajattelussa kertoja jättää vakuuden antamatta. Hän ei ole valehtelija, joka pettää antamansa vakuuden. Hän ei edes anna mitään vakuutta ja pettää tällä tavoin *odotuksemme*.

8 Olemme monella tavalla riippuvaisia tiedoista, joita saamme muilta ihmisiltä. Tällainen todistustieto on vähintään yhtä tärkeää kuin päätelemällä, havaitsemalla tai muistamalla saatu tieto. Todistustiedon ansiosta tiedämme faktoja esimerkiksi historiasta, biologiasta, maantiedosta, lääketieteestä ja vaikkapa omasta lapsuudestamme. Joku on kertonut meille noista asioista. Ilman todistustietoa olisimme jokseenkin tietämättömiä, ja koska tuo tiedon laji on niin merkittävässä asemassa elämässämme, toivomme saavamme muilta tietoja, jotka pitävät paikkansa. Jos joku kertoo meille epätosia väitteitä, tilanne on tiedonhankkimisen kannalta epätydyttävä.

Uuden salaliittoajattelun edustaja lausuu hölynpölystä koostuvia kannatuslauluja foorumeilla, jonne ne eivät kuulu. Tavallisesti, silloin kun emme ole kuuntelemassa esimerkiksi jonkun kertomaa vitsiä, arvioimme puhujaa tai kirjoittajaa pohtimalla, että ei kai hän erehdy tai ole epärehellinen. Esimerkiksi poliitikkojen ja viranomaisten viestejä tarkastellaan yleensä näistä kahdesta näkökulmasta, ja miksei myös satunnaisten tuttujen. Sen sijaan tilanteessa, jossa kertoja ei edes väitä puhuvansa totta eikä anna sanaansa vakuudeksi, tuollaiset pohdinnat ovat aiheettomia. Tiedämme etukäteen, ettemme voi saada tilanteesta tietoa, jolle olisi annettu vakuus, vaikka konteksti on sellainen, jossa nimenomaan odotetaan uutta informaatiota tai ainakin perusteluja. Kuulijat oppivat vain sen, kenen joukkoihin puhuja heidät haluaa ja mikä taho olisi hänen mielestään oikea halveksinnan ja ylenkatseen kohde. Jälkimmäinen asia kommunikoidaan nimeämällä joku tietyn salaliiton päätekijäksi.

Vanhojen salaliittoteorioiden tavoin myös uusi salaliittoajattelu on vahingollista yhteiskunnalliselle luottamukselle ja voi johtaa vahingontekoihin. Perinteisten salaliittoteorioiden eettiset ongelmat ovat kuitenkin osittain erilaisia kuin uuden salaliittoajattelun ongelmat. Vanhassa salaliittoajattelussa todistustiedon lähteet valittiin uudella tavalla ja esimerkiksi perinteinen media pitkälti hylättiin. Silti esitetyt salaliittoväitteet haluttiin *perustella*. Mutta kun totuudesta ei olla kiinnostuneita lainkaan ja perusteettomien salaliittoväitteiden ensisijainen tarkoitus on vahvistaa ryhmäidentiteettiä ja jakaa viholliskuvaa, ihmiset nähdään reaktiivisina buuau- ja hurrauskoneina. Tätä on vaikeaa pitää moraalisesti hyväksyttävänä, sillä autonomiamme kunnioittaminen edellyttäisi, että kuulemme näkemysten perusteita ja saamme vakuuden siitä, että meille puhutaan totta. Uusi salaliittoajattelu ei kuitenkaan tarjoa perusteita eikä vakuuksia. Tämä saattaa selittää moraalisen suuttumuksemme ja tarjota myös perusteen uuden salaliittoajattelun hyväksyttävyyden kyseenalaistamiseen.

YHTEENVETO: YHTEISKUNNAN TURPAKÄRÄJÄT

Tarinan opetus on se, että ”epäilyjä” ja ”kysymyksiä” salaliitoista on tarkasteltava kriittisesti, kun niihin törmää. Kyseessä voi tällaisissa tilanteissa hyvin olla väite, jolle ei ole mitään perusteita, mutta joka miellyttää sen lausujaa, joka toivoo, että se miellyttäisi muitakin. Tarkkuus on tarpeen erityisesti silloin, kun itse jaamme tuntemuksen siitä, että nyt syytteitä esitetään siihen suuntaan kuin kuuluukin. Kannattaa myös muistaa, että uuteen salaliittoajatteluun (tyyppiä ”on mahdollista, että”) voi törmätä missä tahansa: sosiaalisessa mediassa, maakuntalehdissä, valtakunnallisissa lehdissä, yleisradioyhtiöiden sivuilla tai kantakahvilassa. Tietenkin aiheutumia ”epäilyjä” on kylvetty ympäriinsä kautta aikojen, ja kaikki tuntevat keltaisen lehdistön myyntikikat.⁹ Uudessa salaliittoajattelussa uutta on vain se, että se levittäytyy kaikkialle ja ”kysymykset” esitetään puhumalla propagandistista puppua salaliitoista.¹⁰

Vaikka uuden salaliittoajattelun edustajat eivät tarkoita lauseitaan varsinaisesti uskottaviksi (vaan vain kannatettaviksi), niin jotkut kyllä kirjaimellisesti uskovat niihin. Nämä henkilöt jakavat väitteitä eteenpäin hyvässä uskossa. Vaikka puhujan tarkoitukset ehkä määräävät, onko kyse tavanomaisesta asioiden kertomisesta vai pikemminkin kannatuslaulusta, jolla houkutellaan väkeä mukaan, myös vastaanottajien tulkinnat on tärkeää huomioida (ks. Moran 2006, 294, 296). Jos miljoonat ihmiset *luulevat*, että salaliittoheitot on tarkoitettu kirjaimellisesti uskottaviksi, viestijän olisi syytä terävöittää muotoilujaan. Sitä, kuinka yleisesti tribalistisiin salaliitoväitteisiin uskotaan, on hankalaa arvioida. Kannatusta niillä on paljon. Väitteitä eteenpäin jakelevat kansalaiset ovat samaan aikaan uhreja ja kanssarikollisia, jos tällainen ilmaisu sallitaan.

9 Ks. myös YLE 23.4.2021 ”Sputnikissa voi olla samoja harvinaisia ongelmia kuin Astra Zenecassa”; YLE 23.4.2021. ”Yksi pääepäilty katosi ulkomaille petosvyyhdin selvittyä. Apuna saattoi olla Venäjän sotilastiedustelu.”

10 Vaikka kyse on propagandasta, esimerkiksi tiedotusvälineet levittävät tietynlaisia epäilyjä myös kaupallisista syistä: kun ”oikeita” tahoja epäillään vähän väliä, tietyt lukijat ja kuulijat pysyvät uskollisina.

Englannin kielessä tunnetaan termi ”bull session”, joka voitaisiin suomentaa vaikkapa sanalla ”turpakäräjät”. Kyseessä on sosiaalinen tilaisuus, jossa osallistujat voivat olla esimerkiksi opiskelijoita ja jossa alkoholilla tai muilla päihteillä on yleensä näkyvä rooli kielenkantojen avaamisessa, aivan kuten Platonin *Pidoissa*.¹¹ Tällaisissa aamuyön tunteihin jatkuvissa juhlissa ihmiset puhuvat toisilleen liioitellen ja suurpiirteisesti. Frankfurt (2006, 50–51) kuvaa kaikkien tuntemia illanistujaisia näin:

Turpakäräjien tyyppilliset keskustelut liittyvät henkilökohtaisiin ja tunnepitoisiin elämäalueisiin, kuten uskontoon, politiikkaan ja seksiin. Ihmiset eivät yleensä mielellään puhu näistä aiheista täysin avoimesti, jos heillä on epäilyt, että heidät voidaan ottaa liian vakavasti. Turpakäräjillä läsnäolijat ryhtyvät herkästi kokeilemaan erilaisia ajatuksia ja asenteita saadakseen selville, miltä tuntuu kuulla sellaisten asioiden tulevan omasta suusta, sekä nähdäkseen miten muut niihin reagoivat – ilman että kukaan olettaa heidän seisovan lujasti sanojensa takana: turpakäräjillä kaikki tietävät, etteivät ihmisten esittämät väitteet välttämättä paljasta heidän todellisia uskomuksiaan tai tunteitaan. Tärkeintä on saada aikaan mahdollisimman suorapuheinen ilmapiiri ja kokeilunhaluinen tai uskalias lähestymistapa keskustelussa oleviin puheenaiheisiin. Ihmisille annetaan vapaus olla tietyllä tapaa vastuuttomia, jotta he rohkenisivat sanoa mitä heillä on mielessään murehtimatta liikaa sanoistaan vastuuseen joutumista.

Turpakäräjien osanottajat toisin sanoen luottavat yleiseen yksimielisyyteen siitä, ettei heidän ilmaisujaan tai sanojaan tulkita siten, että he tarkoittavat niitä koko sydämeästään tai uskovat niiden olevan yksiselitteisesti totta. Keskustelun tarkoituksena ei ole vaihtaa mielipiteitä.

---

¹¹ Platon kirjoitti *Pidot* noin vuonna 384 eaa.

Mikä erottaa uuden salaliittoajattelun ja Frankfurtin kuvaamat juhlat toisistaan – siis sen lisäksi, ettei juhlissa puhuta yleensä salaliitoista? Se, että hauskoissa illanistujaisissa juhlijaille on annettu ”vapaus olla tietyllä tapaa vastuuttomia” puheissaan ja kaikki perustuu ”yleiseen yksimielisyyteen” tällaisen puheenpärinän hyväksyttävyydestä, kun taas uuden salaliittoajattelun edustajille *ei ole* annettu lupaa poiketa normaalista kommunikaatiosta, jossa puhujan uskomukset ja väitteet kulkevat samoja latuja. Juhlijat eivät tee puhevalinnoillaan mitään tuomittavaa, mutta uuden salaliittoajattelun edustajat toimivat moraalisesti väärin ja tekevät kaikesta yhteiskunnallisesta keskustelusta yhtä turpakäräjöintiä.

LÄHTEET

- Bok, Sissela. 1981 [1978]. *Miksi valehtelemme*. Suomentanut Jaakko Hinkka. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Carson, Thomas L. 2010. *Lying and Deception: Theory and Practice*. Oxford: OUP.
- Cato, Marcus Porcius. 2020. *Caton opetuksia*. Suomentanut Arto Kivimäki. Helsinki: Planeetta-antikvariaatit.
- Clarke, Steve. 2022. ”Is There a New Conspiracism?”, *Social Epistemology*.
- Frankfurt, Harry. 2006 [2005]. *Paskapuheesta*. Suomentanut Antti Nylén. Helsinki: Johnny Kniga.
- Ichino, Anna & Juha Räikkä. 2021. ”Non-Doxastic Conspiracy Theories”. *Argumenta* 7, 247–263.
- Klintman, Mikael. 2019. *Knowledge Resistance: How We Avoid Insight from Others*. Manchester: Manchester University Press.
- Lyons, Benjamin, Vittoria Merola & Jason Reifler. 2019. ”Not Just Asking Questions: Effects of Implicit and Explicit Conspiracy Information About Vaccines and Genetic Modification”. *Health Communication* 34, 1741–1750.
- Melo-Martin, Inmaculada de & Kristen Intemann. 2018. *The Fight Against Doubt: How to Bridge the Gap Between Scientists and the Public*. Oxford: OUP.
- Moran, Richard. 2006. ”Getting Told and Being Believed”. Teoksessa Jennifer Lackey ja Ernest Sosa (toim.) *The Epistemology of Testimony*. Oxford: Clarendon Press, 250–272.
- Morone, James A. et al. 2020. ”A Discussion of Russell Muirhead and Nancy L. Rosenblum’s *A Lot of People Are Saying: The New Conspiracism and the Assault on Democracy*”. *Perspectives on Politics* 18, 1150–1161
- Muirhead, Russell & Nancy L. Rosenblum. 2019. *A Lot of People Are Saying: The New Conspiracism and the Assault on Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Nichols, Tom. 2017. *The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why It Matters*. Oxford: OUP.

Juha Räikkä

- O'Connor, Cailin & James Owen Weatherall. 2019. *The Misinformation Age*. London: Yale University Press.
- Platon. 1999 [n. 384 eaa]. *Pidot. Teokset III*. Suomentanut Marianna Tyni. Helsinki: Otava.
- Räikkä, Juha & Juho Ritola. 2020. "Philosophy and Conspiracy Theories". Teoksessa Peter Knight & Michael Butter (toim.) *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London: Routledge, 56–66.
- Räikkä, Juha. 2021. *Salaliittoteorioiden filosofia Temppelelherroista liskoihmisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Räikkä, Juha. 2022. "Totuus on vain sivuseikka". *Must Read* (maaliskuu 7).
- Singal, Jesse. 2019. "Even Conspiracy Theories Have Gotten Dumber, a New Book Shows" *Daily Intelligencer* (huhtikuu 13).

4. TODELLISUUDEN JUONELLISTAMISESTA VASTAKERTOMUSTEN POLIITTISEEN MOBILISOINTIIN – SALALIITTOTEORIAT KOHTAAVAT KERTOMUSTUTKIMUKSEN JA KAUNOKIRJALLISEN POETIIKAN

Samuli Björninen

Tarkastelen tässä luvussa kertomustutkimuksen käsitteiden ja kaunokirjallisten salaliittokertomusten antia tosimaailman salaliittoteorioiden ymmärtämiseksi. Todellinen salaliittoajattelu kytkeytyy kertomukseen erityisesti kognitiivisella tasolla, sillä niin kertomusta kuin salaliittoteoriaa voi pitää erityisenä todellisuuden tai kokemuksen jäsentämisen tapana. Poliittisella kentällä tämä yhteys usein konkretisoituu, sillä politiikan debateissa salaliittoteoreettista ajattelua tarjotaan usein vaihtoehtona valheelliselle ”narratiiveille”, joilla ideologinen vastapuoli pyrkii määrittämään yhteiskunnallista todellisuutta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kertomus ja salaliittoteoria olisivat yksioikaisesti vertailtavissa, saati samastettavissa toisiinsa kognitiivisinä malleina.

Luvun alkupuolella etsin salaliittoajattelun ja kerronnallisen kognition teorioiden mahdollisia yhtymäkohtia. Tämän jälkeen painopisteeni siirtyy lähemmäksi varsinaista poliittista toimintaa ja tarkennan yksilökertomusten käyttöön niin kutsuttuina vastakertomuksina sekä termin ”narratiivi” retoriseen rooliin yhteiskunnallisessa keskustelussa. Pohdin luvun loppupuolella myös yleisemmin kertomustutkimuksen ja kirjallisuustieteen mahdollisuuksia selittää salaliittoteorioiden suosiota.

Salaliittoteorian asemaa kulttuurissa ovat tutkineet erityisesti yhteiskuntatieteilijät: sosiologit, politiikan tutkijat ja antropologit (Barkun 2003; Lepselter 2016). Psykologian ja kognitiotieteiden aloilla on puolestaan tutkittu salaliittoteorioihin uskomisen korrelaatiota luonteenpiirteisiin, sosiaaliseen asemaan ja ”kognitiivisiin tyyleihin” (esim. Lewandowsky 2013). Suomessa on hiljattain nähnyt päivänvalon Juha Räikän tietokirja *Salaliittoteorioiden filosofia* (2021), joka tarkentaa salaliittoteorioihin muun muassa epistemologian ja etiikan kehyksissä, mutta keskustelee myös sosiaalipsykologisen perinteen kanssa. Kertomustutkimuksessa salaliittoteorioita on käsitelty lähinnä sosiaalitieteiden puolella, etenkin alan teoreettisessa keskustelussa *vastakertomuksista* (Gabriel 2016; Nurminen 2020).

Historioitsija Geoffrey Cubittin mukaan salaliittoteoriat ovat nykyisten ja historiallisten tapahtumien selityksiä, joissa korostuvat *intentionalismi* (tapahtumat nähdään jonkun tarkoituksellisesti tuottamina), *dualismi* (kaksinapaisuus, esimerkiksi hyvän ja pahan taistelu) ja *okkultismi* (salatun tai pienen piirin hallitseman tiedon korostaminen yleisesti hyväksytyyn tiedon kustannuksella) (Cubitt 1989, 13).

Mediatutkija Stef Aupers huomauttaa, että Cubittin tapaiset tunnetut määritelmät ohjaavat lähestymään salaliittoteorioita ikään kuin teksteinä. Salaliittoteoriat eivät kuitenkaan näyttäydy kulttuurissa selvärajaisina kertomuksina, vaan ilmiö sijoittuu enemmänkin tulkinnan ja tulkintoja tekevien yhteisöjen piiriin (Aupers 2020, 469–470). Tämä kiinnostava ajatus saa vasta-kaikua myös kirjallisuustieteellisestä tulkinnan teoriasta, jossa konkreettisten tekstuaalisten elementtien ohella lukijan esitieto ja henkilökohtaiset tai yhteisölliset intressit ja tarpeet vaikuttavat tulkintaan (vrt. Fish 1980; 1989). Tulkinnasta voi myös muodostua omanlaisensa retorinen teko, jolloin se voi olla tarkoituksellisesti harhaanjohtavaa tai ”huolimatonta” (Nurminen 2019; vrt. Hyvönen 2018). Jälkimmäinen tulkinnan tapa korostuu salaliit-

toteorioiden politisoituessa, jolloin niitä usein levitetään siinä tarkoituksessa, että jonkin tahon näkemykset tai toimet saavat tukea tai hyväksyntää. Esittelen seuraavaksi keskeisiä kertomustutkimuksen käsitteitä, jotka valaisevat salaliittoteoreettista tapaa tulkita todellisuutta sekä salaliittoteorioiden voimaa poliittisina työkaluina.

KERTOMUSTUTKIMUKSEN KÄSITTEET SALALIITTOTEORIOITA KUVAAMASSA

Niin kutsuttu *jälkiklassinen narratologia* (esim. Herman 1999; Alber ja Fludernik 2010) painottaa kertomuksen roolia maailmaa ja kokemusta selittävänä muotona. Siinä missä *klassinen* narratologia tarkasteli yleensä kaunokirjallisia kohdetekstejä ja pyrki niiden perusteella kehittämään yleistä kertomuksen teoriaa, 2000-luvulla jälkiklassisen narratologian haarat ovat käsitelleet kertomusmuotoa kognitiivisena muotona, jonka avulla tekstin lukija tai vaikkapa omaa ”elämäntarinaansa” jäsentävä subjekti pystyvät merkityksellistämään tapahtumakulkuja ja kokemuksia. Vaikka salaliittoteorioita ei ole perusteltu samastaa kertomuksiin, niiden jäsenystavoissa on yhteneväisyyksiä. Yhtymäkohtia havainnollistavat jälkiklassisen kertomusteorian keskeiset käsitteet *juonellistaminen* ja *kerronnallistaminen* sekä yhteiskuntatieteellisessä kertomustutkimuksessa kehitetty *vastakertomuksen* käsite. Käsitelen myös poliittisissa väittelyissä esiin nousevaa termiä *narratiivi*.

Juonellistaminen on elämäntarinan, muistin ja kokemuksen käsitelyssä yleinen käsite, joka on omaksuttu kertomusteoriaan erityisesti Paul Ricœurin hermenutiikan välityksellä. Ricœurin mukaan kronologia ei yksin selitä ajallista kokemustamme, vaan keskeistä on tapahtumien juonellistaminen merkitykselliseksi kokonaisuudeksi. Kertomus on muoto, jonka avulla juonellistaminen tapahtuu (Ks. Ricœur 1980, 177–178; Mink 1972, 736–737). Tällä tavoin kertomustutkijat erottavat kertomukset esimerkiksi

historiankirjoituksen kronikoista (White 1980). Historiallinen (vaihtoehto)kronikointi onkin salaliittoteorioissa yleinen jäsenmuoto, jonka roolina on usein juuri juonellistaa asioita uusiksi kokonaisuuksiksi.

Juonellistamisen käsitteellä on yhteys esimerkiksi Geoffrey Cubittin ajatukseen *intentionalismista* yhtenä salaliittoteorioita määrittävistä piirteistä. Cubitt ja Michael Barkun ovat hieman eri tavoin esittäneet ajatuksen, että salaliittoteorioissa ei tunnusteta sattuman roolia tapahtumissa, vaan sattuman sijasta tapahtumien taustalle oletetaan piilotettuja yhteyksiä ja aktiivista toimijuutta (Cubitt 1989; vrt. Barkun 2003). Räikän (2021) mukaan salaliittouskomuksiin liitetään usein myös sellainen kognitiivinen vinouma, jonka mukaan kahden asian esiintyminen yhdessä olisi todennäköisempää kuin samojen asioiden tapahtuminen toisistaan erillisinä (nk. konjunktiovinouma). Strukturalistisen kertomuksen tutkimuksen klassikkotekstissään Roland Barthes puolestaan liittää kertomuksen logiikkaan niin kutsutun *post hoc ergo propter hoc* -harhan, jossa toisiaan ajallisesti seuraavien tapahtumien katsotaan virheellisesti olevan myös syy-seuraus-suhteessa (Barthes 1975). Tällaiset virhepäätelmät tai ajattelun vinoumat näyttäytyvät loogisen järkeilyn virheinä, mutta niiden voi ajatella kuuluvan lähes lähtemättömästi juuri sellaiseen asioiden merkityksellistämiseen ja kokemukselliseen järjestämiseen, jota juonellistamisen käsite kuvaa. Tässä mielessä salaliittoteorisointi saattaakin todella muistuttaa kertomusten rakentelua.

Eräs esimerkki juonellistamisesta löytyy Yhdysvaltain vuoden 2020 presidentinvaalien ääntenlaskennan aikana tapahtuneiden käänteiden tulkinna. Joe Bidenin kannatus jäi ensin useissa vaa'ankieliosavaltioissa Donald Trumpia alhaisemmaksi, mutta ero kuroutui umpeen vaali-illan aikana, ja lopulta Biden voitti puolelleen useamman perinteisen republikaaniosavaltion. Media raportoi laajasti, miten käännettä selitti ääntenlaskujärjestys: ensin laskettiin Trumpia suosivat vaalipäivän äänet, sitten

Bidenin suuntaan kallistuvat ennako- ja postiiänet. Salaliitto-teoriat puolestaan perustuivat ajatukseen, että demokraatit käynnistivät alustavan tilanteen selvittyä valtavan operaation, jossa Bidenille tehtailtiin lisää ääniä. Kyse on juuri tapahtumien vaihtoehtoisesta juonellistamisesta. Tässä tapauksessa taustalle oletetaan sellaisia intentioita ja sellaista toimijuutta, joita tapahtumien ”virallinen” selitys ei tunnusta.

Narratologisessa kertomustutkimuksessa juonellistamisen ajatus vaikuttaa niin kutsutun kokemuksellisen kertomuskäsityksen taustalla (Fludernik 1996; myös Mäkelä et al. 2020, 64; Karttunen 2020). Tämän käsityksen mukaan sarjasta tapahtumia tulee kertomus vasta kun se jäsentyy yksilölle merkityksellisen kokemuksen ympärille. *Kerronnallistamisen* käsite on sukua juonellistamiselle, mutta on sitä rajatumpi. *Kerronnallistaminen* viittaa nimenomaan lukutapaan (tai kognitivistisesti *sense-makingiin*), jossa jokin vaikeasti käsitettävä tekstin piirre palautetaan yksilön havainnon ja kokemuksen kehyksiin. Monika Fludernikin klassikkoteoksen *Towards a "Natural" Narratology* pääväittäjä on, että tapahtumien kerronnallistaminen on yhtä kuin niiden käsittäminen kokemuksen, havainnon ja toiminnan raameissa (Fludernik 1996, 9).

Salaliittoajattelulle onkin keskeistä tapahtumien tulkinta jonkun tahon toimintana tai merkkinä siitä, mistä esimerkkejä tarjoaa vaikkapa USA:n vaalivilppiä koskeva salaliittoteorisointi. Fludernikin tarkoittamassa muodossa kerronnallistamista tapahtuu erityisesti silminnäkijäkertomuksissa. Tilanteita, joissa postiauto tuo postiiäniä laskentapaikalle tai virkailija siirtää väärin täytetyn äänestyslomakkeen sivuun, on tulkittu toimintana, jossa salaliittolaiset kärräävät paikalle autolasteittain väärennetyjä Biden-ääniä tai tuhoavat Trump-ääniä. Tällöin voisimme Fludernikin terminologiaa mukaillen sanoa, että silminnäkijäkertomuksen esittäjä kerronnallistaa todellisuuden yksittäisiä tapahtumia *toiminnan, näkemisen ja kokemisen* kehyksissä (ks. Fludernik 1996,

32). Näissä tapauksissa kertoja tulkitsee näkemäänsä toimintana, joka tukee hänen uskomustaan vaalien ja poliittisen järjestelmän vilpillisyydestä. Kerronnallistetut tulkinnat ja havainnot nivoutuvat usein laajempaan juonellistettuun kokonaisuuteen, kuten käsitykseen vaaliprosessin manipulaatiosta sen eri vaiheissa.

Salaliittoteorioiden yksittäisten väittämien faktuaalisuutta puolustetaan usein vetoamalla kokemukseen tai *kokemukselliseen auktoriteettiin* (ks. Björninen 2019a). Vaaleja seuranneessa salaliittoteorisoinnissa oli nähtävissä myös tämän ilmiön eräänlainen kääntöpuoli. Kiistanalaisia väitteitä salaliitosta esitettiin myös ilman silminnäkiäkertomuksia, mutta niitä alkoi ilmaantua julkisuuteen sitä mukaa, kun väitteitä esitettiin. Tätäkin ilmiötä voi lähestyä kerronnallistamisen mallin avulla. Salaliittospekulaatiot tarjoavat selittäviä kehyksiä, joihin vaalivilppiä epäilevä voi sijoittaa oman kokemuksensa esimerkiksi äänenlaskupaikan tapahtumista. Tällaisten kokemusten ja silminnäkiätarinoiden vastavuotua todellisuuteen on vaikea todentaa varsinkin jälkikäteen. Yksilöllisen kokemuksen ympärille rakentuva salaliittoteoriaa tukeva kertomus on siksi tehokas strateginen työkalu. Tarinaa suuresta vaalivilpistä ajavat tahot politiikassa ja mediassa käyttävätkin epämääräisiä kokemuskertomuksia laajalti hyväkseen vuoden 2020 vaalien jälkipyykin aikana.

Edellä esiteltyt käsitteet kuvaavat salaliittoteorioiden kerronnallista logiikkaa, mutta tästä logiikasta ei vielä automaattisesti seuraa se, että salaliittoteoriat olisivat omiaan muokkaamaan poliittista mielipidettä tai syventämään polarisaatiota. Oleellista on salaliittokertomusten strateginen tai retorinen käyttö, johon seuraavat kaksi käsitettä liittyvät. *Vastakertomuksia* on tutkittu erityisesti sosiaalitieteellisen kertomustutkimuksen kentällä. Kertomusteoreetikko Matti Hyvärinen johtaa vastakertomuksen käsitteen Jerome Brunerin ajatteluun, jossa kertomusta määrittää sen tuottama poikkeama tai *murtuma* (breach) tavanomaiseen tai odotuksenmukaiseen tapahtumien sarjaan (Bruner 1991; Hyväri-

nen 2016). Vastakertomukset haastavat tai kyseenalaistavat usein impliisiittiseksi jäävää *hallitsevaa kertomusta* (Hyvärinen 2020, 20–21). Vastakertomukset esittävät normeista ja tavanomaisista oletuksista poikkeavia versioita tapahtumista tai kokemuksista, mikä tekee niistä Brunerin mukaan erityisen *kerrottavia* (Bruner 1991, 12). Brunerin teoriaa tarkentavan Hyvärisen mukaan hallitseva kertomus ei koskaan artikuloidu kokonaisuudessaan, vaan paremminkin sitä rakennetaan vastakertomuksilla (Hyvärinen 2020, 19–21). Yhdysvaltain väitetyt vaalivilpin silminnäkijäkertomuksia voikin pitää juuri vastakertomuksina. Ne haastavat tapahtumien virallista selitystä, jonka taakse useimmat suuret mediat ja politiikan toimijat asettuivat. Yleisen näkemyksen mukaan vaaleissa ei ilmennyt todisteita laajamittaisesta vilpistä, ja esimerkiksi Bidenin kannatuksen kasvun äänenlaskennan loppupuolella katsottiin mukailevan vaalipäivän tyypillistä kulkua. Cubitt (1989) pitää salaliittoteorioiden tunnuspiirteenä edellä mainitun *intentionalismmin* lisäksi *dualismia* ja *okkultismia*. Vastakertomusten rooli salaliittoteorioissa ei olekaan vain vahvistaa oletuksia tapahtumia ohjaavista toimijoista, vaan myös synnyttää salaliittoteorian vaatima dualistinen kahtiajako. Esimerkiksi vastakertomukset vaalivilpistä jakoivat äänestäjät niihin, jotka antoivat valtaapitävien ja valtamedian sumuttaa itseään, ja niihin, jotka huomasivat vilpin piilottelun takaa. Vastakertomuksia voikin käyttää syventämään salaliittoteorioiden vastakkainasetteluja. Koska salaliittoteorioita ruokkivien vastakertomusten tehtävänä on paljastaa tapahtumien julkisivun takana tapahtuva salaliittolaisten toiminta, voi niiden katsoa liittyvän myös salaliittoteorioiden okkultistiseen puoleen. Cubitt tarkoittaa tällä termillä juuri sitä, että salaliittoteoriat houkuttelevat erottamaan jyrkästi tapahtumien ilmiänsun niiden todellisesta luonteesta, jonka ymmärtäminen vaatii erityistä tietoa – joka on usein juuri salaliittoteorian välittämää.

Termiä *narratiivi* pidetään usein tarpeettomana anglismina, jolla ei ole selkeää ”kertomuksesta” poikkeavaa merkitystä. Juuri

termin vierasperäisyyden takia suomalaisessa keskustelussa tulee kuitenkin havainnollisesti esiin, että termillä ”narratiivi” on usein erityinen retorinen rooli. Kun keskustelija kyseenalaistaa toisen osapuolen narratiivin, on usein tarkoitus väittää, että vastapuolen uskomuksia tai kantoja ohjaa jokin ideologisesti väritynyt maailmanselitys (Björninen 2019b; 2020; Mäkelä et al. 2020, 118; Mäkelä ja Björninen 2022). Termiä voikin pitää osin limittyneenä sekä Hyvärisen *hallitsevan kertomuksen* että Lyotardilaisen *suuren kertomuksen* (Lyotard 1984) kanssa. Tähän narratiivi-termin käytötapaan liittyy ajatus, että yksittäiset kertomukset nivoutuvat osaksi tai vahvistavat suurempaa ”narratiivia” tai selitystä. Salaliittoteoriat asemoituvat usein suorasukaisesti esimerkiksi ”valtamedian narratiivia” vastaan, jolloin vastustus kohdistuu suuriin kulttuurisiin selitysmalleihin, joita median yksittäisten tarinoiden katsotaan tukevan tai toistavan. Narratiivia vastaan pyritään usein taistelemaan juuri vastakertomuksilla.

Lisäksi narratiivi-termin strategisella käytöllä voidaan uurtaa syvemmiksi salaliittoteorioille tyypillisiä dualistisia vastakkainasetteluja. Narratiivi-termi liittyykin erityisesti salaliittoteorian poliittiseen mobilisointiin esimerkiksi mediassa. Yhdysvaltain presidentinvaalien jälkeisessä mediakeskustelussa vaalivilppiväitteistä tämä puhetapa oli näkyvästi esillä, kun sekä liberaali- että konservatiivimedia syyttelivät toisiaan valheellisiin narratiiveihin takertumisesta. Suomessa media ei ole samaan tapaan jakautunut poliittisiin leireihin, mutta samanlaiseen narratiivi-termin käyttöön on meilläkin voinut törmätä politiikan ja median retoriikassa.

KERTOMUSTEORIASTA KAUNOKIRJALLISEEN SALALIITTOPOETIIKKAAN

Kertomusteorian käsitteet auttavat kuvaamaan salaliittoteoria-uskomuksia tukevien kertomusten rakentumista ja käyttöä. Ne valaisevat sekä salaliittoteoreettisen ajattelun taustamekanismeja että salaliittoteorioiden levittämisessä käytettyjä strategioita ja re-

torisia keinoja. Vielä astetta syvemmän luotauksen salaliittoteorioihin voi tehdä yhdistämällä kertomustutkimuksen käsitteet kaunokirjallisten salaliittojen kirjallisuustieteelliseen analyysiin. Kaunokirjallisuudessa salaliitto on klassinen teema, jolla on pitkä historiansa antiikin tragedioista postmodernismin klassikoihin. Romaanimuodossa on myös esitetty monet salaliittoajat-
telun tarkimmista analyyseistä. Salaliitto voikin kohota teeman tasolta koko teosta ohjaavaksi periaatteeksi, jolloin lukemisesta itsestään tulee eräällä tavalla konspiratiivista. Konspiratiivisessa lukemisessa juonellistamisen ja kerronnallistamisen lukutavat voimistuvat kaunokirjallisen monitulkintaisuuden kehyksessä. Tällöin tekstiin kohdistuvat odotukset värittyvät tavoilla, joita voisi kutsua Cubittia mukaillen okkultistisiksi (vrt. Cubitt 1989). Käytännössä tämä rohkaisee epäilemään ilmimerkityksiä ja spekuloidaan asioiden epätodennäköisilläkin yhteyksillä.

Näin tapahtuu esimerkiksi Vladimir Nabokovin romaanissa *Kalvas hehku* (*Pale Fire*, 1962), joka muodostuu edesmenneen fiktiivisen runoilijan John Shaden pitkästä runosta ja professori Charles Kinboten laajasta kommentaarista, jonka sivujuonteena herää kysymys Kinboten todellisesta henkilöllisyydestä ja elämäntarinasta. Lukija voikin alkaa Kinboten tavoin alkaa etsiä runosta merkkejä, jotka toimivat todisteena valtiollisesta salaliitosta tätä vastaan. Kinbote on kuitenkin malliesimerkki epäluotettavasta kertojasta, ja kokonaisuudessaan teos ohjaa lukijaa epäilemään Kinboten runokommentaarissa rakentuvaa kertomusta. Lukemisesta itsestään tulee tällöin eräällä tavalla konspiratiivista, sillä lukijalla on syytä alkaa etsiä Kinboten kommentaarista merkkejä tämän petollisuudesta – tai esimerkiksi siitä, että Kinbote on itse asiassa surmannut Shaden.

Toisenlaista salaliittopoetiikka edustavat Don DeLillon *Alamaailman* (1997) tai Thomas Pynchonin *Painovoiman sateenkaaren* (1973) kaltaiset postmodernistiset ”systeemiromaanit” (ks. LeClair 1987). Tekstimassaltaan laajat ja tiheät romaanit temati-

soivat informaatioajan tiedollista hallitsemattomuutta, johon yhtenä ratkaisuna on ylikorjausliike paranoidiin maailmankuvaan, jossa kaikki on yhteydessä kaikkeen (vrt. Barkun 2003). Postmodernin kulttuurin teoriassa samaan suuntaan viittaa esimerkiksi Fredric Jamesonin (1988) ajatus salaliittoteorioista ”kognitiivisina karttoina”, joilla hallitsemattomia informaatiomääriä ja kompleksisuutta pyritään tekemään käsitettäväksi.

Romaanit, jotka tavalla tai toisella tematisoivat rakenteensa ja lukuprosessin tasolla salaliiton merkkien etsintää, tarjoavat kiinnostavan mallin tosimaailman salaliittoteorioiden tarkasteluun. Siinä missä nykykulttuuri lyö herkästi salaliittoteorioihin tietämättömyyden ja irrationaalisuuden leiman, kaunokirjallisuuden konspiratiivinen lukeminen on taitoa vaativa tulkinnan laji, johon liittyvät paremminkin luovuuden, mielikuituksen ja tarkkaavaisuuden mielikuvat. Samalla on huomattava, että konspiratiivinen lukeminen on juonellistavaa ja kerronnallistavaa toimintaa, jossa asioille etsitään usein korostuneen ”okkultistisia” tulkintoja todennäköisimpiä selitysmalleja välttäen. Tällaista toimintaa eivät ohjaa loogisen järjelyn vaan kaunokirjallisen tulkinnan periaatteet. Tulkinta ei välttämättä tähtää totuuden tai kiistattomasti oikean merkityksen paljastamiseen, vaan sitä ohjaa halu merkityksen antoon ja juonellistamiseen sekä pyrkimys kohti merkityksellisyyden kokemusta. Tämä arvotusten ja normien eriparisuus on hedelmällinen alkuasetelma tosimaailman salaliittoteorioiden ja kaunokirjallisesti hienostuneen salaliittopoetiikan vertailulle.

Kaunokirjallisuuden eräs vahvuus on tarkkanäköinen syvennyminen erilaisiin kerronnan ja henkilöhahmojen näkökulmiin. Kaunokirjallinen salaliittopoetiikka havainnollistaa siksi salaliittoteorioihin liittyviä juonellistamisen ja kerronnallistamisen tapoja. Se voi valaista ja tutkia salaliittouskomusten psykologiaa tavoilla, joihin empiiriset menetelmät eivät pysty. Romaanit voivat myös tehdä ajatuskokeita ja lavastaa koeasetelmia, jotka hahmottelevat spekulatiivisen tai salaliittoajattelun rajoja ja mahdol-

lisuuksia (vrt. Kraatila 2019, 431–432). Hanna Meretojaa (2018) mukaillen tätä voi pitää eräänä tapana, jolla kaunokirjallisuus voi laajentaa *mahdollisen tajuamme*. Kirjallisuustieteellisten lukemisen teorioiden tehtävä ei ole yleensäkään osoittaa lukutapojen ja tulkintojen vahvuutta tai heikkoutta vaan ymmärtää niiden rakentumista (esim. Culler 1981; 1992; Eco 1992). Tästä syystä juuri kirjallisuustieteessä on työkalut kuvata, miten toimii romaani, joka vaatii lukijalta salaliittoteoreetikon vaistoja ja paranoidia herkkyyttä merkkien tulkitsemiseen, sekä tarkastella, mihin tekstipiirteisiin tällainen lukutapa kiinnittyy.

Thomas Pynchonin *Huuto 49* -romaani (*The Crying of Lot 49*, 1966) käsittelee salaliittoteorisointia monitahoisesti sekä teemaattisella tasolla että teoksen rakenteesta ja kerrontaratkaisuisista kumpuavalla tavalla. Toimiessaan entisen rakastajansa testamentin toimeenpanijana romaanin päähenkilö Oedipa Maas näyttää pääsevän salaisen järjestön jäljille. Hän kuulee huhun fiktiivisen kalifornialaiskaupungin San Narcison alueella toimivasta epävirallisesta postilaitoksesta, jonka postilaatikkoina toimivat tietyllä tavalla merkityt jätteasiat. Romaanin alkupuolella Oedipa törmää toistuvasti tällaiseen sordiinolla vaimennettua postitorvea muistuttavaan symboliin ja muihin vihjeisiin WASTE-koodinimeä käyttävästä postinkantoverkostosta. Salapoliisin tavoin salaisuuteen mahdollisesti vihkiytyneitä henkilöitä haastatellen Oedipa saa yhä uusia vihjeitä salaisen postijärjestelmän toiminnasta.

Jos *Huuto 49* käsittelee salapoliisiromaanin tavoin johtolangasta toiseen etenevää totuuden paljastamista, yksi vihje johtaisi toisen jäljille ja rajaisi mysteerin mahdollisten ratkaisujen joukkoa, kunnes jäljelle jäisi vain totuus. Pynchonin romaani kuitenkin rakentuu siten, että jokainen vihje salaliitosta toimii vaihtoehtoisesti merkinä inhimillisestä tarpeesta löytää todellisuuden oudoille yksityiskohdille käsitettävät yhteydet ja juonellistaa kokemukset ja tapahtumat. Monitulkintaisuuden mahdollistaa kirjallisen kerronnan epäsuoruus. Vaikka romaani

nissa on ulkopuolinen eli narratologian termein *heterodieettiin* kertoja (Genette 1980, 244–245), kerronnan näkökulma on tapahtumiin osallistuvan ja maailmaa havainnoivan Oedipan. Kaikki romaanin tiedollinen aines esitetään päähenkilön näkökulmasta, tai vähintäänkin on aina mahdollista tulkita romaanin esittämä todellisuus Oedipan havainnon ja mielen suodattamana. Romaani tematisoi tätä tulkinnanvaraisuutta esittäessään Oedipan epäilemässä omia havaintojaan:

Hän oli omin silmin todistanut WASTE-järjestön olemassaolon: nähnyt kaksi WASTE-postin kuljettajaa, WASTE-postilaatikon, WASTE-postimerkkejä ja WASTE-leimoja. Vaimennetun postitorven kuva oli myös ollut miltei joka paikassa. Kuitenkin hän halusi kaiken olevan vain kuvitelmaa, ilmeistä seurausta hänen haavoistaan, tarpeistaan ja hämäristä kaksoisolennoistaan. (Pynchon 2003, 158–159)

Katkelman psykologissävyyteisestä lopusta huolimatta romaani ei ohjaa lukijaa psykologisoimaan tai tuomitsemaan Oedipan tulkintaa todellisuudesta. Lukijan ongelma teoksen tulkitsijana on itse asiassa täysin analoginen Oedipan epäilylle: koska Oedipa ei voi olla varma ovatko hänen löytämänsä merkit salaliitosta todellisia, myöskään lukija ei voi sanoa varmasti, lukeeko romaania pala palalta paljastuvasta salaliitosta vai henkilöahmon harhaisen maailmanselityksen rakentumisesta. *Huuto 49* ei siten tarjoutu luettavaksi yksioikaisesti fiktiivistä salaliittoa käsittelevänä fiktiivisenä kertomuksena, vaan sitä voi samaan aikaan lähestyä eräänlaisena tutkielmana salaliittouskomuksiin liittyvistä havainnon ja tulkinnan lajeista (vrt. Berkowitz 2020; 2021).

Huuto 49 esittääkin päähenkilönsä salapoliisityön nimenomaan juonellistamisena. Oedipan havainnot ja kokemukset saavat merkityksen vasta osana laajempaa historiallista kertomusta salaisesta postilaitoksesta ja sen tehtävästä. Tällainen jälkeäpäin

tapahtuva merkityksenanto onkin juonellistamisen ydinainesta, mutta sitä pidetään keskeisenä myös salaliittouskomuksille tyyppillisten uhkaavien tai pahanenteisten kokemusten tulkinnalle. Semiootikko Mihail Lotmanin ajatuksia mukaillen salaliittoteorioiden tutkijat ovat esittäneet, että kokemus pahanenteisyydestä tai salakähmäisyydestä syntyy usein juuri kokemuksen tulkinnassa, eli kun kokija selittää kokemuksen itselleen jonkin semioottisen tai kulttuurisen koodiston puitteissa, kuten salaliittoteorian (ks. Leone et al. 2020, 45). Lotmanin ajatus valaisee Oedipan ja vähintään analogian tasolla myös *Huuto* 49:n lukijan tulkintaprosessia. Se kuvaa hyvin myös edellä sivuamaani ilmiötä, jossa Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa äänestämistä seuranneet ihmiset liittivät jälkikäteen kokemuksiaan salaliittoteorian kehyksiin. Näissäkin tapauksissa tunne siitä, että asiat ovat toisin kuin päällisin puolin näyttää, saa tarkemman selityksen vasta kun salaliitto tarjoaa sopivan viitekehyksen havainnoille.

Huuto 49 siis havainnollistaa päähenkilönsä kautta samantyyppisiä juonellistamisen ja kerronnallistamisen prosesseja, joita voi nähdä Yhdysvaltain presidentinvaalien väitettyä vilppiä koskevassa salaliittoteoriassa. Kaunokirjalliseksi esimerkiksi yksityiskohtaisesta havainnon tulkinnasta puolestaan käy tapa, jolla romaani tematisoi tarvetta saada yksityiskohdat sopimaan kokonaiskuvaan. Salaliittoa jo hyvän aikaa jäljitettyään Oedipa kuulee, että salaisen postijärjestelmän nimi ei ole sana vaan akronyymi (W.A.S.T.E.). Kun hän lopulta vihjeiden perusteella löytää salaseuran postilaatikkonaan käyttämän jäteastian, kertojan mukaan Oedipan pitää katsoa *oikein tarkasti* nähdäkseen pisteet kirjainten välissä (Pynchon 2003, 156). Vitsi on tietenkin siinä, että sanan ”waste” käytölle jäteastiassa on myös salaista postinjakelua ilmeisempi syy. Tämäkin yksityiskohta tukee mysteerin tulkinnallista ratkeamattomuutta: salaliittoa mielen rakennelmana pitävä voi tulkita kohtauksen esimerkkinä siitä, miten salaliittoteoreetikon mieli pinnistelee pitääkseen

langanpäätt yhdessä. Salaisen postijärjestelmän olemassaoloon uskova voi sitä vastoin tulkita pisteiden huomaamattomuuden nimenomaan merkinä salaliiton oveluudesta. Onhan ero tavalliseen jäteastiaan kuitenkin selvä, kun osaa katsoa oikein.

Näennäisesti lähimmäksi totuutta salaliitosta romaanissa päästään hetkinä, joina kokonaisuus muuttuu kaikkein vaikeimmin hahmotettavaksi. *Huuto 49:n* keskivaiheilla johtolangat vievät päähenkilö Oedipan katsomaan (fiktiivistä) 1600-luvun kostotragediaa *Kuriirin tragedia*. Shakespearen prinssi Hamletin tavoin Oedipa katsoo näytelmää näytelmässä ja odottaa löytävänsä puuttuvan todisteen salajuonesta. Ennen kuin esitys saavuttaa pisteen, jossa tämä paljastus tapahtuisi, näytelmän tunnelma kuitenkin muuttuu ja itse romaanin kerronnan kieli lipeää mystiikan rekisteriin. Selityksen sijasta näytelmä tarjoaakin uuden arvoituksen:

Itse asiassa osapuilleen tässä kohtaa näytelmää tapahtumat muuttuvat todella omituisiksi ja sanojen sekaan alkaa hiipiä vieno kylmyys, moniselitteisyys. Tähän asti asiat on nimetty joko kirjaimellisesti tai vertauskuvien kautta. Mutta nyt, kun herttua antaa tappavan käskynsä, ilmaisun muoto muuttuu. Sitä voi kutsua vain rituaalinomaiseksi pidättyvyydeksi. Kaikesta käy ilmi, että tiettyistä asioista ei puhuta ääneen [...] (Pynchon 2003, 82.)

Näytelmän antagonisti, herttua Angelo, antaa määräyksen surmata kilpailijansa, mutta tämä käsky osoitetaan taholle, jota ei näytetä lavalla eikä nimetä. Oedipa alkaa epäillä, että salamurhan toteuttaa näytelmässä sama järjestö, joka vaikuttaa edelleen myös San Narcison salaisen postin taustalla. Päähenkilö odottaa näytelmän katsomisen selvittävän yhden hämärän vihjeen merkityksen, mutta sen sijasta hän saakin uuden vihjeen tulkittavaksi ja liitettäväksi yhä monimutkaisemmaksi käyvään kokonaiskuvaan.

Kohtaus, jossa Oedipa katsoo ja yrittää tulkita *Kuriirin tragediaa*, kiteyttää pienoiskoossa *Huuto 49* -romaanin logiikan. Tyy-

pillisestä salapoliisiromaanista poiketen juoni ei etene yhden johtolangan selvittämisestä toiseen: yhtä johtolankaa seuratessa löytyy aina sattumalta toinen vihje, jonka yhteys ensimmäiseen jää itsessään hämäräksi ja vaatii juonellistamista ja kerronnallistamista. Löytyessäänkin tämä yhteys voi olla lopulta vain merkitystä etsivän mielen virhepäätelmä. Samoin näytelmässä tiivistyy salaliittojuonen kielellistämisen paradoksi. Salaliitto *tuntuu* selviävän ja ymmärrys siitä syvenevän, mutta samalla kokonaisuus muuttuu yhä vaikeammin hahmotettavaksi ja kuvattavaksi, eikä koko salajuonesta pysty muodostamaan selkeää kuvaa. Niin Oedipa kuin lukijakin jää romaanin päätteeksi odottamaan vielä yhtä merkkiä, joka ratkaisisi epätietoisuuden lopullisesti.

Huuto 49:ssä salaliiton jäljittäminen näyttäytyy omanlaiseen tulkinnan lajina. Salaliittoteorioiden tulkinnallisuutta käsittelevässä artikkelissaan Stef Aupers huomauttaa aiheellisesti, että on houkuttelevaa ja samalla kuitenkin kyseenalaista tutkia todellisia salaliittoteorioita ikään kuin tekstuaalisina artefakteina. Aupers pitää osasyynä houkutukseen sitä, että tutkijat hakevat esimerkiksi salaliittoteorioista teksteistä, esimerkiksi fiktiivisistä romaaneista (Aupers 2020, 469). Myös Massimo Leone, Mari-Liis Madisson ja Andreas Ventsel (2020) huomauttavat, että luonnollisestikin salaliittoja kuvaavat esitykset tarjoutuvat tekstianalyysin kohteiksi salaliittoajattelua tai -uskoa paremmin. Salaliittotekstien analysointia perustelee sekin, että pystymme tarkentamaan tällaisen konkreettisen tekstin retoriseen tai strategiseen käyttöön – eli pohtimaan, mihin muuhun tekstin levittäminen tähtää kuin oletetun salaliiton todistamiseen ja ymmärtämiseen (emt. 48).

Kuitenkin Pynchonin romaani kenties onnistuu olemaan pelkistämättä salaliittoteoriaa tekstiksi. Salaliiton olemassaolo romaanissa jää avoimeksi, ja romaani käsittelee salaliittoa juuri todellisuuden tulkinnan ilmiönä, johon lukija joutuu eräällä tavalla osalliseksi. Lukijan on vaikea välttää konspiratiivista lukutapaa,

koska sen selvittäminen, mitä teoksessa todella tapahtuu, vaatii asioiden mahdollisilla yhteyksillä spekulointia ja salaliittoajat-
telulle ominaisen intentionalismin ja okkultismin omaksumista lukemisen strategiaksi.

Lukija joutuu tasapainoilemaan kahden selitystavan välillä. Romaanin tapahtumien taustalla voi olla jonkin fiktiivisessä maailmassa verhotusti toimivan tahon intentionaalinen toiminta. Tällöin romaanin juonen muodostamaa tapahtumien kokonaisuutta tarkkailisi ja jopa ohjailisi romaanin maailmassa salatusti toimiva organisaatio, jonka olemassaololla voimme kuitenkin vain spekuloida. Yhtä hyvin kyse voi kuitenkin olla lukijan tarpeesta nähdä päähenkilö Oedipan tavoin intentionaalisuutta sielläkin, missä sitä ei ole, koska tämä auttaa juonellistamaan tapahtumia merkitykselliseksi kokonaisuudeksi. Teoksen merkityksellisyys riippuu lopulta lukijan tulkinnallisesta halusta. Samanlaista tulkinnallista halua voi pitää myös tosimaailman salaliittoteorisoinnin vaikuttamana (ks. Aupers 2020, 469).

Salaliittoteorioiden käsittelyä on usein leimannut niiden loogisten heikkouksien etsiminen. Samat heikkoudet ovat kuitenkin melko tavanomaisia juonellistamisen prosesseissa, joissa etsinnän kohteena on enemmänkin merkityksellisyys kuin totuus. Vastaavalla tavalla harhaanjohtavana voisi pitää sanan ”teoria” käyttöä, koska se selvästi houkuttaa vertaamaan salaliittoteoriaa tieteellisiin teorioihin (mt.). Tällöin salaliittoteorian tiedollinen heikkous näyttää ilmeiseltä: tieteellinen teoria esimerkiksi kumoutuu paremman näytön ja uuden todistusaineiston edessä, salaliittoteoria useinkaan ei (ks. Räikkö 2021). Onkin hyödyksi pohtia salaliittoteoretisointia omanlaisenaan tulkinnan lajina, sillä vertailu valottaa salaliittouskomuksia hienopiirteisemmin kuin jo lähtökohtaisesti arvottavat rinnastukset loogiseen päätte-
lyyn ja argumentointiin tai tieteelliseen teorianmuodostukseen. Romaanien kaunokirjallisen salaliittopoetiikan tarkka analyysi voi sekä täydentää psykologien ja sosiologien luomaa kuvaa to-

dellisten salaliittouskomusten luonteesta että tarjota uusia lähtökohtia salaliittoteorioiden tarkasteluun juonellistavan ja jopa korostuneen kaunokirjallisen tulkinnan kehyksissä.

TULKINNAN PUOLESTA VAI NARRATIIVIA VASTAAN? SALALIITTOPOETIIKKA POLITISOITUU

Kaunokirjallisen salaliittopoetiikan keskeisinä elementteinä voisi siis pitää heikon, vinoutuneen tai epäloogisen ajattelun sijasta tulkinnallisia, juonellistavia ajatusprosesseja. Tällöin salaliittoa koskevan ”teorian” tehtävänä on enemmänkin luoda merkityksellisyyttä kuin pyrkiä loogiseen johdonmukaisuuteen tai aukottomiin todistuksiin. Kirjallisuustieteessä niin tarinankerrontaa kuin tulkintaakin pidetään taitolajeina, ja on nähtävissä, että myös tosimailman salaliittoteorioissa oma arvonsa liittyy mielikuvituksen sällisyyteen ja kekseliäisyyteen.

Hyvä osoitus tästä saadaan vaikkapa Rodney Ascherin dokumenttielokuvassa *Huone 237*, jossa Stanley Kubrickin *Hohdotto*-elokuvan fanit pääsevät perustelevaan tulkintojaan elokuvan todellisesta merkityksestä, jonka he ajattelevat ohjaajan paljastavan elokuvan miltei alitajuisen symboliikan välityksellä. Jotkin tulkinnat liittyvät laajemmin tunnettuihin salaliittoteorioihin, joista eräs koskee Kubrickin osallisuutta Apollo 11 -kuulennon lavastamisessa. Toiset keskittyvät enemmänkin elokuvan piilotettuun tematiikkaan: yksi tulkitsijoista kiinnittää huomionsa *Hohdon* Pohjois-Amerikan alkuperäiskansoihin viittaavaan kuvastoon ja päättyy tulkintaan, että *Overlook*-hotellin kauhut kuvaavat allegorisesti alkuperäisamerikkalaisten kansanmurhaa. *Huone 237* korostaa näiden tulkintojen samankaltaisuutta: kumpikin tulkitsija saa esittää perustelut näkemykselleen leikkaamalla ja esittämällä Kubrickin elokuvasta omaa lukutapaansa tukevat kohtaukset, vuorosanat ja kuvat. Kumpikin tulkinta siis rakentuu juonellistavassa prosessissa, jossa tulkinnalliselle hypoteesille esitetään mahdollisimman vakuuttava, elokuvasta itsestään

löytyvä todistusaineisto. Salaliittoteorioita luodaan myös täysin fiktiivisistä maailmoista. Esimerkiksi George R. R. Martinin *Tulen ja jään laulu* -kirjojen ja niihin perustuvan *Game of Thrones* -tv-sarjan fanit ovat pitkään lukeneet keskeneräistä kirjasarjaa etsien jo ilmestyneistä kirjoista kätkeytyjä avaimia sarjan vielä paljastumattomiin salaisuuksiin (ks. Laukkanen, 2021). Tällaisia juonispekulaatioita kutsutaan *faniteorioiksi*, ja kyseinen tekstilaji kasvattaa verkossa jatkuvasti suosiotaan.

Esimerkit edellä korostavat, että salaliittoteorisoinnissa voi olla kysymys tulkinnan taidosta ja tarkasta tekstien tai merkkien havainnoinnista. Usein mukana on myös kelpo annos tulkinnallista itsereflektiivisyyttä. Nämä piirteet voivat toteutua myös tosimaailman salaliittouskomuksissa. QAnon-salaliittoteorian nousun yhteydessä vuonna 2020 kirjoitettiin ilmiön yhteyksistä laajennetun todellisuuden (AR, *augmented reality*) kaltaiseen pelillisyyteen (Berkowitz 2020; 2021). Tällaiset esimerkit haastavat salaliittoteorioiden sosiaalipsykologiassa yleistä oletusta, jota Räikkä kutsuu *doksastiseksi* (Räikkä 2021, luku 4). Oletuksen mukaan salaliittoteorian kannattaminen tai salaliittoteoriayhteisössä toimiminen on yhtä kuin teorian väittämien uskominen tosiksi. Monet verkkoyhteisöt kuitenkin käsittelevät salaliittoteorioita itseironisesti, tulkintaa reflektoiden ja ilman kiinnostusta salaliittoteoriaan pohjaavaan poliittiseen toimintaan. Tämä tulee ilmeisellä tavalla esiin tiedostetun ylilyövässä salaliittoteorioissa, joista esimerkkinä voisi pitää verkkofoorumeilla kehiteltyä ”Suomea ei ole olemassa” -teoriaa. Yhtä lailla on mahdollista, että QAnonin kaltaisia verkkoalustoilla leviäviä teorioita seurataan eri syistä, eivätkä kaikki seuraajat usko teorian väittämiin. Siitä huolimatta seuraamisella voi olla huolestuttavia sosiaalisia vaikutuksia, esimerkiksi silloin, kun QAnonia kannatetaan poliittisista syistä. Räikän mukaan motivaatio salaliittoteorian kannattamiseen olisi tällöin ”tribalistinen” (Vrt. Räikkä 2021, luku 4). Salaliittoteorian ympärille tribalistisella logiikalla muodostunut yhteisö voi radi-

kalisoida jäseniään siinäkin tapauksessa, että moni yksittäinen QAnon-seuraaja pitää teorian väitteitä perättöminä.

Vaikka salaliittoteorioiden seuraamisen tai kannattamisen motiivi voi siis olla viihteellinen tai jopa omalla tavallaan esteettinen tai poeettinen, ei ole syytä vähätellä teorioiden roolia vaihtoehtototuuksien levittäjinä, ääriajattelijoiden työvälineinä ja totuudenjälkeisyydeksi kutsutun tiedollisen relativismin edistäjinä. Salaliittoteoriat eivät useinkaan toteuta vahingollisia tehtäviään vahingossa, vaan ne voidaan valjastaa tällaiseen käyttöön siinä missä mikä tahansa disinformaatio. Kuten Leone, Madisson ja Ventsel kirjoittavat, tosimaailman salaliittoteorioihin kiinnittyvien tekstien analyysissä on tärkeää kohdistaa huomio myös niiden instrumentaalisuuteen: niitä käyttämällä pyritään lähes aina johonkin (Leone et al. 2020, 48). Päivänpolttavissa kysymyksissä salaliittopoetiikkaa keskeisemmäksi nouseekin varmasti salaliittoteorioiden käytön ja levittämisen politiikka, joskaan tämä ei sinänsä vähennä tarvetta tutkia ja ymmärtää salaliittoteorioiden kognitiivista ja tarinallista imua.

Salaliittoteorioiden poliittisessa mobilisaatiossa tärkeä rooli on verkottuneen kulttuurin toimijoilla, joita Hugo Leal kutsuu *salaliittokeskuksiksi* (Leal 2020, 504–505). Salaliittokeskus ajaa omia intressejään levittämällä salaliittoteoriaa ja omaksuu suuren roolin teorian muotoilussa retorisesti tehokkaaseen muotoon. Esimerkiksi yksittäiset vastakertomukset saattavat jäädä helposti huomaamatta, mutta jos jokin taho katsoo voivansa hyötyä niistä, vastakertomusten keskitetyllä levittämisellä voi olla suuri strateginen arvo. Salaliittokeskuksen käsissä salaliittoteorioiden dualistiset piirteet hiotaan huippuunsa, koska teoriaa suunnitelmallisesti levittävälle taholle viholliskuvien ja vastakkainasettelujen luominen on yleensä hyödyksi. Jos pidämme salaliittokeskuksina vaihtoehto- tai vastamedian kaltaisia toimijoita, nämä tahot ovat selvästi vastuussa strategiasta, jossa vastakertomukset omaksutaan jotain laajempaa ”narratiivia” kyseenalaistaviksi retorisisiksi

työvälaineiksi. Yhdysvaltain vuoden 2020 väitetyin vaalivilpin paljastamisen ympärille syntyi kansanliike juuri siksi, että vaihtoehtomediat ja konservatiivioikeistoa puhuttelevat media-auktoritteetit suuntasivat voimansa vastakertomusten laajamittaiseen levittämiseen ja loivat kuvan valtavasta salaliittolaisverkostosta, joka edistää valheellista kertomusta vaaleista.

Vaikka salaliittoteorioilla on omanlaisensa ja sinänsä kiinnostava poetiikkansa, ei niiden mahdollinen esteettinen tai poeettinen arvo näytä edistävän teorioiden leviämismahdollisuuksia. Itse asiassa QAnonin kaltaiset suuret ja viraalit teoriat ovat usein poetiikaltaan kömpelöitä (vrt. Rosenbaum ja Muirhead 2020; Nagle 2017). Niiden tarkoitus on suojautua kritiikiltä ja kilpailuilta selityksiltä, ja siksi ne itsepintaisesti käyttävät strategiana, jossa QAnon-teorian epäjohdonmukaisuudesta ja epäuskottavuudesta huomauttavat leimataan salaliittolaisiksi tai heidän suojelejoikseen – mikä on omiaan tekemään teoriasta entistä laajeman, epäselvemmän ja sisäisesti ristiriitaisemmän. Totalisoivaan selittämiseen ja ennaltaehkäisevään vasta-argumenttien kumoamiseen pyrkivät salaliittoteoriat eroavat tässä suhteessa tarkkaan juonellistamiseen keskittyvistä teorioista, jotka pyrkivät usein perustelevaan vain tarkasti rajattua joukkoa väittämiä. Juonellistamista korostavien teorioiden poetiikassa on usein salaliittoteorioiden luonnetta itsetietoisesti tarkasteleva taso: ne tuntuvat kysyvän, voiko mitä tahansa tulkintaa todellisuudesta perustella vakuuttavasti. Joitakin niistä voi kenties myös pitää performansseina, joissa tarkastellaan kokeellisesti verkkoyhteisöllisyyden muotoja ja mahdollisuuksia.

Myös kaunokirjallinen tulkinta yleisemmin on syytä erottaa sellaisesta totalisoivasta teorisoinnista, jota esimerkiksi QAnon edustaa. Kirjallisuustieteessä teosten tulkintaan suhtaudutaan pluralistisesti: eri tulkinnat valaisevat teoksen eri puolia, ja eri tulkintoihin päätyvät lukijat tai tutkijat voivat kuitenkin tulkita teosta yhtä lailla perustellusti ja taidokkaasti. *Huone 237* -doku-

mentissa esitetään Kubrickin *Hohdon* merkityksestä lukuisia tulkintoja, jotka eivät millään voisi olla samanaikaisesti *tosia*. Ristiriitaa ei synny, koska keskitymme arvioimaan tulkintojen perusteluja ja rakentumista niiden totuudellisuuden sijasta. Tulkintojen erot selittyvät sillä, että eri huomio kohdistuu niissä teoksen tai tekstin eri piirteisiin tai tulkinnan viitekehys on valittu eri tavalla. QAnonin kaltaiset teoriat ovat usein argumenteiltaan epäloogisia ja sisäisesti ristiriitaisia, mutta ne ovat myös tulkintoina huterasti perusteltuja ja rakennettuja. Salaliittoteorioiden tehokkaassa leviämässä onnistunutta salaliittopoetiikkaa tärkeimmiltä tekijöiltä näyttävätkin teorian levittäjien taito käyttää hyväksi verkottuneen mediakulttuurin tarjoamia mahdollisuuksia sekä kyky tunnistaa yleisöt, joita salaliittoteoria voisi puhutella.

YHTEENVETO

Tässä luvussa esiteltyjen kertomusteorian käsitteiden anti salaliittoteorioiden tarkasteluun on kahtalainen. Yhtäältä juonellistamisen ja kerronnallistamisen kaltaiset käsitteet voivat kuvata salaliittoteorioiden muodostamiseen liittyviä tulkinnan ja havainnon erityispiirteitä. Toisaalta kertomustutkimuksesta löytyy kertomusten retorista käyttöä ja viestinnän kertomusstrategioita purkavia käsitteitä (ks. Mäkelä et al. 2021). Salaliittoteoriat hyödyntävät yksilöllisiä kokemukertomuksia erityisesti vastakertomuksina. Vastakertomusten käyttö ruokkii salaliittoteorioille suotuisaa dualistista (Cubitt 1989) vastakkainasettelua, sillä vastakertomukset auttavat luomaan kuvaa oletetun vastapuolen valheellisesta ”narratiivista”. Kertomustutkimuksen käsitteet myös tarjoavat vaihtoehdon tutkimusta hallitsevalle tavalle verrata salaliittoteorioita loogiseen järkeilyyn tai tieteelliseen teorianmuodostukseen. Jos tarkastelemme salaliittoteorisointia juonellistamisen ja tulkinnan kehyksissä, saamme hienojakoisemman kuvan sekä salaliittoteorioiden toiminnasta että niiden ilmeisestä viehätysvoimasta. Voisikin väittää, että sa-

laliittoteoriat eivät pyri vakuuttamaan yksinomaan logiikallaan vaan myös poetiikallaan.

Romaanien lukemisessa ja tulkinnassa käytettävät monimuotoiset strategiat, joita juuri kirjallisuustieteellinen poetiikka tutkii, tarjoavat vielä kertomustutkimuksen käsitteitä monisyisemmän mallin salaliittoteorioiden maailmankuvan ja psykologian ymmärtämiselle. On myös mahdollista kuvata kirjallisuustieteellisen poetiikan kehyksissä tekstejä, jotka ruokkivat ”salaliittoteoreettista” lukutapaa ja tällä tavoin ikään kuin tutkivat salaliittouskomusten luonnetta. Monipuolinen ymmärrys salaliittouskomusten rakentumisesta ja salaliittoteorioiden tehosta on arvokas resurssi yhteiskunnallisessa keskustelussa, jossa salaliittoteoriat usein pyrkivät horjuttamaan uskottavien argumenttien, perustellun tiedon ja kiistattomien tosiasioiden muodostamaa yhteistä käsitystä todellisuudesta tiettyjen poliittisten tarkoitusperien ajamiseksi.

LÄHTEET

- Alber, Jan ja Monika Fludernik (toim.). 2010. *Postclassical Narratology: Approaches and Analysis*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Aupers, Stef. 2020. Decoding Mass Media/Encoding Conspiracy Theory. Teoksessa Michael Butter ja Michael Knight (toim.) *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London; New York: Routledge. 469–482.
- Barkun, Michael. 2003. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press.
- Barthes, Roland. 1975. ”Introduction to the Structural Analysis of Narrative.” *New Literary History* 6 (2), 237–272.
- Berkowitz, Reed. 2020. A Game Designer’s Analysis of QAnon: Playing with Reality. *Medium*. 1.10.2020. <https://medium.com/curiouserstitute/a-game-designers-analysis-of-qanon-580972548be5>. Haettu 1.9.2022.
- Berkowitz, Reed. 2021. QAnon Resembles the Games I Design, but for Believers, There Is no Winning. *The Washington Post*. 11.5.2021. https://www.washingtonpost.com/outlook/qanon-game-plays-believers/2021/05/10/31d8ea46-928b-11eb-a74e-1f4cf89fd948_story.html. Haettu 1.9.2022.
- Björninen, Samuli. 2019a. The Rhetoric of Factuality in Narrative: Appeals to Authority in Claas Relotius’s Feature Journalism. *Narrative Inquiry* 29 (2), 352–70.
- Björninen, Samuli. 2019b. Faktat ja narratiivit: kertomustutkimuksen näkökulma postmoderniin tiedon kritiikkiin ja kertomuspuheeseen tiedekeskustelussa. *Tiede ja edistys* 4/2019, 276–297.

4. Todellisuuden juonellistamisesta

- Björninen, Samuli. 2020. Minun kertomukseni, muiden narratiivit – kertomuspuhe nyky-yhteiskunnassa. Teoksessa Mäkelä, Maria ym. (toim.) *Kertomuksen vaarat: kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Tampere: Vastapaino. 109–117.
- Bruner, Jerome. 1991. "The Narrative Construction of Reality." *Critical Inquiry* 18 (1), 1–21.
- Cubitt, Geoffrey. 1989. Conspiracy Myths and Conspiracy Theories. *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 20 (1), 12–26.
- Culler, Jonathan. 1981. *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*. Ithaca: Cornell University Press.
- Culler, Jonathan. 1992. In Defence of Overinterpretation. Teoksessa Umberto Eco *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. 109–123.
- Eco, Umberto. 1992. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fish, Stanley. 1980. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fish, Stanley. 1989. *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Durham: Duke University Press.
- Fludernik, Monika. 1996. *Towards a "Natural" Narratology*. London; New York: Routledge.
- Gabriel, Yiannis. 2016. Narrative Ecologies and the Role of Counter-narratives: The Case of Nostalgic Stories and Conspiracy Theories. Teoksessa Sanne Frandsen, Timothy Kuhn & Marianne Wolff Lundholt (toim.) *Counter-narratives and Organization*. London: Routledge, 208–226.
- Genette, Gérard. 1980. *Narrative discourse: an essay in method*. Kääntänyt Jane E. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.
- Herman, David. 1999. *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Hyvärinen, Matti. 2016. Expectations and Experientiality: Jerome Bruner's Canonicity and Breach. *Storyworlds* 8 (2), 1–25.
- Hyvärinen, Matti. 2020. Toward a Theory of Counter-Narratives: Narrative Contestation, Cultural Canonicity, and Tellability. Teoksessa Klarissa Lueg ja Marianne Wolff Lundholt (toim.) *Routledge Handbook of Counter-Narratives*. London: Routledge. 17–29.
- Hyvönen, Ari-Elmeri. 2018. Careless speech: conceptualizing post-truth politics. *New Perspectives: Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations* 26 (3), 1–25.
- Jameson, Fredric. 1988. Cognitive Mapping. Teoksessa Cary Nelson ja Lawrence Grossberg (toim.) *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana; Chicago: University of Illinois Press. 347–357.
- Karttunen, Laura. 2020. Kokemuksellinen kertomuskäsitys. Teoksessa Mäkelä, Maria ym. (toim.) *Kertomuksen vaarat: kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Tampere: Vastapaino. 55–63.
- Kraatila, Elise. 2019. Conspicuous Fabrications. Speculative Fiction as a Tool for Confronting the Post-Truth Discourse. *Narrative Inquiry* 29 (2), 416–432.
- Laukkanen, Markus. 2021. Kuka kertoo mitä *Game of Thrones* tarkoittaa? Post-postmodernismi ja paratekstuaalinen tarinankerronta. Teoksessa Samuli Björninen (toim.) *Kertomus postmodernismin jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 77–104.
- Leal, Hugo. 2020. Networked Disinformation and the Lifecycle of Online Conspiracy Theories. Teoksessa Michael Butter ja Michael Knight (toim.) *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London; New York: Routledge. 497–511.

Samuli Björninen

- LeClair, Tom. 1987. *In the Loop: Don DeLillo and the System Novel*. Urbana: University of Illinois Press.
- Leone, Massimo, Mari-Liis Madisson ja Andreas Ventsel. 2020. Semiotic Approaches to Conspiracy Theories. Teoksessa Michael Butter ja Michael Knight (toim.) *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London; New York: Routledge. 43–55.
- Lepselter, Susan. 2016. *The Resonance of Unseen Things: Poetics, Power, Captivity, and UFOs In the American Uncanny*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lewandowsky, Stephan. 2013. "NASA Faked the Moon Landing – Therefore (Climate) Science is a Hoax: An Anatomy of the Motivated Rejection of Science." *Psychological Science* 24 (5), 622–633.
- Lyotard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Kääntänyt Geoffrey Bennington & Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Meretoja, Hanna. 2018. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. New York: Oxford University Press.
- Mink, Louis O. 1972. Interpretation and Narrative Understanding. *The Journal of Philosophy* 69 (20), 735–737.
- Mäkelä, Maria, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola ja Tytti Rantanen (toim.). 2020. *Kertomuksen vaarat: Kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Mäkelä, Maria ja Samuli Björninen. 2023. My Story, Your Narrative: Scholarly Terms and Popular Usage. Teoksessa *The Routledge Companion to Narrative Theory*. London: Routledge. 11–23.
- Mäkelä, Maria, Samuli Björninen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola ja Tytti Rantanen. 2021. Dangers of Narrative: A Critical Approach to Narratives of Personal Experience in Contemporary Story Economy. *Narrative* 29 (2), 139–159.
- Nagle, Angela. 2017. *Kill All Normies. Online Culture Wars from 4chan and Tumblr to Trump and the Alt-Right*. Winchester: Zero Books.
- Nurminen, Matias. 2019. Narrative Warfare. The 'Careless' Reinterpretation of Literary Canon in Online Antifeminism. *Narrative Inquiry* 29 (2), 313–332.
- Nurminen, Matias. 2020. The Big Bang of Chaotic Masculine Disruption. A Critical Narrative Analysis of the Radical Masculinity Movement's Counter-Narrative Strategies. Teoksessa Klarissa Lueg ja Marianne Wolff Lundholt (toim.) *Routledge Handbook of Counter-Narratives*. London: Routledge. 351–362.
- Pynchon, Thomas. 2003. *Huuto 49* (alkup. *The Crying of Lot 49*, 1966). Suom. Tero Valkonen. Helsinki: Nemo.
- Ricœur, Paul. 1980. Narrative Time. *Critical Inquiry* 7 (1), 169–190.
- Rosenbaum, Nancy ja Russell Muirhead. 2020. *A Lot of People Are Saying: The New Conspiracy and the Assault on Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Räikkä, Juha. 2021. *Salaliittoteorioiden filosofia. Temppelikerroista liskoihmiisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- White, Hayden. 1980. The Value of Narrativity in the Representation of Reality. *Critical Inquiry* 7 (1), 5–27.

5. "PYSYKÄÄ OMASSA TOTUUDESSANNE" - SOSIAALISEN MEDIAN SISÄLLÖNTUOTTAJIEN KÄSITYKSIÄ TOTUUDESTA JA KEINOJA EPISTEMISEN PÄÄOMAN HALTUUN OTTAMISEKSI

Riina-Julia Solman

Salaliittoteorioiden ja valeutisten aikaa on luonnehdittu usein totuudenjälkeiseksi ajaksi. Salaliittoteorioiden ympärillä käytävän keskustelun ytimessä onkin usein kysymyksiä siitä, mikä on totuus ja totta sekä siitä, mikä on totuuden ja totuudenmukaisuuden merkitys. Huolta on myös herättänyt se, mitä totuudenjälkeinen aika salaliittoteorioineen merkitsee demokraattiselle yhteiskunnalle ja erityisesti demokratialle itselleen. Tarkastelen tässä luvussa sitä, millä tavalla suomalaiset salaliittoteorioita käsittelevät sosiaalisen median sisällöntuottajat keskustelevat totuudesta eri teemojen yhteydessä.

Lukua varten tarkastelin erilaisilla sosiaalisen median video- ja blogialustoilla suomenkielistä materiaalia tuottavia sisällöntekijöitä ja heidän käymäänsä keskustelua. Aineistoni koostuu kahdeksasta informantista ja heidän sosiaaliseen mediaan tuottamistaan videoista ja blogikirjoituksista. Videot on julkaistu YouTube- ja TokenTube-alustoilla ja blogit Blogger- ja Wordpress-alustoilla. Tekijät ovat iältään 20–60-vuotiaita miehiä ja naisia. Teemallisesti miesten ja naisten tuottama materiaali noudattelee jonkun verran perinteisiä jakolinjoja. Miehet ovat keskimäärin kiinnostuneempia yhteiskunnallisista teemoista ja naiset puoles-

taan hyvinvointiin ja henkisyteen liittyvistä teemoista. Samalla myös miesten kiinnostus hyvinvointiin ja henkisyteen on myös huomattavan suurta. Kaikki tarkastelemistani sisällöntuottajista tavoittavat huomionarvoisen määrän yleisöä. Koska tutkimuskohteet eivät ole julkisuuden henkilöitä eikä heiltä ole ollut mahdollista pyytää suostumusta tutkimukseen osallistumiseen, käsitelen aineistoa anonymisoidusti. Tämä linjaus noudattaa parhaiten sitä periaatetta, että tutkimuksesta ei saisi koitua tutkittaville haittaa (ks. esim. Saira, Wiles ja Pope 2017).¹

Luvun analyysiä jäsentää filosofinen ja tieteellinen keskustelu totuudesta. Tämän pohjalta pyrin hahmottamaan sitä, minkälaisista asioista erilaisissa yhteyksissä puhutaan ja millaisiin asioihin viitataan, kun puhutaan totuudesta. Erilaisissa keskusteluyhteyksissä on erilaisia tapoja painottaa totuuden käsitteen eri merkityksiä. Pyrin tarkastelemaan totuuden käsitteen käyttöä sen monissa eri merkityksissään enkä rajaa tarkastelua koskemaan vain jotakin tiettyä merkitystä.

HUOMIOITA SALALIITTOTEOREETTISEN AINEISTON KERÄÄMISESTÄ SOSIAALISISSA MEDIASSA

Tämän luvun aineisto on kerätty kesä- ja elokuussa 2021. Aineiston keruun periaatteena oli löytää sisältöä, joka käsittelee jollakin tavalla totuuden käsitettä ja siihen liittyviä ajatuksia. Nämä paikallistetut kohdat ja sekä niiden kontekstin poimin lähempään tarkasteluun. Video- ja blogisisältöjen erilaisen käytettävyyden vuoksi aineistoksi valikoitunut videoaineisto on ajallisesti tuoreempaa ja suppeammalta ajalta kuin blogiaineisto. Blogeista on mahdollista paikantaa nopeammin kiinnostavaa sisältöä esimerkiksi hakusanojen avulla. Videoiden sisällöistä ei puolestaan tällaisia hakuja voi tehdä, vaan ne on käytävä yksitellen lävitse.

---

¹ Haitanteon välttämiseksi ks. myös Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) *Ihmistieteiden eettisen ennakkoarvioinnin ohje*.

Videoista poimittu aineisto on tuotettu syksyn 2020 ja elokuun 2021 välisenä aikana ja sisältää noin 20 videota. Blogiaineisto on puolestaan tuotettu syksyn 2015 ja syksyn 2020 välisenä aikana ja sisältää myös noin 20 blogitekstiä.

Vaikka video- ja blogiaineisto ovat hieman eri ajalta ja eri tavalla kerättyä, sisällöllisesti ne eivät merkittävästi eroa toisistaan. Sekä video- että blogiaineistossa on kohtia, joissa totuuden käsitettä ja siihen liittyviä ajatuksia käsitellään tarkemmin, mutta suurin osa kummastakin aineistosta on sellaista, jossa totuuden käsitettä vain käytetään kuvaamaan jotakin tilannetta, eikä sen äärelle juurikaan pysähdytä pohtimaan asiaa sen enempää.

Tyylillisesti blogi ja -videoaineisto eroavat toisistaan. Blogiaineistossa on tekstejä, jotka ovat harkitumpia kokonaisuuksia, mutta se sisältää myös tajunnanvirran tyyppistä materiaalia. Videot ovat spontaanimpia eivätkä asiat niissä esiinny niin harkituina kokonaisuuksina ja viimeistelyinä lauseina kuin kirjoitetussa aineistossa. Aineistosta löytyy haastatteluja ja keskusteluja, joissa asiat soljuvat omalla painollaan eteenpäin saaden välillä yllättäviä käännteitä asiasta toiseen, niin kuin keskustelutilanteissa on tapana käydä. Aineistosta löytyy myös yksinpuhelua, joissa sanottavat asiat voivat olla mietittyinä etukäteen, mutta läsnä on kuitenkin spontaaniuden elementti. Joissakin videoissa esiintyy myös vuorovaikutusta yleisön kanssa esimerkiksi chatin välityksellä, mikä tuo videoaineistoon lisää hetkessä elämistä ja nopeaa asioista toiseen siirtymistä.

Tarkastelen video- ja blogiaineistoa keskusteluina, joita käydään toisinaan konkreettisesti yleisön kanssa chatin välityksellä tai toisten sisällöntuottajien kanssa haastattelujen muodossa, useimmiten kuitenkin videoiden ja blogitekstien välityksellä yleisöä puhutellen. Erityisesti sosiaaliseen mediaan liittyy haasteita siitä, miten tunnistaa käyttäjien todelliset motiivit tehdä tuottaansa sisältöä. Tässä tarkastelussa olen ensisijaisesti kiinnostunut tuotetusta sisällöstä itsestään sekä siitä, minkälaisen viestin

ja kuvan se antaa yleisölle ja miten sen avulla osallistutaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Sisällöntuottajilla tarkoitan tarkastelemiani sosiaalisen median videoiden tekijöitä ja blogikirjoittajia. Lähestyn aineistoani ymmärtävällä otteella sanan uskontotieteellisessä merkityksessä pyrkien samaistumaan tutkimuskohteiden käsityksiin maailmasta. Tällainen lähestymistapa täydentää tämän teoksen muiden lukujen näkökulmia, joissa salaliittoteorettisointia tarkastellaan ennemminkin kriittisesti arvioivasta, ulkoisesta tai muulla tavoin selittävästä näkökulmasta.

TOTUUDEN KOLME ULOTTUVUUTTA

Käsittehistoriallisessa tutkimuksessa käsitteet nähdään yhteisöllisinä, ja niiden nähdään kantavan aina mukanaan kaikkia niihin käyttöhistorian aikana kertyneitä merkityksiä (Hyvärinen et al. 2003, 10). Siten myös totuuden käsitteen yhteydessä läsnä on aina monia merkityksiä ja sävyvivahteita, joita käyttäjien ja kuulijoiden on mahdollista painottaa ja siten tulkita käsitteen käyttöä eri tavoin. Filosofian, tieteen, journalismin ja salaliittoteorioiden yhteydessä totuuden käsitteellä viitataan hyvin erilaisiin asioihin. Tämä totuuden käsitteen monivivahteisuus ja sen mahdollinen kytkeytyminen lopulta hyvinkin erityyppisten asioiden yhteyteen tekee itse totuuden käsitteestä haasteellisen. Toisaalta käsitteen kautta avautuu hyvinkin monenlaisia keskusteluja tiedon eri asteiden näkökulmista, mikä tekee käsitteestä hedelmällisen tarkasteltaessa käsityksiä tiedosta ja sen muodostumisesta.

Filosofian parissa käydyn keskustelun keskiössä on totuuden käsitteen määrittäminen sen aivan *perimmäisessä* merkityksessä, minkä yhteydessä luotettavan tiedon määritelmiä myös sivutaan. Pääasiallisena pyrkimyksenä on tehdä eroa totuusteorioihin ja tietoteorioihin liittyvien kysymysten välillä, ja vähintäänkin tuoda esiin havainto siitä, jos esimerkiksi jotkin tehdyt totuuden käsitteen määritelmät lähestyvät enemmän perinteisiä episteemisiä kysymyksiä tai hämärtävät näiden eri kysymysten

välistä eroa (Raatikainen 2020; Pihlström 2014). Tieteen parissa totuuden käsite liitetään perimmäisessä merkityksessään ennemmin tieteen ihanteisiin kuin sen realistisiin tavoitteisiin. Muuten totuuden käsitteen yhteydessä keskustellaan ennemminkin teollisen tiedonmuodostuksen prosesseista ja niiden luotettavuudesta eli ”tieteen totuudesta”. Vasta kun keskustelua laajennetaan käsittelemään vallitsevaa yhteiskunnallista tilannetta, muodostuvat valehtelevä ja väärän tiedon tarkoituksellinen levittäminen keskeisiksi totuuteen ja luotettavaan tietoon kytkeytyviksi teemoiksi.

Journalistisessa ja salaliittoteorioiden parissa käydyssä keskustelussa totuuden käsitettä käytetään useimmiten niin, että sillä viitataan joko *luotettavaan tietoon* tai *valheen vastakohtana toimivaan ja valhetta oikaisevaan tietoon*. Näissä keskusteluissa totuuden käsitettä käytetään harvemmin perimmäisen totuuden merkityksessä, mutta sitäkin esiintyy harvakseltaan. Perimmäisen totuuden merkitystä korostetaan puhumalla esimerkiksi ”täydestä” tai ”absoluuttisesta totuudesta”. Erottaakseni paremmin erilaisia totuuden käsitteeseen liitettyjä merkityksiä ja teemoja olen nostanut siitä esiin kolme erilaista ulottuvuutta, jotka auttavat jäsentämään sitä, missä merkityksessä totuudesta eri yhteyksissä puhutaan. Ulottuvuudet ovat seuraavat: totuus *perimmäisenä totuutena*, totuus *luotettavana tietona* ja totuus *valheen vastakohtana*.

Totuuden käsitteen ensimmäinen ulottuvuus, *perimmäisen totuuden* ajatus, erottaa totuuden käsitteen muista tietoon liittyvistä käsitteistä ja antaa sille mahdollisuuden ilmaista jotain enemmän. Totuuden käsitteen merkitys perimmäisenä totuutena viittaa siihen käyttötarkoitukseen, jolloin totuudesta puhutaan ”lopullisena totuutena” tai ”koko totuutena”. Filosofiasa realismin suuntauksessa siihen viitataan objektiivisena eli ihmisestä riippumattomana todellisuutena tai vain todellisuutena, ja realismin kritiikissä esimerkiksi filosofi Hilary Putnam puhuu jumaan näkökulmasta (Raatikainen 2020; Hautamäki 2019; Putnam

1981). Monesti perimmäisen totuuden katsotaan olevan ihmisille enemmän tai vähemmän saavuttamaton asia.

Perinteisessä totuuden vastaavuusteoriassa totuus määritellään vastaavuudeksi siten, että se mikä ihmisten havaintomaailmassa vastaa ihmisestä riippumattomassa todellisuudessa olevaa totuutta, on totta. Modernit totuusteoriat ja niihin liittyvä keskustelu ja sen puitteissa esitetyt näkemykset ja teoriat kietoutuvat tämän perusajatuksen ympärille pyrkien joko täsmentämään tai kritisoidaan sitä (Hautamäki 2019, 40–41). Vastaavuusteorian ongelmaksi nähdään muun muassa se, ettei se anna tarkempaa vastausta siihen, kuinka vastaavuussuhde ihmisen havaintomaailman ja objektiivisen todellisuuden välillä käytännössä todetaan (Putnam 1981, 16; Hautamäki 2019, 132). Muun muassa tämän vuoksi filosofian piirissä on syntynyt perinteisen vastaavuusteorian rinnalle myös monia muita totuusteorioita, jotka pyrkivät määrittelemään perimmäisen totuuden ajatusta ja antamaan kuitenkin samalla jonkinlaisia keinoja, joilla lähestyä sitä myös käytännössä. Tarkoituksena on pyrkiä ottamaan huomioon ihmiselämän realiteetit, mikä on saanut jotkin totuuden määritelmät lähestymään perinteisiä tietoteorian alueeseen liittyviä kysymyksiä. Täsmällisemmin sanottuna kyse on realismin kritiikistä. Monetkaan realismia kritisoivat suuntaukset eivät kuitenkaan lähde liikkeelle siitä, että ne varsinaisesti kieltäisivät realismin sinänsä, erityisesti ontologisen realismin eli objektiivisen todellisuuden olemassaolon. Ennemmin pelkän vastaavuusteorian ei vain yksinkertaisesti katsota riittävän ihmiselämän todellisuuden tarpeisiin ja totuuden määrittelemiseen niissä olosuhteissa.

Filosofian pragmaattisessa suuntauksessa lähdetään liikkeelle siitä, etteivät ihmiset, filosofit mukaan lukien, pysty täysin erottautumaan ihmiselämän realiteeteista, minkä vuoksi filosofian tulisi lähteä liikkeelle ihmiselämän käytännön näkökulmasta. Tämä johtaa siihen, että tietoon ja olemassaoloon liittyvien kysymysten välinen erottelu laimenee, mikä puolestaan tarkoittaa

sitä, että täysin erehtymättömän tiedon tilaan pääsemisen ajatuksesta luovutaan (Pihlström 2014). Tämän lisäksi keskeistä on näkemys siitä, että maailmasta saadun tiedon tulisi ”perustua siihen, miten maailma reagoi, kun toimimme siinä” eli toiminnalliset ja käytäntöön liittyvät vaikutukset tulisi ottaa huomioon filosofiaa tehdessä (Hautamäki 2019, 110–111). Nämä kriteerit ulotetaan myös totuuden määritelmiin. Pragmatismiin kuuluu myös ajatus tiedon erehtyvyydestä ja siten pidetään mahdollisena, että kaikki käsitykseksemme voivat jossain kohtaa osoittautua toimimattomiksi, mikä puolestaan vaatii korjaavan tutkimuksen tekemistä. Filosofit Charles S. Peircen mukaan tällaisen tutkimuksen lähtökohtana on aito epäily, mikä johtaa tutkimuksen tekemiseen, minkä pohjalta taas muodostetaan uudenlaisia käsityksiä. Peirce rajaa pragmatisminsa pääasiassa tiedeyhteisön piiriin kuuluvaksi ja siten hän määrittelee totuuden tiedeyhteisön saavuttamaksi lopulliseksi mielipiteeksi, johon päädytään tieteellisen tutkimuksen kautta. Muut pragmaatikot ovat kuitenkin ulottaneet tutkimuksen ajatuksen koskemaan muitakin inhimillisen elämän piirejä ja tiedonmuodostusta niissä (Pihlström 2014).

Filosofi Antti Hautamäki esittelee maltillisen relativismiin piiriin kuuluvan ajatuksensa näkökulmarelativismista, jossa objektiivisesta todellisuudesta riippumatta ihmisen on mahdollista saada tietoa maailmasta ja tarkastella totuusväitteitä ainoastaan jostakin näkökulmasta käsin. Näkökulmaa vaihtamalla voi samasta asiasta saada erilaista tietoa, ja jokin asia voi olla tosi tai epätosi riippuen siitä, mistä näkökulmasta sitä katsotaan (Hautamäki 2019, 8, 119). Ihminen voi siten käsitellä totuuteen liittyviä väitteitä ainoastaan jostakin kontekstista ja omista taustaoletuksista käsin, jolloin ”näkökulmat ovat osa sitä kontekstia, johon totuus suhteutetaan” (Hautamäki 2019, 116, 120). Absoluuttinen totuus ja absoluuttinen valhe määrittyvät siten, että ne ovat kaikista näkökulmista käsin katsottuna totta tai valhetta, minkä to-

teaminen puolestaan vaatisi pääsyä jonkinlaiseen kaikki näkökulmat näkevään perspektiiviin eli ”jumalan näkökulmaan”, joka kuitenkin jää ihmisen pääsyn ulottumattomiin (Hautamäki 2019, 131–132). Hautamäen mukaan on oletettavaa, että vain pieni osa saavutettavissa olevasta tiedosta on absoluuttisesti totta, kun taas huomattava osa siitä on suhteellisesti totta (Hautamäki 2019, 130). Tämän vuoksi tietoiseksi tuleminen ja huomion kiinnittäminen siihen *näkökulmaan*, josta käsin jokin asia määrittyy totena tai valheena, veisi hänen mukaansa yhteiskunnallista dialogia rakentavalla tavalla eteenpäin (Hautamäki 2019, 123).

Fenomenologisessa filosofian suuntauksessa korostetaan puolestaan kokemuksellisuuden merkitystä todellisuuden arvioimisessa. Sen parissa on kritisoitu länsimaisen filosofian metafyyisistä painotusta esimerkiksi objektiivisuuden ja totuuden suhteen, mikä jättää inhimillisen kokemuksen täysin huomiotta (Zerilli 2019, 152–153). Esimerkiksi filosofi ja yhteiskuntakriitikko Hannah Arendtin mukaan totuutta on länsimaisessa traditiossa tavattu lähestyä tavalla, joka irrottaa sen julkisesta maailmasta ja sen moninaisuudesta joksikin, joka voidaan tavoittaa yksilön pään sisällä, eristettynä moninaisesta maailmasta. Tämä kuitenkin pätee korkeintaan loogisten tai matemaattisten totuuksien kohdalla. Kuten tämän kirjan johdannossa ja luvussa kaksi tuodaan esiin, poliittisesti relevantit faktat saavat merkityksensä vain moninäkökulmaisen ja moniarvoisen julkisen keskustelun kautta. Julkinen keskustelu ei siten ole paikka, jossa jo valmiiksi lukittuja mielipiteitä esitetään ja puolustetaan, vaan paikka, jossa moninäkökulmaisen ja kriittisen keskustelun kautta yhdessä arvioidaan ja muodostetaan mielipiteitä ja minkä kautta mahdollisesti niin tai näin oleville faktoille annetaan poliittinen merkitys (Zerilli 2016, 132). Faktat ovat monesti sellaisia asioita, jotka yhtä hyvin voisivat olla eri lailla, toisin kuin loogiset totuudet. Tämän vuoksi faktat eivät voi myöskään koskaan olla täysin kiistattomia (Arendt 1967, 13). Sen vuoksi faktoja ei koskaan saisi käyttää po-

liittisessä kontekstissa loogisen totuuden tavalla, ehdottomasti ja pakottaen, sillä silloin totuus riistää ihmisen vapauden, jonka vaaliminen erottaa vapaat demokratiat muista yhteiskuntajärjestelmistä ja tekee tosiasioista heikkoja vieden samalla pohjan pois niiden hyväksyttävyydeltä (Zerilli 2016, 136–137). Arendt rakentaa poliittiseen tilaan sopivaa ja demokraattisessa ihannetilassa toimivaa objektiivisuuden käsitettä, jonka mukaan vain politiikassa on mahdollista päästä käsiksi inhimillisesti merkitykselliseen totuuteen.

Totuuden käsitteen toinen ulottuvuus, totuus *luotettavana tietona*, viittaa totuuden käsitteen tavallisimpaan käyttötilanteeseen, jossa kaikenlaisen informaation keskeltä pyritään löytämään tai osoittamaan luotettava tieto tai pyritään erottamaan se muunlaisesta tiedosta. Luotettavasta tiedosta puhutaan monesti arkipäiväisesti totuutena. Tähän liittyy erilaisten tiedontuottamijärjestelmien varmistama tieto ja toisaalta myös erilaiset tiedon auktoriteetit.

Arkipäiväisessä käytössä tiedon ja informaation käsitteet esiintyvät hyvin samanlaisissa merkityksissä. Tieteen parissa puolestaan näiden käsitteiden välillä nähdään olevan eroa, sillä informaatio muodostuu tiedoksi vasta, kun se tulkitaan ja sille annetaan merkityksiä. Tiedon voidaan siten nähdä olevan jotain enemmän kuin informaatio. Toisaalta tietoon voidaan katsoa liittyvän vaatimuksia totuusarvosta toisin kuin informaatioon (Niiniluoto 1989). Tieto voidaan nähdä myös yhteisöllisenä ilmiönä, jolloin yhteisön luomat järjestelmät tuottavat ja ylläpitävät tietoa. Tieto jäsentää todellisuutta ja sitä tuotetaan aina jossakin yhteiskunnallisessa tilanteessa (Aittola et al. 1989). Siten totuuden käsitteellä voidaan viitata myös jonkin yhteisön sen hetkiseen tiedon tilaan, johon yhteisön katsotaan sillä hetkellä omien tietojärjestelmiensä puitteissa luottavan.

Yhteisöllisyyteen ja yhteisölliseen tiedonmuodostukseen kuuluvat väistämättä myös yhteisön sisäiset hierarkiat ja vallan-

käytön ulottuvuudet, jotka vaikuttavat siihen, kuinka luotettavaa tietoa tuotetaan ja arvioidaan yhteisön sisällä. Filosofi Michel Foucault’lle yhteiskunnallinen valta ei ole vain lainsäädäntöön ja väkivaltakoneistoon liittyvää selkeästi alistavaa valtaa, jota Euroopassa erityisesti ennen uutta aikaa hyödynnettiin, vaan ennen kaikkea hienovaraisempaa valtaa: kielenkäyttöön ja todellisuuden tuottamiseen liittyvää valtaa, jossa erilaisten vallanverkostojen kautta tuotetaan keskustelua, tietoa ja totuutta erityisesti vallan tarpeisiin (Foucault 1984, 72–73; Kaarre 1994, 20). Myös marxilainen filosofi Antonio Gramsci puhuu hegemoniasta, jonka hän laajentaa tarkoittamaan pelkästä voimallisesta ylivaltaasta myös tiedonmuodostukseen liittyvään ylivaltaan. Marxilaiseen perinteeseen nojaten hän myös puhuu päällysrakenteista, poliittisista, taloudellisista ja kulttuurisista vaikutuksista sekä instituutioista ja käytänteistä, joiden puitteissa ja vaikutuksessa yhteiskunnalliset ideat ja ajatukset syntyvät (Gramsci 1975, 1319; Lahtinen 1994, 15; 2019, 73–76).

Salaliittoteoriatutkija David Robertsonin mukaan yhteisöllistä tiedon muodostusta tarkasteltaessa hedelmällisempää on tarkastella sitä, millaisilla tavoilla yhteisössä saadaan tietoa kuin sitä, mitä tiedetään. Viitaten Foucault’n episteemeihin ja sosiologi Pierre Bourdieun pääomiin hän ehdottaa erilaisiksi tiedon episteemisen pääoman strategioiksi *tiedettä, perinnettä, kokemusta, kanavointia* ja *synteettistä ajattelua*. Erilaisissa yhteiskunnan konteksteissa näitä strategioita käytetään eri painoarvoilla, sekä niiden hyväksyttävyyteen suhtaudutaan eri tavalla. *Tiede* viittaa yhteisölliseen tieteen tapaan tuottaa tietoa, joka nyky-yhteiskunnassa on hegemonisessa asemassa, mutta jolla myös omat rajansa. *Perinne* liittyy esimerkiksi instituutioista kumpuaavaan traditioon tai sosiaalisten ryhmien tuottamaan tietoon. *Kokemus* perustuu yksilölliseen kokemukseen, vaikka yksilö olisikin osa yhteisöä ja habitusta eli yhteisön tiedostamattomien vaikutusten alaisena. *Kanavointi* on kokemuksen kaltaista tietoa, mutta

tulee ulkoisesta yliluonnollisen kaltaisesta lähteestä, ja sitä painotetaan erityisesti erilaisissa uskonnollisissa konteksteissa. *Synteettinen ajattelu* puolestaan viittaa yksittäisten tiedonpalasten yhteen liittämistä ”isommaksi kuvaksi”. Prosessin kohdalla ongelmaksi on toisinaan tunnistettu olennaisiksi valikoituneiden tiedonpalasten valintaprosessin läpinäkymättömyys. Tämä on esitetty tyypilliseksi salaliittoajattelulle, mutta Robertsonin mukaan sitä esiintyy muissakin konteksteissa (Robertson 2021, 29–30).

Totuuden käsitteen kolmas ulottuvuus, totuus *valheen vastakohtana*, viittaa tilanteeseen, jossa tieto, eli arkipäiväisesti totuus, edustaa tietoisesti levitetyn väärän tiedon, arkipäiväisesti valheen, vastakohtaa. Arkikielisesti ”totuus” on silloin jotain, joka oikaisee tämän väärän tiedon ja ”valehtelulla” puolestaan pyritään peittämään ja johtamaan sen kohdetta tahallisesti harhaan. Epävarman tiedon ja valehtelun väliin jää monia erilaisia asteita, joilla tieto voi olla vääristynyttä. Eri asteita ovat esimerkiksi tahattomasti tai tahallisesti levitetty virheellinen tai väärä informaatio eli misinformaatio tai disinformaatio, joka on erittäin tietoisesti levitettyä väärää tietoa tai tahallisesti harhaanjohtavan tai valheellisen kuvan antamista. Tahallinen ja tietoinen valehtelu nähdään usein moraalisesti vääränä, minkä vuoksi totuuden ulottuvuuteen liittyikin monesti voimakkaita tunteita. Hämäävää kuitenkin valehtelun yhteydessä käytetyssä totuuden käsitteessä on sen yhteys perimmäiseen totuuteen ja luotettavaan tietoon. Valehtelusta syytettäessä yleensä tiedetään tai epäillään, että joku tahallisesti antaa väärää kuvaa jostakin asiasta, ja siten totuuden käsitteellä viitataan tähän väärentämättömään versioon, mikä ei kuitenkaan sinänsä ota vielä kantaa siihen, onko väärentämätön versiokaan asiasta yhdistettävissä perimmäiseen totuuteen tai edes luotettavaan tietoon. Kysymys voi esimerkiksi olla kokemukseen perustuvasta tiedosta, kun on nähnyt jonkun jossakin tilanteessa toimivan toisin, kuin mitä tämä jälkikäteen väittää. Miten tällaisessa tulisi ottaa huomioon tämän toisen kokemus

asiasta, ja mikä on näiden erilaisten kokemusten suhde perimmäiseen totuuteen tai luotettavaan tietoon?

Käsittehistorian näkökulmasta käsitteiden olemus nähdään ennemminkin jatkuvasti käynnissä olevana prosessina, jonka aikana käsitteet elävät ja niiden merkitykset ovat jatkuvassa muutoksessa, sen sijaan että käsitteet vain olisivat olemassa ja pysyisivät aina samanlaisina. Käsitteitä muokataan ja niitä määritellään uudelleen. Tämän lisäksi käsitteiden käytöstä, määrittelemisestä ja selitysvoimasta kiistellään (Hyvärinen et al. 2003, 10). Totuudenjälkeinen aika on yksi esimerkki tällaisesta totuuden käsitteen elävyydestä kaikkine puolineen. Kuten luvuissa 2 ja 3 on tuotu esiin, joidenkin kommentaattoreiden mukaan totuudenjälkeisen ajan käsite antaa sananmukaisesti ymmärtää, että olisimme siirtyneet pois jonkinlaisesta totuuden tilasta, mikä puolestaan on herättänyt kysymyksiä siitä, onko aiemmin sitten vallinnut jonkinlainen totuuden tila. Kun perustellaan totuudenjälkeisen ajan käsitteen käyttöä, käsitteen voi nähdä samanlaisena ajallisenä ulottuvuutena kuin esimerkiksi ”postmoderni”. Postmodernin teoreetikot (ks. esim. Baudrillard 1981; Lyotard 1984) eivät ajattele, että moderni aika on päättynyt jollain historiallisella hetkellä, vaan että tietyt modernin ajan toimintaa jäsentävät tavat ovat menettämässä hegemonisen asemansa, ja niiden rinnalle puskee uusia. Samoin totuudenjälkeisen ajan käsitteen käyttäjät eivät välttämättä ajattele, että totuudenjälkeinen aika olisi alkanut jollakin tietyllä historiallisella hetkellä, vaan se kuvaa ennemminkin sitä, kuinka perinteisesti vallalla olleiden tiedon kuluttamiseen liittyvien toimintatapojen rinnalle on tullut uudenlaisia tapoja hankkia, tuottaa ja käyttää sekä tietoa että tietoa muistutuvia väittämiä.

Totuuden käsitteen eri ulottuvuuksien valossa totuudenjälkeisen ajan käsitteen yhteydessä käytyä keskustelua voi hämärtää se, missä eri merkityksissä kukin keskustelija totuuden käsitettä milloinkin käyttää. ”Totuudenjälkeisen ajan” kohdalla totuuteen

ei varsinaisesti pyritä viittaamaan perimmäisen totuuden merkityksessä. Sen sijaan määritelmässä käsitellään ennemminkin tiedonmuodostuksen ongelmiin liittyviä seikkoja, joissa tunteet ja uskomukset ohjaavat tiedonmuodostusta enemmän kuin faktat. ”Totuudenjälkeisen ajan” käsitteellä pyritään siten ottamaan kantaa ennen kaikkea yhteiskunnassa havaittuihin epistemologisiin ongelmiin, mutta niitä kuvaamaan nostettu totuuden käsite monine ulottuvuuksineen hämärtää totuudenjälkeisen ajan käsitteen tarkoitusta. Samalla perimmäisen totuuden ja totuus valheen vastakohtana ulottuvuuksiin liittyvät tunnelataukset tekevät paradoksaalisesti myös totuudenjälkeisen ajan käsitteestä itsestään huomattavan ja tunteita nostattavan.

Filosofi Harry Frankfurt on esitellyt ajatuksen, jossa ”hölynpölyn” lisääntyminen liitetään nimenomaan objektiivisen totuuden ajatuksen kiistämiseen, mitä käsitellään tarkemmin tämän kirjan kolmannessa luvussa. Frankfurtin mukaan tiedontuottaminen ja luotettavan tiedon muodostaminen muuttuvat leväperäiseksi, kun luovutaan perimmäisen totuuden tavoittelusta, mikä puolestaan tekee tilaa hölynpölylle (Frankfurt 2006). Tässä palataan filosofiseen keskusteluun realismin ja antirealismen suuntausten välillä, jossa on perimmiltään kyse siitä, nähdäänkö totuuden vastaavuusteoria riittävänä totuudenkäsitteen määrittelyinä, vai kaivataanko vielä jotakin ihmiselämän todellisuutta paremmin vastaavaa ulottuvuutta totuutta määriteltäessä – ja jos näin toimitaan, luovutaanko silloin perimmäisen totuuden tavoittelusta. Tällä on muun muassa selitetty postmodernin yhteiskunnan ongelmien juurisyitä.

Keskustelu totuudenjälkeisen ajan ongelmista ja salaliittoteorioista saattaa toisinaan ulkoistaa esimerkiksi salaliittoteorioita tai valeuutisia kuluttavat yksilöt postmodernin yhteiskunnan ongelmista erillään olevaksi irrationaaliseksi saarekkeeksi. Siten nämä yksilöt ennemminkin paikallistuvat yhteiskunnan ongelmaksi ja uhaksi sille sen sijaan, että näiden yksilöiden nähtäisiin

jakavan samat yhteisesti käsillä olevat postmodernin yhteiskunnan ongelmat ja perinteiset ihmisenä olemisen haasteet perimmäisen totuuden saavutettavuudesta, luotettavan tiedon luotettavuudesta ja valehtelun tunnistamisesta.

Arendt näkee modernin ajan ongelmaksi poliittisen vallan harjoittaman tosiasioiden mittavan manipuloinnin. Hänen mukaansa ennen modernia aikaa politiikan alalla harjoitettu valehtelu oli suppeampaa ja spesifejä asioita koskevaa sekä ennen kaikkea viholliseen suunnattua. Nämä valheet olivat helppoja tunnistaa epäjohdonmukaisuuksina kokonaisuudesta, minkä vuoksi ne siten nopeasti paljastivat itse itsensä. Lisäksi Arendtin mukaansa näiden valheiden liikkeelle laskijat tiesivät laskeneensa liikkeelle valheen ja olisivat tunnistaneet sen helposti itse. Sen sijaan modernina aikana jopa vapaissa maissa ongelmana on sisäpolitiikan tarpeisiin tuotettu jatkuva tosiasioiden manipulointi siinä mittakaavassa, etteivät valheiden liikkeelle laskijat itsekään välttämättä enää hahmota valheidensa rajoja. Tästä syntyy pahimmillaan jopa kansakuntia, jotka elävät jonkinlaisessa valheiden vaihtoehtoisessa todellisuudessa pystymättä enää tunnistamaan tosiasioita. Tällä hän viittaa muun muassa kylmän sodan aikaisiin olosuhteisiin. Ratkaisuksi tilanteeseen Arendt näkee esimerkiksi yksittäisten valtioiden valtaa suuremman median muodostumisen, mutta tärkeimmäksi ratkaisuksi nousee kuitenkin yksilöiden astuminen politiikan alueen ja sen vaatimusten ulkopuolelle ulkopuolisen tarkkailijan asemaan, mikä on yksi ihmisen olemassaolon muoto. Niin kauan kuin esimerkiksi tällaista yksinäisyyttä vaativien erilaisten ammattien, kuten tutkijoiden ja tuomareiden, ja näiden varaan rakentuneiden instituutioiden riippumattomuus kestää, on mahdollista asettaa politiikan alueella olevia vallan vaatimuksia vastaan (Arendt 1967, 14–17).

Helsingin yliopiston uskonnon- ja mediatutkimuksen professori Katja Valaskiven ja David Robertsonin mukaan yhteiskun-

nan mediaympäristö on muuttunut Arendtin esittämien näkemysten jälkeen. Nykyisen kaltaisen hybridin mediaympäristön kautta haastetaan avoimesti perinteisiä episteemisiä auktoriteetteja. Siten heidän mukaansa totuudenjälkeisen ajan kriisissä ”ei ole kyse vain episteemisten hierarkioiden ja maailmankatsomusten kriisistä, vaan myös tiedontuotannon kriisistä episteemisten instituutioiden sisällä, mukaan lukien tiedemaailma” (Valaskivi ja Robertson 2022). Käsillä olevan kriisi on siten mahdollista nähdä yhteisenä kriisinä, jonka aikaansaajia eivät ole pelkästään salaliittoteorioita ja valeutisia kuluttavat yksilöt, vaan kyse on paljon laajemmista ja pidempiaikaisista yhteiskunnallisista muutoksista, jotka liittyvät ajatusvirtauksiin, viestintäteknologian muutoksiin, tiedonmuodostukseen ja yhteiskunnallisiin suhteisiin, minkä yhtenä ilmentymänä salaliittoteoriat ennemminkin toimivat.

Valeutisten ja salaliittoteorioiden maailmassa toimivien informanttien retoriikassa perimmäisen totuuden tavoittelu ei ole menettänyt merkitystään. He päivittäin korostavat pyrkimystään perimmäisen totuuden selvittämiseksi eräänä tärkeimmistä syistä jakaa salaliittoteoreettista sisältöä. Sen sijaan monet yhteisölliset tiedonmuodostuksen tavat, joilla tavoitellaan perimmäistä totuutta, ovat menettäneet merkitystään heidän kohdallaan. David Robertsonin havainnon mukaan salaliittoteoriaailmiön sisällä ihmiset olivat taipuvaisia kokemaan, että he ovat taloudellisen ja symbolisen pääoman suhteen altavastajia. Tästä huolimatta tieto nähdään sellaisen pääomana, jota on mahdollista hallita. Siten marxilaisin termein juuri tiedon pääoman haltuun ottaminen muodostuu avaintekijäksi koetun sarron alta pois pääsemisessä (Robertson 2016, 207). Tarkastellen seuraavaksi totuuden kolmen ulottuvuuden kautta sitä, millaisesta kriisistä aineistoni sisällöntuottajien mukaan on kyse ja millaisilla tavoilla he ovat pyrkineet ottamaan tiedollisen pääoman haltuun.

TOTUUS VALHEEN VASTAKOHTANA: KOHTI TIEDON HALTUUN OTTAMISTA

Tarkastelemissani sosiaalisen median sisällöntuottajien käymissä keskusteluissa keskeisiksi teemoiksi nousivat valheellinen tieto, disinformaatio, erilainen tiedon vääristely ja valehteleminen. Näissä yhteyksissä totuuden käsitettä käytettiin usein viittaamaan vääristymättömään tietoon vastakohtana disinformaatiolle ja valheelle. Totuudella ei siten tarkoitettu näissä yhteyksissä niinkään perimmäistä totuutta tai luotettavaa tietoa, vaan ennemminkin sillä viitattiin tietoon, joka oikaisee vääristymät ja valheet. Totuuden käsitettä käytettiin jonkin verran myös silloin, kun viitattiin koko vallitsevaan yhteiskuntajärjestelmään ja sen eri osiin sekä niiden todelliseen luonteeseen ja tarkoituksperiin. Totuuden käsite viittasi tällöin oikeampaan ja oikaistavissa olevaan kuvaan järjestelmästä ja sen luonteesta erotuksena sen itsensä tuottamasta valheellisesta ja harhaanjohtavasta kuvasta.

Sisällöntuottajat jakoivat totuudenjälkeisen ajan keskustelun kanssa samankaltaisen huolen siitä, että yhteiskunnassa on paljon tahoja, jotka levittävät tahattomasti tai tahallisesti vääristynyttä tietoa. Heidän huolensa kuitenkin liittyi ennemminkin siihen, että ensisijaisia väärennetyn tiedon levittäjiä olivat juuri monet viralliset ja yleisesti luotettavina pidetyt tahot, kuten media, valtiolliset tahot ja osittain myös tiede. Näiden näkemysten voi nähdä heijastelevan tyypillisiä salaliittoteoreettisia ajatusmalleja. Kuitenkaan näitä näkemyksiä ei ole mahdollista nähdä täysin irrallisina aivan tavallisesta yhteiskunnalliseen valtaan ja sen erilaisiin käyttömuotoihin liittyvästä kritiikistä, kuten esimerkiksi Foucault'n erilaisista vallankäytön muodoista, vaikkakin ne menevät näkemyksissään huomattavasti pidemmälle.

Yhteiskunnallisen tilanteen näkeminen jollain tavalla vääristyneenä ja päälaellaan olevana oli oleellinen osa taustaoletusta, jonka puitteissa informantit kävivät keskustelua. Monien virallisten tahojen pitäminen epäluotettavina ja esimerkiksi mediassa

esiintyvän vääristellyn tiedon ruotiminen olivat keskeisiä tarkastelujen keskustelujen konteksteja. Keskusteluista muodostuu kuva yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa monenlainen vääristely, disinformaation tuottaminen ja valehtelu näyttävät olevan vahvasti läsnä jokapäiväisessä elämässä. Valehtelua ja disinformaatiota ei kuitenkaan pidetty pelkästään yksilotteisena asiana, vaan tiedon vääristelyllä näytti olevan erilaisia muotoja ja tasoja. Se ei siten välttämättä ollut pelkästään räikeää valehtelua, vaan vääristely saattoi olla myös hyvin hienovaraista harhaanjohtamista tai manipulaatiota, joka ulottui monenlaisille tiedonmuodostuksen tasoille.

Esimerkiksi mediassa vilpittömien uskomusten pohjalta tehtyä uutisointia ja tiedon tuottamista ei välttämättä nähty informanttien keskusteluissa varsinaisena valehteluna, koska siihen ei liittynyt tahallista ja tietoista harhaanjohtamista, vaan ennemminkin uskomusten vuoksi syntyvää kritiikkittömyyttä tiettyjä uutisoituja asioita kohtaan.

jos ihminen levittää väärää tietoa, jonka hän uskoo oikeaksi niin eihän hän silloin valehtele, hän vaan levittää väärää tietoa – – koska voi ihan vilpittömästi uskoa et joku asia on jollakin tavalla. (YouTube-video 20.8.2021, noin 20 000 katselukertaa)²

Informanttieni parissa myös ammatinharjoittamiseen liittyvien realiteettien ajateltiin rajoittavan eri alojen toimijoiden kykyä tuottaa ”vääristymätöntä” tietoa. Sisällöntuottajat näkivät, että erilaisissa organisaatioissa ja yrityksissä työskentelevät toimijat olivat alisteisia organisaation hierarkioille ja mahdollisesti myös taloudellisessa riippuvuussuhteessa työnantajaansa. Tietynlaisen

---

2 Litteroinnissa olen pitäytynyt mahdollisimman sanatarkassa litterointityylissä. Puhkielelle tyypilliset täytesanat olen kuitenkin siivonnut pois tekstistä, jotta itse asia välittyisi paremmin. Kahta peräkkäistä yhdysmerkkiä olen käyttänyt merkitsemään sitä, että täytesanoja on otettu pois siitä kohdasta tekstistä.

informaation välittämiseen saattoi heidän mielestään liittyä myös ammatillisen maineen varjeleminen. Vaikka esimerkiksi toimitajat olisivatkin sitoutuneita journalistisiin käytänteisiin, heitä ei välttämättä nähty puhtaasti pyyteettöminä totuuden etsijöinä, vaan ennen kaikkea palkansaajina, jotka tämän riippuvuussuhteensa vuoksi nähtiin sitoutuneina työnantajansa oletetusti asetamiin linjauksiin tiedon tuottamisessa (Wordpress-alustan blogiteksti 30.1.2016). Samoin kuin muissa ammateissa, joiden kautta on mahdollista saavuttaa hyvä yhteiskunnallinen asema, menettävää nähtiin olevan paljon:

on hierarkkinen järjestelmä – – ihmiset, jotka on hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa – – on se sitten lääkärit, tutkijat, joku muu, heillä on paljon menetettävää – – riskinä (on) menettää työpaikkansa – – jokaisella on aina joku auktoriteetti – – lääkintäjärjestelmässä on – – pomo, – – se joka sanoo, – – palkanmaksajat. (YouTube-video 23.2.2021, noin 30 000 katselukertaa)

Kaiken kaikkiaan sisällöntuottajien käsityksistä piirtyy kuva, jossa manipulaatio ja vääristely ulottuvat moninaisille tiedon tuottamisen ja hyväksymisen alueille, jopa hyvin syvälle tiedonmuodostuksen pohjalla olevien taustaoletuksien tasolle. Tämän nähtiin koskettavan kaikkia mahdollisia tiedon alueita, aina historiasta terveyteen ja fysiikan lakeihin (YouTube-video 23.2.2021, noin 30 000 katselukertaa; YouTube-video 9.9.2020, noin 20 000 katselukertaa). Tämä muistuttaa Hannah Arendtin kuvaamaa tilaa, jossa poliittisen vallan alueella faktuaalista totuutta vääristellään sillä tavoin, että mahdollisuudet tosiasioiden tunnistamiselle ovat vaikeat. Arendt kuitenkin näki omana aikanaan toivoa riippumattomuutta vaalivissa ammattiryhmissä ja niiden muodostamien instituutioiden toiminnassa poliittisen vallan intressejä vastaan. Tarkastelemani sisällöntuottajat eivät kuitenkaan nähneet toivoa tällaisissakaan ammat-

tiryhmissä, sillä näiden ryhmien katsottiin olevan esimerkiksi taloudellisesti ja maineellisesti riippuvaisia vallan hierarkioista. Tällaisen tilanteen äärellä ratkaisuksi ei siten muodostu perinteisesti luotettavana pidettyjen tahojen tietoon luottaminen, vaan ratkaisuksi näyttää nousevan jonkinlainen uudenlaisen suhteen syntyminen tietoon ja jonkinlaisten vaihtoehtoisten tiedonvarmentamisen strategioiden käyttöönotto. Informanttien yhteisöllisenä päämääränä ja toiveena on mahdollisuuksien mukaan koko globaalin järjestelmän purkaminen ja uudelleenrakentaminen toisenlaisille perustuksille eli jonkinlaisen vallankumouksen toteutuminen Robertsoninkin kuvaaman tiedon haltuun ottamisen kautta.

TOTUUS LUOTETTAVANA TIETONA JA VAIHTOEHTOSET TIEDON STRATEGIAT

Keräämässäni aineistossa sisällöntuottajat toisinaan viittasivat käymässään keskustelussa totuuden käsitteellä luotettavan tiedon ajatukseen, mutta useimmiten näissä yhteyksissä sanalla oli enemmänkin ironisia sävyjä: ”Kertooko media totuuden?” Ajatuksellisesti luotettavan tiedon ulottuvuus oli aineistossa kuitenkin jatkuvasti läsnä, mutta siihen viitattiin toisenlaisilla ilmaisuilla, kuten esimerkiksi siten, onko jokin asia totta tai paikkansapitävää. Keskustelun kontekstina oli usein – joko kevyempänä tai syvällisempänä – ajatus siitä, että perinteisesti luotettavana pidetyt lähteet ja viralliset narratiivit nähtiin epäluotettavina. Tämä puolestaan aiheutti tarpeen näiden tahojen tarjoaman tiedon luonteen ja luotettavuuden pohtimiseen, mikä oli tavalla tai toisella melko usein esiintyvä teema käydyssä keskustelussa.

Aineistossani havahtumisesta yhteiskuntajärjestelmän tuotamaan vääristelyyn ja sen huomaamisesta puhuttiin toisinaan myös ”heräämisestä” (Blogger-alustan blogiteksti 24.6.2016). Herääminen (engl. *awakening*) on yleisemminkin tunnettu käsite salaliittoteorioiden parissa, ja se on mahdollista yhdistää erilaisten

maailmankuvien laajempiin käsityksiin ihmiskunnan tulevaisuudesta. Tällainen on esimerkiksi New Age -tyyppinen maailmankuva, jossa monien ihmisten herääminen joukoittain vaikuttaa henkisellä tasolla ja johtaa lopulta ihmiskunnan vapautumiseen (Robertson 2013). Erilaiset herätykset kuuluvat myös kristillisyyden perinteeseen. Erityisesti herätysliikkeisiin kuuluvan amerikkalaisen evankelioimisliikkeen traditioihin ovat kuuluneet erilaiset herätykset, jotka perinteisesti ovat johtaneet ennemminkin langenneesta maailmasta poiskääntymiseen. Kun osa evankelioimisliikkeen jäsenistä on vuorovaikuttanut QAnon-salaliittoteorian kanssa, on herätysliikkeen piirissä nyttemmin nähtävillä pelkän maailmasta vetäytymisen sijaan myös uudenlaista keskustelua yhteiskunnasta, jota käydään taisteluihin liittyvin kielikuvin. Tämän lisäksi evankelioimisliikkeen parissa on myös nähtävissä keskustelua maailmassa tapahtuvasta muutoksesta, josta puhutaan samalla tavoin kuin kristillisen lopunaikojen koittamisesta (MacMillen ja Rush 2022).

Heräämisen käsite luo miellelyhtymän asiasta, joka tapahtuu nopeasti yhdessä hetkessä. Aineistossani herääminen näyttäytyi kuitenkin pidempänä prosessina kuin kokonaisuudessaan yhdessä hetkessä tapahtuvana asiana. Esimerkiksi eräs sisällöntuottaja, joka on jo aiemman sisältönsä perusteella päättänyt jonkinlaiseen ajatukseen siitä, ettei kaikkii mediassa esitettäviin asioihin ole mahdollista luottaa sellaisenaan, kokee kuitenkin vielä jonkinlaisen jäljellä olevan luottamuksen romuttumisen:

Nyt mä näin sen, miten (eräs suomalainen sanomalehti) valehtelee tässä tapauksessa ja mä en voi enää ikinä, kun mä luen (kyseistä sanomalehteä) – – luottaa siihen, että se niiden artikkeli olis täysin totta. (YouTube-video 20.8.2021, noin 20 000 katselukertaa)

Osa tarkastelluista informanteista havaitsi heräämisprosessin aikana jonkinlaisen käännekohdan, tietoisuuden muutoksen, jota

he kuvasivat Matrix-elokuvaviittauksella, joka on tuttu paitsi sala-liittoteoriayhteisöistä myös esimerkiksi misogynistisiltä internet-foorumeilta (Nurminen 2022; luku 7 tässä teoksessa):

(tuntui) siltä, kun joku mun dna:ssa olis muuttunut – –, et jotain vaan olis tapahtunut, et se tietoisuus ei sit ollu enää sama – –. Ja mitä pidemmälle alko mennä tätä matkaa, niin enemmän niitä muutoksia tulee ja jotenkin alkaa huomaamaan niitä niin sanottuja Matrixin piuhoja itsessään. (YouTube-video 30.5.2021, noin 10 000 katselukertaa)

Aineistossani heräämisellä viitattiin manipuloivaan todellisuuden heräämisen ja sen huomaamisen lisäksi tämän uudenlaisen tilan tai todellisuuden sisäisenä käsittelemisenä. Informanteille tämä oli jonkinlainen sisäinen muodonmuutosprosessi, jonka jälkeen asioita oli mahdollista katsoa erilaisesta näkökulmasta (YouTube-video 30.5.2021, noin 10 000 katselukertaa; YouTube-video 27.4.2021 noin 20 000 katselukertaa). Aineistossa kuvatuissa heräämisen prosesseissa painottuu kokemukseen perustuva tiedonsaantistrategia, kun taas perinteeseen liittyvä tiedonsaantistrategia kyseenalaistuu. Heräämisen prosessissa olevat informantit pyrkivät irrottautumaan mahdollisimman hyvin ”manipulaatiosta” ja vanhoista käsityksistä ja päästämään irti kaikenlaisista tiedon auktoriteeteista sekä sosiaalisen hyväksyttävyyden ja epähyväksyttävyyden määritelmistä. Toisin sanoen he pyrkivät irti kaikesta siitä, jolla ihmisiä nähtiin kontrolloitavan. Prosessissa kyseenalaistuvat sekä kaikki yhteiskunnan ja kulttuurin aiemmin esittelemä tieto että niiden asettamat rajat asioiden mahdollisuudesta tai mahdottomuudesta. Tämän voi nähdä yhtenä Arendtin kuvaamana yksinäisyyteen vetäytymisen muotona, jossa poliittiselta vallankäytön alueelta astutaan ulkopuolelle yksinäisyyteen. Nämä yksinäisyyden muodot ovat ihmisen olemassa olemisen muotoja ja yhteisiä kaikille ihmisille. Määrittävänä tekijä niille

on se, että yksin oleminen otetaan elämäntavaksi, jolloin ”yksinäisyys on todennäköisesti ristiriidassa politiikan vaatimusten kanssa” (Arendt 1967, 16).

Koska informanttieni parissa yhteiskunnan tiedon muodostuksen ei katsota hyvistä tavoitteistaan huolimatta toimivan, sen arvostamisesta ja arvottamisesta ensisijaisena tiedon varmistajana luovutaan ja siten totuus (yhteiskunnan muodostaman luotettavan tiedon muodossa) menettää merkityksensä. Tämä puolestaan johtaa siihen, että on muodostettava uudenlaisia tapoja käsitellä ja arvioida tietoa, jolloin syntyy jonkinlainen uusi epistemologinen tila. Heräämisen keskiössä on siis tiedollinen muutos. David Robertson kuvaa tätä sosiaalisen järjestäytymisen näkökulmasta niin, että salaliittoteoreetikot muodostavat omissa näkemyksessään vastaeliitin (*counter-elite*) erotuksena sekä näkemälleen, taloudellisen vallan kautta muodostuneelle valtaeliitille että valtaeliitin alistamille massoille. Tässä järjestyksessä salaliittoteoreetikot vastaeliittinä saavat valtansa nimenomaan tiedollisen vallan myötä (Robertson 2016, 207).

Uusi episteeminen tila ohjaa uudenlaiseen tiedon hankintaan, joka synnyttää perinteisille tiedonhankintatavoille vaihtoehtoisia strategioita. Yhteisöllisestä tiedonmuodostuksesta siirrytään siten jonkinlaiseen yksilöä painottavaan tiedonmuodostukseen, jonka ytimessä on ”oman tutkimuksen tekeminen”. Tällöin keskiöön nousee jokaisen yksilön oma vastuu tiedonhankkimisesta ja sen arvioimisesta vähintäänkin ihannetasolla. Vaikka uuden episteemisen tilan ja yksinäisyyteen vetäytymisen myötä vastuu tiedonhankinnasta ja -prosessoinnista on enemmän yksilön vastuulla, liittyy tiedonhankintastrategioihin myös yhteisöllisiä piirteitä:

Tässä vaiheessa ei oo niinkään tärkeätä, kuka on absoluuttisesti oikeassa, vaan se, että – totuuden esiin kaivamiseen osallistuu mahdollisimman moni. Sitä totuutta ehtii sitten putsamaan ja

5. ”Pysykää omassa totuudessanne”

kiillottamaan ja tarkentamaan myöhemmin. (YouTube-video 1.6.2021, noin 10 000 katselukertaa)

Yhtenä vaihtoehtoisena tiedonhankinnan strategiana näyttää olevan se, että vääristellyn tulkinnan välttämiseksi pyritään jättämään mahdollisimman monia välikäsiä pois tiedon muodostuksen ketjusta, ja faktaa tai käsiteltävänä olevaa asiaa pyritään siten katsomaan mahdollisimman alkuperäisestä lähteestä. Tämä tarkoittaa aineistossani esimerkiksi sitä, että ei tyydytä ainoastaan lukemaan Yhdysvaltain entisen presidentin Donald Trumpin puheista tehtyjä tulkintoja mediasta, vaan pyritään niiden lisäksi kuuntelemaan puheiden tallenteet itse:

Koska kun mä kuuntelin sen (Trumpin) omia puheita – – oikeesti kuuntelin alusta loppuun, mitä se puhu niin – – sen jälkeen – – mä – – tajusin, et tää on – – sirkus tää – – kaikkien lehtien kirjoitus – – . Jos oikeasti haluaa tietää, mitä tapahtuu, niin pitää itse seurata. (YouTube-video 27.4.2021, noin 20 000 katselukertaa)

Toisena keinona näyttäisi olevan se, että kapeaksi ja epäilyttäväksi katsotun virallisen narratiivin rinnalle pyritään löytämään asiaa toisin tavoin selittäviä tulkintoja ja tekijöitä. Tällöin tavoitteena voi nähdä olevan mahdollisimman monien näkökulmien ottaminen asioihin, mikä lähenee Hannah Arendtin näkemystä ihanteellisesta julkisesta keskustelusta, jossa monia erilaisia näkökulmia vertailemalla on mahdollista tasapainottaa yksilön omaa ja tässä tapauksessa myös yhteiskunnan kapeaksi koettua näkökulmaa.

Toisenlaista näkökulmaa voi tarjota tieteellinen tutkimus, joka on yksi Robertsonin episteemisen pääoman strategioista. Jos esimerkiksi koetaan, että virallista narratiivia tukemaan on nostettu vain tietynlaisia asiantuntijoita tai tieteellisiä tutkimuksia, tavoitteena voi olla löytää toisenlaista näkökulmaa esiin tuo-

via asiantuntijoita tai tutkimuksia. Tieteellisen pääoman hyödyntäminen näkyy aineistossani esimerkiksi siten, että kysytään, löytyykö maskien käytöstä myös muunlaisia kuin vain sen hyötyjä osoittavia tutkimuksia:

mä just -- laitoin -- postauksen -- 47 tutkimusta oli siinä listassa, joissa todettiin, että maskit ei toimi. (YouTube-video 9.8.2021, noin 30 000 katselukertaa)

Tämä havaintoni tieteellisen pääoman hyödyntämisestä tukee myös David Robertsonin ja Amarnath Amarasingamin tekemää havaintoa siitä, että yleisten oletusten vastaisesti tieteellisellä pääomalla voi olla paljonkin sijaa salaliittoteoreettisten yhteisöjen parissa (Robertson ja Amarasingam 2022, 6). Toisaalta on myös olemassa toisenlaiseen suuntaan vetäviä havaintoja, kuten tämän kirjan luvussa neljä, jossa esitellään sitä, kuinka tiedon tavoittelu saa kasvavassa määrin okkultistisia piirteitä ja se irtautuu yhteiskunnassa ja erityisesti tiedeyhteisössä yleisesti luotettavina pidetyistä tiedonhankinnan muodoista.

Tieteellisen tiedon lisäksi aineistoni informantit ovat kiinnostuneita löytämään erilaisia näkökulmia myös vaihtoehtoisista lähteistä. He etsivät erilaisia näkökulmia esimerkiksi vaihtoehtomedioista ja jopa hyvin subjektiivisista lähteistä, kuten väitettyä sisäpiiritietoa jakavista lähteistä tai jopa jonkinlaisista henkisistä lähteistä tulevasta tiedosta, kuten kanavoinneista, jotka myös kuuluvat Robertsonin episteemisen pääoman strategioihin.

Monien näkökulmien hyödyntämisen lisäksi aineistoni informanttien strategiana voi olla asioiden katsominen laajemmasta perspektiivistä käsin, jolloin yksittäisillä asioilla nähdään olevan yhteyksiä toisiinsa sekä isompiin kokonaisuuksiin. Siten esimerkiksi yhteiskunnan eri aloilla tapahtuvia kehityskuluja ei nähdä toisistaan erillisinä, vaan niillä nähdään olevan yhteyksiä muihin kehityskulkuihin:

5. ”Pysykää omassa totuudessanne”

tarkoitan ihmisiä, jotka näkevät – – koko tän ison kuvion – – selkeämmin kuin ehkä joku muu, joka katsoo vaan pelon kautta, vaikka omaa terveyttään. – – niin nää on suurin osa ihmisiä, jotka on käyneet tosi ison transformaation läpi. (YouTube-video 27.4.2021, noin 20 000 katselukertaa)

Tämä näkökulma nähdään aineistossani erityisesti heräämisen prosessin aikaansaamana etuna. Laajemman perspektiivin kartoittaminen liittyy Robertsonin episteemisten pääomien strategioista synteettisen ajattelun strategiaan.

PERIMMÄINEN TOTUUS JA RESONOINTI TIEDONSAANNIN STRATEGIANA

Sisällöntuottajien keskusteluissa perimmäisen totuuden ajatus oli harvemmin esillä, mutta siihen kuitenkin viitattiin toisinaan. Tällöin puhuttiin esimerkiksi ”puhtaasta” tai ”absoluuttisesta totuudesta”. Perimmäisen totuuden ajatusta lähestyttiin myös silloin, kun puhuttiin ”omasta totuudesta”. Omalla totuudella ei kuitenkin varsinaisesti viitattu perimmäiseen totuuteen sinänsä, vaan ennemminkin ajatus liittyy tiedon saannin strategiaan, jolla yksilön oli mahdollista lähestyä perimmäistä totuutta:

kuuntelee sitä sydämen ääntä, koska se oma totuus on aina se, joka johtaa oikeille jäljille. – – (pidä) sydän auki kaikille mahdollisuuksille – – älä kuuntele pelkästään muita – –. (YouTube-video 27.4.2021, noin 20 000 katselukertaa)

Oman totuuden ajatus näyttää liittyvän erityisesti jonkinlaiseen hengelliseen tai henkiseen maailmankatsomukseen, eikä se siten ollut yleisesti jaettu ajatus sisällöntuottajien käymässä keskustelussa. Käsitettä kuitenkin käytettiin jonkin verran joidenkin keskustelijoiden toimesta. Ajatus omasta totuudesta nähtiin aineistossani positiivisena ja voimaannuttavana:

Pysy omassa voimassas. Puhu omaa totuuttasi, ja pysy siinä omassa totuudessaasi, vaikka kuinka yritettäisiin käännättää ja syyllistää ja painostaa ja manipuloida. (YouTube-video 16.8.2021, noin 10 000 katselukertaa)

Oman totuuden ajatuksen taustalla saattaa olla ajatus heräämisestä ja sen aikaansaamasta sisäisestä prosessista. Osalle aineistoni informanteista tämä prosessi näytti herättäneen vielä syvällisemmän sisäisen muutoksen, ja joillekin tähän liittyi kokonaisuudessaan myös jonkinlainen uskonnollisen maailman katsomuksen muutos (YouTube-video 23.2.2021, noin 30 000 katselukertaa). Eräs informantti puhui kahdenlaisesta heräämisestä: henkisestä heräämisestä ja heräämisestä yhteiskunnallisiin asioihin (YouTube-video 30.5.2021, noin 10 000 katselukertaa).

Informanttien käyttämässä oman totuuden ajatuksessa on kyse siitä, että syvällisen sisäisen prosessin kautta nähdään olevan mahdollista päästä yhteyteen jonkinlaisen objektiivisen todellisuuden kanssa. Tällöin sieltä ajatellaan olevan mahdollista saada tietoa esimerkiksi intuition tai ”resonoinnin” kautta. Kyse ei ole varsinaisesti äärirelativismista, jossa kaikki totuudet ja mielipiteet sallitaan sinänsä, vaan vaatimuksena on jonkinlainen puhdistuminen ulkoisista auktoriteeteista ja manipulaatiosta, jolloin sisäistä ääntä olisi mahdollista kuunnella ja luottaa siihen. Toisaalta vaatimuksena ei näytä olevan minkäänlainen yhteismitallinen totuus tai mielipide, sillä aineistossa korostettiin, että jokaisen on tärkeä kuunnella ”omaa ohjaustaan”, esimerkiksi intuitiota tai sydämen ääntä, vaikka se olisi erilainen kuin muilla. Mahdollisesti taustalla on ajatus siitä, että kaikkien nähdään päätyvän tarpeeksi samoille linjoille, kun he ovat yhteydessä tähän objektiiviseen todellisuuteen sisäisyytensä kautta. Tästä syntyvä harmonia ja tasapaino ei siten näytä vaativan, että kaikki jakaisivat täysin samat ajatukset ja mielipiteet, vaan riittävää on, että jokainen on harmoniassa oman sisäisyytensä kanssa ja toimii sen mukaisesti.

Oma totuus ei myöskään tarkoita sitä, että omat mielipiteet ja sen hetkiset näkemykset olisivat aina absoluuttisen oikeassa. Ennemminkin resonointi saattoi ensin johtaa jonkin tiedon tai tietokanavan äärelle ja toisaalta myös jossain vaiheessa pois sieltä. Oma totuus koettiin jonkinlaiseksi lisätyökaluksi oman tutkimisprosessin tekemisessä, ja sen kautta yksilön oli mahdollista saada vielä jonkinlaista lisäinformaatiota oman intuition tai tuntemusten välityksellä. Etenkin sitä käytettiin subjektiivisten lähteiden, kuten kanavointien tai sisäpiirilähteiden yhteydessä:

Mulle on käyny monen (YouTube)kanavan kanssa niin et ensin se imee – – ja sit jossain vaiheessa tuntuu, et tää ei enää oikein resonoi ja sitte ne (kanavat) on jääny. (YouTube-video 10.12.2020, noin 10 000 katselukertaa)

Oman totuuden ajatukseen ei kuitenkaan liity ajatusta siitä, että sisäisen äänen kautta olisi mahdollista päästä näkemään ”koko totuus” tai nähdä kaikki asiat ikään kuin täysin ”jumalan perspektiivistä”. Sen sijaan sisäinen ääni, intuitio ja resonointi toimivat ennemminkin kompassina, jonka kautta on mahdollista saada apua jatkuvan informaatiotulvan keskellä. Riittävää näyttää olevan, että toimii jatkuvasti sopusoinnussa tämän kompassin kanssa. Sisäisyyttä ei sinänsä nähdä itsekkääksi itseriittoisuudeksi, vaan ennemminkin äärimmäisen henkilökohtaiseksi yhteydeksi johonkin ihmistä suurempaan, joka haluaa ihmisille hyvää, toisin kuin ulkoiset auktoriteetit, joiden perimmäisinä vaikuttimina nähdään olevan ihmisten vahingoittaminen.

Robertsonin episteemisen pääoman strategioista ajatus omasta totuudesta liittyy eniten kokemuksen strategiaan. Toisaalta oman totuuden voi nähdä lähenevän myös kanavoinnin strategiaa siten, että oma totuus koetaan yhteydeksi sisäisyyteen, minkä kautta on mahdollista saada jonkinlaista tietoa. Aineistossani kanavointi ja oma totuus näyttivät olevan kuitenkin toisistaan erillisiä asioita.

LOPUKSI

Tarkastelemani sosiaalisen median sisällöntuottajat olivat omien näkemystensä mukaan havahtuneet ja tulleet siihen tulokseen, etteivät he pysty täysin luottamaan tämänhetkisen yhteiskunnan perinteisiin tapoihin tuottaa tietoa. Tämä heräämisen prosessi on siten saanut heidät vetäytymään yksinäisyyteen, kohtaamaan uudenlaisen epistemologisen tilan ja ottamaan vaihtoehtoisten tiedonvarmentamisen strategioiden kautta haltuun otettavissa olevan episteemisen pääoman. Uuden episteemisen tilan ja perinteiseen yhteisölliseen tiedonmuodostukseen menetetyt luottamuksen vuoksi suhde kaikenlaiseen tietoon kokee muutoksen, jolloin perinteisestä näkökulmasta käsin voi näyttää siltä, että tiedon laatu on menettänyt merkityksensä tai sillä ei ole mitään väliä. Tieto ei välttämättä ole kuitenkaan menettänyt täysin merkitystään, vaan sen merkitys eli ajatukset tiedon kriteereistä ovat irtautuneet vakiintuneista, luotettavana pidetyistä lähteistä.

Sisällöntuottajien omissa käsityksissä perimmäisen totuuden merkitys ei myöskään näytä kadonneen, vaan nimenomaan asioiden oikeanlaisen laidan mahdollisimman hyvä selvittäminen ajaa heitä oman tutkimuksen tekemiseen ja epäviralliseen tietoon tutustumiseen, esimerkiksi monien näkökulmien löytymisen toivossa. Tätä kautta on mahdollista ajatella, että nykyajassamme ei välttämättä ole kyse totuuden käsitteen ja totuuden merkityksen kriisistä yksilötasolla, vaan ennemminkin yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen tiedonmuodostuksen tasolla.

Yhteiskunnallisella tasolla salaliittoteoretisointia voidaan pitää marginaalisena ajatteluna. Yhteiskunnalliseen marginaaliin työntäminen ei kuitenkaan tarkoita, että salaliittoteoriat syntyisivät tyhjiössä. Salaliittoteoriat saavat alkunsa, elävät ja vahvistuvat myös suomalaisen yhteiskunnan puitteissa ja siten ne tulisi nähdä osana yhteiskuntaamme eikä niinkään irrallisina siitä. Salaliittoteorioiden selittäminen pelkästään yksilöiden irrationaalisuudella ei välttämättä anna hedelmällisiä välineitä käsitellä ilmi-

ötä yhteiskunnallisesti. Toisaalta myöskään katseen kääntäminen pois tästä ilmiöstä ei saa salaliittoteorioita katoamaan.

Salaliittoteoriaailmiön sisältä käsin katsottuna kysymys on nimenomaan siitä, että luottamus yhteisöllisesti hyväksytyihin tiedonmuodostuksen järjestelmiin, kuten erityisesti journalistiseen mediaan ja osittain tieteeseen, on esimerkiksi julkisen keskustelun epäilyttävän yksipuoliseksi koetun näkökulman tai alkuperäisen lähteen kautta havaitun median uutisoinnin värityneisyyden vuoksi heikentynyt tai kadonnut kokonaan, minkä seurauksena on siirrytty myös muunlaisen tiedon äärelle. Siten yhteiskunnallisesti hedelmällisempää voisi olla sen pohtiminen, mikä on johtanut siihen, etteivät kaikki yhteiskunnan jäsenet pysty enää luottamaan yhteisiin tiedon varmentamisen tapoihin. Tätä kautta salaliittoteoriat olisi mahdollista nähdä yhteiskuntakritiikkinä, joka tuo esiin ongelmalliseksi koettuja kohtia yhteiskunnan toiminnassa.

Salaliittoteorioita voidaan pitää eräänlaisena kritiikkinä demokratian käytännön toteutumiselle. Todellinen koetinkivi demokraattisille yhteiskunnille ja sen demokraattisille arvoille on lopulta kuitenkin se, kuinka tähän kritiikkiin käytännössä suhtaudutaan ja miten sitä käsitellään. Moninaisuuden voi nähdä olevan demokratian suurin vahvuus ja samalla myös sen suurin heikkous. Moninaisia näkemyksiä ei välttämättä ole helppo käsitellä, mutta toisaalta juuri niiden olemassaolo ja ilmaisemisen vapaus on demokraattisten arvojen ytimessä. Mikä on demokraattisten arvojen todellinen hinta, jos kritiikki ja erimielisyydet syrjäytetään, niitä pilkataan ja ne tukahdutetaan? Salaliittoteoriatutkija Jaron Harambamin mukaan yhteiskunnallisen kuuliaisuuden vaatimisesta tulee maksettavaksi kovempi hinta kuin siitä, että salitaan ”julkisesti esitetty epäluottamus episteemisiä auktoriteetteja kohtaan”, vaikka se voisikin osoittautua lopulta perättömäksi (Harambam 2021). Vaientamisen ja tukahduttamisen vaarana on myös se, että se estää demokraattisen yhteiskunnan todellisen voimavaran, laadukkaan julkisen keskustelun syntymisen.

LÄHTEET

- Aittola, Tapio. 1989. "Tieto yhteiskunnassa: tiedonsosiologinen tarkastelu." *Politicasarja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Arendt, Hannah. 1967. "Truth and Politics." *The New Yorker*, February 25, 1967.
- Baudrillard, Jean. 1981. *Simulacres et Simulation*. Paris: Galilée.
- Foucault, Michel. 1984. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- Frankfurt, Harry G. 2006. *Paskapuheesta*. Suomentanut Antti Nylén. Helsinki: Johnny Kniga.
- Gramsci, Antonio. 1975. *Quaderni del carcere. Valentino Gerratana (toim.)*. Torino: Giulio Einaudi editore.
- Harambam, Jaron. 2021. "Against Modernist Illusions: Why We Need More Democratic and Constructivist Alternatives to Debunking Conspiracy Theories." *Journal for Cultural Research* 25 (1), 104–22. <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.1886424>
- Hautamäki, Antti. 2019. *Näkökulmarelativismi : tiedon suhteellisuuden ongelma*. Korjattu painos 2019. SoPhi. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.
- Hyyärinen, Matti, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen, ja Henrik Stenius. 2003. "Johdanto". Teoksessa *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- Kaarre, Samuli. 1994. "Foucault: historian, totuuden ja vallan filosofi." *Niin & näin* 1994 (2), 18–22.
- Lahtinen, Mikko. 1994. "Gramsci totuudesta ja vallasta." *Niin & näin* 1994 (2), 13–17.
- Lahtinen, Mikko. 2019. "Sivistys ja valta kapitalismissa." *Niin & näin* 2019 (1), 71–87.
- Lyotard, Jean-Francois ja Fredric Jameson. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Kääntänyt Geoff Bennington ja Brian Massumi. 1st edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MacMillen, Sarah Louise ja Timothy Rush. 2022. "QAnon—Religious Roots, Religious Responses." *Critical Sociology* 48 (6), 989–1004. <https://doi.org/10.1177/08969205211063565>
- Niiniluoto, Ilkka. 1989. "Informaatio, tieto ja yhteiskunta: filosofinen käsiteanalyysi." Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Nurminen, Matias. 2022. "From Swallowing the Red Pill to Failing to Build the Wall: Allusive Cognitive Metaphors in Advocating Political and Extremist Views." *Poetics Today* 1 June 2022; 43 (2), 309–334.
- Pihlström, Sami. 2014. "Pragmatismi." *filosofia.fi*. August 12, 2014. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/pragmatismi>.
- Putnam, Hilary. 1981. "Reason, Truth and History." Cambridge: Cambridge University Press.
- Raatikainen, Panu. 2020. "Totuusteoriat." *Filosofia.fi*. December 4, 2020. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/totuusteoriat>
- Robertson, David G. 2013. "David Icke's Reptilian Thesis and the Development of New Age Theodicy." *International Journal for the Study of New Religions* 4 (1), 27–47.
- Robertson, David G. 2016. *UFOs, Conspiracy Theories and the New Age: Millennial Conspiracism*. Bloomsbury.
- Robertson, David G. 2021. "Legitimizing Claims of Special Knowledge: Towards an Epistemic Turn in Religious Studies." *Temenos - Nordic Journal of Comparative Religion* 57 (1), 17–34. <https://doi.org/10.33356/temenos.107773>
- Robertson, David G. ja Amarnath Amarasingam. 2022. "How conspiracy theorists argue: epistemic capital in the QAnon social media sphere." *Popular Communication*, 1–15.

5. ”Pysykää omassa totuudessanne”

- Sugiura, Lisa, Rosemary Wiles ja Catherine Pope. 2017. ”Ethical challenges in online research: Public/private perceptions.” *Research Ethics* 13 (3-4), 184–199.
- Valaskivi, Katja ja David G. Robertson. 2022. ”Introduction: Epistemic Contestations in the Hybrid Media Environment.” *Popular Communication* 20 (3), 153–61. <https://doi.org/10.1080/15405702.2022.2057998>
- Zerilli, Linda M. G. 2016. *A Democratic Theory of Judgment*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zerilli, Linda M. G. 2019. ”Rethinking the Politics of Post-Truth With Hannah Arendt.” Teoksessa *Political Phenomenology. Experience, Ontology, Episteme* (toim.) Thomas Bedorf ja Steffen Herrmann, 152–64. New York: Routledge.

II

MEDIA JA SALALIITTOTEORiat

6. HUOMIOTEHDAS, SISÄLTÖSEKAANNUS JA SALALIITTOTEORIOIDEN KIERTO¹

Katja Valaskivi

Tämän luvun myötä siirrymme kirjan toiseen osaan, jossa tarkastelemme hybridin mediaympäristön suhdetta salaliittoteoreettisten ajatusten leviämiseen. Ylirajaisessa, hybridissä mediaympäristössä sekoittuvat erilaiset mediamuodot ja lajityypit, ja toimintaan ja sen suuntiin vaikuttavat niin ihmiset kuin koneetkin (Sumiala et al. 2018, Valaskivi et al. 2019, vrt. Chadwick 2013). Historia on osoittanut, että salaliittoteorioiden tarkoitukselliseen levittämiseen poliittisissa tarkoituksissa on aina käytetty kulloistakin käsillä olevaa mediateknologiaa. Tunnetuin esimerkki tästä lienee systemaattinen radion käyttö, valtakunnanpropagandajohdajan Joseph Goebbelsin (1938) sanoin ”kokonaisen kansakunnan maailmankatsomuksen muuttamisessa”, mikä johti kansallissosialistien vaalivoittoon ja Hitlerin valtaannousuun. Toisen maailmansodan aikana kaikki muutkin osapuolet käyttivät propagandan välineinä radion lisäksi niin julisteita, elokuvaa kuin ja sanomalehtiäkin, joissa julkaistiin myös salaliittoteorioita vastapuolen epäinhimillistämiseksi ja kansakunnan puolustushengen vahvistamiseksi (ks. esim. Wu 2016).

Kulloinenkin mediateknologia on tiiviissä suhteessa siihen, miten on mahdollista kuvitella yhteisöjä ja niiden keskinäisiä

---

1 Osia tästä luvusta on aiemmin ilmestynyt englanniksi artikkelissa Valaskivi, Katja. 2022. Circulation of conspiracy theories in the attention factory. *Popular communication: the international journal of media and culture*, 20(3), 153–161. <https://doi.org/10.1080/15405702.2022.2045996>.

suhteita (vrt. Anderson 1983; ks. myös Valaskivi & Sumiala 2013), sillä teknologinen ympäristö sovellustapoineen priorisoi aina tietynlaista vuorovaikutusta. Digitalisoituminen ja dataistuminen ovat tuoneet mukanaan viestintäympäristön läpikapitalisoitumisen ja mediateknologiset käännteistyökalut, joiden myötä mediankäyttäjien huomiosta ja sitä mittaavista reaktioista on tullut rahanarvoista tavaraa. Tämä luku erittelee näitä mediaympäristössä tapahtuneita muutoksia sekä käsitteellistää nykyisen mediaympäristön sosioteknisten ominaisuuksien ja liiketoimintalogiikoiden suhdetta salaliittoteorioiden poliittisen hyväksikäytön tapoihin ja keskeisyyteen nykyisessä julkisessa keskustelussa.

Vanhemmat suomalaiset muistavat ajan, jolloin televisiokanavia oli vain kaksi, molemmat Yleisradion, ja päivän ainoat uutiset lähetettiin yhtä aikaa molemmilla kanavilla puoli yhdeksältä illalla. Jos Suomessa oleskeleva henkilö halusi katsoa televisiota tuohon aikaan, hänen oli katseltava uutisia, ja televisiouutisia kaipeaan oli katseltava juuri noita uutisia.

Kontrasti nykypäivän mediamaisemaan on ilmeinen ja jyrkkä. Nykyisessä, erilaisten sosiaalisen median alustojen hallitsemassa mediaympäristössä lajityyppien rajat ja sisällöntuottajien motiivit ovat peruuttamattomasti sekoittuneet, samalla kun sisältöjen tuottajien ja vastaanottajien suhde on demokratisoitunut. Uutiselta näyttävä teksti tai video voi olla uutinen, mutta se voi olla myös satiiria, parodiaa tai trollaus, provokaatio hovin vuoksi. Se voi olla mainos tai muuta manipulaatiota, tai silkkaa valhetta, jonka tarkoitus on kerätä tuottajalleen rahaa. Usein nämä erilaiset muodot yhdistyvät. Sosiaalisen median alustoilla kiertävien sisältöjen äärellä onkin usein nähtävä erityistä vaivaa sen selvittämiseksi, kenen (ja miksi) tuottamaan sisältöön on törmännyt.

Yhdysvaltalainen kriittinen markkinoinnintutkija, Queensin yliopiston professori Mara Einstein (2016) käsittelee tätä lajityyppien ja motiivien sekoittumista kirjassaan *Black ops advertising*, jonka nimen voisi kääntää sanalla ”peitemainonta”. Einstein

käyttää sekoittumisesta ilmausta *content confusion*, jonka olen aiemmin kääntänyt suomeksi muotoon *sisältösekaannus* (Valaskivi 2017). Einsteinin ajatus ”peiteoperaatioista” on hyödyllinen hahmotettaessa salaliittoteorioiden roolia nykyisessä julkisessa keskustelussa. Yhtäältä käsite korostaa sisältöjen merkityksen hämäryyttä ja tuottajien motivaation hahmottamisen hankaluutta nykyisessä mediaympäristössä. Toisaalta se muistuttaa, että usein tietämättämme ja tahtomattamme kohtaamme päivittäin tarkoituksellista suostuttelua, jopa manipulaatiota – oli se sitten mainontaa, informaatiovaikuttamista, propagandaa tai vain vitsin päiten provokaatioksi tuotettua tavaraa.

Sisältösekaannuksen käsitteen rinnalla tarkastelen tässä luvussa myös käsitettä *huomiotehdas* (ks. Valaskivi 2022), joka laajentaa kollegani Niina Uusitalon (2020) kanssa kehittämäämme *huomiokoneen* käsitettä ja tuo sen vuorovaikutukseen Sinan Aralin (2020) sosiaaliseen mediaan viittaavan *hypekoneen* käsitteen kanssa. Huomiokoneen (attention apparatus) käsite juontaa juurensa etnografiseen tutkimukseemme, jossa tarkastelimme uutistoimituksen toimintaa yleisön huomion suuntaamisessa ja hallinnassa terrori-iskun uutisoinnin yhteydessä. Tutkimamme toimituksen väki puhui usein ”uutiskoneesta” viitatessaan uutisoinnin tuottaman huomion laajuuteen. Huomiokoneen teoreettinen käsite kuvaa siis sitä, kuinka uutisointia harkitaan kaiken aikaa journalismin ammatillisten paineiden, yleisön odotusten ja yhteiskunnallisen vastuun ristivalossa. Samalla huomion laajuutta ja suuntaa säädellään kolmen aikaan liittyvän tarjouman (temporal afforance) rajoittamana ja mahdollistamana. Uutistyo on välittömyyden (immediacy), suoruuden tai samanaikaisuuden (liveness) sekä keskeyttämisen (interruption) vaatimusten, mahdollisuuksien ja toteutumisehtojen tasapainottelua. Käytännön arkityössä kysymys on myös skaalautumisesta, siitä kuinka suuri huomio tapahtumalle annetaan – onko se nettiuutinen vai tv-uutinen, saako se oman otsikkosivun verkkopalveluun ja

verkkouutislähetysten vai peräti erikoisuutislähetysten, jolla keskeytetään arkinen lähetysvirta. (Uusitalo & Valaskivi 2020). Sinan Aral (2020) puolestaan kutsuu sosiaalista mediaa ”hypekoneeksi”, jonka muodostama takaisinkytkentä (feedback loop) ihmistoiminnan ja algoritmisen mediaympäristön välillä tuottaa kohuja – toisin sanoen kollektiivisen huomion tiivistymiä.

Huomiokone ja hypekone käyvät molemmat huomiotehtaassa, jonka polttovoimaa ovat käyttäjien ja yleisön jäsenten reaktiot, joiden avulla huomion määrää on mahdollista mitata.

Huomio on nykyisessä mediaympäristössämme ja ”huomiotaloudessa” paitsi keskeinen valuutta, jonka avulla sosiaalisen median alustat ja mediayhtiöt tuottavat liikevoittonsa ja keräävät käyttäjädataa, myös tietoteoreettisesti merkittävä toimija (Citton 2017). Ihmisyhteisön sosiaalinen todellisuus määrittyy aina sitä kautta, mihin kollektiivinen huomio kulloinkin suuntautuu. Huomion suuntaamisessa ja hallinnassa viestinnällä ja mediateknologioilla on keskeinen rooli, ja näin ollen se, millaiset toimintalogiikat viestintäympäristöä hallitsevat on ratkaiseva siinä, miten kollektiivinen huomio herää, mihin se kertyy ja kuinka se sammuu. Salaliittoteoriat pöyristyttävyydessään ja yllättävyydessään herättävät huomiota, tunteita sekä mitattavia reaktioita. Siksi ne ovat huomiotehtaassa erityisen ”hyödyllistä” sisältöä. Mediakäyttäjän näkökulmasta salaliittoteorioiden tunnistaminen on sisältösekaannuksen keskellä vaikeaa. Vielä vaikeampaa on tunnistaa salaliittoteorioiden mahdollinen manipulatiivinen käyttö.

Erittelen aluksi sitä historiallista ja yhteiskuntatieteellistä kontekstia, josta käsin mediaympäristön muutosta tarkastellaan usein. Tämän jälkeen tarkastelen nykyisen mediaympäristön toimintalogiikkaa ja sisältösekaannusta suhteessa maailmankuvien ja sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen, ennen kuin siirryn tarkastelemaan huomiotehtaan ajatusta. Esimerkkinä huomiotehtaan toiminnasta ja salaliittoteorioiden kierrosta tarkastelen lyhyesti QAnon-ilmion leviämistä. Artikkelin lopuksi pohdin,

missä suhteissa nykyisen mediaympäristön piirteiden voidaan katsoa olevan vastuussa tai myötävaikuttamassa salaliittoteorioiden nykyiseen julkiseen näkyvyyteen ja millainen rooli on mediatutkimuksen yhteiskuntateoreettisilla viitekehyksillä. Pohdin myös lyhyesti niitä syitä, jotka jarruttavat salaliittoteorioiden leviämistä.

YHTEISKUNTATEOREETTISTA TAUSTAA

Moderni, läntinen yhteiskuntateoria ja sosiologia ovat mieltäneet yhteiskunnan jakaantuneena funktionaalisiin, erikoistuneihin sektoreihin, joista kullakin on omat instituutionsa ylläpitämässä sektorin toimintaa (ks. esim. Beyer 1994). Teorian mukaan sekularisoituneessa yhteiskunnassa valtio, talous, tiede ja lainsäädäntö ovat erkaantuneet omiksi yhteiskunnallisiksi osa-alueikseen omine vastaavine instituutioineen (Casanova 1994). Sekularisaatioväitteen ytimessä on samalla ollut ajatus siitä, että koulutustason nousun myötä uskonto vähitellen lakkaisi vaikuttamasta yhteiskunnallisesti. Modernisaatioteoria ja sekularisointusteesi on haastettu monella tapaa, mutta edelleen ne jäsentävät myös arkista maailmanymmärrystämme, jonka aineellistuma on sanomalehti (ja uutiset ylimalkaan). Journalismi on tiedollinen auktoriteetti, joka viipaloi maailman selkeiltä näyttäviin siivuihin: politiikka, talous, kulttuuri, urheilu, kotimaa, ulkomaat.

Modernin yhteiskunnan teoriassa tiedollisilla auktoriteeteilla oli omat, vakiintuneet instituutionsa. Perhe, koulu, uskonnolliset instituutiot (Pohjoismaissa varsinkin luterilaiset kirkot), tiede (ml. yliopistolaitos), journalismi ja viranomaiset ovat olleet episteemisiä eli tiedon tuotannon auktoriteetteja, joiden varassa yhteiskunnallinen tiedon- ja merkityksentuotanto on levännyt. Samalla tiedontuotannon instituutiot ovat ohjanneet tapoja, joilla on etsitty yhteistä ymmärrystä yhteiskunnasta, elämästä ja maailmasta ja jäsennetty käsitystä historiasta ja tulevaisuudesta. Tässä merkityksen ja ymmärryksen tuottamisessa erityisen keskeisiä

ovat olleet uskonnolliset instituutiot ja mediainstituutiot sekä poliittiset, kasvatukselliset ja tieteelliset instituutiot.

Mediaympäristön perinpohjainen murros, koulutuksen laajeneminen, elintason nousu ja yksilöllistymiskehitys ovat perinpohjaisesti kriisiyttäneet niin modernisaatioteorian kuin sekularisaatioteesinkin. Yhteiskuntatieteet, sosiologia etunenässä, samoin kuin antropologia ja uskontotiedekin joutuvat jatkuvasti tekemään tiliä historiansa kanssa, jossa tarinaa modernisaatiosta rakennettiin piittaamatta globaalista epätasa-arvosta ja riistosta (Bhambra 2014), yhteiskunnallisten segmenttien yhteen kietoutumisesta ja sekularisaatioteorian vinoumista. Myös viestinnän ja varsinkin mediateknologian merkitys yhteisöjen ja uskomusjärjestelmien rakentumisessa on ollut sokea piste suurelle osalle yhteiskuntateoriaa, jossa uskonnon käsitteen kapeus on pitkään estänyt hahmottamasta uskonnollisia piirteitä muissa katsomuksellisissa ja maailmankuvallisissa ilmiöissä kuten vaikkapa salaliittoteoreettisessa ajattelussa.

Modernisaatioteorialla on silti edelleen vahva jalansija, ja monet nykytilanteen selittämiseen pyrkivät teoriat pohjaavat siihen. Esimerkiksi ennen sosiaalisen median nousua kehitetty medialisatioteoria (ks. Hjarvard 2008) hahmotteli kuvausta tilanteesta, jossa ”median toimintalogiikka” tunkeutuu muiden erikoistuneiden sektorien alueelle muuttaen kunkin sisäistä toimintalogiikoita sekä sektorien keskinäisiä suhteita.

Internetin käytön laajentuminen ja varsinkin sosiaalisen median vakiintuminen ovat tuoneet yhä ilmeisemmäksi modernisaatioteorian kyvyttömyyden selittää nykytilannetta. Julkisen keskustelun tilat ovat moninaistuneet, käsitykset yksityisestä ja julkisesta dramaattisesti sekoittuneet ja tiedon- ja merkityksentuotannon prosessit demokratisoituneet niin, etteivät tiedolliset auktoriteetit kykene hallitsemaan julkista keskustelutilaa tai määrittelemään keskusteluagenda (Peterson 2003). Samalla on herännyt keskustelu siitä, missä määrin hallinta on koskaan ollut

mahdollista ja kuinka paljon modernisaatioteoria sekularisoitumisajatuksineen on itse asiassa ohjannut tutkimusta näkemään tietyt asiat ja sivuuttamaan toiset (ks. esim. Hoover 2011; Stout, 2012; De Vries 2001; Promey 2014; Peterson 2020). Historioitsijat muistuttavat, että tiedollista haastamista on tapahtunut aiemminkin ja salaliittoteorioita on aina ollut olemassa. Digitaalinen viestintäteknologia lienee siis myös tuonut näkyväksi haastamista, joka on aiemmin tapahtunut tiloissa ja muodoissa, jotka eivät ole nousseet laajaan julkiseen tietoisuuteen.

Perinteisten mediainstituutioiden päätyminen haastetuiksi episteemisiksi auktoriteeteiksi ja niin kutsuttu totuudenjälkeinen aika ovat ajaneet myös journalismintutkimuksen tarkastelemaan episteemisiä kysymyksiä. On jopa esitetty uutta tutkimusaluetta nimeltä ”digitaalisen journalismin epistemologiat” (Ekström & Westerlund 2019) ja korostettu sosiaalisen epistemologian näkökulmia uudeksi journalismin ja mediatutkimuksen paradigmaksi (Godler et al. 2020). Journalismin tutkimukselle tyypillisesti tämä tutkimus on näkökulmiltaan normatiivista. Se tähtää journalismin kehittämiseen ja yleisöjen valistamiseen yhteiskunnallisen episteemisen vakauden ylläpitämiseksi ja vahvistamiseksi. Tällaisen journalismikeskeisen tutkimuksen sokea piste on se, että journalismi toimii sekin koneena nykyisen mediaympäristön huomiotehtaassa ja on riippuvainen yleisön huomiosta ja niitä mittaavista reaktioista siinä missä muutkin mediamuodot (Valaskivi 2022).

Sosiaalisen median myötä viestejä ja dataa jää näkyviin sellaisistakin keskusteluista, jotka aiemmin käytiin Esson baarissa ja työpaikkojen kahvihuoneissa. Nämä keskustelut myös käydään erilaisissa sosiaalisissa yhteyksissä kuin aiemmin: sosiaalisen median välittämä yhteisö voi muodostua harrastuksen, faniuden tai vaikkapa vertaistuen ympärille fyysisen paikan rajoittamatta yhteydenpitoa. Näin vaikutteiden ylipaikallinen kierto on tullut aiempaa mahdollisemmaksi, mikä merkitsee yhtäältä tiedollisten

instituutioiden aseman itsestäänselvyyden kyseenalaistamista ja julkisen keskustelutilan moniäänistymistä – eräänlaista demokratisoitumista siis. Toisaalta, kun moninaisia ääniä on paljon ja kilpailu huomiosta kasvaa, kollektiivisen huomion suuntaamisessa tiedollisten instituutioiden rooli korostuu. Tämä näkyy esimerkiksi pandemian aikana julkisessa keskustelussa yhteiskunnalliseksi ongelmaksi paisutetussa kysymyksessä salaliittoteorioista.

Pandemia aiheutti välittömän 30–50 prosentin kasvun pikaviestinten, sosiaalisen median palvelujen ja suoratoistoyritysten käyttömäärissä (Aral 2020). Samalla kiertävien sisältöjen määrä, mukaan lukien salaliittoteoreettinen aineisto, kasvoi. Siitä huolimatta journalistisen median rooli ilmiön nostamisessa laajan huomion kohteeksi oli olennainen. Journalistinen media – ja julkiseen keskusteluun osallistuvat tutkijat ja poliitikot – ovat keskeisiä tiedollisia toimijoita, jotka määrittelevät, mitkä sosiaalisessa mediassa kiertävät ilmiöt ja äänet muuttuvat vahvimmin sosiaalisesti todellisuudeksi. Jos vaikkapa Facebook-ryhmässä on kuutisensataa jäsentä, sen sanoma ei leviä kovinkaan kauas ennen kuin sen nostaa iltapäivälehti lööppiin.

Huomio on nykyisen mediaympäristömme liikevoima, ja monet huomiotehtaan koneista on rakennettu nimenomaan siten, että ne keräisivät mahdollisimman paljon huomiota. Huomion suuntaamiskyky on nähty journalismin yhteiskunnallisen vallan keskeisenä välineenä (Kunelius & Reunanen 2014). Laajat keskustelut huomiotaloudesta sosiaalisen median yhteydessä analysoivat muun muassa niitä tapoja, joilla sosiaalisen median yritykset pyrkivät muokkaamaan algoritmejaan jakamaan mahdollisimman laajalle sellaista sisältöä, joka herättää tehokkaasti käyttäjien huomion ja tuottaa suurimman liikevoiton. ”Hypekoneen” (Aral 2020) kasvun myötä myötä yleisöjen huomion hallinta vaikuttaa peruuttamattomasti karanteenin journalistisilta portinvartijaorganisaatioilta. Journalismi on kuitenkin edelleen merkittävä osa huomiotehtaan toimintaa. Se on huomiotehtaassa huomiokone,

joka muun muassa valtavirtaistaa tehokkaasti marginaalisia ilmiöitä, kuten salaliittoteorioiden kiertoa (ks. Jääskeläinen, luku 7).

Internetin ja myöhemmin sosiaalisen median kehitys (tai ainakin markkinointi ja lobbaus) lepäsivät pitkään sen naiiviksi osoittautuneen ajatuksen varassa, että moniäänisyyden mahdollistava teknologia itsessään tuottaa tasa-arvoisen sananvapauden ja laajentaa osallistumisen mahdollisuuksia ja demokratiaa. Myös yhteiskuntatieteellinen tutkimus, kriittinenkin sellainen, suuntasi pitkään mielenkiintonsa uuden teknologian tarjoamiin vaikuttamis- ja osallistumismahdollisuuksiin kuten nettiaktivismiin. Vuoden 2011 niin sanotun arabikevään juhlinta someajan vallankumouksena oli osa tätä ilmiötä (ks. esim. Wolfsfield et al. 2013). Sittemmin lukuisat sosiaalisen median yrityksissä keskeisissä asemissa työskennelleet insinöörit ja yrittäjät ovat sanoutuneet irti aiemmista tekemisistään ja tunnustaneet ne vahingolliset yhteiskunnalliset seuraukset, joita algoritmisesta sosiaalisesta mediasta on seurannut. Mediatutkimuksen näkökulmat ovat niin ikään alkaneet painottaa mediaympäristön tuottamia tarkoittamattomia seurauksia, sitä mukaa kun on tullut ilmeiseksi, että samat mediaympäristön ominaisuudet, jotka potentiaalisesti antavat vähemmistöille ja sorretuille äänen, ovat niitä ominaisuuksia, joiden avulla tarkoituksellinen riidankylväminen sekä monenlainen manipulaatio ja informaatiovaikuttaminen ovat tulleet aiempaa helpommaksi.

Vähitellen on vahvistunut ajatus, ettei kysymys ole teknologiasta sinänsä vaan siitä, miten teknologia on otettu käyttöön. Erityisesti ne tavat, joilla viestintäteknologian avulla tuotetaan liikevoittoa, ovat omiaan aiheuttamaan yhteiskunnallisesti ei-toivottuja seurauksia. Kun nykyisen mediateknologian käyttöä määrittää taloudellisen voiton tavoittelu, yhteiskunnalliset seuraukset ovat olleet vakavia. Toisin sanoen yhdistelmä naiivia teknologista determinismia ja usko säätelemättömien, vapaiden markkinoiden siunauksellisuudesta on johtanut tilanteeseen, jossa huomioteh-

taan polttoaine on somekäyttäjien elämä – ja mitattavat reaktiot. Yleisön kiinnostus varmistetaan algoritmisesti korostamalla mahdollisimman provokatiivista sisältöä. Aivan viime vuosina tähän ovat heränneet myös päätöksentekijät, mistä esimerkkinä on eurooppalainen lainsäädäntö GDPR, joka säätelee datan keruuta ja käyttäjien yksityisyyden suojaa, sekä laajenevat keskustelut siitä, kuinka globaaleja sosiaalisen median alustoja tulisi säädellä ja rajoittaa vahinkojen vähentämiseksi.

TIEDOLLINEN EPÄVAKAUS SISÄLTÖSEKAANNUKSEN AIKAKAUDELLA

Antropologi, mediatutkija ja yhteiskuntatieteilijä Jaron Harambam käyttää käsitettä *episteeminen epävakaus* (epistemic instability) kirjassaan *Contemporary Conspiracy Culture: Truth and Knowledge in an Era of Epistemic Instability* (2020), joka on etnografinen tutkimus salaliittoteorioita kierrättävistä yhteisöistä. Harambam viittaa käsitteellä salaliittoteorioita tutkivien mediakäyttäjien kokemukseen ja olosuhteisiin erilaisten mahdollisten tiedonlähteiden viidakossa. Episteemisen eli tiedollisen epävakauden käsite tuo myös merkittävän tarkennuksen jankkaavaan keskusteluun ”valemadioista” ja ”totuuden jälkeisestä ajasta”, ja sillä voi kuvailla myös tiedollisten auktoriteettien vallan rapistumista ja tiedontuotannon demokratisoitumista.

Episteeminen eli tiedollinen epävakaus käsitteenä havainnollistaa sitä, kuinka tiedon- ja merkityksentuotannosta on nykyisen mediaympäristön myötä tullut entistäkin repivämpien kamppailujen kenttä. Arkipäivän tasolla ja poliittisessa keskustelussa on jo pitkään pyritty jäsentämään tätä kamppailua muun muassa puhumalla valeuutisista/valemediasta ja totuuden jälkeisestä ajasta. Ensimmäisestä on tullut poliittinen lyömäase, ja sitä käytetään usein alentamaan itselle epämieluisien uutisten arvoa ja jopa hyökkäykseen journalistin ohjeisiin sitoutunutta mediaa vastaan. Keskustelu totuuden jälkeisestä ajasta puolestaan helposti jää pohtimaan, mil-

lolin olisimme eläneet totuuden aikaa, jos nyt olemme tulleet sen jälkeiseen tilaan. Kuten Vihma et al. (2018) toteavat, totuuden käsitteen pohtimisesta on myös tullut osa politiikkaa. Näistä syistä tiedollisen epävakauden käsite näyttäisi tarjoavan mahdollisuuden tarkastella eri näkökulmista sitä, miten nykytilanteessa tiedollisten auktoriteettien valta on tullut näkyväksi ja miten niiden kyseenalaistamisesta on tullut arkipäiväistä. Erilaisten tiedontuotannon ja maailman hahmottamisen tapojen kamppailu ja keskustelu siitä, mikä on totta, tapahtuu nyt samoissa tiloissa: sosiaalisen median alustoilla, joissa uutinen kohtaa mielipiteen ja vaikkapa lääketieteen spesialisti kokemusasiantuntijan.

Artikkelin alussa kuvattu esimerkki televisiouutisista valottaa mediaympäristön muutoksen suuruutta. Jos yksi ”virallinen” televisioyhtiö lähettää uutiset samaan aikaan molemmilla tarjolla olevilla kanavilla, ei takuulla jää epäselväksi se, mikä kyseisen ohjelman lajityyppi on tai kuka uutiset on tuottanut. Tällainen lajityyppien selkeys piti ohjelmantekijöiden ja katsojien välisen genresopimuksen eli käsityksen tekstin piirteistä sekä tuotannon ja vastaanoton jaetuista ehdoista vahvana (Morley 1981; Fiske 1987; Gledhill 1997; Ridell 1998; Valaskivi 1999). Tätä televisio-uutisgenren historiallista vahvuutta Suomessa kuvaa 1990-luvun alkuvuosina debyyttinsä tehnyt Iltalypsy-satiiriohjelma, joka herätti aluksi suurta julkista huolta. Koska ohjelmaa sen alkaessa juonsivat uutistenlukijat ja se käytti televisiouutisilta yli jäänyttä aineistoa, nousi julkisessa keskustelussa ja kritiikeissä esiin huoli yleisöjen mahdollisuudesta (ja kyvystä) erottaa uutinen satiirista. Ohjelma irrotettiinkin sittemmin selkeämmin uutistoimituksesta ja sen satiirista luonnetta alleviivattiin erilaisin visuaalisin keinoin, jotta erilaisten lajityyppien raja pysyisi selkeänä (Wilska 1997; Valaskivi 2002). Sisältösekaannus oli tuolloin vielä mahdollista rajata ja jopa torjua ohjelman toteuttamistapoja muuttamalla.

Nykytilanteessa tämä ei ole mahdollista, sillä mediankanavien moninaistuminen, yleisöjen pirstaloituminen ja algoritmisen

sosiaalisen median liiketoimintamallit ovat rapauttaneet genresopimuksen perinpohjaisesti. Tätä havainnollistaa mainittu sisältösekaannuksen käsite (Einstein 2016; Valaskivi 2017; Noppari et al. 2019). Sisältösekaannuksen tilassa olevassa mediaympäristössä on usein, ainakin ilman perinpohjaista paneutumista, mahdotonta tietää, kenen toimesta ja missä tarkoituksessa jokin mediasisältö on tuotettu. Uutiselta näyttävä teksti voi olla vitsi tai propagandaa, ja dokumenttielokuva voi osoittautua mainokseksi. Usein tekstin tuottamisen motivaatio ei paljastu vastaanottajalle koskaan, ja vastaanottaja voi jakaa sisällön eteenpäin tietämättä tuota motivaatiota ja näin sekoittaa seuraavien vastaanottajien mahdollista tunnistaa se entisestään.

Samaan aikaan huomiotehdas pyrkii maksimoimaan käyttäjiltä saamansa huomion ja reaktiot. Näiden varassa syntyvät huomiokoneiden liikevoitto ja data. Kaikki huomiotehtaana osaset ovat yhteydessä toisiinsa, ja niiden välillä tapahtuu sisältöjen kiertoa. Matkallaan sisältö muuttuu ja mutatoituu, ja se kehystetään ja uudelleen kehystetään monin tavoin (Toivanen et al. 2021; Pyrhönen et al. 2019). Eri toimijoiden kehystämisen ja sisällöntuotannon motiivit hämärtyvät matkan varrella, ja kierättämiseen osallistuvien käyttäjien motiivit kerrostuvat niiden päälle.

Sisältösekaannus ja tekstien lajityypin ja synnyn motiivien tunnistamisen vaikeus ovat keskeisiä tiedollisen epävakauden tuottajia. Sen lisäksi, että tiedollisia auktoriteetteja haastetaan tarkoituksellisesti ja niiden asemaa ja uskottavuutta pyritään rapauttamaan salaliittoteorioita kierrättämällä, populistisella eliittikritiikillä ja legitimitietin kyseenalaistamisella, huomiotehtaassa levitetystä sisällöstä on vaikea erottaa, missä tarkoituksessa ja kuka sen on tuottanut. Muun muassa tieteellisiä tuloksia popularisoiva teksti voi näyttää pseudotieteeltä ja päinvastoin. Tämä avaa mahdollisuuksia propagandalle ja manipulaatiolle ja lisää virheellisen tiedon leviämistä.

6. Huomiotehdas, sisältösekaannus ja salaliittoteorioiden kierto

Tiedontuotannon demokratisoituminen merkitsee sitä, että erilaiset tiedon ja maailman jäsentämisen muodot ilmaantuvat samoille areenoille samaan kisaan mediankäyttäjien huomiosta. Tieteellistä tietoa ja perinnettä, jotka ovat olleet tiedollisen hierarkian yläpäässä ja muun muassa yliopiston tai kirkon erikoisalaa, haastetaan kokemustiedolla, intuitiivisella lähestymistavalla tai vaikkapa kanavoinnin korostamisella autenttisemmän tiedon hankintatapana (Robertson 2021). Salaliittoteorioissa usein keskeinen sisältö on tiedollisten instituutioiden tai viranomaistahojen korruptoituneisuus, valehtelu ja pahuus. Näitä korvaamaan salaliittoteoriat tarjoavat ”valaistuneiden” yhteisöä, joka on ymmärtänyt totuuden. Salaliittoteoreettista ajattelua perustellaan kuitenkin myös yleisesti episteemisinä auktoriteetteina pidetyillä tahoilla. Salaliittoteoriatutkijat David Robertson ja Amar Amarasingam (2022) havaitsivat hiljan, että salaliittoteorioista keskustelemissa Telegram-ryhmissä väitteitä perusteltiin eniten erilaisilla vakiintuneilla instituutioilla ja toiseksi eniten tieteelliseen tietoon vedoten.

Sisältösekaannuksen olosuhteissa somekäyttäjältä vaaditaan joka tapauksessa erityistä viitseliäisyyttä selvittää väitteiden alkuperä ja todenmukaisuus. Useimmissa tapauksissa viitseliäisyys palkitaan kyllä ja valheet on mahdollista tunnistaa, mutta aina keskivertosomekäyttäjän käytettävissä olevat menetelmät eivät riitä tunnistamaan esimerkiksi tarkoituksellista manipulaatiota – motivoitui se sitten taloudellisesta voitontavoittelusta, poliittisista lähtökohdista tai silkasta hupailusta käsin.

HUOMIOTEHDAS, TUNNE JA ALGORITMIT

Havainto huomion keskeisyydestä nykyisen mediaympäristön olosuhteissa ei ole uusi. Erityisesti *huomiotalouden* käsitteen kautta havainto on vakiintunut osaksi julkisuudesta, markkinoinnista ja brändäyksestä käytävää keskustelua ja tutkimusta. Tässä artikkelissa noudattelen kuitenkin jo mainitun sveitsiläisen kulttuuriteo-

reetikon Yves Cittonin (2017) ajatusta ”huomion ekologiasta” eli ympäristöstä. Käsitteellään Citton korostaa, että kyse on ”taloutta” laajemmasta asiasta: huomio ja sen kollektiivinen suuntautuminen rakentavat sosiaalista todellisuutta. Mediaympäristö kokonaisuudessaan, siis huomiotehdas, muodostaa ”ekologisen” kokonaisuuden, jonka toimintaperiaatteilla on keskeinen vaikutus siihen, miten nykyisessä digitalisoituneessa ja dataistuneessa yhteiskunnassa käsitys todellisuudesta, hyvästä ja pahasta tai vaikkapa ”meistä” ja ”noista toisista” muodostuu. Yksinkertaisimmillaan mediaympäristön toimintalogiikka kietoutuneena ihmisten tapoihin toimia siellä määrittelee sen, mikä muuttuu sosiaaliseksi todellisuudeksi ja mikä ei. Asia ja aihe, johon julkisessa keskustelussa ei kiinnitetä huomiota, ei tule osaksi jaettua todellisuutta. Huomiotehtaan toiminnassa on siis oleelliselta osalta kyse vallasta: huomion suunta ja sävy määrittelevät ymmärryksemme itsemme ja toistemme merkityksestä yhteisössämme ja yhteiskunnassa.

Huomiotehdas on mutkikas kokonaisuus, joka koostuu monenlaisista alustoista, kanavista, toimijoista, lajityypeistä sekä sisällön tekijöistä ja kierrättäjistä. Vaikka tehtaassa toimivien eri huomiokoneiden – kuten journalismin, algoritmeihin perustuvien sosiaalisen median alustojen tai anonyymien kovalautojen – toimintalogiikat ja -kulttuurit sekä eettiset lähtökohdat ovat keskenään erilaisia, yhdistää niitä kaikkia riippuvuus käyttäjien huomiosta. Näin ollen kaikki huomiokoneet pyrkivät enemmän tai vähemmän aggressiivisesti varmistamaan sen, että ne pystyvät kiinnittämään itseensä mahdollisimman suuren joukon tarjolla olevista silmäpareista ja klikkaavista sormista. Viimeaikainen tutkimus on laajasti sitä mieltä, että pulma on juuri se, ettei merkittävä osa huomiokoneista lainkaan välitä, millaisella sisällöllä käyttäjien huomio vangitaan (esim. Aral 2020; Zuboff 2019). Vielä suurempi pulma on se, että somealustojen on todettu tarkoituksellisesti priorisoivan sisältöä, joka herättää pelkoa, uhkan tunnetta, vihaa, pöyristymistä ja inhoa (Knuutila 2019, Valaskivi 2022, Kannasto et al. 2023).

6. Huomiotehdas, sisältösekaannus ja salaliittoteorioiden kierto

Tiedollisen vakauden heikentyessä kysymys siitä, kenen totuus on oikea, näyttää muuttuvan subjektiiviseksi ja identiteettipolitiikan kiistakapulaksi. Salaliittoteorioita yhtäältä käytetään identiteettipolitiikan välineenä, kun taas toisaalta sosiaalisessa mediassa syntyy monenlaisia yhteisöjä, jotka samaan tapaan kuin faniyhteisöt vahvistavat itseään ja maailmankuvaansa aineistoa ja sisältöjä keräämällä, jakamalla, muokkaamalla ja kommentoimalla.

Kaikki tämä toiminta on polttoainetta huomiotehtaalle, joka käyttää käyttäjien huomion saavuttamiseen keinovalikoimaa, jota millään aiemmalla teknologiallamme ei ollut. Tavalliset työkalut, kuten vasara tai naulat, eivät pysty liikkumaan tai tekemään mitään muutakaan ilman jatkuvaa ihmisen myötävaikutusta. Digitaalinen mediaympäristö sen sijaan on käänteistyökalujen kokoelma. Nämä työkalut käyttävät meitä samalla, kun me käytämme niitä. Huomiokoneet keräävät käyttäjien toiminnasta dataa, jonka avulla ne päättävät, millaisesta sisällöstä käyttäjät ovat kiinnostuneita tai millaisten muiden käyttäjien kanssa he ovat verkostoituneet. Tämän päättelyn huomiokone tekee käyttäjien reaktioiden perusteella. Mediankäyttäjät inhimillisine reaktioineen ovat huomiotehtaan työläiset, jotka tuottavat media-alustoille ja -taloille niiden liikevoiton ja datan tekoälyn edelleen kehittämiseen (Valaskivi 2022).

Koska reaktiot ovat rahaa ja dataa, algoritmit on viritetty provosoimaan reaktioita käyttäjistä. Kootessaan yhteen tiedon satojen miljoonien käyttäjien reaktioista sosiaalisen median alustat muodostavat käsityksen siitä, mikä yleensä ottaen irrottaa ihmisistä reaktion ja priorisoivat sellaista aineistoa, joka tuottaa niitä eniten. Tällaista on voimakkaita tunteita herättävä aineisto – kuten salaliittoteoriat.

Tunteita herättävä sisältö on huomiotehtaassa arvokasta, koska se yleensä kiinnittää ihmisten huomion ja kirvoittaa reaktioita. Salaliittoteoriat kykenevät herättämään sekä huomiota että tunteita monenlaisista, keskenään melko erilaisistakin syistä.

Ensinnäkin yllättävyys herättää lähes aina huomiota ja salaliittoteoriat yleensä ovat yllättäviä, koska niiden ei tarvitse noudattaa fysiikan lakeja eikä kiinnittyä tunnettuihin tosiseikkoihin. Samasta syystä valhe kiertää sosiaalisessa mediassa liukkaammin kuin faktaan perustuva väite, sillä yleensä valhe on totuutta yllättävämpi. Toiseksi salaliittoteoriat käyttävät hyväkseen tunnettuja ja olemassa olevia myyttisiä narratiiveja (esimerkiksi maailmanlopusta, Jeesuksen toisesta tulemisesta tai *Illuminatista*) ja stereotyyppioita (vaikkapa feministeistä, juutalaisista tai muslimeista), joiden avulla osalle ihmisistä syntyy tunne joukkoon kuulumisesta ja toisille tarve nousta vastustamaan näitä ajatuksia. Kun sekä kannattajat että vastustajat sitä levittävät, algoritmien vahvistama viesti kiirii yhä kauemmaksi (Valaskivi 2022, Valaskivi et al. 2023, Kannasto et al. 2023). Kolmanneksi salaliittoteoriat ovat tehokkaita viholliskuvien luomisessa ja rajalinjojen rakentamisessa.

HUOMIOTEHDAS, SALALIITTOTEORIAT JA TIEDOLLINEN EPÄVAKAUS KRIISEISSÄ

Salaliittoteorioiden vetovoiman on todettu lisääntyvän kriisiakoina, samaan tapaan kuin kiinnostus uskontoja kohtaan ja uskonnonharjoitus lisääntyvät, kun yhteiskunnallinen epävakaus ja turvattomuuden tunne kasvavat (ks. esim. Bengtzen 2021). Kriisit voivat olla akuutteja, äkillisiä ja aiheutua esimerkiksi luonnonkatastrofeista, terrori-iskuista tai sodasta, mutta myös pitkäkestoisia, hitaasti kehittyviä ja ilman selkeää alku- tai loppupistettä. Nykyisessä elämänmenossamme kriisit ja kollektiivinen käsitys niiden merkityksestä, syistä, syvyydestä ja seurauksista muodostetaan mediavälitteisesti. Mediyhteiskunnassa kriiseistä ja katastrofeista tulee mediatapahtumia (Sumiala et al. 2018), joiden syiden ja selitysten etsintä tapahtuu erilaisilla alustoilla ja monenlaisissa lajityypeissä.

Kriisitilanteessa salaliittoteoriat tarjoavat yksinkertaisia ja selkeitä selityksiä monimutkaisiin kysymyksiin, joihin tiedol-

6. Huomiotehdas, sisältösekaannus ja salaliittoteorioiden kierto

liset auktoriteetit eivät pysty antamaan varmoja vastauksia (ks. tämän kirjan johdanto). Tieteellinen prosessi on hidaskäyttöinen ja tuottaa aina vain sen hetkisen parhaan tiedon, joka jälleen uuden tiedon myötä voidaan kyseenalaistaa. Myös journalismi tuottaa usein keskeneräistä ja täydentyvää tietoa, varsinkin kehittyvien kriisien olosuhteissa. Tällöin salaliittoteoriat pystyvät vastaamaan varmuuden tarpeeseen, joka on erityisen suuri huolestuneilla, vihaisilla ja pelon vallassa olevilla, jollaisten tunteiden vallassa ihmiset usein kriisitilanteissa ovat. Salaliittoteoriat tarjoavat myös samanmielisten yhteisön, johon liittymällä on mahdollista saada sosiaalista tukea. Tällaista tukea tieteellinen tiedontuotanto tai journalistiset tekstit harvoin tarjoavat. Salaliittoteorioita voidaan siis pitää eräänlaisena vastauksena episteemiseen epävakauteen: ne tarjoavat uuden auktoriteetin, johon uskoa (ks. esim. Harambam 2021).

Kuten edellä totesin, huomiotehdas nopeuttaa ja laajentaa salaliittoteorioiden kiertoa ja leviämistä muun muassa siksi, että salaliittoteoriat herättävät reaktioita sekä niistä kiinnostuneiden ja niitä kannattavien, että niistä pöyristyneiden ja vastustavien parissa (Wahl-Jorgensen 2019; Knuutila 2019). Niin kutsuttujen Facebook-vuotojen johdosta tiedämme nyt varmasti, että kyseisen sosiaalisen median alusta viritti algoritminsa siten, että se vuosien ajan priorisoi sisältöä, joka tuotti käyttäjissä reaktion, jonka seurauksena he painoivat ”viha”-emojia (The Wall Street Journal 2021). YouTuben on puolestaan todettu priorisoineen äärioikeistolaista aineistoa ja tarjonneen Suomessa koronarokotteesta tietoa etsiville lähinnä rokotedisinformaatiota ja -salaliittoteorioita (Helin 2021).

Salaliittoteoriat tuottavat sosiaalisessa mediassa reaktioita, koska ne herättävät ihmisissä tunteita. Huomiotehtaalle parasta raaka-ainetta ovat sellaiset sisällöt, jotka herättävät tunteita mahdollisimman suuressa joukossa käyttäjiä. Salaliittoteoriat pöyristyttävät niitä, jotka pitävät näitä kertomuksia älyttöminä ja leimaavat niiden levittäjät ”hulluiksi”. Toisia ne kiinnostavat ja in-

nostavat. Kun sekä pöyristyneet että innostuneet reagoivat, ovat salaliittokertomukset parasta sisältöä algoritmien näkökulmasta. Näin sisältö nousee yhä laajempaan jakeluun. Kun ilmiö näyttää kasvaneen sosiaalisessa mediassa suureksi, tai se tulee toimittajien tietoon esimerkiksi somessa ilmiötä vastustavien käyttäjien päivityksistä, syntyy journalistinen kiinnostus, joka levittää salaliittokertomukset jopa miljoonille vastaanottajille. Toisin sanoen valtavirtaistamisen tekee itse asiassa journalistinen media uutisoidessaan ”somekohusta”. Viimeistään tässä vaiheessa ilmiöön tarttuvat sen hyödylliseksi havainneet poliittiset toimijat (ks. myös Jääskeläinen, luku 7).

Havainnollistaakseni huomiotehtaan toimintaa käytännössä otan esimerkiksi QAnonin, joka valaisee kouriintuntuvasti eri media-alustojen, kanavien ja lajityyppien keskinäissuhteita ja vuorovaikutusta. QAnonin alkupiste on jäljitetty 4chan-kuvalaudalle ja myöhemmin 8chan-kuvalaudalle. Kuvalautakulttuurin ytimessä on satiirinen ja ironinen ”trollaus” ja ”shitposting”, eli pilailu, vitsailu ja höynäyttäminen, jossa tavoitteena on saada muut käyttäjät uskomaan vitsin päiten esitettyihin väitteisiin mistä tahansa spekulatiota ja tunteita herättävästä aiheesta: erilaisista poliittisista mielipiteistä, uskonnollisista käsityksistä, ajankohtaisista tapahtumista tai esimerkiksi identiteettikäsityksistä. Tässä ympäristössä salaliittoteoriat ja jonkin kiinnostavan organisaation ”sisäpiiriläiseksi” tekeytyminen ovat osa vuorovaikutuskulttuuria. Asiaan vihkiytyneille nämä lautakulttuuriin kuuluvat piirteet ovat arkipäiväisiä ja spekulatiion ilmapiiri tavallinen ympäristö. ”Naiivien” käyttäjien ja lautakulttuurin ulkopuolisten höynäyttäminen ovat osa alustan sisäistä ja käyttäjien keskinäistä hauskanpitoa.

On edelleen epävarmaa – lukuisista teorioista huolimatta – kuka ja miksi päätti alkaa levittää kryptisiä ennustusviestejä Q-nimimerkillä 4chanissa lokakuussa 2017. Q väitti olevansa Yhdysvaltain hallinnon sisäpiiriläinen, jolla on niin kutsuttu Q-turvalli-

suusluokitus. Q osoittautui Trumpin kannattajaksi, ja hän julkaisi ennustuksia, jotka koskivat väitettyä salaista taistelua Trumpin ja oletetun eliittipedofilisaatanpalvojasalaliiton välillä. Q ennusti tämän hyvän ja pahan välisen taistelun päättymistä Trumpin voitoksi ja sen jälkeen koittavaa parempaa maailmaa. Q ei ollut suinkaan ainoa sisäpiiriläiseksi tekeytynyt, vaan samoihin aikoihin 4chanissa esiintyvät myös mm. FBIAnon- ja WhiteHouseAnon-nimimerkit.

Siihen, miksi juuri QAnon-salaliittoteoria lähti leviämään, on monia syitä. Keskityn tässä niihin syihin, jotka liittyvät nykyiseen mediaympäristöön. Ensimmäiset levittäjät olivat sosiaalisen median vaikuttajia, jotka tarkoituksellisesti jakoivat Q:n viestejä eli ns. ”leivänmuruja” YouTubeen ja Redditiin. Vähitellen QAnon alkoi ilmaantua tunnettuihin äärioikeistolaisiin kanaviin, kuten Alex Jonesin radio-ohjelmaan ja Breitbart-verkkosivustoon, jotka olivat jo aiemmin tunnettuja salaliittoteoreettisen aineiston levittämisestä. Yhdysvaltain välivaaleissa 2018 Donald Trumpin kampanjatilaisuuksissa esiintyi Q:n kannattajia, ja kampanjaorganisaatio aloitti itsekin käyttää ilmiötä hyväkseen kampanjoinnissa. Tässä vaiheessa Q:n ”leivänmurut” olivat siirtyneet 4chanista 8chaniin, mutta suurin osa kasvavasta seuraajakunnasta seurasi silti viestejä muiden alustojen kautta. Kun Reddit kielsi QAnon-sisällön, aineisto alkoi valua Facebookiin ja Twitteriin. Vuonna 2019 FBI ilmoitti QAnoniin liittyvän ekstremistisen liikeyhdystön aiheuttavan kohonneen kotimaisen terrorismin uhan Yhdysvalloissa.

Varsinaisen ylikansallisen valtavirtaistumisensa QAnon koki vasta pandemian alettua. Maaliskuussa 2020, kun useimmat maailman maat sulkeutuivat ja määräisivät kansalaisensa eristyksiin, sosiaalisen median ja pikaviestinten käyttö lisääntyi lähes 50 prosentilla yhdessä yössä (Aral 2020). Facebookiin ja Twitteriin perustettiin tuhansia QAnoniin liittyviä tilejä, ja QAnon-ryhmien jäsenmäärät lähtivät erittäin nopeaan nousuun. Alkuperäisiin

Q-narratiiveihin alkoi nivoutua erilaisia pandemiaan liittyviä salaliittoteorioita. Tässä vaiheessa ilmiö oli viimeistään kasvanut niin suureksi, että journalistinen media eri puolilla maailmaa – myös Suomessa – tuntui tekevän siitä juttuja lähes liukuhihnalta. Ilmiön julkinen analysointi lisäsi sen kiinnostusta jälleen uusien yleisöjen joukossa. Me tutkijat pysyimme kiireisinä haastatteluja antaessamme ja osallistuimme siten huomiotehtaan toimintaan. Muutamat poliittiset toimijat alkoivat populistisesti kerätä irtopisteitä QAnonin avulla samalla kun ilmiötä vastustavat yhtä lailla levittivät sitä käydessään julkista keskustelua (ks. Valaskivi et al. 2023).

QAnon valottaa paitsi huomiotehtaan toimintaa myös sitä, kuinka tiedolliset konfliktit ilmaantuvat ja laajenevat nykyisen mediaympäristön olosuhteissa. QAnon on tiedollisten instituutioiden ja auktoriteettien haastamisen ruumiillistuma. Kannattajineen se väittää, että tieteentekijät ovat puolueellisia ja valehtelevat taloudellisista syistä tai silkkaa pahuuttaan, demokraatit valehtelevat vallanhalussaan ja journalistit tehtailevat ”vale uutisia” ja vakiintuneet mediaorganisaatiot ovat ”valemedioita”, jotka levittävät valheita eliitin salaliittoa tukeakseen. Uskonnolliset johtajat, jotka ovat tuominneet salaliittojen levittämisen ja esimerkiksi kehottaneet koronarokotteen ottamiseen, on välittömästi luettu osaksi paha eliittisalaliittoa. QAnon kietoutuu historiallisiin ja uskonnollisiin salaliittoteorioihin, ja se levittää muun muassa antisemitististä narratiivia globaaleista eliittipankkiirisalaseuroista.

Haastaessaan tiedolliset auktoriteetit Q asettaa itsensä näiden tilalle. QAnon-yhteisö ottaa käyttöön kriittisen medialukutaidon oppaiden ohjeen, jossa kehoitetaan ”tutkimaan itse”. Näin qanonilainen uskomusjärjestelmä lokahtaa täydellisesti individualistiseen kulttuuriin, jossa jokainen voi – ja jokaisen pitää – muokata oma vakaumuksensa ja uskoa tehneensä sen itse. Paradoksaalisesti mikä tahansa lähde tai sisältö, joka tukee uskomusjärjestelmän ydinuskomuksia, on käyttökelpoista narratiivin raken-

6. Huomiotehdas, sisältösekaannus ja salaliittoteorioiden kierto

tamisessa – olipa kyseessä elokuva, tieteellinen raportti tai journalistinen juttu, kriittinenkin sellainen. Q:n leivänmurujen seuraamisesta tulee peli, jota pelaa kasvava seuraajien joukko. Tahtomattaan tämän pelin osaksi tulevat ilmiön vastustajat, jotka levittävät sen ihmisille, jotka muuten eivät qanonilaista aineistoa kohtaisi.

Vaikka ei olekaan mahdollista varmasti sanoa, että QAnon olisi luotu tietoisesti informaatiovaikuttamisen tai propagandan välineeksi, tiedämme, että jo vuoteen 2018 mennessä siitä oli tullut osa Trumpin väliवालिकampanjointia. Tutkimus on osoittanut myös, että vuoden 2020 vaalikamppailun aikana ja vuoden 2021 tapaninpäivän kongressihyökkäyksen yhteydessä venäläiset ja kiinalaiset tahot levittivät tarkoituksellisesti qanonilaista materiaalia (Soufan Center 2021).

HUOMIOTEHDAS, SALALIITTOTEORIAT JA KIERRON VASTAVOIMAT

Mediaympäristömme on siis huomiotehdas, joka tuottaa ja suuntaa inhimillistä huomiota. Tehtaan huomiokoneet ovat kaikki yhteydessä toisiinsa. Alustat, kanavat ja lajityypit toimivat samassa tehtaassa ja osallistuvat salaliittoteorioiden valtavirtaistumiseen. Mitä enemmän tunteita sisältö herättää, sitä enemmän se kerää reaktiota ja sitä laajemmalle se leviää. Sosiaalisen median liiketoimintamalli siis perustuu provokaatiolle. Journalistinen media on yhtä lailla riippuvainen lukijoiden ja katsojien huomiosta. Journalismin suuntaaminen perustuu sekin yhä useammin käytäjädan analyysille. Vaikka journalistin ohjeet olisivatkin ohje-nuorana, tulee yleisön tavoittaminen kuitenkin aina ensin. Siksi loppujen lopuksi koko huomiotehtaan toiminta perustuu samalle logiikalle.

Huomiotehdas poikkeaa muista tuntemistamme tehtaista siinä, että sen muodostavia koneita ei ole varsinaisesti suunniteltu toimimaan kokonaisuutena, eikä tehdasta ole tarkoituksellisesti rakennettu sellaiseksi kuin se on. Se, että iso osa huomio-

koneista priorisoi provosoivaa sisältöä, on tarkoituksenmukaista voiton (ja datan) tuottamisen näkökulmasta, ja sosiaalisen median yritykset ovat keskittyneet alustojensa kehittämiseen tuottavuuden maksimointi mielessään. Huomiokoneiden toiminnasta syntyvät yhteiskunnalliset oheisvahingot ovat niitä kuuluisia tarkoittamattomia seurauksia.

Väitetään, että sen paremmin someyritykset, tutkijat kuin lainsäätäjätäkään eivät ole ymmärtäneet, mitä provokaatiolle ja profiloinnille perustuvasta liiketoimintamallista seuraa, mutta kuten sosiaalipsykologian professori Shoshana Zuboff Harvardin yliopistosta osoittaa kirjassaan *Surveillance Capitalism* (2019), internet-tutkijat ja -kehittäjät kiinnostivat jo verkon varhaisvaiheessa tutkimusjulkaisuissaan huomiota datan potentiaalsiin vinnoutuviin vaikutuksiin ja yksityisyydensuojan ongelmiin. Toinen esimerkki siitä, että ongelmat ovat olleet varhain tiedossa on se, kuinka Googlen kehittäjät olivat alkuun liikkeellä idealistisesti: he kieltäytyivät käyttämästä hakukonetta mainontaan ja olivat tietoisia siitä, että kaupalliset periaatteet muuttaisivat hakukoneen luonnetta (Wu 2016). Googlen kehittäjät luopuivat idealismistaan hyvin aikaisin. Globaali innovaatiouusko (Valaskivi 2012; 2020) yhdistettynä start-up-yrittäjyyysuskoon (Valaskivi & Sumiala 2013) ja innostukseen ”alustatalouden” mullistavista mahdollisuuksista ohjasivat suurinta osaa maailman kehittyneistä valtioista kannustamaan teknologian kehittämiseen nimenomaan taloudellisen voiton näkökulmasta. Näistä lähtökohdista johtuen Facebook ja muut sosiaalisen median alustat ovat toimineet mahdollisimman myöhään ja tehneet mahdollisimman vähän toimenpiteitä, joilla suitsia alustoillaan leviävää mis- ja disinformaatiota ja ovat näin jopa edesauttaneet salaliittoteoreettisen aineiston paisumista.

On silti liioiteltua väittää, että teknologia itsessään olisi syy-pää episteemiseen epävakauten ja salaliittoteorioiden leviämiseen. Salaliittoteorioita – ja niiden propagandistista käyttöä – lie-nee esiintynyt koko ihmiskunnan historian ajan (ks. esim. Pörsti

2017). Salaliittoteorioita on kehitelty monista syistä ja niitä on käytetty monenlaisiin tarkoituksiin. Salaliittoteoretisointi, mahdollisuuksilla spekulointi ja yleisesti hyväksytyyn tiedon kanssa ristiriidassa oleviin teorioihin uskominen lähtökohtaisesti ei ole vaarallista tai tuomittavaa, eikä se tee ihmisestä hullua tai irrationaalista (Robertson, Aspren & Dyrendal 2018). Nykyisessä mediaympäristössä salaliittoteorioiden leviäminen saa tietynlaisia piirteitä, jotka liittyvät huomiotehtaan mekanismeihin, mutta myös sosiaalisen toiminnan dynamiikkoihin. Salaliittoteorioiden ympärille nimittäin yleensä muodostuu *affektiivisia yhteisöjä*, joiden sisäinen toimintalogiikka verkossa muistuttaa paljolti erilaisia faniyhteisöjä. Esimerkiksi näissä yhteisöissä sosiaalisen pääoman ja arvostuksen kerääminen tapahtuu aktiivisella sisällöntuotannolla ja kierrättämisellä. Näin yhteisöjen sisäinen logiikka on myös omiaan lisäämään salaliittoteoreettisen aineiston kiertoa.

Yksikertaistaen voisi todeta, että huomiotehdas hyötyy sisältösekaannuksesta. Sosiaalisen median ”hypekoneelle” on yhdentekevää se, millainen sisältö kiertää, jos se tuottaa reaktioita. Tämä juuri on se huomiotehtaan ominaisuus, joka on omiaan horjuttamaan yhteiskunnan tiedollisen pohjan vakautta. Ylikansallinen ja alustojenvälinen sisältöjen kierto vahvistavat entisestään sisältösekaannusta, jossa on mahdotonta tunnistaa kiertävien sisältöjen tuotannon motiiveja. Tämä puolestaan avaa tilaa propagandan levittämiseksi ja informaatiovaikuttamiselle.

Kysymys episteemisestä epävakaudesta on aina myös empiirinen kysymys, jonka ilmenemismuodot, koettu vakavuus ja toivotut vastatoimet vaihtelevat yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta kontekstista toiseen. Vaikka luottamus journalistiseen mediaan on maailmanlaajuisesti korkeammalla tasolla kuin vuosiin, on maiden ja ihmisryhmien välillä Reuters Instituten (2022) mukaan suuria eroja. Suomessa ja muissa Pohjoismaissa aiemminkin korkealla tasolla ollut luottamus vakiintuneisiin uutisorganisaatioihin kasvoi entisestään koronapandemian aikana,

kun taas Yhdysvalloissa varsinkin oikeiston kannattajien uutisten seuraaminen romahti Trumpin häviön ja Capitolin hyökkäyksen jälkeen.

Tätä kirjoittaessa, yli kaksi vuotta pandemian alun jälkeen, on yhtäältä nähtävissä, että (moraali)paniikki salaliittoteorioista ja todellisuuden hämärtymisestä ei liittynyt vain pandemiaan aiheuttamaan kriisiin vaan myös – tai kenties ensisijaisesti – Yhdysvaltain poliittiseen tilanteeseen sekä QAnonin tuottamaan huomioon. Suomalaiset qanonilaisia ja pandemiasalaliittoteorioita levittäneet ryhmät ovat osoittautuneet pieniksi (Valaskivi et al. 2023). On kuitenkin selvää, että pandemian aikaisen sosiaalisen todellisuuden määrittelyssä keskustelu salaliittoteorioista sai suuren roolin, joka varsinkin Pohjoismaissa oli ilmiön kokoa suurempi. Myös Reuters Instituten (2022) Digital News Report -raportti toteaa, että Yhdysvallat on sekä median käytön että mediaa kohtaan tunnetun epäluottamuksen suhteen erikoistapaus. Samaan aikaan monissa Afrikan maissa jaettua luottamusta tiedollisiin auktoriteetteihin ei ole, koska episteemiset instituutiokin puuttuvat (vrt. esim. Pohjonen 2022).

Ottaen huomioon salaliittoteorioihin kohdistuvan huomion ja huolen, huomiotehtaan toimintalogiikan ja siitä seuraavan sisältösekaannuksen, luulisi, että salaliittoteoriat olisivat kaikkialla levinneet hallitsemattomasti ja ensisijaisiksi sosiaalisen todellisuuden jäsentämisen muodoiksi. Miksei näin siis ole käynyt?

Näyttää siltä, että selitys tälle löytyy ihmisten toiminnasta. Jo ennen COVID-19-pandemiaa digitaalisen mediaympäristön ongelmiin oli havahduttu myös tutkijapiirien ulkopuolella. Tiedot datavuodoista, hallitusten toteuttamasta kansalaisten verkkovakoilusta sekä valheiden leviäminen olivat jo herättäneet julkisen keskustelun somejättien asemasta ja mahdollisesta suitsimisesta. QAnon – ja vallan vaihtuminen Yhdysvalloissa – johtivat myös laajoihin qanonilaisen materiaalin poistamiseen lähes kaikilta suurilta algoritmisilta sosiaalisen median alustoilta. Aineisto ja

yhteisöt tosin osittain vain siirtyivät toisille alustoille, kuten Telegramiin, Gabiin ja Parleriin.

Itse ilmiö ja QAnonista monille houkuttelevan tehneet Yhdysvaltain poliittiset jakolinjat eivät ole kadonneet, vaikka ovatkin olleet laajoille yleisöille vähemmän näkyvillä presidentin vaihdoksen jälkeen. Q pysytteli vaiti lähes puolitoista vuotta, mutta ilmaantui 8kun-alustalle kesäkuussa 2022, minkä The New York Times (Thompson 2022) raportoi välittömästi samalla jatkaen spekulatioita siitä, kuka Q mahdollisesti on ja miksi tämä aktivoitui juuri nyt. Tällä välin osa Q:n seuraajista on luopunut uskostaan ja toiset ovat siirtyneet odottamaan John F. Kennedyn toista tulemistä (ks. esim. Dijcson ja Monacelli 2021). Monet satunnaisesti qanonilaista aineistoa jakaneet lienevät siirtyneet muihin aihepiireihin ja kiinnittyvät aina kulloiseenkin pinnalla olevaan uutisilmiöön.

Salaliittoteoreettiset myytit ja narratiivit kiertävät edelleen kiinnittyneinä muihin ajankohtaisiin teemoihin, kuten Venäjän hyökkäykseen Ukrainassa, Suomen ja Ruotsin Nato-jäsenyyteen ja ilmastonmuutokseen. Koronatoimia vastustavissa suomalaisissa ryhmissä olemme nähneet, että äärioikeistolaiset yritykset kaapata ryhmien keskusteluagenda on lopulta torjuttu, vaikkakin vasta tilanteen kärjistyttyä (Valaskivi et al. 2023).

Kunkin sosiaalisen median *sisällä* sisältöjen kierto ja mahdollinen vahvistuminen tapahtuu usein algoritmisesti, joskin tässä on eroja alustojen välillä. Algoritminen kierto johtaa huomion kumuloitumiseen niihin kohteisiin, jotka herättävät eniten reaktioita. Joskus tällaista kumuloitumista pyritään kiihdyttämään paitsi algoritmisesti, myös bottien tai trollaamisen avulla. Alustojen eli eri huomiokoneiden *välinen* kierto sitä vastoin lähes aina vaatii ihmistoimijan – jonkun, joka siirtää sisällön tai ajatuksen paikasta toiseen, kuten QAnon siirrettiin kuvalaudalta suuremman yleisön sosiaaliseen mediaan. Näin ollen laajimman valtavirtaistamisen tekee ihminen: median käyttäjä, joka uskoo sala-

liittoteoriaan, haluaa vahvistaa sitä tai pitää sitä hyvänä läppänä, poliitikko, joka arvelee teorian olevan hänelle hyödyllinen, tai journalisti, joka uskoo salaliittoteorioiden kiinnostavan yleisöä ja siksi herättävän näiden huomion. Ihminen ja ihmisen luomat organisaatiot ja instituutiot ovat myös ne toimijat, jotka voivat muuttaa huomioitehtaan toimintalogiikkaa – jos ne haluavat. Helppoa se ei ole, mutta ei mahdotontakaan.

LÄHTEET

- Aral, Sinan. 2020. *The Hype Machine*. New York: Currency.
- Bentzen, J. S. 2021. "In crisis, we pray: Religiosity and the COVID-19 pandemic." *Journal of Economic Behavior and Organization* (192), 541–583. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.10.014>
- Bhambra, Gurminder K. 2014. *Connected Sociologies*. London: Bloomsbury.
- Chadwick, Andrew. 2013. *Hybrid media system: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Citton, Yves. 2017. *The Ecology of Attention*. Cambridge: Polity Press.
- Dickson, E.J. ja Steven Monacelli. 2021. "On the Ground with the QAnon Believers Who Flocked to Dallas for the Grand Return of JFK Jr." *The Rolling Stone* Nov 2, 2021. <https://www.rollingstone.com/culture/culture-news/qanon-kennedy-jfk-jr-dealey-plaza-dallas-1251929/>
- Einstein, Mara. 2019. *Black Ops Advertising*. New York: OR Books.
- Fiske, John. 1987. *Television Culture*. London: Methuen.
- Gledhill, Christine. 1997. "Genre and Gender: The Case of Soap Opera." Teoksessa Hall, Stuart (toim.) *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE.
- Godler, Y., Z. Reich & B. Miller. 2022. "Social epistemology as a new paradigm for journalism and media studies." *New Media & Society* 22 (2), 213–229.
- Goebbels, J. 1938. "Der Rundfunk als achte Großmacht," *Signale der neuen Zeit*. 25 *ausgewählte Reden von Dr. Joseph Goebbels*. Munich: Zentralverlag der NSDAP), 197–207. Englanninkielinen käännös: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/goeb56.htm> Haettu 30.6.2022.
- Ekström, M., S. Lewis & O. Westlund. 2022. "Epistemologies of digital journalism and the study of misinformation." *New Media & Society*, 22 (2), 205–212. <https://doi.org/10.1177/1461444819856914>
- Ekström, M. & O. Westlund. 2019. "Epistemology and Journalism." *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford: OUP.
- Harambam, J. 2020. *Contemporary Conspiracy Culture: Truth and Knowledge in an Era of Epistemic Instability*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429327605>
- Helin, S. 2021. "Salaliittoja ja Raamattua. Youtube tarjoaa salaliittoteorioita ja Raamattun tulkintoja koronarokotteista tietoja hakeville suomalaisille. Ylen selvitys paljastaa somejätin tekemän virheen." YLE:n raportti 30.5.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-11951146> Haettu 7.12.2021.

6. Huomiotehdas, sisältösekaannus ja salaliittoteorioiden kierto

- Hjarvard, Stig. 2008. "The Mediatization of Religion: A Theory of the Media as Agents of Religious Change." *Northern Lights 2008. Yearbook of Film & Media Studies* 6 (1), 3–8.
- Hoover, S. M. 2011. "Media and the imagination of religion in contemporary global culture." *European Journal of Cultural Studies* 14 (6), 610–625.
- Kannasto, Elisa, Salla-Maria Laaksonen & Aleksi Knuutila. 2023. I 🌸🌸🌸 You! – Emojis as Emotional-Political Signifiers in Finnish Election Campaign Discussion Online. Teoksessa *Proceedings of the 56th Hawaii International Conference on System Sciences*. Hawaii International Conference on System Sciences.
- Knuutila, A. 2019. "Närkästyksen kone. Miksi uusoikeiston ääni kuuluu verkossa muita vahvemmin." *Politiikasta.fi* 9.5.2019. <https://politiikasta.fi/narkastyksen-kone-miksi-uusoikeiston-aani-kuuluu-verkossa-muita-vahvemmin/>
- Kunelius Risto & Esa Reunanen. 2014. "The Medium of the Media. Journalism, Politics and the Theory of 'Mediatization'" Teoksessa *Javnost – The Public*, 5–24.
- Morley, David. 1981. "'The Nationwide Audience' - A Critical Postscript." *Screen Education* 39, 3–14.
- Noppiari, Elina, Paula Haara, Matti Nelimarkka, Pihla Toivanen ja Katja Valaskivi. 2019. "Sisältösekaannuksen selviytymisopas – Selviä verkon infokaoksesta." sisaltosekaannus.fi
- Peterson, Mark Allen. 2003. *Anthropology and Communication. Media and Myth in the New Millenium*. Oxford: Berghahn Books.
- Peterson, K. M. 2020. "Pushing boundaries and blurring categories in digital media and religion research." *Sociology Compass* 14 (3). <https://doi.org/10.1111/soc4.12769>
- Promeey, S. M. 2014. *Sensational religion: Sensory cultures in material practice*. Hartford, CT: Yale University Press.
- Pörsti, Joonas. 2017. *Propagandan lumo. Sata vuotta mielten hallintaa*. Helsinki: Teos.
- Pyrhönen, Niko ja Gwenaëlle Bauvois. 2020. "Conspiracies beyond Fake News: Producing Reinforcement on Presidential Elections in the Transnational Hybrid Media System." *Sociological Inquiry*, 90 (4), 705–731. <https://doi.org/10.1111/soin.12339>
- Reuters Institute. 2022. *Digital News Report 2021*. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021/dnr-executive-summary>
- Ridell, Seija. 1998. "Tolkullistamisen politiikkaa. Tv- uutisten vastaanotto kriittisestä genrenäkökulmasta." *Acta Universitatis Tamperensis* 617.
- Robertson, David G. 2021. "Legitimizing Claims of Special Knowledge: Towards an Epistemic Turn in Religious Studies." *Temenos - Nordic Journal of Comparative Religion* 57 (1), 17–34.
- Robertson, David G. & Amarnath Amarasingam. 2022. How conspiracy theorists argue: epistemic capital in the QAnon social media sphere, *Popular Communication*, 20:3, 193–207, <https://doi.org/10.1080/15405702.2022.2050238>
- Robertson, David G., Egil Asprem ja Asbjorn Dyrendal. 2018. "Conspiracy Theory in, about, and as Religion." *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion*. Leiden: Brill.
- Soufan Center. 2021. *Quantifying the Q Conspiracy: A Data-Driven Approach to Understanding the Threat Posed by QAnon*. https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2021/04/TSC-White-Paper_QAnon_16April2021-final-1.pdf Haettu 18.10.2021.
- Stout, Daniel A. 2012. *Media and religion: Foundations of an emerging field*. New York: Routledge

- Sumiala, Johanna, Katja Valaskivi, Minttu Tikka ja Jukka Huhtamäki. 2018. *Hybrid media events. The Charlie Hebdo attacks and the global circulation of terrorist violence*. Bingley: Emerald.
- Toivanen, Pihla, Matti Nelimarkka ja Katja Valaskivi. 2021. "Remediation in the hybrid media environment: Understanding countermedia in context." *New Media & Society*, [14614444821992701]. <https://doi.org/10.1177/14614444821992701>
- Thompson, Stuart A. 2022. "The Leader of the QAnon Conspiracy Theory Returns." *The New York Times*, June 25, 2022. <https://www.nytimes.com/2022/06/25/technology/qanon-leader-returns.html>
- Uusitalo, Niina ja Katja Valaskivi. 2020. "The Attention Apparatus: Conditions and Affordances of News Reporting in Hybrid Media Events of Terrorist Violence." *Journalism Practice*. <https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1854052>
- Valaskivi, Katja. 1999. "Relations of Television. Genre and Gender in the Production, Reception and Text of Japanese Family Drama." *Acta Electronica Universitatis Tampereensis* 1. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/66421> Haettu 18.10.2021.
- Valaskivi, Katja. 2002. "Leipää ja rinkeliä. Johdatus asian ja viihteen suhteeseen suomalaisessa televisiossa." *Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja* B43.
- Valaskivi, Katja. 2012. "Dimensions of Innovationism." Teoksessa Peter Nynäs, Mika Lassander ja Terhi Utriainen (toim.) *Post-Secular Society*. Bingley: Emerald.
- Valaskivi, Katja. 2017. "Valheita, sopimuksia ja sisältösekaannusta." *Aikalainen*. <http://aikalainen.uta.fi/2017/12/01/valheita-sopimuksia-ja-salalittosekaannusta/>
- Valaskivi, Katja. 2020. *The Contemporary Faith of Innovationism*. Teoksessa Emma Bell, Sorin Gog, Anca Simionca ja Scott Taylor (toim.) *Spirituality, Organization and Neoliberalism. Understanding Lived*.
- Valaskivi, Katja, Anna Rantasila, Mikihito Tanaka ja Risto Kunelius (2019) *Traces of Fukushima. Global Events, Networked Media and Circulating Emotion*. Palgrave Pivot. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-6864-6>
- Valaskivi, Katja ja Johanna Sumiala. 2013. "Yhteisöt liikkeessä – innovaatiokon kiertoa jäljittämässä." Teoksessa Lehtonen, Mikko (toim.) *Liikkuva maailma*. Vastapaino.
- Valaskivi, Katja. 2023. Circulation of Conspiracy Theories in the Attention Factory. *Popular communication : the international journal of media and culture*, 20(3), 153–161. <https://doi.org/10.1080/15405702.2022.2045996>
- Valaskivi, Katja, Petri Jääskeläinen, Jukka Huhtamäki ja Johanna Sumiala. 2023. "Holy shit!!! Jos tuo ei herätä ihmisiä niin sitten ei mikään!" Salalittoteoreettinen populistinen kuvittelu ja tunnestruktuurit sosiaalisessa mediassa. *Media & viestintä: kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen lehti* 46(1): 67–91.
- Wahl-Jorgensen, K. 2019. *Emotions, media and politics*. Cambridge: Polity.
- The Wall Street Journal. 2021. *The Facebook files*. 1.10.2021. <https://www.wsj.com/articles/the-facebook-files-11631713039?page=3>
- Wilska, Katariina. 1997. *Ilta lypsy – faktan ja fiktion kaksihintajärjestelmä*. *Journalistinen pro gradu -tutkielma*. Tiedotusopin laitos, Tampereen yliopisto.
- Wolfsfeld, Gadi, Elad Segev ja Tamir Sheafer. 2013. "Social Media and the Arab Spring: Politics Comes First." *The International Journal of Press/Politics* 18 (2), 115–37. <https://doi.org/10.1177/1940161212471716>
- Wu, Tim. 2016. *The Attention Merchants: The Epic Scramble to Get Inside Our Heads*. New York: Knopf.
- Zuboff, S. 2019. *The age of surveillance capitalism*. New York: Public Affairs.

7. DIGITAALISET SOTILAAT – QANON JA KAMPPAILU HYBRIDIN MEDIAYMPÄRISTÖN HALLINNASTA

Petri Jääskeläinen

Kun turhautunut ihmisjoukko marssi Yhdysvaltain kongressirakennukseen 6. tammikuuta vuonna 2021, kyseessä oli pitkän kehityksen päätepiste. Realistisena vallankaappausryityksenä tilannetta saattoi tuskin pitää, mutta sen symbolinen arvo oli vahva. Verkko yhteisöissä levinneet salaliittoteoriat, erityisesti QAnon, jotka olivat herättäneet huolta jopa turvallisuusviranomaisten tasolla (Winter 2019), muuttuivat lopulta lihaksi.

Salaliittoteoriat voivat toimia radikalisoitumisprosessissa ekstremistien ”retorisena välineenä, jolla he edistävät ideologiaansa, tunnistavat syntipukkeja, oikeuttavat (harkitsemattoman) väkivallan käyttöä” sekä pitävät ekstremistisiä ryhmiä yhdessä työntäen niitä äärimmäisempiin ja jopa väkivaltaisempiin suuntiin (Basit 2021). Yhdysvalloissa levisi varoituksia salaliittoteorioiden muuttumisesta maan sisäisen terrorismin uhaksi jo ennen kongressirakennuksen valtausta. Tuolloin todettiin, että organisaatiokykyiset järjestäjät voisivat tehdä QAnonista tai muista tulevista salaliittoteorioista radikalisaation välineen (Amarasingam ja Argentino 2020).

Valtausyritys ei ollut ensimmäinen väkivallanteko, johon osallistui suuri joukko monenkirjavista taustoista saapuneita QAnon-salaliittoteoriaan uskovia (Beckett 2020), mutta tapaus oli tähänastisista kaikkein laajin ja vaikuttavin myös kansainvälisesti. Tuolloin sen laajuus yllätti, vaikka on esitetty, että jopa 15 % ame-

rikkalaisista saattaa uskoa salaliittoteorian lapsia hyväksikäyttävää satanistista eliittiä käsittelevään osaan (PRRI 2021). Varsinaisen uskomisen sijaan kyseessä voi tosin olla myös keino epäinhimillistä vastustajana pidettyjä tahoja. Väitteeseen tästä ”pedosatanistisesta” eliitistä ei siis välttämättä uskota kirjaimellisesti, vaan sitä käytetään politikoinnin keinona (ks. tämän kirjan luvut 2 ja 3).

Kehitys, joka purkautui Yhdysvaltain kongressirakennuksen valtauksena, oli osoitus salaliittoteorioiden nykyisestä poliittisesta voimasta. Internet ei ole poistanut salaliittoteorioiden stigmaa ja tehnyt niistä yleisesti hyväksytyä tietoa, mutta se teki niistä vaikutusvaltaisempia ja suositumpia kuin aikoihin. Vaikka kyse ei vielä ole samanlaisesta salaliittoteorioiden valtavirtaistumisesta politiikan ytimessä kuin 1600-luvulta 1950-luvulle, itsensä valtavirrasta ulossulkeneet – ja myös valtavirran ulossulkemat – salaliittoteoreetikot ovat Internetin myötä saaneet vapaamman alustan näkemystensä levittämiseen (Butter 2020, 656).

Tämä luku perehtyy QAnon-liikehdinnän kykyyn toimia poikkeuksellisen tehokkaasti niin sanotussa hybridissä mediaympäristössä ja siihen, millaisia poliittisia vaikutuksia toiminnalla oli. Salaliittoteoriat toimivat keinona ilmaista epäilyksiä valtaapitäviä ja jopa yhteiskuntaa kohtaan erityisesti henkilöillä, jotka eivät luota politiikkaan, mutta ovat poliittisesti erittäin tietoisia. Salaliittoteorioiden levittäminen myös kutsuu samanmielisiä ”poliittisia ulkopuolisia” toimimaan yhdessä (Thorisdottir, Mari ja Krouvel 2020, 313). Samaan aikaan kun QAnon pyrki saamaan poliitikkojen avulla huomiota omille intresseilleen, poliitikot käyttivät QAnonia äänten kalasteluun antamalla liikehdinnälle pieniä täkyjä, joihin tarttua. Salaliittoteoriat ovat osa myös populistista politiikkaa: ne tarjoavat tarkan selityksen sille, miksi eliitti toimii kansan intressejä vastaan. Salaliittoteoriat eivät ole välttämättömyys populistisille liikkeille, eivätkä kaikki liikkeiden sisällä usko niihin, mutta poliittiset liikkeet houkuttelevat sisäänsä salaliittoteorioihin uskovia (Bergman ja Butter 2020, 334).

Ennen fyysisen maailman väkivallaksi purkautumista QAnon oli väljä Internet-pohjainen salaliittoteoriayhteisö, joka onnistui kasvamaan erityisesti nykyisen mediaympäristön lainalaisuuksien vuoksi. Väkivalta oli vuosien ajan jatkuneen aktivismin, liikkeen omien termien mukaisesti digitaalisen sodankäynnin, purkautuma. Sosiaalisen median on todettu olevan keskeinen paikka mahdolliselle radikalisaatiolle, sillä siellä voi rekrytoida aktivisteja ja organisoida tapahtumia (Thompson 2012, 178–180). Siksi QAnonin toiminnan ymmärtäminen hybridissä mediaympäristössä on tärkeää.

Hybridin mediaympäristön toimijoihin kuuluvat esimerkiksi pikaviestimet, sosiaalinen media sekä valtavirta- ja vastamedia. Toimijoiden lisäksi tämän ympäristön ulottuvuuksiin kuuluvat käyttömahdollisuudet, huomio, affekti ja kiihtyvyys. Sosiaalisen median alustojen rooli muuttuu käyttäjien toimintamahdollisuuksien mukaan, ja niissä julkaistava sisältö kerää huomiota käyttäjien valtasuhteiden mukaisesti ja erityisesti vetoamalla tunteisiin (Sumiala, Valaskivi, Tikka ja Huhtamäki 2018, 17–21).

Sosiaalinen media toimii virheellisen tiedon, kuten salaliittoteorioiden leviämisen keskeisenä edistäjänä. Sosiaalista mediaa erityisen aktiivisesti tietolähteenään käyttävät uskoivat esimerkiksi todennäköisemmin salaliittoteorioihin koskien vuonna 2020 levinnyttä Covid-19-koronavirusta (Allington, Duffy, Wesley, Dhavan ja Rubin 2020, 6). Valtavirtamedia taas voi levittää salaliittoteorioita kertoessaan niistä ja niiden lieveilmiöistä huolimatta siitä, onko uutisten sävy kriittinen vai ei. Erityinen rooli on konservatiivisella, poliittisesti oikealle nojautuvalla medialla, joka esimerkiksi koronaviruspandemian levitti Yhdysvalloissa disinformaatiota pandemiasta ja sai tällaisen sisällön kuluttajat uskomaan väärään tietoon (Motta, Stecula ja Farhart 2021, 340–341).

Hybridin mediaympäristön ulottuvuuksien vuoksi salaliittoteorioiden levittäjien ja kuluttajien ei tarvitse olla enää riippuvai-

sia ainoastaan valtavirtamediasta. Salaliittoteorioiden kierto kiihtyy mediatapahtumien yhteydessä, ja ne keräävät huomiota kohauttavien väitteidensä avulla. Erilaiset toimijat voivat hyödyntää salaliittoteorioita saadakseen huomiota omalle aatteelleen. Tämä hybridi tila, varsinkin sen oikeistolainen laita, ei synny vain spontaanin verkostoitumisen avulla, vaan nojaa etenkin Yhdysvalloissa merkittäviin rahallisiin panostuksiin (McLean 2020, 138–139). Toivottu sanoma voi saavuttaa sosiaalisessa mediassa laajan yleisön ilman portinvartijana toimivaa valtavirtamediaa. Siihen tarvitaan riittävä joukko tuottajien ja kuluttajien rooleja yhdistäviä käyttäjiä, jotka kehittävät sisältöä yhdessä (Bruns ja Schmidt 2011, 4–5). Salaliittoteoriat ja niihin uskovat verkkoaktivistit ovat kuitenkin ”intohimon asymmetrian” vuoksi yliedustettuina sosiaalisessa mediassa (Konda 2019, 236), jolloin suhteellisen pienikin joukko aktiivisia levittäjiä saa ilmiön vaikuttamaan laajemmalta kuin se on.

Median portinvartijoiden rooli on monin paikoin siirtynyt sosiaalisen median yhtiöille ja niiden luomille algoritmeille. Yhtiöillä on merkittävä vastuu siitä, kenen luoma sisältö saa näkyvyyttä, eikä valtavirtamedia voi enää yksinomaan hallita, millainen tieto leviää julkisuudessa. Aktiivisesti alustoille sitoutuva salaliittoteoriayleisö synnyttää sosiaalisen median yrityksille arvokkaita reaktioita ja sisältöä.

Esimerkiksi vuonna 2020 Avaaz-järjestö selvitti YouTuben algoritmin levittävän aktiivisesti ilmastonmuutoksen kieltäviä tai sitä vähätteleviä salaliittoteorioita sisältäviä videoita ja myyvän niihin mainoksia (Avaaz 2020). Tilanne ei kuitenkaan ole yksioikoinen. YouTuben tekemien algoritmin muutosten on todettu vähentäneen salaliittoteoriavideoiden leviämistä, etenkin suurten maailmankielten kohdalla, mutta palvelun on osoitettu suosittävän lisää vastaavaa sisältöä niitä aikaisemmin kuluttaneille (Faddoul, Chaslot & Farid 2020).

Toimijat osallistuvat salaliittoteorioiden levittämiseen hyvinkin erilaisista lähtökohdista. Salaliittoteorioita voidaan varioida

eri maantieteellisten alueiden mukaan ja hyödyntää esimerkiksi poliittisessa vaikuttamisessa (Sederholm, Jääskeläinen ja Huhtinen 2020). Varsinkin autoritääriset valtiot käyttävät salaliittoteorioita vaikuttamisen välineenä. Tuolloin hallinto tai siihen liittyvät toimijat voivat käyttää salaliittoteorioiden retoriikkaa yllyttääkseen väkijoukkoja liikkeelle, vahvistaakseen valta-asemaansa ja varmistaakseen kansan uskollisuuden (Giry ja Gürpınar 2020, 318). Tällaisessa yhteydessä esimerkiksi QAnonin sisällä leviävät käsitykset todellisuudesta voivat mukautua hyvin erilaisiksi, vaikka kyseisen salaliittoteorian juuret ovat syvällä yhdysvaltalaisessa politiikassa. Kiinan ja Venäjän on myös todettu hyödyntäneen QAnonia oman disinformaationsa levittämässä (Soufan Center 2021; Callagher, Davey ja Hart 2020, 12). Tunnettuutensa ja muuntautumiskykynsä vuoksi QAnon tarjosi mahdollisuuden ohjailla suurta joukkoa vaikuttamaan halutulla tavalla.

QAnonin väljä rakenne ja mukautuminen nykyisen hybridin mediaympäristön lainalaisuuksiin ovat tehneet siitä erityisen tehokkaan leviäjän ja levitettävän. Tämän takia suomalainen QAnon-yhteisö voi olla retoriikaltaan ja temaattisilta painotuksiltaan osittain hyvin erilainen kuin turkkilainen, yhdysvaltalainen tai japanilainen yhteisö, ja kuulua silti osaksi samaa liikehdintää, jonka pääelementit kopioidaan Yhdysvalloista. Monet tämän väljän yhteisön jäsenet puhuvat itsestään digitaalisina sotilaina ja he kamppailevat maantieteelliset ja kulttuuriset rajat ylittävän hybridin mediaympäristön hallinnasta.

SALALIITTO ILMAN TEORIAA

QAnon toimii salaliittoteorioiden sateenvarjona, jonka alla monenlaiset uskomukset aina vanhoista juutalaisten maailmanvaltaa kuvaavista väitteistä terrorismi-iskuihin liitettyihin vaihtoehtoisiin selitysmalleihin ja koronaviruspandemiaa käsitteleviin selityksiin mahtuvat kokoontumaan. Se on esimerkki kulttisesta miljööstä (Campbell 2002 [1972]), jossa salaliittoteoriat ja muut moni-

muotoiset vastakulttuurin muodot toimivat samassa tilassa mahdollisista ristiriitaisuuksistaan huolimatta. Yhdysvaltain vuoden 2020 presidentinvaalien alla puolen miljoonan twiitin aineistosta tehdyt löydökset osoittavat liikkeen ympärillä käytävän keskustelun monimuotoisuutta: liikkeen iskulauseiden lisäksi viesteissä toistuvat poliittiset, koronavirusliitännäiset, uskonnolliset ja äärioikeistolaiset salaliittoteoriat (de Smedt, Rugar, Jaki, Caubergs, Cappon, Voué ja Caballero 2020).

Liikkeen sisällä toisiinsa sulautetut salaliittoteoriat muodostavat maailmankuvan, jonka ytimessä on taistelu hyvän ja pahan välillä. Presidentti Donald Trumpin lähipiiriin kuuluva henkilö tai ryhmä nimeltään Q julkaisee verkkoon vihjeitä siitä, miten Trump taistelee kansainvälistä eliitin muodostamaa pedofiliverkostoa vastaan. Niitä seuraavat nimettömät käyttäjät, anonit, joiden työ on ”leipoa Q:n heittelemistä leivänmuruista kokonainen leipä”. Muruset voivat olla likimain millaisia väitteitä tahansa, ja ne liitetään toisiinsa hyvinkin väljillä perusteluilla.

QAnon on tyyppiesimerkki tämän kirjan luvuissa kaksi ja kolme kuvatusta *uudesta salaliittoajattelusta* (Rosenblum ja Muirhead 2019). Sen kohteena on demokraattisen poliittisen järjestelmän ydin, (emt., 4) ja se edustaa salaliittoa ilman teoriaa, mikä tarkoittaa ettei poliittista maailmaa yritetä ymmärtää samalla tavalla kuin ”klassisessa salaliittoajattelussa” (emt. 2019, 19–20). Uuden salaliittoajattelun ytimessä on väite, ei väitteeseen johtavat syyt, ja väitteitä voidaan kasata toisensa päälle, mistä QAnon on esimerkki: se epäonnistuu sekä selittämään kaiken että unohtaa koherenssin ja maalaisjärjen (emt., 25–27). Samaan aikaan se matkii klassista salaliittoajattelua tunnistamalla yhteen kuuluvia asioita ja yhdistämällä niitä toisiinsa.

Väitteiden lisäksi uuden salaliittoajattelun ytimessä ovat kysymykset ja vihjailut, jolloin ajattelumallin edustaja ei joudu tekemään syytöksiä tai tuomaan esiin vääräksi todistettavissa olevia väitteitä (Rosenblum ja Muirhead 2019, 27–28). Vihjaus

siitä, että väitteiden taustalla voi olla jotain totuudenmukaista, tekee QAnonista voimakkaan. Liikkeen sisällä ei tarvitse todentaa väitteitä, vaan niiden esiin tuominen riittää seuraajille. Uusi salaliittoajattelu ei myöskään tavoittele selkeää poliittista muutosta tai hallinnon vaihtamista, vaan se on tuhoavaa ja poliittisesti steriiliä (emt. 2019, 30–31). Vaikka QAnon-liike tukee Donald Trumpin kuviteltua kamppailua pahaa vastaan, se ei silti keskity hallinnon muuttamiseen vaan Trumpin joukkojen voimaan. QAnonin tärkeänä kohokohtana pidetty hetki on tulevaisuudessa odottava päivä, jolloin salaliitto paljastetaan, sen osapuolet otetaan kiinni joukkopidätyksissä ja lopulta heidät teloitetaan julkisesti. Salaliiton tuhoamisen jälkeistä aikaa ei juuri kuvata. Terveydenhuoltojärjestelmän uudistuksia tai kaavoitusasioita kiinnostavampaa on nähdä salaliiton kaatuvan ja vihollisten menettävän henkensä.

Vaikka uuden salaliittoajattelun mukaisesti QAnon-liikkeellä ei ole selvää poliittisen järjestelmän uudistamiseen nivoutuvaa tavoitetta tai keinoja niiden toteuttamiseksi, keskeinen poliittinen motivaatio sen synnyttämälle reinformaatiolle eli ”proaktiiviselle, poliittisesti inspiroituneelle ja ideologiselle verkkoyhteisöjen eteenpäin kuljettamalle tuotannolle” (Pyrhönen ja Bauvois, 2020, 708) oli Donald Trumpin säilyttäminen Yhdysvaltain presidenttinä. Trumpiin suhtaudutaan tahona, joka vallassa pysyessään voi korjata vääryydet. Koska tämä poliittinen ulottuvuus oli mieluisa myös hallinnolle itselleen, sekä presidentti itse että hänen lähipiirinsä flirttailivat liikkeen kannattajien kanssa toistuvasti esimerkiksi jakamalla liikkeen meemejä valtaville seuraajajoukoilleen (Brewster 2021). Koko QAnon käynnistyi Trumpin lokakuun alussa vuonna 2017 lausuman ”calm before the storm”-kommentin jälkeen. Lausunto oli kryptinen, ja se sai internet-salapoliiisit spekuloidaan sen merkitystä. Muutamassa viikossa tuon pohdinnan ansiosta lausunnon ympärille kehittyi tuolloin The Stormiksi kutsuttu salaliittoteoria (Martineau 2017). Hiljal-

leen poliitikot kietoutuivat vahvemmin QAnonin tarinaan kerätäkseen itselleen tukijoita yhteisön parista. Esimerkiksi Trumpin lähipiiriin kuulunut ja yhdeksi Q:n operaation taustavoimistakin epäilty Michael Flynn on viljellyt viesteissään liikkeen iskulauseita (esim. Cohen 8.7.2020). Myöhemmin jotkut poliitikot taas keräsivät liikkeeltä ääniä itselleen päästäkseen kongressiin (Tully-McManus 2020). Samalla tällaiset poliitikot vahvistivat QAnonin seuraajien uskoa siihen, että he ovat oikealla asialla.

QAnonille keskeistä on sen ”tulevaisuus todistaa menneen”-narratiivi, jossa nykyhetken tapahtumia luetaan takaperoisesti Q:n julkaisemien vihjeiden avulla (Hannah 2020). Poliitikkojen lausunnoista ja valtavirtamedian julkaisemista uutisista haetaan merkkejä, jotka todentavat Q:n ennustusten olleen oikeassa. Esimerkiksi onnettomuuksia ja terrori-iskuja peilataan menneisiin ennustuksiin, jolloin tulevaisuus eli nykyhetken tapahtumat todistavat Q:n menneisyydessä sanomien ennustusten olevan oikeassa. Ennustukset ovat yleensä niin ympäripyöreitä, että tulkinnoille jää melko paljon vapautta. Tästä seuraa Q:n ennustaja-aseman legitimointi yhteisön sisällä. Q itse taas hyödynsi näitä tulkintoja seuraavissa ennustuksissaan, ja palkitsi ”oikein” tulkinneita seuraajiaan antamalla huomiota tietyille, riittävän hyvälle tarinalinjoille.

Q:n ennustukset ovat riittävän väljiä, jotta kukin voi tarkastella niitä omasta maailmankuvastaan käsin ja levittää omaa tulkintaansa hybridissä mediaympäristössä. Tulkinnat synnyttävät kysymyksiä ja lopulta väitteitä, joissa niihin uskovien mukaan ”voi olla jotain totta” – kuten uuteen salaliittoajatteluun kuuluu. Kysymys (”Voisiko olla, että johtavat demokraattipoliitikot kuuluvat maailmanlaajuiseen lapsia hyväksikäyttävään yhteisöön?”) muuttuu todeksi. Q poimi eniten huomiota keräävät väitteet tarinansa kaanoniin, vaikka seuraajat eivät olleetkaan aina samaa mieltä. Tämä vuoksi QAnon-yhteisön sisälle syntyivät esimerkiksi vastakkaiset leirit, joista toinen uskoi edesmenneen John

F. Kennedy Jr:n olevan elossa ja nousevan varapresidentiksi ja toinen ei.

OSALLISTAMISEN TAITO

Aluksi QAnon vaikutti harmittomalta verkossa tapahtuvalta roolipeliltä, jolla ei ollut juurikaan kytköksiä fyysiseen maailmaan. Salaliittoteoriaan liittyvä sisältö alkoi alun perin kiertää 4chan-kuvalaudalla jo vuonna 2017, ja se on osa ajankuvaa, jota leimaa valtaapitävien vastustaminen (Hannah 2020). Kuvalaudalla Trumpia kannustettiin pahaa vastaan kamppailevana altavastajana.

QAnon olisi voinut jäädä pienen piirin ilmiöksi, eikä sen alkumuotoa voi parhaalla tahdollakaan kuvailla uniikiksi. Hyvin samankaltaisella idealla toimivia ”anonyymejä sisäpiiriläisiä” ilmestyi kuvalaudalle useita vuosien 2016–2017 välisenä aikana. Tiedustelupalveluiden ja viranomaisten työntekijöinä esiintyneet FBIAnon, HLIAnon ja CIAAnon (Zadrozny & Collins 14.8.2018) edustivat kaikki samaa genreä pienillä variaatioilla. Sisäpiiriläisyys, arvoitukset ja tulevaisuuden ennakoiminen toistuivat kaikkien viesteissä, ja kaikki näistä kytkeytyivät tiiviisti juuri Yhdysvaltojen politiikkaan.

Eräs keskeinen syy siihen, miksi juuri QAnon lähti leviämään erityisen tehokkaasti, liittyy käyttäjien osallistamiseen arvoitusten avulla. Kuten Kirn (2018) ilmiötä kuvaili, ”internet-narratiivien yleisö ei tahdo lukea, se tahtoo kirjoittaa. Se ei tahdo valmiita vastauksia, vaan etsiä niitä. Se ei halua istua ja huvittua, vaan lähteä toteuttamaan tehtävää. Se tahtoo tehdä.” Anonyymien seuraajien rooli oli seurata tätä lopun aikojen kamppailua kuin jännittävää elokuvaa. Samalla liike osallistui tarinan kuljetamiseen kuin monivalintoja sisältävässä videopelissä. Q seurasi käyttäjien pohdintoja ja reagoi niihin uusissa arvoituksissa.

Tavallisista internet-käyttäjistä koostuva yleisö sai osallistua väitetysti korkeinta turvaluokitusta kantavan toimijan suunnitel-

maan pelastaa Yhdysvallat uhalta. He tutkivat vihjeitä, toivat tietoa julki ja tavoittelivat suuremman yleisön puolelleen saamista. QAnon-liikkeen ytimessä onkin yhtäältä iskulause ”do your own research”, tutki itse, ja toisaalta ”enjoy the show”, jossa käyttäjien kehoitetaan istumaan ja katsomaan, miten operaatio etenee. Pohjimalla Q:n arvoitusten merkityksiä käyttäjät pääsisivät osaksi laajaa agenttiseikkailua poistumatta kotoaan. Trump ja hänen tiiminsä hoitavat kaiken, kunhan Q:n seuraajat työskentelevät informaatio sotilaina levittämässä sanaa yhä uusille seuraajille. ”Oman tutkimuksen tekeminen” käsittää uuden salaliittoajattelun mukaisten epäilysten toistuvan langettamisen ja kysymysten esittämisen. Tärkeintä on potentiaali: tämä voisi olla totta. Ja toisaalta: ”Mikään ei ole totta ja kaikki on mahdollista” (Pomerantsev 2015).

Eräs QAnon-liikkeen nimekkäimmistä edeltäjistä oli Pizzagate-salaliittoteoria, joka raivasi tietä seuraajalleen ja liitettiin osaksi QAnonin narratiivia. Sekin edustaa uutta salaliittoajattelua ja perustuu kuvalaudalla syntyneeseen joukkoistamiseen, jossa anonyymit käyttäjät yrittivät ratkaista Hillary Clintonin kampanjapäällikön John Podestan sähköpostiviesteissä näkemiään salaisia viestejä ja paljastaa kansainvälisestä eliitistä koostuvan pedofiiliringin toimintaa. Pizzagate sai alkunsa oikeasta tietovuodosta, jonka takana oli Venäjän sotilastiedustelu. Kuvalautojen ja muun sosiaalisen median internet-etsivien vinoutuneiden tulkintojen käsissä vuodettu materiaali yhdistyi ei-faktapohjaisiin uutisiin Yhdysvaltojen demokraattipuolueen sisäisestä pedofiiliringistä (Bleakley 2021, 8).

Pizzagaten synnylle olennaisia olivat 4chan-kuvalaudalle ominaiset käyttömahdollisuudet eli anonyymiyys ja hetkellisyys sekä aiemman sisällön kerääminen, arkistointi ja kokoaminen uusiksi yleiskeskustelulangoiksi (Tuters, Jokubauskaitė ja Bach 2018). Tällöin tietystä hetkestä tapahtuva tutkiminen nousi uudestaan ja uudestaan eri keskustelulankojen avulla pinnalle. Kam-

panjapäällikkö Podestan sähköposteista löydetty ”todisteet” salaliitosta olivat hyvin tulkinnanvaraisia, jopa naurettavia (emt. 2018). Pizzagaten ydinajatuksen mukaan Hillary Clinton ja hänen puolisonsa ja tukijansa olivat niin pahoja, että jopa lasten seksuaalinen hyväksikäyttö ja myyminen olisivat heille mahdollisia (Rosenblum ja Muirhead 2019, 53). Pizzagate synnytti vaihtoehdoisen todellisuuden, jossa Trump taisteli lasten seksikauppaa harjoittavia maailman johtajia vastaan, toisin kuin kukaan muu presidentti häntä ennen (emt., 133).

Juuri tämä Pizzagaten keskiössä oleva uskomus pedosatanistisesta eliitistä on keskeinen ulottuvuus QAnon-aktivismissa. Liike poimi itseensä esimerkiksi lapsia hyväksikäytöltä suojelevan ja nimensä kansainväliseltä järjestöltä lainaavan ”Pelastakaa lapset”-narratiivin, uskomuksen maan alla vankeina pidetyistä ”myyrälapsista” ja väitteen lasten salakuljettamisesta Wayfair-kauppakettijun huonekalujen sisällä. Samalla se tarjosi toivoa pelastajasta, Trumpista, joka auttaa hädässä olevia lapsia. Mielestään lasten puolesta kamppaileva liike pystyi internetin ja sosiaalisen median ansiosta mobilisoimaan aktivismiaan tehokkaasti (Campion-Vincent 2021, 4, 6–8).

Pizzagate loi pohjan QAnonin myöhemmin käyttöön ottamalle sisällöntuotantotavalle. Sen ytimessä olivat tutkiminen, tulkitseminen, tilaaminen, arkistointi ja julkaiseminen, joita käytettiin sähköposteista löydettyjen vihjeiden ja aikaisempien pedofilianarratiivien yhdistämiseen. Tämän toiminnan vuoksi 4chan on erityisen tehokas tuottamaan ”paskapuhetta”, eli objektiivisesta totuudesta piittaamatonta tietoa (Tuters, Jokubauskaitė ja Bach 2018; luvut 2 ja 3 tässä kirjassa).

Koska 4chanin rakenne mahdollisti objektiivisesta totuudesta piittaamattoman tiedon nopean kerryttämisen, väitteitä oli mahdollista nostaa kiihtyvällä tahdilla kuvalaudan etusivulle yhä suuremman yleisön saataville. Aktiivinen osallistujajoukko kykeni kerryttämään tietoa ja todisteita, jotka tukivat itse itseään

ja samalla jättivät huomiotta tai onnistuivat sulkemaan pois narratiiviin sopimattomia näkökulmia.

QAnonin taustalla oleva taho yhdisteli viesteihinsä myös keskenään ristiriitaisia väitteitä, joita anonyymit käyttäjät olivat tulkinneet viesteistä. Vaikka ennustaminen on keskeinen osa liikettä, ennustusten epäonnistuminen ei saanut seuraajia luovuttamaan. Hillary Clintonia ei pidätetty, kuollut John F. Kennedy Jr. ei palannut takaisin maan päälle Trumpin varapresidentiksi eikä pedosatanistisen eliitin joukkopidätyksiä tai suurta internetin pimennystä tullut koskaan.

Ei ole haitallista, vaikka ennustukset epäonnistuisivatkin, sillä seuraajat reagoivat niihin siirtämällä ennustusten toteutumisen ajankohtaa uudelleen, väittämällä liikkeen voittaneen osittain, vetoamalla hengellisiin käsitteisiin kuten Jumalan suunnitelmaan sekä kutsumalla sen toimintaan osallistuvia liittymään yhteen (McDonald 2021).

SUHDE MEDIAAN

QAnonin eetokseen kuuluu sen sanoman evankeliointi myös yhteisön ulkopuolella todellisessa maailmassa eli niin sanottu redpillaaminen eli punapilleröinti (Hannah 2020). Termi viittaa Matrix-elokuvaan, jossa päähenkilö Neo valitsee, ottaako hän punaisen vai sinisen pillerin eli hyväksyykö hän kauhean totuuden ja taistelee sitä vastaan vai valitsee ko hän jatkavansa elämäänsä nykyisenlaisena. Termi on levinnyt laajalti alt-rightin eli etenkin internetissä toimivan uuden oikeiston, salaliittoteorioihin uskovien, misogynistien, ja valkoisen ylivallan kannattajien käyttöön. Punaisen pillerin merkitys vaihtelee yhteisön mukaan, mutta kaikissa sen taustalla on tiedostaa maailman todellinen luonne (ks. Marwick ja Lewis 2017, 29). QAnonissa punapilleröitymisen merkitys on ymmärtää eliitin salaliitto, joka kattaa koko maailman.

Koska QAnon syntyi kuvalautakulttuurin parissa, sen ytimessä oli etenkin aluksi anonyymisyys. Salaperäisiä viestejä jättävä

Q, tämän julkaisemien arvoitusten ratkojat ja sisällön levittäjät olivat alustan muodon vuoksi suurimmaksi osaksi anonyymejä. Alussa Q:lla ei ollut kuvalaudalla edes omaa tunnuslukuaan, jonka avulla aidon Q:n erotti muista keskustelijoista. Anonyymiyys keskitti käyttäjien huomion sisältöön ja tämän anonyymin käyttäjän luoman todellisuuden yhteisölliseen rakentamiseen.

Sanoman levittäminen anonyyminä ei kuitenkaan olisi ollut riittävän tehokas tapa saada viesti leviämään kuvalautojen ulkopuolelle. Uudessa salaliittoajattelussa merkittävä osa liikkeiden leviämisestä käynnistyy ”salaliittoyrittäjien” voimalla. Näin tapahtui myös QAnonin kohdalla (Rosenblum, Muirhead 2019, 135). Salaliittoyrittäjillä tarkoitetaan Alex Jonesin ja David Icken kaltaisia julkisuuden henkilöitä ja mediapersoonia, jotka voivat poimia vanhoja salaliittoteorioita, yhdistää ne uusiin ja näin lopulta tuoda salaliittoteorioita uusille yleisöille. Nämä arvostetut ja seuratut henkilöt elättävät itseään salaliittoteorioilla ja niihin liittyvällä oheistuotteiden myynnillä sekä verkossa että fyysisessä maailmassa (Harambam 2020, 287–283). Jo ensimmäisen vuoden aikana osa salaliittoyrittäjistä koki Q:n viestit niin tärkeiksi, että ne olisi saatava leviämään kuvalaudalta laajemmalle yleisölle. Niinpä 4chanin moderaattorit ryhtyivät toimeen ja ottivat yhteyttä salaliittoteorioita käsitteleviin YouTube-aktiiveihin ja saivat nämä käsittelemään anonyymin Q:n viestejä videoillaan (Zadrozny ja Collins 2018).

Salaliittoteoriayrittäjien hallussa oleva vastamedia on keskeinen kanava niin QAnonin kuin muidenkin salaliittoteorioiden levittämiseen. Sen tarkoituksena on nimenomaisesti vastustaa valtavirtamediaa ja auktoriteetteja (Ylä-Anttila, Bauvois ja Pyrhönen 2019, 1). Vastamediaksi voi laskea monet uutismaiset sivustot, mutta myös yksittäisten henkilöiden uutissivujen kaltaiset blogit tai tv-lähetyksiä muistuttavat kanavat eri videopalveluissa. Ilmiöön kuuluvat ”uudet mediakokonaisuudet Twitter-tileistä omituisiin blogeihin ja edelleen verkkomainosten täyttämiin ku-

valehtisivuihin” (Starbird 2017, 231). Vastamedia rakentuu valtavirtamedian päälle ja uudelleenkehystää sen julkaisemia uutisia omille yleisölleen sopiviksi (Toivanen, Nelimarkka ja Valaskivi 2021, 4–5). QAnoniin vastamedia tarttui kerätäkseen liikennettä sivuilleen ja voidakseen vastustaa QAnonin avausten saaman nosteen avulla eliittiä omista lähtökohdistaan käsin.

Valtavirtamediassa julkaistut uutiset rajataan vastamediassa tukemaan QAnonin seuraajien rakentamaa sosiaalista todellisuutta. Sopivan luentatavan avulla uutiset Trumpin ja hänen lähipiirinsä teoista, rokotteiden haitoista tai terrori-iskuista ympäri maailmaa voidaan kaikki liittää osaksi QAnon-liikkeen sisäistä todellisuutta. Valtavirtamedia on salaliittoteorioille tarpeellinen, sillä “[...] salaliittoteoriat perustuvat joukkoviestimien tekstien opponoivaan lukemiseen” (Aupers 2020, 471). Uuden salaliittotajattelun edustajat uskovat, että joku vääristelee valtavirtamediassa julkaistavaa tietoa – mutta he eivät korjaa tilannetta osoittamalla, miksi väitteet olisivat valhetta (Rosenlum ja Muirhead 2019, 26). Valtavirtamedia yhtä aikaa valehtelee ja osoittaa liikkeen olevan oikeassa. Näiden luentatapojen ansiosta Q:n taustalla oleva taho sai valtavirtamediasta lisää rakennusaineita salaliittoteorialle ja kykeni yhdistämään siihen monenlaisia väitteitä sekä aikaisemmista salaliittoteorioista että todella tapahtuneista asioista.

Sopivan tapauksen ilmaantuessa QAnonin kannattajat nivoivat sen osaksi laajaa narratiiviaan. Miljardööri Jeffrey Epsteinin hyväksikäytöistä johtunut pidätys ja hänen myöhempi itsemurhansa muuttuivat liikkeen mielestä todisteeksi sen oikeassa olostsa, sillä nämä olisivat QAnonin mukaan voineet myös johtua hänen tahallisesta hiljentämisestään salaliiton piilottamiseksi. Salaliittoteoriaan nivotut, voimakkaita tunteita herättävät uutiset muuttuivat affektiivisiksi faktoiksi. Tällöin tietynlaiseen maailmankuvaan vahvasti sitoutuneille ihmisille todelta tuntuva asia myös on totta (Abdel-Fadil 2019, 26; luku 3 tässä teoksessa).

QAnon-liikkeen kannattajille hybridi mediaympäristö on taistelutanner, ja he ovat digitaalisia informaatio sotilaita, jotka paljastavat totuuden maailmasta. He eivät, Kirniä (2018) mukailleen, halunneet ainoastaan seurata historiaa vaan luoda sitä. Tämä näkyy myös yhdessä liikkeen keskeisistä iskulauseista: ”We are the news now” eli ”me olemme uutiset nykyään.” Kun QAnonin seuraajat poimivat vihjeistä uusia paljastuksia ja tuovat ne esiin vastamediassa, tämä korvaa valtavirtamedian valheina pidetyn viestin. Tämä onnistuu sosiaalisessa mediassa portinvartijoiden puutteen vuoksi. Kun viestin leviämistä eivät valvo faktantarkastajat tai eettisiin ohjeisiin sitoutuneet toimijat, myös virheellinen sisältö voi levitä vapaammin.

Uusi salaliittoajattelu on tehokas keino saada reagointiin yllyttävä viesti keräämään huomiota sosiaalisessa mediassa. Kysymysten esittäminen sisällön levittämiseksi, vihjailu ja polarisaation lisääminen varsinaisten todisteiden osoittamisen sijaan ovat kaikki algoritmien kannalta tehokkaita keinoja levittää haluttua sisältöä. Tällaiset päivitykset houkuttelevat sosiaalisen median toimijoita reagoimaan julkaisuihin niitä jakaen tai niistä tykäten. Esimerkiksi valta-asemassa korkeammalla olevien salaliittoryttäjien sisältö kerää enemmän huomiota kuin tavallisten käyttäjien, jolloin sisältö leviää laajemmalle.

Salaliittoryttäjien reaktioita keräävissä päivityksissä voidaan jakaa linkkejä toisiin keskusteluyhteisöihin ja reinformaatiota eli poliittisesti ja ideologisesti motivoitunutta, yhteisön itsensä tuottamaa viestintää levittävään vastamediaan. Tällöin sisältö liikkuu alustalta ja käyttäjältä toiselle. Salaliittoteorioita levittävät muodostavat sosiaalisen median toiminnallisuuksien vuoksi filterikuplia, sillä sosiaalisen median palvelut suosittelevat käyttäjille lisää samanlaista sisältöä kuin mihin he ovat reagoineet (Konda 2019, 326). Filterikuplilla tarkoitetaan käyttäjien välistä, ulkopuoliset ulossulkevaa keskustelua (Bruns 2019, 4). QAnonin tapauksessa salaliittoteorian muoto, joka kannustaa

käyttäjiä osallistumaan sosiaalisesti Q:n arvoitusten ratkaisemiseen, saattoi toimia keskeisenä filterikuplien synnyttäjänä. Kuvalaudoilla toiminut formaatti liikkui hybridissä mediaympäristössä alustalta toiselle, ja anonyymiin osallistumiseen keskittynyt muoto keräsi sosiaalisen median palveluissa huomiota, kun lukemattomat tilit osallistuivat aihetta käsittelevään keskusteluun.

KAMPPAILU SOSIAALISEN MEDIAN HERRUUDESTA

Sosiaalisen median valtavirtaa edustavat palvelut olivat QAnonin leviämisen kannalta keskeisin paikka. Pelkkänä kuvalautojen keskusteluaiheena se ei olisi kasvanut suurimpaan muotoonsa, vaan teknologiajättien hallinnoima sosiaalinen media ominaisuuksiensa kasvatti liikkeen kokoa huomattavasti. QAnonin ytimessä ovat uusi salaliittoajattelu väitteinen ja kysymysten esittämiseksi, käyttäjien osallistaminen sisällöntuotantoon, huomion kerääminen salaliittoyrittäjien toiminnan ja kohauttavien väitteiden avulla sekä perinteisen valtavirtamedian vastustaminen. Sosiaalisessa mediassa nämä ulottuvuudet voidaan tuoda suuremman yleisön saataville kuin pelkillä kuvalaudoilla, ja siten liikkeeseen voidaan värvätä mukaan lisää yhteistä vihollista vastustavia toimijoita.

Kuvalaudoilta ponnistaneen QAnonin leviämiseksi keskeisiä välityskanavia olivat alkuvaiheessa keskustelupalvelu Reddit ja videopalvelu YouTube. Niiden välityksellä salaliittoteoria levisi laajemmille yleisöille kuin pelkillä kuvalaudoilla tai vastaammediassa. Prosessia voi kutsua normifioitumiseksi, jossa digitaaliset kulttuuriset artefaktit – kuvat, videot ja kertomukset – leviävät valtavirtaisemmalle yleisölle. Leviäminen tapahtui valtavirtamediasta riippumatta erilaisten ruohonjuuritason yhteisöiden ja toimijoiden ansiosta. Valtavirtamedian antama huomio toimi kuitenkin vain lyhytkestoisena piikkinä, jonka jälkeen leviäminen jatkui tasaisena (de Zeeuw, Hagen, Peeters ja Jokubauskaitė 2020).

Sosiaalisen median palveluiden tekemillä estoilla on merkitystä salaliittoteorioiden leviämisenle. Esimerkiksi Reddit toimi aikaisemmin keskeisenä kotina merkittävälle salaliittoteorioille, kuten Pizzagatele. Palvelu esti Pizzagate-yhteisön sen jälkeen, kun salaliittoteorian motivoimat käyttäjät alkoivat häiriköidä ihmisiä (Ohlheiser 2016). Pizzagaten luoma pohja on kulkenut QAnon-liikkeen mukana näihin päiviin asti. Kumpaankin salaliittoteoriaan liittyvien aiheutunnisteiden käyttäjät muodostivat sosiaalisessa mediassa hyvin yhtenäisen kaikkukammion, jossa vastakkaisia mielipiteitä ei juuri esitetty, vaan käyttäjät tukivat hyväksi toteamaansa Donald Trumpia (Bleakley 2021, 13–14). Pizzagatesta oppineena Reddit esti keskeisiä QAnon-yhteisöjä palvelustaan jo vuonna 2018, minkä jälkeen salaliittoteorian leviäminen alustalla hiipui (Tiffany 2020).

Toisin kuin Reddit, muut sosiaalisen median jätit kuten YouTube, Facebook ja Twitter eivät alkuvaiheessa ryhtyneet vastaaviin toimiin liikkeen hidastamiseksi. Kaikki nämä alustat olivat keskeisiä QAnon-sisällön leviämiskanavia. YouTubessa salaliittotoyrittäjät ja keskeiset vaikuttajat julkaisivat videoblogejaan ja analysejaan, Twitterin lyhyet viestit antoivat mahdollisuuden vaikuttaa ja levittää sisältöä nopeasti ja Facebookin ryhmät kokosivat laajoja joukkoja yhteen keskustelemaan ja muodostamaan kaikkukammioiden kaltaisia tiloja.

QAnonin leviämistä Twitterissä kuvaa tilanne, jossa vuonna 2019 siihen liittyviä aiheutunnisteita käytettiin 22 232 285 twiitissä, kun taas samana vuonna nousutta #MeToo-kampanjan tunnustetta 5 231 928 twiitissä (Haimowitz 2020). Eräs keskeinen syy Twitterin roolin suuruudelle QAnon-liikkeessä on Donald Trump itse, jonka uudelleenalinta oli keskeistä liikkeen tavoitteiden kanssa. Trump antoi alustalla epäsuoraa tukea liikkeelle levittämällä sen sisältöä jopa satoja kertoja (Palmer 2020). Lisäksi hän levitti esimerkiksi väitteitä vaalivilpistä siten, että sekä salaliittoteorioihin uskovat että valtavirtamedia saattoivat tarttua

niihin (Tollefson 2021). Twitter esti lopulta Trumpin alustaltaan hänen synnyttämänsä väkivallan riskin vuoksi (Twitter 2021). Ei ole selvää, miksi Twitter toimi kuten se toimi. Voi olla, että Trumpin esto vaalien jälkeen johtui siitä, etteivät yhtiöt halunneet tulla syytetyiksi vaalivaikuttamisesta. Aluksi yhtiöt eivät kuitenkaan reagoineet, luultavasti siksi, että salaliittoteoriat toivat niille enemmän taloudellista hyötyä kuin mainehaittaa.

Kun Covid-19-pandemia käynnistyi vuoden 2020 loppupuolella, se lukitsi ihmiset koteihinsa näyttöjensä ja puhelintensa ääreen. Erään selvityksen mukaan vuoden 2017 lokakuun ja vuoden 2020 heinäkuun välisenä aikana QAnoniin liittyvillä aihetunnisteilla oli tehty 69 475 451 twiittiä, 483 310 Facebook-päivitystä ja 281 554 Instagram-päivitystä. Samassa selvityksessä todetaan, että esimerkiksi Facebookin ryhmien jäsenten määrä kasvoi 120 prosenttia ja sitouttavuus 91 prosenttia maaliskuussa 2020, jolloin pandemia oli levinnyt ympäri maailmaa. QAnon-liikehdintä kasvoi sosiaalisessa mediassa tiettyjen tapahtumien yhteydessä. Niistä suurin oli Twitterissä #ReleaseTheMemo-aihetunnisteen ympärillä jo vuonna 2018 käyty keskustelu. Myös Q:n kannattajien ilmaantuminen Trumpin kampanjatapahtumiin ja Jeffrey Epsteinin kuolema aiheuttivat suuria piikkejä aineistossa. Erilaiset julkisuuden henkilöiden liikkeelle antamat tuenosoitukset, jotka päättyivät myös valtavirtamediaan, aiheuttivat pieniä piikkejä (Davey, Callagher ja Hart 2020).

Vaikka sosiaalinen media elää huomiosta, vaaralliseksi todetun salaliittoteorian leviäminen sai yhtiöt lopulta reagoimaan tilanteeseen. Aluksi Facebook rajoitti QAnonin leviämistä poistamalla muutamia satoja ryhmiä. Lopulta se pyrki kieltämään koko liikkeen alustaltaan (Frenkel 2020). Tätä ennen Twitter oli reagoinut liikkeeseen poistamalla tuhansia siihen liittyviä tilejä, piilottamalla useita muita sekä estämällä siihen liittyviä aihetunnisteita (Conger 2020). Myös Snapchat, Facebookin omistama Instagram ja TikTok ryhtyivät vastaaviin toimiin.

Sosiaalisen median alustat tarttuivat toteuttamissaan poistoissa erityisesti kielellisiin seikkoihin, jolloin nimi QAnon ja siihen liittyviä iskulauseita käyttäjineen estettiin ja poistettiin palveluista. Alustan poistaminen liikkeeltä tapahtui varsin myöhään, mutta se vei QAnonin kauemmaksi valtavirrasta. Facebookin, Twitterin ja Instagramin palveluiden keskeisimpiä mekanismeja ovat ilmiannot ja mahdollisuus puuttua tiettyihin avainsanoihin, jotka esiintyvät toistuvasti salaliittoteorioita käsittelevissä päivityksissä. Niiden lisäksi palvelut käyttävät faktantarkastajia, jotka merkitsevät valheellisen sisällön erillisellä sisällön yhteyteen liitettävällä ilmoituksella. Iskulauseiden pohjalta tehtävä tunnistaminen poistaa pahimmillaan myös kriittistä sisältöä. Facebook esimerkiksi poisti sovittelujournalismiyhdistyksen ylläpitäjien tilit sen jälkeen, kun nämä loivat tapahtuman tilaisuudelle, jossa keskustellaan QAnonista ja salaliittoteorioista tieteellisestä näkökulmasta (Parkkinen 2021).

Sosiaalisen median toimilla oli merkitystä. Redditin estot vähensivät QAnonin näkyvyyttä alustalla, kun taas toisaalta kuvautojen moderoimaton kulttuuri sai pidettyä liikkeen elossa ja aktiivisena (de Zeeuw, Hagen, Peeters ja Jokubauskaitė 2020). Poistotoimet eivät kuitenkaan ole aukottomia. Kansalaisjärjestö Avaazin selvityksen mukaan äärioikeistoa edustavat ekstremistit ja QAnonin seuraajat pystyivät toimimaan alustalla estotoimista huolimatta. Tämä johtui siitä, että ne onnistuivat luomaan salaliittoteorioihin liittyviä sivuja sekä levittämään kuvia, tekstejä ja videoita huolimatta siitä, että Facebook väitti poistaneensa tällaisen sisällön alustaltaan (Avaaz 2021).

Vastavetona sosiaalisen median toimille monet QAnonin seuraajat pakenivat uusille alustoille. Pienempiä, sensuroimattomampia palveluita perustettiin korvaamaan YouTuben, Twitterin, Redditin ja Facebookin ylivaltaa, mutta niiden kävijämäärät jäivät vaatimattomiksi. Joissain tapauksissa palveluiden tietoturvan taso oli olematon ja ne päätyivät hakkeroiduiksi. Mikäli

QAnonin ympärille syntynyt yhteisö haluaisi jatkaa käännäytystyötään, sen täytyisi kyetä toimimaan nykyisissä suurissa sosiaalisen median palveluissa joutumatta poistotoimien kohteeksi.

QANONIN TULEVAISUUS

Trumpin uudelleenvalinnan, Capitolin valtauksen ja lukuisten muiden epäonnistuneiden haaveiden jälkeen QAnon-liike on suuren muutoksen keskellä. Q ei ole enää julkaissut vihjeitään pitkään aikaan. Osa pettyneistä seuraajista on irtaantunut salaliittoteoriayhteisön piiristä, osa taas on keskittynyt muihin uskomuksiin. Sosiaalisen median toimet ovat pakottaneet liikkeen siirtymään muille alustoille, erityisesti Telegram-pikaviestimeen, jossa se on muuttunut uudeksi versioksi itsestään: entistä hajanaisemmaksi useiden salaliittoteorioiden ryppääksi, joita yhdistävät yhteiset kielelliset keinot ja samat virheelliset väitteet (Holt & Rizzuto 2021; Wildon & Argentino 2021). QAnon sellaisena yhden keskushahmon ympärille rakentuneena liikkeen, jollaisena se aiemmin tunnettiin, on hyvin pitkälti kuollut. Tilalle on jäänyt hajanainen yhteisö ja verkostot, jotka syntyivät salaliittoteoriaryttäjien ja QAnon-liikehännän johtohahmojen ympärille.

Jo ennen sosiaalisen median rajoitustoimia QAnon-liikehännästä kykeni järjestämään Q:sta irrallista kampanjointia. Kenties keskeisin kampanjoista oli pedosatanistisen eliitin vastustamiseen liittyvä aktivismi (Campion-Vincent 2021), joka levisi sosiaalisesta mediasta ympäri maailmaa järjestetyiksi mielenosoituksiksi ja yhdistyksiksi. Vaikka kampanjat saivat alkunsa QAnonin seuraajien keskuudessa, ne onnistuivat houkuttelemaan joukkoonsa myös salaliittoteoriasta tietämättömiä kansalaisia, esimerkiksi #SaveTheChildren -kampanjassaan. Myös hyvinvointiryttäjien ja vaihtoehtoisten hoitomuotojen kannattajien keskuudessa levitettiin QAnon-sisältöä. Ilmiötä kutsutaan pastelli-QAnoniksi, ja se käyttää varsinkin naisten suosimien yh-

teisöjen estetiikkaa ja kieltä saadakseen seuraajat uppoutumaan liikkeeseen (Dickson 2020).

Pastelli-QAnon nivoutuu yhteen conspirativity-käsitteen kanssa, jolla kuvataan naisvoittoisten, positiivisten ja itseen keskittyvien New Age -yhteisöjen ja miesvoittoisten, negatiivisten ja kansainväliseen politiikkaan keskittyvien salaliittoteoriayhteisöiden synteisiä (Ward ja Voas 2011). Suomessa taas EU:n vastaisissa mielenosoituksissa nähtiin QAnon-yhteisön puhujia ja tapahtumassa heiluteltiin Q-tunnuksia, mutta ne eivät virallisesti olleet QAnon-liikkeen tilaisuuksia (esim. Korhonen 2020). Oma lukunsa on myös rokotevastaisten salaliittoteorioiden joukko. Nämä kaikki tahot ovat olleet olemassa QAnonin sateenvarjon alla, mutta nyt ne ovat muuttuneet vielä löyhemmin yhteen liittyneeksi liikehdinnäksi. Koronaviruspandemia ja siihen liittyvien toimien vastustaminen ovat nousseet Q:n tilalle yhteisöä koossa pitäväksi liimaksi. Yhden yhteisen johtajan, Q:n, puuttumisen vuoksi hajanaisen yhteisön näkyvimmat jäsenet ajautuvat kamppailemaan keskenään (Harwell 2022). Q palasi vielä ”jakamaan leivänmuruja” eli antamaan vihjeitä vuonna 2022, mutta uudelleenlämmitys ei riittänyt nostamaan liikehdintää entisen muotonsa synnyttämään loistoon.

QAnonin ympärille kasvanut yhteisö muuttui sosiaalisessa mediassa keräämänsä huomion ja poliitikkojen toimien vuoksi journalistiselle mediallekin uutisarvoiseksi ilmiöksi. QAnonin kohdalla nähtiin myös, että liikettä kritisoivia yhteisöjä jäi sosiaalisen median palveluiden suorittamien poistojen sivullisiksi uhreiksi. Liikkeen poistaminen alustoilta onnistui osin siksi, että se toimi yhteisillä iskulauseilla julkisessa verkossa. Hybridissä mediaympäristössä suuret teknologiayhtiöt yleisölle algoritmeineen voivatkin pitkälti päättää siitä, kuka saa eniten huomiota. Vaikka huomio olisi haitallista yhteiskunnalle, yhtiöt tienaavat sillä sitoutuneiden käyttäjien ansiosta. Vastakkain jäävät yhtiöiden taloudellinen tuotto ja maineen hallinta.

QAnonin tärkeimpiä saavutuksia oli salaliittoteorioihin uskovien yhdistäminen, uusien uskovien herättäminen sekä opetus siitä, miten ryhmittyä yhtä aikaa hajanaiseksi ja yhdistyneeksi digitaalisten sotilaiden armeijaksi. Tämä armeija ei enää tarvitse aiempaa Q:ta toimiakseen, vaan se vaikuttaa muiden teemojen alla. QAnonille olennaisinta ei ollut Q:n seuraaminen, vaan yhteisön muodostuminen Q:n ennustusten ympärille.

Yhdistäessään salaliittoteorioihin uskovien hajanaiset piirit yhden brändin alle QAnon-liikchedintä pakotti sosiaalisen median yhtiöt reagoimaan alustoillaan tapahtuvaan valheellisen, jopa väkivaltaan yllyttävän sisällön levittämiseen. Ei kuitenkaan ole selvää, miten yhtiöt ratkaisevat vastaavat ongelmat tulevaisuudessa. Nyt poistot tapahtuivat vasta riittävän laajan negatiivisen huomion myötä. Jää nähtäväksi, missä suurten yhtiöiden mielestä menee raja keskustelun liiallisen rajoittamisen ja virheellisen tiedon levittämisen tukahduttamisen välillä.

Hajanaisemman salaliittoryypään tukahduttaminen voi osoitautua vaikeammaksi kuin kielellisesti yhtenäisen sateenvarjon alle muodostuneen liikkeen kohdalla, jossa sisältö voidaan piilottaa liikkeen asiasanoja estämällä. Ei ole kuitenkaan kestävä ajatus, että salaliittoteorioiden tukahduttaminen toteutetaan muodossa, joka hävittää myös niitä koskevan kriittisen keskustelun. Pahiten tästä kärsivät pienet kielialueet, joilla varsinainen salaliittoteoria-sisältö voi jäädä alustalle sitä kritisoivan sisällön poistuessa.

QAnonin menestys osoitti myös poliitikoille ja poliittisille liikkeille keinoja aktivoida ”poliittisia ulkopuolisia”, jotka eivät välttämättä aiemmin olleet kiinnostuneita vaaleissa vaikuttamisesta. Salaliittoteorioihin uskovien yhteisö on väljä ja ristiriitainen, mutta niiden saaminen yhteisen sateenvarjon alle edistämään haluttua poliittista agendaa onnistuu nykyisessä hybridissä mediaympäristössä aiempaa tehokkaammin. Vaikka QAnonin seuraajat eivät siivittäneet Donald Trumpin kampanjaa voittoon, kongressin valtausyritykseen päättynyt tapahtumasarja osoitti sa-

laliittoteorioiden käyttökelpoisuuden osana poliittista liikekannallepanoa.

LÄHTEET

- Abdel-Fadil, Mona. 2019. The Politics of Affect: The Glue of Religious and Identity Conflicts in Social Media. *Journal of Religion, Media and Digital Culture* 8 (1), 11–34. <https://doi.org/10.1163/21659214-00801002>
- Allington, Daniel, Bobby Duffy, Simon Wessely, Nayana Dhavan & James Rubin. 2020. “Health-protective behaviour, social media usage and conspiracy belief during the COVID-19 public health emergency.” *Psychol Med.* 51 (10), 1763–1769. <https://doi.org/10.1017/S003329172000224X> Epub 2020 Jun 9. Erratum julkaisussa: *Psychol Med.* 2021 51 (10), 1770. PMID: 32513320; PMCID: PMC7298098.
- Amarasingam, Amarnath & Argentino, Marc-André. 2020. “The QAnon Conspiracy Theory: A Security Threat in the Making?” *CTCSentinel* 13 (7). <https://ctc.usma.edu/the-qanon-conspiracy-theory-a-security-threat-in-the-making/>. Haettu 24.1.2022.
- Argentino, Marc-André & Jordan Wildon. 2021. “QAnon is not Dead: New Research into Telegram Shows the Movement is Alive and Well.” *Global Network on Extremism & Technology* 28.7.2021. <https://gnet-research.org/2021/07/28/qanon-is-not-dead-new-research-into-telegram-shows-the-movement-is-alive-and-well/>. Haettu 24.1.2022.
- Aupers, Stef. 2020. Decoding mass media/encoding conspiracy theory. Teoksessa M. Butter & P. Knight (toim.) *Routledge Handbook of conspiracy theories*. NY: Routledge. 469–482.
- Avaaz. 2020. “Why is Youtube broadcasting climate misinformation to millions.” *Avaaz.com*. https://avaazimages.avaaz.org/youtube_climate_misinformation_report.pdf. Haettu 17.5.2021.
- Avaaz. 2021. “From Facebook Election to Insurrection. How Facebook Failed Voters and Nearly Set Democracy Aflame.” *Avaaz.com*. https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_election_insurrection/. Haettu 24.1.2022.
- Basit, Abdul. 2021. “Conspiracy Theories and Violent Extremism: Similarities, Differences.” *RSIS Counter Terrorist Trends and Analyses* 13, 3. <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2021/07/CTTA-Jun-2021.pdf>. Haettu 24.1.2022.
- Beckett, Lois. 2020. “QAnon: a timeline of violence linked to the conspiracy theory.” *The Guardian*, 16.10.2020. <https://www.theguardian.com/us-news/2020/oct/15/qanon-violence-crimes-timeline>. Haettu 24.1.2022.
- Bergman, Eirikur & Michael Butter. 2020. “Conspiracy theory and populism.” Teoksessa M. Butter & P. Knight (toim.) *Routledge Handbook of conspiracy theories*. NY: Routledge. 330–343.
- Bleakley, Paul. 2021. “Panic, pizza and mainstreaming the alt-right: A social media analysis of Pizzagate and the rise of the QAnon conspiracy.” *Current Sociology* 1–17. <https://doi.org/10.1177/001139212111034896> Haettu 24.1.2022.
- Butter, Michael. 2020. Conspiracy theories in American history. Teoksessa M. Butter & P. Knight (toim.) *Routledge Handbook of conspiracy theories*. NY: Routledge. 648–659.
- Brewster, Jack. 2021. “All The Times Trump And His Allies Winked At QAnon Before Its Followers Stormed The Capitol.” *Forbes*, 20.1.2021. <https://www.forbes.com/sites/>

- jackbrewster/2021/01/19/all-the-times-trump-and-his-allies-winked-at-qanon-before-its-followers-stormed-the-capitol/. Haettu 24.1.2022.
- Bruns, Axel & Jan-Hinrik Schmidt. 2011. "Prodisage: a closer look at continuing developments." *New Review of Hypermedia and Multimedia* 17 (1), 3–7. <https://doi.org/10.1080/13614568.2011.563626>
- Bruns, Axel. 2019. "Filter bubble." *Internet Policy Review*, 8 (4). <https://doi.org/10.14763/2019.4.1426>
- Campbell, Colin. 2002 [1972]. "The cultic milieu and secularization." Teoksessa Kaplan, J. & H. Lööw (toim.) *The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization*. Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 12–25.
- Campion-Vincent, Veronique. 2021. QAnon and the "Conspiracy of the pedosatanist elite." Pre-print. https://www.researchgate.net/publication/350836523_QAnon_and_the_Conspiracy_of_the_pedosatanist_elite Haettu 24.1.2022.
- Cohen, Marshall. 2020. "Michael Flynn posts video featuring QAnon slogans." *CNN*, 8.7.2020. <https://edition.cnn.com/2020/07/07/politics/michael-flynn-qanon-video/index.html> Haettu 24.1.2022.
- Conger, Kate. "Twitter Takedown Targets QAnon Accounts." *The New York Times* 21.7.2020. <https://www.nytimes.com/2020/07/21/technology/twitter-bans-qanon-accounts.html> Haettu 24.1.2022.
- Davey, Jacob, Aoife Callagher & McKenzie Hart. 2020. "Key trends in QAnon activity since 2017." *Institute for Strategic Dialogue* 2020. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2020/07/The-Genesis-of-a-Conspiracy-Theory.pdf> Haettu 24.1.2022.
- Dickson, EJ. 2020. "'Pastel QAnon' Is Infiltrating the Natural Parenting Community." *Rolling Stone* 14.12.2020. <https://www.rollingstone.com/culture/culture-news/qanon-pastel-antivax-natural-parenting-community-freebirth-1098518/>. Haettu 24.1.2022.
- Faddoul, Marc & Chaslot, Guillaume & Farid, Hany. 2020. "A Longitudinal Analysis of YouTube's Promotion of Conspiracy Videos." Pre-print. <https://arxiv.org/pdf/2003.03318.pdf>. Haettu 24.1.2022.
- Frenkel, Sheera. 2020. "Facebook Removes 790 QAnon Groups to Fight Conspiracy Theory." *The New York Times* 19.8.2020. <https://www.nytimes.com/2020/08/19/technology/facebook-qanon-groups-takedown.html>
- Giry, Julien & Gürpınar Dogan. 2020. "Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes." Teoksessa M. Butter & P. Knight (toim.) *Routledge Handbook of conspiracy*. NY: Routledge. 317–329.
- Haimowitz, Ian. 2020. "No One is Immune: The Spread of Q-anon Through Social Media and the Pandemic." *Center for Strategic & International Studies*, blog post 17.12.2020. <https://www.csis.org/blogs/technology-policy-blog/no-one-immune-spread-q-anon-through-social-media-and-pandemic>. Haettu 24.1.2022.
- Hannah, Matthew. 2020. "QAnon and the information dark age." *First Monday*, 26, Number 2 - 1 February 2021. *First Monday*, Volume 26, Number 2 - 1 February 2021. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/download/10868/10067>. <https://dx.doi.org/10.5210/fm.v26i2.10868>
- Harambam, Jason. 2020. "Conspiracy entrepreneurs and movements." Teoksessa M. Butter & P. Knight (toim.) *Routledge Handbook of conspiracy*. NY: Routledge. 278–291.
- Harwell, Drew. 2022. "Since Jan. 6, the pro-Trump Internet has descended into infighting over money and followers." *The Washington Post* 3.1.2022. <https://www.washingtonpost.com/technology/2022/01/03/trump-qanon-online-money-war-jan6/> Haettu 24.1.2022.

- Holt, Jared & Rizzuto, Max. 2021. "QAnon's hallmark catchphrases evaporating from the mainstream internet." *Atlantic Council's DFRLab* 26.5. 2021. <https://medium.com/dfrlab/qanons-hallmark-catchphrases-evaporating-from-the-mainstream-internet-ce90b6dc2c55>. Haettu 24.1.2022.
- Kirn, Walter. 2018. "The Wizard of Q." *Harpers Magazine*, 6/2018. <https://harpers.org/archive/2018/06/the-wizard-of-q/>. Haettu 24.1.2022.
- Konda, Thomas Milan. 2019. *Conspiracies of conspiracies: how delusions have overrun America*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Korhonen, Petri. 2020. "Mitä Suomen EU-eron vaatijat haluavat? Markan palauttamista, Lukashenkon vaalivoiton hyväksymistä ja Pariisin rauhansopimuksen noudattamista, noin aluksi." *Seura.fi*, 2.9.2020. <https://seura.fi/tolkun-henkilo/mita-suomen-eu-eron-vaatijat-haluvat/>. Haettu 24.1.2022.
- Martineau, Paris. 2017. "The Storm Is the New Pizzagate — Only Worse." *The Intelligencer* 19.12.2017. <https://nymag.com/intelligencer/2017/12/qanon-4chan-the-storm-conspiracy-explained.html>. Haettu 24.1.2022.
- Marwick, Alice E., & Lewis, Rebecca. 2017. "Media manipulation and disinformation online." *Data & Society Research Institute*. https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf. Haettu 24.1.2022.
- McDonald, Brody. 2021. "How QAnon Reacts to Failed Predictions." *Global Network on Extremism & Technology* 31.3.2021. <https://gnet-research.org/2021/03/31/how-qanon-reacts-to-failed-predictions/>. Haettu 24.1.2022.
- Mclean, Nancy. 2020. "Since We Are Greatly Outnumbered' Why and How the Koch Network Uses Disinformation to Thwart Democracy". Teoksessa *The Disinformation Age: Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States* (toim. Bennett, W. Lance & Steven Livingston). New York, NY: Cambridge University Press.
- Motta, Matt, Stecula Dominik & Farhart Christina. 2020. "How Right-Leaning Media Coverage of COVID-19 Facilitated the Spread of Misinformation in the Early Stages of the Pandemic in the U.S." *Canadian Journal of Political Science* 53 (2), 335–42. <https://doi.org/10.1017/S0008423920000396>
- Muirhead, Russell & Nancy L. Rosenblum. *A Lot of People Are Saying: The New Conspiracism and the Assault on Democracy*. PRINCETON; OXFORD: Princeton University Press, 2019. <https://doi.org/10.2307/j.ctv941trn> Haettu 26.7.2021.
- Ohlheiser, Abby. 2016. "Fearing yet another witch hunt, Reddit bans 'Pizzagate.'" *Washington Post* 24.11.2016. <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/11/23/fearing-yet-another-witch-hunt-reddit-bans-pizzagate/>. Haettu 17.5.2021.
- Palmer, Ewan. 2020. "Donald Trump Has Promoted QAnon-Linked Twitter Accounts More Than 250 Times." *Newsweek* 16.10.2020. <https://www.newsweek.com/qanon-trump-twitter-conspiracy-town-hall-pedophiles-1539698>. Haettu 24.1.2022.
- Parkkinen, Pia. 2020. "Facebook poisti sovittelujournalistien ryhmän – samalla hävisivät kuuden ylläpitäjän profiilit." *Yle* 13.1.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-11735452> Haettu 24.1.2022.
- Pomerantsev, Peter. 2015. *Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia*. New York: PublicAffairs.
- Public Religion Research Institute. 2021. "Understanding QAnon's Connection to American Politics, Religion, and Media Consumption." 27.5.2021. Haettu 24.1.2022. <https://www.prrri.org/research/qanon-conspiracy-american-politics-report/>
- Pyrhönen, Niko & Bauvois, Gwenaëlle. 2020. "Conspiracies beyond Fake News: Producing Reinforcement on Presidential Elections in the Transnational Hybrid

- Media System." *Sociological Inquiry*, 90 (4), 705–731. <https://doi.org/10.1111/soin.12339>
- Sederholm, Teija, Petri Jääskeläinen & Aki-Mauri Huhtinen. 2021. "Coronavirus as a rhizome: The pandemic of disinformation." *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism* 11 (2), 43–55. <https://doi.org/10.4018/IJCWT.2021040104>
- de Smedt, Tom & Verica Rupa & Sylvia Jaki, Olivier Cauberghs, Elizabeth Cappon, Pierre Voué & Joan Caballero. 2020. "The QAnon superconspiracy - Analysis of tweets during the 2020 US presidential election." *Textgains.com*, December 2020. https://www.researchgate.net/publication/348281072_The_QAnon_superconspiracy_-_Analysis_of_tweets_during_the_2020_US_presidential_election. Haettu 24.1.2022.
- The Soufan Center. 2021. "Quantifying the Q Conspiracy: A Data-Driven Approach to Understanding the Threat Posed by QAnon." April 2021. https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2021/04/TSC-White-Paper_QAnon_16April2021-final-1.pdf. Haettu 24.1.2022.
- Starbird, Kate. 2017. "Examining the alternative media ecosystem through the production of alternative narratives of mass shooting events on Twitter." *Proceedings of the 11th international conference on web and social media*, ICWSM 2017, 230–239.
- Sumiala, Johanna, Katja Valaskivi, Minttu Tikka & Jukka Huhtamäki. 2018. *Hybrid Media Events: The Charlie Hebdo Attacks and the Global Circulation of Terrorist Violence*. (First Edition). Emerald Publishing, [e-kirja]. <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/9781787148512>
- Thompson, Robin L. 2012. "Radicalization and the Use of Social Media." *Journal of Strategic Security* 4 (4), 167–190. <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.8>
- Thorisdottir, Hulda, Silvia Mari & André Krouvel. 2020. "Conspiracy theories, political ideology and political behaviour." Teoksessa M. Butter & P. Knight (toim.) *Routledge Handbook of conspiracy*. NY: Routledge. 304–316.
- Tiffany, Kaitlyn. 2020. "Reddit squashed QAnon by accident." *The Atlantic* 23.9.2020. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2020/09/reddit-qanon-ban-evasion-policy-moderation-facebook/616442/>. Haettu 17.5.2021.
- Toivanen, Pihla, Matti Nelimarkka & Katja Valaskivi. 2021. "Remediation in the hybrid media environment: Understanding countermedia in context." *New Media & Society* 24 (9), 2127–2152. <https://doi.org/10.1177/1461444821992701>
- Tollefson, Jeff. 2021. "Tracking QAnon: how Trump turned conspiracy-theory research upside down." *Nature* 4.2.2021. <https://www.nature.com/articles/d41586-021-00257-y>
- Tully-McManus, Katherine. 2020. "QAnon goes to Washington: two supporters win seats in Congress." *Roll Call* 5.11.2020. <https://www.rollcall.com/2020/11/05/qanon-goes-to-washington-two-supporters-win-seats-in-congress/>. Haettu 24.1.2022.
- Tuters, Mark, Emiliya Jokubauskaitė & Daniel Bach. 2018. "Post-Truth Protest: How 4chan Cooked Up the Pizzagate Bullshit." *M/C Journal* 21 (3). <https://doi.org/10.5204/mcj.1422>
- Twitter. 2021. "Permanent suspension of @realDonaldTrump." *Blog.twitter.com* 8.1.2021. https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2020/suspension. Haettu 24.1.2022.
- Ylä-Anttila, Tuukka, Gwenaëlle Bauvois & Niko Pyrhönen. 2019. "Politicization of migration in the countermedia style : A computational and qualitative analysis of populist discourse." *Discourse, Context & Media* 32, 100326. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2019.100326>

- Ward, Charlotte & David Voas. 2011. "The Emergence of Conspirituality." *Journal of Contemporary Religion* 26 (1), 103–121. <https://doi.org/10.1080/13537903.2011.539846>
- Winter, Jana. 2019. "Exclusive: FBI document warns conspiracy theories are a new domestic terrorism threat." *Yahoo News*, 1.8.2019. <https://news.yahoo.com/fbi-documents-conspiracy-theories-terrorism-160000507.html> Haettu 24.1.2022.
- Zadrozny, Brandy & Ben Collins. 2018. "How three conspiracy theorists took 'Q' and sparked QAnon." *NBC News* 14.8.2018. <https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/how-three-conspiracy-theorists-took-q-sparked-qanon-n900531>. Haettu 17.5.2021.
- de Zeeuw, Daniel, Sal Hagen, Stijn Peeters ja Emilija Jokubauskaitė. 2020. "Tracing Normification". *First Monday* 25 (11). <https://doi.org/10.5210/firstmonday.v25i11.10643>

8. SALALIITTOTEORIAM JA TROLLAUSPOLITIikka OIKEISTOPOPULISTISINA VIESTINTÄSTRATEGIOINA

Marko Ampuja & Mikko Poutanen

Vaikka usko salaliittoteorioihin ei ole minkään yksittäisen poliittisen tai sosiaalisen ryhmän erityispiirre, politiikan tutkijat ja sosiologit korostavat nykyisin salaliittoteorioiden ja oikeistopopulismien yhteen kietoutumista (ks. esim. Silva, Vegetti & Littvay 2017; Wilson 2018; Bergmann 2018; tämän kirjan johdanto ja luku 9). Tämä yhteys kävi ilmeiseksi viimeistään sen jälkeen, kun Donald Trump nousi Yhdysvaltojen presidentiksi vuonna 2016 juuri salaliittoteorialle rakentuneen vaalikampanjan avulla, jossa medianäkyvyyttä toivat muun muassa valheelliset väitteet Barack Obaman syntytaustasta. Salaliittoteoretisointi on ilmiönä maailmanlaajuinen, ja länsimaisissa edustuksellisissa demokratioissa etenkin oikeistopopulistit hyödyntävät sitä poliittisesti hyökätessään muita, epärehellisiksi esittämiään intressiryhmiä vastaan.

Kaikki oikeistopopulistit eivät ole salaliittoteoretikoita, mutta molempia yhdistää viehtymys manikealaiseen käsitykseen maailmasta pahantahtoisen ja korruptoituneen eliitin ja puhtaan ja hyväntahtoisen kansan välillä (Mudde 2016; Bergmann 2018). Oikeistopopulististen puolueiden taktiikkana onkin väittää, että eliittien juonittelu on syy siihen, miksi tavallisella kansalla ei ole sille kuuluvaa poliittista valtaa (Mudde & Rovira Kaltwasser 2013).

Oikeistopopulistisen politiikan perustuminen eliitti vastaan kansa -dualismille johtaa tyypillisesti provokatiivisiin mediaperformansseihin asiakysymyksistä neuvottelemisen sijaan (Bulut & Yörük 2017). Salaliittoteoriat sopivat hyvin oikeistopopulismiin, jonka poliittisena tyylinä on jatkuvasti koetella liberaalidemokraattisen keskustelun soveliaisuuden rajoja. Siten erilaiset viestinnälliset keinot ja esitystavat – jotka pyrkivät herättämään tunnereaktioita, yllyttävät moraaliseen kauhisteluun ja kiistävät liberaalin keskustelun normit – nousevat keskeisiksi oikeistopopulismissa yleensä ja erityisesti sen salaliittoajattelussa (Weiß 2020, 72–82). Siksi nämä keinot ja esitystavat ovat myös kiinnostava tutkimuskohde.

Käsitlemme luvussamme kahta oikeistopopulistisen poliittisen viestintästrategian muotoa: poliittista trollausta ja salaliittoteoretisointia, jälkimmäiseen painottuen. Analysoimme niitä ilmiöinä, jotka eivät rajaudu vain radikaaleina pidettyjen ääriyhmien nettisivuille, vaan jotka erityisesti perussuomalaiset ovat tuoneet suomalaiseen edustukselliseen politiikkaan. Tätä voi pitää uutena kehityksenä.

Salaliittoteoretisointi ja trollauspolitiikka ovat erityyppisiä viestintästrategioita, mutta niillä on yhtenevä suunta. Niiden tavoitteena on yhtäältä esittää liberaalit tai vasemmistolaiset eliittiryhmät ”kansakunnan” vastaisina voimina ja toisaalta mitätöidä liberaalin ihannekuvan mukainen käsitys julkisesta keskustelusta rationaalisenä puntarointina. Oikeistopopulistisissa viestintästrategioissa epärehellisiksi määriteltyjen eliittien toimintaan vastataan usein joko ironisella halveksunnalla (trollaus) tai paljastamalla näiden ”todellinen” agenda (salaliittoteoria). Näiden strategioiden jäsentely auttaa ymmärtämään sitä, minkälaiseen viestinnälliseen logiikkaan perussuomalaisten politiikka nojautuu ja mihin se tähtää. Kuten tämän kirjan luvuissa 2 ja 3 nostetaan esiin, salaliittoväitteitä ei myöskään aina esitetä täysin vakavissaan. Niinpä salaliittoväitteillä politikointi voi ajoittain ilmetä

samankaltaisena toimintana kuin trollaus. Tavoitteena ei tällöin ole vakuuttaa muita, vaan syödä tilaa politiikkavaihtoehtojen huolelliselta puntaroinnilta.

Lukumme rakentuu siten, että tarkastelemme aluksi trol-lausta ja sen asettumista osaksi perusuomalaisten poliittista strategiaa. Tämän jälkeen käsittelemme kahta esimerkkiä sala-liittoteorioista, joita puolue on viljellyt yksittäisten edustajiensa puheenvuorojen lisäksi muun muassa äänenkannattajassaan *Suomen Uutisissa: kulttuurimarxismia* ja teoriaa *väestönvaihdosta*. (Jälkimmäistä ja sen kytköksiä perusuomalaisten poliittiseen retoriikkaan käsitellään hieman toisesta näkökulmasta myös tämän kirjan seuraavassa luvussa). Tämän jälkeen pohdimme sitä, miksi salaliittoteoriat ja trollaus ovat valtavirtaistuneet länsimaisessa edustuksellisessa politiikassa. Vaikka mediateknologista muutosta ei voi sivuuttaa niiden nousun ymmärtämisessä, päätämme esityksemme väitteeseen, että populistinen trollaus ja salaliittoteoretisointi ovat oire syvälle käyvästä liberaalidemokratian kriisistä (esim. Harjunieniemi 2021). Siksi niitä vastaan ei voi myöskään kamppailla yksinomaan koulutuksen ja faktantarkistuksen keinoin.

On jokseenkin ironista, että analyysimme ammentaa Antonio Gramscin ja Frankfurtin koulukunnan ajatuksista, joita ”kulttuurimarxismiin” vihkiytyneet oikeistoradikaalit ja -populistit pitävät keskeisenä osana länsimaisen (valkoisen ja kansallismielisen) kulttuurin tuhoamiseen tähtäävää eliittijuonittelua. Kuten jäljempänä osoitamme, oikeistopopulistien trollaukseen tai salaliittoteorioihin ei ole niiden pinnallisista piirteistä huolimatta syytä suhtautua huvittuneesti. Niitä voi pitää ”korkeatasoiseksi tekniikaksi kehittyneinä vihjailun muotoina” (Adorno [1959] 2020, 36), joissa ironiset silmäniskut, tosipohjaiset väitteet ja mielikuvitukselliset sepitteet sekoittuvat vaikutusvoimaiseksi keitokseksi.

TROLLAUS PERUSSUOMALAISTEN POLIITTISENA VIESTINTÄNÄ

Trollaus ei ole viestintäilmiönä välttämättä vahvassa mielessä poliittista, mutta 2010-luvun puolivälistä lähtien siitä on tullut yksi keino, jolla äärioikeisto ja oikeistopopulistit edistävät verkossa poliittisia päämääriään (ks. Ampuja & Poutanen 2020). Poliittisen trollaustaktiikan ytimessä on tietoinen pyrkimys ärsyttää edistysmielisiksi (tai suomalaisittain ”suvakeiksi”) määriteltyjä verkkokeskustelijoita tarkoituksellisen törkeillä viesteillä tai ivailulla (Dafaure 2020). Poliittinen trollaaja ei ole kiinnostunut deliberoivasta eli erilaisia vaihtoehtoja ja näkökulmia puntaroivasta keskustelusta, vaan sen vesittämisestä provokaatioilla, jotka tähtäävät oman viiteryhmän huvittamiseen ja poliittisen vastustajan tarkoituksien kyseenalaistamiseen ja nolaamiseen (Fielder & Catalano 2017, 211).

Mediaperformanssin tarkoituksena on osoittaa, että populistinen poliitikko ei ota liberaalia valtavirtapolitiikkaa vakavasti, ja hän asettuu älyllisesti sen yläpuolelle. Onnistuneen trollaustaktiikan huipentuma on tilanne, jossa poliittinen vastustaja provo-soituu siinä määrin, että hän alkaa itse rikkoo soveliaaksi käsitetyin julkisen keskustelun rajoja. Vaikka poliittista trollausta eivät harrasta vain oikeistopopulistiset puolueet, on juuri perussuomalaiset tehnyt siitä Suomessa muita puolueita ohjelmallisemman viestintästrategian, mikä soveltuu puolueen eliittivastaiseen ja julkisen keskustelun konsensusrajoja koettelemaan linjaan.

Poliittinen trollaus sai Suomessa julkisuutta, kun *Helsingin Sanomien* toimittaja Jussi Pullinen (2019) pani merkille, että perussuomalaisten puheenjohtaja Jussi Halla-aho hyödyntää sosiaalisessa mediassa usein kielikuvaa tai kuvamerkkiä (emoji) popcornin syömisestä. Näin toimiessaan Halla-Aho esittää itsensä puoluepolitiikon sijaan ”huvittuneena sivullisena”, joka seuraa muiden, kuten poliitikkojen ja kansalaisjärjestöjen, toimintaa lähinnä viihteenä. Kun hän ”onnittelee” hallitusta popcorn-emojin

säestyksellä, hän ei esiinny itse poliittisena toimijana – oppositiopuolueen johtajana. Tällainen mediaesitys pyrkii puhuttelemaan sitä osaa äänestäjistä, joiden mielestä liberaali politiikka on epäaitoa eliittien puuhastelua. Hän kommentoi tavalla, jonka monet kannattajat varmasti tunnistivat piruiluksi, mutta käyttämällä kieltä, joka jäi tulkinnalliseksi sanatarkkuuden tasolla.

Poliittinen trollaus noudattaa perussuomalaisten muutoinkin käyttämää ns. kaksoispuheen logiikkaa (Vaarakallio 2017). Sen mukaisesti puolue usein pukee yleisjulkisuudessa radikaalit mielipiteensä liberaalin keskustelukulttuurin edellyttämiin ilmiöihin. Samalla se viestii toistuvasti eri tavoin kannattajilleen, että rasistinen vihapuhe on vain samojen mielipiteiden suurempi muoto, jonka levittämistä yksityisemmillä nettialustoilla ei ole syytä poliittisen korrektiuden nimissä kitkeä. Trollaustaktiikkaa käyttävä populistipoliitikko iskee sosiaalisessa mediassa ironisesti silmää kannattajilleen, vaikka hän kykenee tarvittaessa esiintymään valtavirtamedioiden keskusteluohjelmissa ja haastatteluissa salonkikelpoisemmin.

Väitettä siitä, että trollaus on nimenomaan perussuomalaisille leimallinen viestintästrategia, tukee puolueen entisen puheenjohtajan Timo Soinin myöntö, että hän pyrki ärsyttämään tarkoituksellisesti poliittisissa kampanjoissaan. Esimerkiksi ”postmodernin tekotaiteen” kritisointi oli Soinin mukaan ”tietoinen provo”, jolla puolue tavoitteli julkisuutta vaaliohjelmalleen vuoden 2011 eduskuntavaalien alla (Rantanen 2011). Vuonna 2016 perussuomalaiset hakivat näkyvyyttä tuulivoiman vastaiselle kampanjalleen tutkimustiedon vastaisilla puheillaan räjähtävistä lepakoista (Seppänen 2017), mikä oli vastaavanlainen provokaatio. Vuonna 2019 puolue laajensi provokaation strategian jopa osaksi virallisia poliittisia asiakirjoja, kun sen edustajat ehdottivat muutoksia valtionbudjettiin trollausviestinnälle ominaisin sanankääntein (Mansikka 2019).

Vihapuhe, eliittejä demonisoivien salaliittoteorioiden levittäminen ja ironinen vastustajan ihon alle pyrkiminen ovat oi-

keistopopulismille kaikki sallittuja viestintäkeinoja (Valaskivi & Pyrhönen 2020). Niiden tarkoituksena on tilan raivaaminen yhä provokatiivisemmalle poliittiselle keskustelutyylille. Koska oikeistopopulistisen metapolitiikan tarkoitus on esimerkiksi trollauksen avulla ravistella julkisen keskustelun normeja, se ei kaihda myöskään salaliittoteorioiden käyttöä. Ivailevan trollaajan keinoja käyttävän populistipoliitikon ei tarvitse itse uskoa salaliittoteoriaan jakaakseen sitä, sillä sen arvo on puhtaasti välineellinen. Ruokkiessaan kyynistä suhtautumista liberaaliin valtopolitiikkaan trollaus ja salaliittoteoretisointi tukevat toisiaan ja pyrkivät samalla viemään pohjaa pois liberaalidemokraattisen keskustelun mielekkyydeltä.

OIKEISTOPOPULISTISTEN SALALIITTOTEORIOIDEN ANATOMIAA

Salaliittoteorioiden kirjo on laaja (Bergmann 2018, 19–42), mutta niitä yhdistää käsitys, jonka mukaan jokin piilossa pysyttelevä pahantahtoinen ryhmä ohjailee todellisuutta ja sen tapahtumia omaksi edukseen (Barkun 2015). Ne ovat myös ”stigmatisoidun” tiedon tai uskomusten muotoja eli niiden väittämät eivät saa tukea niiltä instansseilta, joita yleisesti pidetään luotettavan tiedon lähteinä (yliopistot, tutkimuslaitokset, viranomaiset ja mediat) (emt.). Oikeistopopulistien hyödyntämien salaliittoteorioiden ytimessä on ajatus, että eliitit vehkeilevät kansaa vastaan omaa valtaansa pönkittääkseen (Hameleers 2021), ja niissä hyökätään silmiinpistävästi juuri näitä hallitsevia episteemisiä instituutioita vastaan.

Oikeistoradikaalien ja -populistien levittämät salaliittokehittelyt ovat parin viime vuosikymmenen aikana keskittyneet muutamaaan teemaan ja niiden yhdistelmiin. Niitä yhdistää ennen kaikkea 1) pelko valkoiseksi määriteltyä länsimaista sivilisaatiota ja väestöä uhkaavasta tuhosta, erityisesti islaminuskoisten ”invaasion” takia; ja 2) ajatus siitä, että länsimaiset eliittiryhmät

ovat liittoutuneet keskenään heikentääkseen länsimaista kulttuuria, mikä tapahtuu juuri sallimalla ”islamisaatio” tai nakertamalla konservatiivisten tai perinteisten arvojen asemaa vähitellen, esimerkiksi ”kulttuurimarxismien” vallatessa alaa, tai kertaheitolla, esimerkiksi koronaviruksen varjolla (”The Great Reset”: luku 2 tässä teoksessa). Oikeistopopulistisissa puolueissa syypäinä näihin kehityskuluihin nähdään eri alojen eliitit ja käytännössä kaikki muut kuin kansallismieliset, ”maahanmuuttokriittiset” puolueet. Niiden voimakkaimman halveksunnan kohteena ovat kuitenkin vasemmistopuolueet, feministit, seksuaalivähemmistöt, vihreät ja antirasistit, joiden ajamissa ”identiteettipoliittisissa” tasa-arvoidealeissa oikeistopopulismien kauhukuvat kiteytyvät.

Oikeistopopulistien salaliittoteoriat eivät nykyisellään ole kotikutoisia vaan edustavat ”transnationaalista nationalismia” (Beirich 2013). Ne ovat siis kansallismielisinä projekteina eräs ylikansallisen kulttuurisen globalisaation muoto, jolla on tuttuja organisatorisia ja ideologisia keskuksia, kuten Yhdysvallat ja Ranska. Salaliittoteorioina niille on myös tyypillistä, että niiden sisältämät väitteet ja uskomukset sekoittuvat toisiinsa tavalla, joka on auttanut niiden leviämistä erityyppisten oikeistolaisten ääriyhmien keskuudessa (Busbridge, Moffit & Thorburn 2020).

Kulttuurimarxismien salaliittoteoria on esimerkki uskosta ”maailmanlaajuiseen systeemiseen salaliittoon” (Barkun 2003, 7), joka on kasvattanut suosiotaan 2000-luvulla. Sen tausta on Yhdysvalloissa 1990-luvulla käytyjen konservatiivien ja liberaalien välisten kulttuurisotien lisäksi amerikkalaisessa kansallismielisessä paleokonservatismissa (Lind 2000; Busbridge, Moffitt & Thorburn 2020). Amerikkalaisessa kontekstissa kulttuurimarxismista muotoutui äärioikeiston selitys kansalaisoikeusliikkeen nousulle, jota se piti syynä poliittisen korrektiuden ja monikulttuurisuuden leviämiseksi. Niiden vastaisessa ristiretkessään paleokonservatiivit hyödynsivät kansallissosialistien kehittämää

propagandatermiä ”kulttuuribolshevismi”, jonka he muunsivat ”kulttuurimarxismiksi” uudessa kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa (Mirrlees 2018; Weiß 2020). 2000-luvulla termiä ovat käyttäneet amerikkalaisten äärioikeistolaisten lisäksi eurooppalaisten oikeistopopulististen mutta myös perinteisten konservatiivisten puolueiden poliitikot (Busbridge, Moffitt & Thorburn 2020).

Kulttuurimarxismin teoria viittaa uskomukseen, jossa siinä missä aiempi marxilaisuus ajoi taloudellista tasa-arvoa ja liittoutui työväenluokan kanssa, kulttuurimarxilaisuuteen vihkiytynyt vasemmistolainen tai liberaali nykyeliitti ajaa länsimaisen sivilisaation murentamiseen tähtäävää kulttuurista vallankumousta ihmisten tajuntaa muokkaamalla. Salaliittoteorian mukaan kulttuurimarxilaisuuden kehittäjiä olivat italialainen, 1930-luvulla Mussolinin vankilassa kuollut marxilainen filosofi Antonio Gramsci sekä samalla vuosikymmenellä Yhdysvaltoihin emigroituneiden juutalaistaustaisten marxilaisten tutkijoiden muodostama Frankfurtin koulukunta. Salaliittoteoriaa edustavassa perustekstissä äärikonservatiivinen ortodoksipappi James Thornton (1999) esitti, että Gramsci kannusti marxilaisia ”ottamaan haltuunsa kulttuuri-instituutiot, mukaan lukien kirkot, koulutusjärjestelmän, sanoma- ja aikakauslehdet, sähköisen median ja taiteet”. Narratiivin mukaan Frankfurtin koulukunta oli puolestaan vastuussa saman laskelmoidun suunnitelman siementen kylvöstä amerikkalaiseen maaperään, minkä satoa on sittemmin korjattu uusvasemmiston poliittisten saavutusten muodossa 1960-luvulta lähtien esimerkiksi rasismin historian opetuksena kouluissa.

Kulttuurimarxismista kirjoittaneet äärioikeiston edustajat eivät ole Gramscin tai Frankfurtin koulukunnan asiantuntijoita, mikä käy ilmi jo siitä, että he eivät tue väitteitään viittaamalla näiden julkaistuihin teoksiin tai aihetta koskeviin tutkimuksiin (Mirrlees 2018). Asiantuntemuksen puutteesta huolimatta – tai juuri siitä johtuen – väitteet kulttuurimarxilaisesta salaliitosta ovat levinneet ja yhdistäneet laajasti äärioikeistoa ja oikeisto-

populisteja. Martin Jay, yksi Frankfurtin koulukunnan merkittävimmistä asiantuntijoista, listaa 11 eri kehityskulkua, joihin kulttuurimarxismista puhuvat pitävät koulukuntaa päävastuullisena, mukaan lukien seksin ja homoseksuaalisuuden opettaminen lapsille, maahanmuutto, juopottelun edistäminen, kirkkojen tyhjentäminen sekä ydinperheen romahtaminen (Jay 2010). Mielikuvittelliset väitteet kielivät siitä, että amerikkalaisen oikeiston äärilaita, Trumpin hallinto mukaan lukien, otti Frankfurtin koulukunnan tähtäimeensä ennen muuta siksi, että sen jäsenet olivat sekä marxilaisia että juutalaisia eli edustivat kuvitellulle kansalliselle yhtenäisyydelle vierasta aatetta ja ryhmää (Berkowitz 2003; Jeffries 2021).

Kulttuurimarxismi on terminä tarpeeksi abstrakti, jotta siihen voidaan assosioida monenlaisia väitteitä. Katsauksessaan ”kulttuurimarxismien” leviämistä Suomeen Vesa Linja-aho (2018) havainnoi, että epämääräisyydessään termi tuntuu olevan ”synonyymi kaikelle liberaalille hapatukselle sukupuolineutraaleista vessoista koti-isyyteen”. Linja-ahon mukaan juuri tämä tekee siitä tehokkaan, sillä ”kun jokin asia leimataan kulttuurimarxilaiseksi, ei tarvitse enää keskustella itse asiasta” (emt. 17–18). Kulttuurimarxismien sisällöllisen kameleonttimaisuuden ohella kulttuurimarxisteja voivat olla ketkä tahansa, joihin termi on siinä hetkessä poliittisesti käytännöllistä yhdistää. ”Kulttuurimarxilaisten” lista on alati kasvava, vaikka monet sellaisiksi nimetyt eivät ole missään perinteisessä mielessä marxilaisia (Mirrlees 2018). Samalla kyseisessä salaliittoteoriassa marxistien, erityisesti Frankfurtin koulukunnan edustajien, poliittista vaikutusvaltaa liioitellaan täysin suhteettomasti (Jeffries 2021).

Kulttuurimarxismi on äärioikeistolaisia ja kansallismielisiä ryhmiä mobilisoiva termi. Se yhdistää vainoharhaisia käsityksiä kehotuksiin vastustaa tarvittaessa väkivalloin valkoisen länsimaisen sivilisaation tuhoa valmistelemaa ”kansanmurhaan pyrkivää järjestelmää” (Mirrlees 2018). Näiden fantasioiden potentiaali

tuli järkyttävällä tavalla todeksi Norjan vuoden 2011 joukkomurhassa, jonka tekijä sai ”kulttuurimarxismien” vastustuksesta motiivin teolleen. Sama salaliittoteoria innoitti myös esimerkiksi Uudessa-Seelannissa tapahtuneen Christchurchin vuoden 2019 veristen moskeijaiskujen toteuttajaa.

Teoria väestönvaihdosta liittyy elimellisesti uskomuksiin kulttuurimarxismista. Väestönvaihtoteoriassa nähdään, että länsimaiset eliitit pyrkivät murentamaan kansallista ja etnisesti valkoista kulttuurikononaisuutta avaamalla portit maahanmuuttajille, joiden arvot ja kulttuuri ovat valtakulttuurin kanssa yhteensopimattomia. Etenkin laskevien väestönkehityksellisten trendien vuoksi kantäväestöstä tulee näin pitkällä tähtäimellä ”vaihdetuksi” tai ”korvatuksi”. Väestönvaihdon teoria on läheistä sukua salaliittoteorialle ”Eurabiasta” eli väitteelle, jonka mukaan Euroopan unioni pyrkii ranskalaisten eliittien johtamana tarkoituksellisesti korvaamaan juutalais-kristillisen eurooppalaisen sivilisaation islaminuskoisella, jihadiin perustavalla vallalla (Brown 2019).

Väestönvaihtoteorian varsinainen kehittäjä oli ranskalainen kirjailija ja valkoista ylivaltaa kannattava poliitikko Renaud Camus, jonka vuonna 2011 julkaistussa kirjassa *Le Grand Remplacement* esitetään, että meneillään on massiivinen ja tarkoituksellinen operaatio, jossa kristilliset eurooppalaiset pyritään vaihtamaan Lähi-idästä ja Afrikasta saapuviin maahanmuuttajiin. Camus’sta tuli pian teoksen julkaisun jälkeen eurooppalaisten kansallismielisten nuorten synnyttämän niin sanotun identitaarisen liikkeen lempi-ideologi, jonka näkemykset saivat suosiota myös Yhdysvalloissa (Davey & Ebner 2019). Identitaarisen liikkeen lähtökohtana on islamisaation ja kulttuurisen globalisaation vastustaminen sekä Euroopan valkoisen väestön kulttuurin, identiteetin ja väestöllisen rotupuhtauden suojeleminen (Haynes 2020). Nämä valkoisen ylivallan tavoitteet nojautuvat väkivaltaisista ääriliikkeistä yhdistäviin kriisinarratiiveihin, kuten uskomukseen siitä, että ”väestönvaihto” tarkoittaa välitöntä eksistentiaa-

lista uhkaa valkoiselle sivilisaatiolle (Davey & Ebner 2019). Tätä uskomusta äärioikeistolaiset ja oikeistopopulistit pyrkivät mielikuva- ja tunnetasolla hyödyntämään poliittisesti. Väestönvaihtoteoriaan liitetään myös kuvauksia länsimaisen kulttuurin rappeutumisesta ja heikentymisestä, ja se saa usein antifeministisiä ja naisvihamielisiä sävyjä (Köttig & Sigl 2020).

Kulttuurimarxismiin ja väestönvaihdon salaliittoteoriat ovat saman teeman variaatioita, jotka operoivat hieman eri merkitysrekistereissä: kulttuurimarxilainen arvojen ja kulttuurin rappeuttaminen mahdollistaa konkreettisemmän väestönvaihdon. Oikeistoradikaalien ja -populististen salaliittouskomusten sekoittuminen ja suoranainen sekavuus (Mirrlees 2018; Bushbridge, Moffitt & Thorburn 2020, 726) ei ole mikään este niiden suosiolle. Kansallismielisten suosimien salaliittoteorioiden väliset ristiriitaisuudet ovat myös yhteen sovitettavissa. Kulttuurimarxilaisen salaliittoteorian lähtökohdat ovat antisemiittiset (Berkowitz 2003), kun taas väestönvaihtoteorian perusta on islamin vastainen. Niitä yhdistää kuitenkin viholliskuva – ajateltu uhka valkoiselle, kristitylle sivilisaatiolle – ja juuri viholliskuvat ovat oikeistopopulistisen politiikan ydintä. Tarkastelemme seuraavaksi, millä tavoin perussuomalaiset on käyttänyt viholliskuvia viestinnässään.

SALALIITTOTEORIAMERKINNÄT PERUSSUOMALAISTEN KÄYTÖSSÄ: KULTTUURIMARXISMI

Perussuomalaisten politiikassaan hyödyntämiä salaliittouskomuksia tarkasteltaessa on syytä huomata, että ne eivät ole irrallaan puolueen ydinviestinnästä. Vuoden 2019 eduskuntavaalien alla puolue julkaisi yhtäältä ironisen, toisaalta synkkäsävyyisen vaalivideon, jossa luotiin salaliittoteorioista tutuin mielikuvien käsitystä kansan vastaisista eliitin juonista. Kulttuurimarxismi ja väestönvaihto eivät siten ole ainoita esimerkkejä perussuomalaisten salaliittotyylisistä viestintätaktiikoista. Keskitymme kuitenkin

kin tässä yhteydessä käsittelemään näitä kahta viestintätaktiikkaa siksi, että ne ovat oikeistopopulismiin ja radikaalioikeistoon tyyppillisesti kytkeytyviä salaliittoteorioita.

Perussuomalaisten vanhan puheenjohtajan Timo Soinin ”plokista” löytyy vain yksi esimerkki ”kulttuurimarxismiin” suorasta käytöstä. Tyylliseen ominaisessa poleemisessa tekstissä Soini (2014) vastustaa avioliiton määrittämistä joksikin muuksi kuin miehen ja naisen väliseksi liitoksi, ”vaikka kulttuurimarxistit kuinka mesoavat”. ”Kulttuurimarxismia” edustaa Soinin mukaan kuitenkin myös ”Perussuomalaisten nuorten sortaminen avustusrahojen jakamisessa”, sekä mediassa käyty keskustelu seksuaalivähemmistöjen oikeuksista, jota Soini kutsuu ”homorummutukseksi”. Kulttuurimarxismiin käsitteellinen joustavuus tulee näin hyvin ilmi.

Halla-Ahon puheenjohtajakaudelta alkaen kulttuurimarxismi on saanut näkyvämmän roolin *Suomen Uutisissa*. Toimittaja Marko Hamilon (2017) julkaisuun kirjoittama artikkeli pyrkii lyhykäisyydestään huolimatta selittämään ohjelmallisesti puolueen kannattajille ”mitä kulttuurimarxismi on”. Se tukeutuu edellä mainitun konservatiivisen kommentaattori William Lindin (2000) näkemyksiin, joissa Frankfurtin koulukunta nähdään perimmäisenä syypanä niin ”poliittisen korrektiuden” leviämiseksi kuin naisten, mustien ja seksuaalivähemmistöjen vapautusliikkeiden nousulle. Hamilo ottaa Lindin näkemykset sellaisenaan ja esittää niiden ”osoittaneen” länsimaisen kristinuskon, perinteisten sukupuoliroolien ja isänmaallisuuden murenemisen ”aatehistoriallisen taustan” – huolimatta siitä, että Lind muotoili näkemyksensä erälle äärikonservatiiviselle ajatuspajalle pitämässään puheessa, joka ei täytä minkäänlaisia tieteellisen tutkimuksen kriteereitä. Hamilon näkökulmasta kulttuurimarxismi on aito uhka konservatismille, ja sitä ei voi sivuuttaa ”houreisena salaliittoteorianana”. Nojautuminen pelkästään Lindin valikoivia poimintoja vilisevään puheeseen yhdistää kirjoituksen kuitenkin

nimenomaan salaliittoteoretisointiin. Tämä ei tietenkään välttämättä vähennä Hamiltonin tekstin ”oppinutta” vaikutelmaa niiden puolueen kannattajien joukossa, joilla ei ole tietämystä aiheeseen syvällisemmin paneutuneesta tutkimuksesta.

Soinin ajatuksia seuraten perussuomalaisten kansanedustaja Jari Ronkainen määrittää ydinperhemallin vastaiseksi koetut poliittiset toimet kulttuurimarxismiksi (Suomen Uutiset 2020a). Ronkainen katsoo, että Sanna Marinin hallituksen tuolloin suunnittelema – ja sittemmin toteuttama – perhevapaaudistus oli pyrkimys määrittää uudelleen ”vanhemmuuden biologista todellisuutta”, ja oli sellaisena ”kuin suoraan kulttuurimarxistisen Frankfurtin koulukunnan oppikirjoista”, jonka hän yhdistää pitkäikäiseen kommunistiseen suunnitelmaan murentaa perinteisiä arvoja (Suomen Uutiset 2020a). Lokakuussa 2020 julkaistu artikkeli (Suomen Uutiset 2020b) taas esittää amerikkalaistutkijan (Jeff Fynn-Paul) auktoriteettiin nojautuen, että länsimaissa vallalla oleva historiantutkimus vääristelee menneisyyttä ideologisesti. Tämä johtuu ”kulttuurimarxilaisesta agendasta”, joka tarkastelee maailmaa ”yksinomaan rasismien ja uhriutumista painottavien linssien läpi” (emt.). Jutun mukaan tämä muodostaa uhan demokralialle ja länsimaiden legitimitetille, sillä se nakertaa uskoa kansallistunnetta nostattaviin ”yhteisiin kertomuksiin”, mikä ”heikentää kunnioitusta läntiseen kulttuuriin ja järjestelmään”. Tulkinta noudattaa kulttuurimarxismien salaliittoteoriaa vihjattaessaan, että akateeminen historiantutkimus heikentää valkoisen valtaväestön kykyä tuntea ylpeyttä rodullisesta perinnöstään (ks. Mirrlees 2018, 54).

Kuukautta myöhemmin julkaistussa artikkelissa (Suomen Uutiset 2020c) yliopistoja luonnehditaan kulttuurimarxismien pesäpaikoiksi, jotka rajoittavat mielipiteenvapautta. Artikkelin hakee uskottavuutta väitteelleen kertomalla saksalaisesta tutkimuksesta, jonka mukaan merkittävä osa Frankfurtissa toimivan Goethe-yliopiston yhteiskuntatieteiden opiskelijoista ei halua kohdata ”eri-

viä mielipiteitä” eli tässä tapauksessa konservatiivisia näkemyksiä esimerkiksi islamista, sukupuolirooleista tai maahanmuutosta. Tilan koetaan siis kaventuneen konservatiiveille, joiden kerrotaan jutussa olevan myös suvaitsevaisempia toisinajattelulle ylipäänsä. Tämä vaikutelma luodaan jättämällä mainitsematta muun muassa se, että jutun pohjana olevassa tutkimuksessa (Revers & Traunmüller 2020) tutkittiin yksinomaan konservatiivisesti määrittettyjen mielipiteiden suosiota opiskelijoiden keskuudessa, eikä laajempaa mielipidekirjoa. Artikkelit heijastelee perussuomalaisen ohuisiin anekdootteihin perustuvaa pidempiaikaista kritiikkiä yliopistojen poliittisesta ”värjäytymisestä” konservatiivien suoranaiseen ”mielipidevainoon” asti.

SALALIITTOTEORiat PERUSSUOMALAISTEN KÄYTÖSSÄ: VÄESTÖNVAIHTO

Saresma ja Tulonen (2020, 141) huomauttavat, että väestönvaihdon käsitteellinen kumppani oikeistopopulistisessa viestinnässä, etenkin Halla-ahon Scripta-blogissa, on ollut ”islamisaatio”. Blogin alaotsikko ”Kirjoituksia uppoavasta lännestä” viittaa kuvitelmaan länsimaisen kulttuurin rapistumisesta sille vieraan monikulttuurisuuden vaikutuksesta. Halla-aho kirjoitti aiheesta väestönvaihto-salaliittoteorian hengessä jo vuosia ennen kuin se levisi laajemmin esimerkiksi Camus’n vaikutuksesta äärioikeistopiireihin (Halla-Aho 2005; ks. myös luku 9 tässä teoksessa). Väestönvaihtoteorian saapuminen suomalaisen politiikan agendalle on paljolti juuri Halla-ahon aikaansaannos.

Halla-ahon puheenjohtajakaudella puhe ”väestönvaihdoksesta” tuli osaksi puolueen maahanmuuttopoliittista ohjelmaa (Perussuomalaiset 2019, 3), ja useat *Suomen Utisten* artikkelit julkaisivat uudelleen hänen sosiaalisessa mediassa, pääasiassa Facebookissa, tekemiään väestönvaihtoa koskevia päivityksiä. Yhdessä näistä Halla-aho ilmaisee esimerkiksi ihailunsa Japanin tiukkaa maahanmuuttolinjaa kohden, koska maa ei ole lähtenyt

lieventämään ikääntyvän väestörakenteen trendiä maahanmuutolla ja väestönvaihdolla (Halla-aho 2018a). Myöhemmässä, toiseen Facebook-päivitykseen pohjaavassa artikkelissa Halla-aho puolustaa voimakkaasti keskustelua väestönvaihdoksesta ja kieltää sen olevan liioittelua tai salaliittoteoretisointia (Halla-aho 2018b). Artikkelin korostaa väestönvaihdoksen suomalaiselle identiteetille aiheuttamaa vieraaksi koettujen kansallisuuksien ja uskontokuntien määrän kasvua ongelmana. Suomen varsin pientä ulkomaalaisten määrää kontekstualisoidaan tarkoitushakuisesti artikkelissa asettamalla Suomi laajempaan uhkakuville varustettuun kontekstiin Saksan, Ranskan ja Ruotsin esimerkkeihin viitaten.

Halla-ahon ohella puolueen nykyinen puheenjohtaja Riikka Purra on ilmaissut perussuomalaisten kannattajille, että väestöpohjaa koskevan tutkimus- ja tilastotiedon valossa ”väestönvaihdosta” voidaan puhua avoimesti, salaliittoteoreettisesta kontekstista erillään. Purran näkökulmasta väestönvaihto – eli maahanmuuttajien määrän kasvu suhteessa valtaväestöön – ei ole vain tilastollinen tosiasia (Suomen Uutiset 2019) vaan vaikuttaa myös Ruotsin tapauksessa pysäyttämättömältä (Suomen Uutiset 2020d).

Tosiasiaksi jää, että perussuomalaiset kärkipolitiikot (kuten Halla-Aho ja Purra) ovat viljelleet ”väestönvaihtoa” viestinnässään, vaikka väestörakenteen kehityksestä olisi mahdollista keskustella termeillä, jotka eivät kannu mukanaan pahaenteisiä vihjauksia eliittien vehkeilystä ”kansaa” vastaan. *The Guardian*-lehden haastattelussa äärioikeiston retoriikkaa tutkinut historioitsija Matthew Feldman näkee, että väestönvaihtoteoriasta on ”kevyt” ja ”raskas” versio: edellinen korostaa sitä, että meneillään on valtava demografinen muutos, joka hyödyttää keskustasta vasempaan päin kallellaan olevia puolueita, kun taas jälkimmäisessä nähdään, että tämä muutos on eliittien tarkoituksellinen operatio ”valkoisen enemmistön” heikentämiseksi (Rose 2022). Mo-

lemmat versiot edustavat Feldmanin mukaan kuitenkin salaliittoteorioita, koska ”väestönvaihdon” idea viittaa lähtökohtaisesti siihen, että sen taustalla on vähintään jonkinasteista suunnitelmallisuutta.

Vihjailuihin eliitin vehkeilystä liitetään yleensä myös puolueelliseksi katsottu valtavirtamedia. Suojelupoliisin vuonna 2021 julkaisema raportti nosti esiin äärioikeistolaisen terrorismin uhan ja näki väestönvaihtoteorian yhtenä sitä lietsovana tekijänä (Supo 2021, 8). Tästä kimpaantuneina perussuomalaiset syyttivät mediaa poliittisen opposition mustamaalaamisesta. Halu osoittaa median kaksinaamaisuutta sopii perussuomalaisten salaliittoteorioita hyödyntävään viestintään, jossa eliittien nähdään edistävän kontrolloimansa median välityksellä väestönvaihtoa (tai kulttuurimarxismia), mutta leimaavan poliittisesti motivoitunein syytöksiin perussuomalaisia puheenvuoroja, jotka kritisoivat tätä kehitystä. Tuija Saresma tarkastelee tätä tapausta laajemmin tämän kirjan seuraavassa luvussa.

Perussuomalaisten puoluejohto on pyrkinyt riisumaan väestönvaihtoteorialta sen salaliittoteoreettista konnotaatiota (Suomen Uutiset 2021), jotta väestörakenteen muutoksiin voitaisiin legitiimisti kytkeä kansallismielisiä intressejä palvelevia uhkaavia merkityksiä. Merkille pantavaa tässä – kuten puolueen kulttuurimarxismipuheessa – on kuitenkin se, että näitä intressejä ajetaan käyttämällä hyväksi nimenomaan länsimaisen äärioikeiston piirissä kehiteltyjä salaliittoteorioita, mikä ei ole ihme, sillä eri puolueiden äänestäjistä juuri perussuomalaisten äänestäjät erotuvat taipumuksessaan uskoa niihin (Kivioja 2022, 288). Tämän strategian vahvuutena on sen kyky yhdistää äärioikeistoa ja oikeistokonservatiiveja, joita ”ei-valkoinen” maahanmuutto huolestuttaa (Rose 2022). Strategia ei silti ole haavoittumaton, sillä väestönvaihtoteorian yhteydet äärioikeistolaiseen liikehdintään on huomioitu suomalaisissa päämedioissa (esim. Torvinen 2019) sekä mainitussa Suojelupoliisin raportissa. Tämä on tehnyt sen

julkisesta käytöstä riskin myös perussuomalaisille poliitikoille. Niinpä Purra joutui heti puheenjohtajakautensa alussa vastentah-
toisesti liudentamaan aiempaa kantaansa, jonka mukaan ”väes-
tönvaihdoista” voi puhua pidäkkeettä: ”Mikäli väestönvaihto on
väärä sana, kuten se nykyään taitaa olla, niin toki sille voi keksiä
uudenkin sanan, mutta tosiasia ei siitä mihinkään muutu” (Hau-
tanen 2021; ks. myös luku 9).

OIKEISTOPOPULISTISET VIESTINTÄSTRATEGIAT LIBERAALIDEMOKRATIAN KRIISIOIREINA

Miksi edellä kuvattu oikeistopopulistinen salaliittoteoretisointi
ja trollaus ovat valtavirtaistuneet länsimaisessa edustuksellisessa
politiikassa? Aihetta koskevassa tutkimuksessa kriittinen katse
kohdistuu usein sosiaalisen median tuottamaan muutokseen.
Alan tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota erityisesti siihen, mi-
ten perinteisten medioiden portinvartijaroolin heikennyttyä oi-
keistopopulistit ovat kyenneet levittämään viestejään aiempaa
tehokkaammin sosiaalisen median avulla, mitä sen teknologiset
ominaisuudet ovat vahvistaneet (esim. Hannan 2018; Bergmann
2018).

Esimerkiksi sosiaalisen median algoritmien luonne onkin
syytä huomioida mietittäessä sitä, miksi äärioikeiston ja oikeis-
topopulistien sanoma nousee korostuneesti esiin verkossa (esim.
Knuutila et al. 2019). Sosiaalinen media ja uusi informaatiotekno-
logia eivät itsessään ole kuitenkaan luoneet oikeistopopulismia,
vaan tehostaneet sen poliittisten viestien leviämistä. Siksi popu-
lististen viestintästrategioiden nousu on asetettava poliittisiin ja
historiallisiin yhteyksiinsä: niiden valtavirtaistumista ei voi ym-
märtää ilman, että sitä tarkastellaan osana viime vuosikymmen-
ten uusliberaalia kehitystä, joka on ajanut läntiset liberaalidemo-
kratiat historiansa pahimpaan kriisiin sitten 1930-luvun. Tämä ke-
hitys on aiheuttanut sosiaalisia jännitteitä, joiden korostuminen
on raivannut tietä oikeistolaisten ääriyhmien käsityksille eliitin

mädännäisyydestä ja edustuksellisen politiikan sekä liberaalidemokraattisten instituutioiden rappeutumisesta.

Uusliberalismi on poliittisena projektina merkinnyt vallitsevien talouspoliittisten instituutioiden ja käytäntöjen kasvavaa suojautumista demokraattisilta vaikutuspyrkimyksiltä (Cahill & Konings 2017, 11–19; Bruff 2016). Siinä missä sodanjälkeinen sosiaalidemokraattinen kapitalismi lievensi – laajaa hyväksyntää saavuttaen – yhteiskunnallisia jännitteitä hyvinvointivaltiollisilla ratkaisuilla ja markkinavaltaa säätelämällä, uusliberaalit hankkeet ovat ”etääntyneet kansasta” ja asettaneet politiikan päätehtäväksi yhteiskunnan kehittämisen liike-elämän tarpeiden pohjalta (Therborn 2019, 37–38). Päätöksenteossa tämä on ilmennyt konkreettisesti ”uusliberaalina perustuslaillisuutena” eli talouspolitiikan liikkumatilan rajaamisena esimerkiksi erilaisin valtion budjettialijäämää ja velkakattoa koskevin sopimuksin (Cahill & Konings 2017, 46–47). Tästä on seurannut yleinen poliittisen vaihtoehdottomuuden ilmapiiri, jossa äänestäjille tarjoutuneiden perustavanlaatuisien talouspoliittisten valinnanmahdollisuuksien sijaan erilaiset uusliberaalit (yleensä joko keskustaoikeistolaiset tai keskustavasemmistolaiset) hallitukset ovat vuorotelleet vallan kahvassa.

Tämä kehitys on ollut laajoja äänestäjäryhmiä demoralisoiva. Vaikka ei ole yhdentekevää, mistä puolueista hallituskokoonpanot muodostuvat, poliittisen liikkumatilan kaventuminen on myös toistuvasti johtanut tilanteisiin, joissa ”jokin poliittinen vaihtoehto nousee esiin, luo toivoa ’muutoksesta’, ja päättyy lopulta toistamaan samanlaista politiikkaa kuin edeltäjänsä” (Eskelinen 2019, 17). Poliitiikan teknokraattinen epäpolitisoituminen on tapahtunut länsimaissa samaan aikaan, kun uusliberalismi on muuttanut niiden työmarkkinat aiempaa kilpailullisemmiksi, lisännyt taloudellista epätasa-arvoa sekä aiheuttanut pelkoja kokonaisten toimialojen katoamisesta globaalissa kilpailussa ja ilmastonmuutoksen aiheuttamassa tuo-

tantorakenteen muutoksessa. Talouskasvun hiipuminen, tulojen osuuden pienentyminen suhteessa kansantuloon sekä työpaikkojen vähentyminen ja siirtyminen köyhiin maihin on tapahtunut yhtä jalkaa sen kanssa, että vauraus on länsimaissa keskittynyt yhä harvemmille, muun muassa finanssisektorin paisumisen, veropoliittisten uudistusten ja superrikkaiden harjoittaman veronkierron vauhdittamana (Benanav 2019; Therborn 2019).

Länsimaiden hallitsevat luokat ovat vastanneet näiden kehityskulkujen aiheuttamaan tyytymättömyyteen lähinnä vetoamalla tarpeeseen toteuttaa leikkauskuripolitiikkaa ja tehdä kilpailukykyä vahvistavia rakenneuudistuksia, jotka kuitenkin lupaavat menestystä vain harvoille. Kansalaiset ovat voineet näiden mullistusten pyörteissä kokea vaikutuskykynsä heikentyneen merkittävästi, samalla kun kukaan ei näytä myöntävän olevansa tästä poliittisesti vastuussa – vaikka tapahtunut kehitys on monella mittarilla hyödyttänyt kaikkein vaurainta väestönosaa. Seuraukset on voinut empiirisesti havaita kasvavana epäluottamuksena koko liberaalidemokraattista poliittista järjestelmää kohtaan (esim. Mair 2013).

Yllä kuvattu rakenteellinen kehitys muodostaa pohjan sille, miksi oikeistopopulismi yleensä tai sen harjoittamat viestintästrategiat erityisesti ovat nousseet niin näkyvästi esiin juuri globaalien finanssikriisin jälkeisessä historiallisessa tilanteessa. Oikeistopopulismien nousun mahdollistaneen liberaalidemokratian kriisin voi ymmärtää Antonio Gramscin (1982, 79) termein ”organisena kriisinä”. Sillä hän tarkoitti tilannetta, jossa erilaiset taloudelliset, poliittiset, sosiaaliset ja kulttuuriset kriisitendenssit kietoutuvat yhteen, ja jossa kapitalististen yhteiskuntien eliitit eivät yrityksistään huolimatta kykene ratkaisemaan uhkaavia taloudellisia ja sosiaalisia (sekä nykyisin ilmastollisia) kehityskulkuja populaaria hyväksyntää tuottavasti. Hyvä esimerkki tästä on vuoden 2008 finanssikriisin jälkeinen talouskuripolitiikka yön-

kiristysvaatimuksineen, joka lisäsi koko uusliberaalin projektin epäsuosiota (Jessop 2019).

Organisessa kriisissä eliittien ylläpitämä konsensus alkaa murentua: vaikka hallitsevat luokat edelleen hallitsevat, ne eivät enää johda eli niiden kyky uusintaa yhteiskuntajärjestystä tavalla, jossa niiden etu näyttäytyy kaikkien yleisenä etuna, on heikentynyt (Gramsci 1982, 16). Siksi orgaaniset kriisit johtavat myös Gramscin mukaan ”auktoriteetin kriisiin”. Suuret ihmisryhmät erkaantuvat perinteisistä ideologioista sekä niitä ylläpitävistä instituutioista (talous, media ja edustuksellinen politiikka). Syntynyt tyhjiö täyttyy ilmiöillä, jotka ilmenevät ”skeptisminä kaikkia teorioita ja yleisiä kaavoja kohtaan” ja tuottaa politiikkaa, ”joka välittömässä ilmenemismuodossaan on kyynistä” (emt., 16–17).

Ivailu liberaalidemokraattisen keskustelun normeille ja salaliittoteorioihin nojaava politiikan tekeminen istuu tällaiseen kriisitilanteeseen. Jos kerran poliittinen valtajärjestelmä ei vaikuta otavan vakavasti kansalaisten huolta vaikutusmahdollisuuksiensa ja taloudellisten odotushorisonttiensa kaventumisesta vaan jatkaa kriisistä toiseen ilman, että politiikkaa rajaavat reunaehdot muuttuvat, niin tällöin ei ole ihme, jos puoluepolitiikka näyttäytyy merkittäviltä osiltaan teatteriesityksenä, joka noudattaa valmista käsikirjoitusta. Tilanne luo edellytyksiä parlamentaarisen politiikan seuraamiselle ”huvittuneena sivullisena” tai sen hahmottamiselle pohjimmiltaan eliittivaltaa vahvistavana vehkeilynä.

Tämä ei kuitenkaan vielä riitä vastaamaan kysymykseen siitä, miksi juuri oikeistopopulistiset viestintästrategiat ovat nousseet uusina ilmiöinä länsimaiden edustukselliseen politiikkaan ja miksi ne voidaan kokea uskottavina maailmanselityksinä niiden ilmeisen epäuskottavista ja kyynisistä piirteistä huolimatta. Asian syvällisemmäksi ymmärtämiseksi on tarkasteltava poliittisten ideologioiden luonnetta sekä niiden yhteyttä ihmisten arkitajunnan muodostumiseen.

SALALIITTOTEORIAM, IDEOLOGIAM JA ARKITAJUNNAM RISTIRIIDAM

Kriittisen ideologiateorian näkökulmasta (esim. Rehmann 2014) ideologiam eivät voi muodostua vaikutusvaltaiseksi puhtaina fantasioina: pelkän vääristelyn sijaan niiden on ”käytävä järkeen” eli pohjattava todellisuuteen sellaisena kuin laajat ihmisryhmät sen kokevat. Ajatusmuotoina, jotka kykenevät mobilisoimaan näitä ryhmiä, ne poimivat todellisuudesta uskottavalta näyttäviä elementtejä, jotka ne kuitenkin yleistävät yksipuolisesti laajemmaksi kuvaksi tai maailmanselitykseksi tuosta todellisuudesta (emt., 187).

Juuri näin tapahtuu oikeistopopulistien salaliittoteoretisoinnissa. Ne rekisteröivät, vaikkakin yksipuolisesti ja vääristyneesti, taloudellisen ja poliittisen eliitin harjoittaman politiikan etäännyttämiseen ”kansasta”. Toisin sanoen ne tavoittavat laajoja ihmisryhmiä puhuttelevalla tavalla sellaisia muutoksia valta-asetelmissa, jotka ovat liiankin todellisia, kuten uusliberaali poliittinen vaihtoehtottomuus sekä aiempiin sodanjälkeisiin vuosikymmeniin nähden ennennäkemätön vaurauden keskittyminen. Lisäksi monien eliittiryhmien sitoutuminen demokratiaan näyttää nykytutkimuksenkin valossa kyseenalaiselta (Kantola & Kuusela 2019). Siten eliittiä kohtaan suuntautuva epäluulo ei ole kokonaan vailla perusteita ja selittää osaltaan sen poliittisen ilmapiirin muotoutumista, jossa oikeistopopulistiset viestintästrategiam viihtyvät. Populismitutkija Cas Mudden (2016, 16) mukaan ”populismien hyöky on illiberaali demokraattinen vastareaktio vuosikymmeniä jatkuneelle epädemokraattiselle liberaalille politiikalle”.

Tämä hyöky ei ole luonnonilmiö. Voi esimerkiksi kysyä, miksi oikeistopopulistien sijaan poliittinen vasemmisto ei ole hyötynyt uusliberalismin tuottamista jännitteistä, vaikka sen taloudelliseen uusjakoon tähtäävän agendan olisi voinut kuvitella houkuttelevan taloudellisesta epävarmuudesta kärsiviä väestöryhmiä (Rodrik 2021). Yksi vastaus tähän on se, että ihmisten arkinen tajunta

on ristiriitaista, eivätkä heidän kokemuksensa välity mekaanisesti poliittiseksi tahdonmuodostukseksi esimerkiksi luokka-asemaan perustuen.

Uusliberalismin kriisisuhdanteen tuottamat populaarit ajatusmuodot voivat noudatella ainakin kahta toisistaan poikkeavaa tulkintaa (Rehmann 2013, 10–11). Oikeistopopulistisessa tulkinnassa kriisissä on kyse siitä, että julkinen sektori on pöhöttynyt ja hallitukset kuluttavat rahaa väärin kohteisiin, ennen muuta maahanmuuttajiin, jotka vievät valkoisen väestön työpaikat. Toinen, perinteisen vasemmiston mukainen populaaritulkinta taas nojaa ajatukseen, että uusliberalismi on kasvattanut rikkaiden ja työväestön välistä kuilua kestävämmällä tavalla, minkä syyppänä ovat muun muassa taloudellisesti tuottamattoman finanssisektorin kasvu sekä omaisuuksia kyseenalaisin keinoin kahmivat rikkaat. Toisin sanoen vasemmistopopulismin epäluulo kohdistuu pohjimmiltaan (uusliberaalin) kapitalismin negatiivisiin seurauksiin.

Jälkimmäinen tulkinta on jäänyt latentiksi verrattuna oikeistopopulistiseen mobilisaatioon, joka on muuttanut läntisten liberaalidemokratioiden poliittista kenttää paljon radikaalimmin viime vuosikymmeninä. Keskeisenä syynä tähän on perinteisen poliittisen vasemmiston heikentyminen sekä se tosiseikka, että sosiaalidemokraattiset puolueet ympäri Eurooppaa muuttivat viimeistään 1990-luvulta alkaen saman uusliberalistisen vaihtoehdottomuuden asianajajiksi, joita myös perinteiset oikeistolaiset tai konservatiiviset puolueet eri painoituksin ajoivat (Therborn 2019; Joppke 2021). Tämä on tasoittanut tietä oikeistopopulistille, joka pyrkii vastaamaan uusliberaalin politiikan tuottamiin sosiaalisiin ja taloudellisiin turvattomuuden tunteisiin esimerkiksi sosiaalipoliittisin ohjelmin, jotka rajaavat oikeuden sosiaaliturvaan ”kantäväestölle” (Keskinen et al. 2016).

Oikeistopopulististen viestintästrategioiden ”järkeenkäypä” (ks. Rehmann 2014, 6) uskottavuus kumpuaa näin uusliberaalin

yhteiskunnallisen todellisuuden ristiriidoista. Kriittisen ideologiateorian kuvaaman dynamiikan mukaisesti kansallismieliset puolueet tarttuvat näihin ristiriitoihin ja niiden herättämään eliitivistaiseen katkeruuteen. Sen sijaan, että ne tarkastelisivat eliittien ”kansasta” etääntymistä ilmauksena niiden rakenteellisesta valta-asemasta ja pyrkimyksestä vahvistaa luokkaherruuttaan, ne tulkitsevat sen identitaarisesti ”globaalien” eliittien vihamielisyytenä kansallista identiteettiä ja valkoista läntistä kulttuuria kohtaan. Samalla oikeistopopulistit vierittävät syyt uusliberaalin politiikan aiheuttamista taloudellisista ja yhteiskunnallisista ongelmista haavoittuvimpien väestöryhmien kontolle, kuten maahanmuuttajille sekä etnisille ja seksuaalivähemmistöille, joiden kanssa liberaalien eliittien nähdään liittoutuneen. Kuvitelmat meneillään olevasta ”kulttuurimarxistisesta” arvokumouksesta tai ”väestönvaihdoksesta” ovat tämän identitaarisen tulkinnan johdannaisia.

Merkille pantavaa on, että perussuomalaisten tapa hyödyntää salaliittoteorioita ei silti palaudu kaikkein mielikuvituksellisimpiin keitelmiin vaan pikemminkin sekoittuu niihin monitahoisesti. Puolueen edustajat pyrkivät pukemaan nämä äärioikeiston salaliittoajattelusta nousseet ilmaisut tutkimuksen ja tilastojen osoittamien ”kylmien faktojen” kaapuun. Tässä he noudattavat Tuukka Ylä-Anttilan (2018) havaitsemaa oikeistopopulistista pyrkimystä tuottaa ”vastatietoa” – esimerkiksi tilasto- tai faktatietoa vaihtoehtoisella tavalla kehystäen – vallitsevan episteemisen normaalijärjen vastaisena taktiikkana. Perussuomalaisten salaliittoteoretisointi ei ole näin luonteeltaan välttämättä suoraviivaisesti tietenvastaista: se nojaa heidän omiin ”vaihtoehtoisiin asiantuntijoihinsa”, jotka kuitenkin esiintyvät ”radikaaleina skientistisinä”, pahantahtoisten eliittien valheet paljastavina auktoriteetteina (emt., 378–379). Ajatuksena on, että heidän tuottamansa ”vastatieto” ei ole vain moraalisesti vaan myös episteemisesti oikeaa, suorastaan vastaan sanomatonta.

Tällainen absolutismi on ominaista salaliittoteoretisoinnille, joka lohkoo ihmiset kahtia korrupoituneeseen eliittiin ja kansallismielisiin totuudenpuhujiin. Se, että salaliittoteorioiden psykologisiin perustunteisiin liittyvä vihjailevuus yhdistyy tieteelliseltä näyttävään ”vastatietoon”, on keskeistä perussuomalaisten salaliittoviestinnälle ja sen ideologisille vaikutuspyrkimyksille, yllä kuvatus – ja liberaalidemokratian todelliseen kriisiin nojaavan – eliittien demonisoinnin ohella.

YHTEENVETO

Trollaus ja salaliittoteoretisointi ovat viestinnällisiä keinoja, joiden avulla oikeistopopulistiset puolueet hyökkäävät liberaalidemokraattisen julkisen keskustelun normeja vastaan, tarkoitukseenaan raivata tilaa kansallismieliselle autoritaariselle politiikalle. Tämä kehitys on syvästi antidemokraattinen, mutta siihen sisältyvää eliittikritiikkiä ei tule sivuuttaa välittömästi, vaan sen sijaan tulee tarkastella sitä, mitä se voi kertoa liberaalin demokratian kriisistä. Valtavirtajulkisuudessa oikeistopopulistien mediaperformanssien herättämä närkästys muodostuu helposti älylliseksi refleksiksi, jossa trollauksen tai salaliittoteoretisoinnin kaltaiset hämmentävät ilmiöt tulkitaan ”pahan” sosiaalisen median aikaansaannokseksi, joka ei käy ”tolkun ihmisten” järkeen. Näissä selityksissä pyritään löytämään (uus)liberaalia status quota vahvistava diskurssi, joka paikantaa ongelman niin oikean kuin vasemman laidan populistisiin ”ääripäihin” – ikään kuin kognitiiviseksi häiriöksi muutoin rationaalisessa julkisessa keskustelussa.

Poliittisen trollauksen ja salaliittoteorioiden käyttäminen poliittisena viestintästrategiana elää kuitenkin uusliberaalin kapitalismin autoritaarisoitumisesta (Bruff 2016) ja poliittisen mielikuituksen köyhtymisestä (Eskelinen 2019). Demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen kannalta on huolestuttavaa, että oikeistopopulismi on globaalin finanssikriisin jälkeisessä suhdanteessa lyönyt kättä autoritaarisen uusliberalismin kanssa. Tässä allians-

sisä uusliberalismin antidemokraattiset piirteet kohtaavat oikeistopopulististen puolueiden uusliberalismia myötäilevät poliittiset linjaukset (Joppke 2021).

Uusliberaalin projektin autoritaarisuus ja antidemokraattisuus juontuvat sen kurinalaistavista periaatteista, kuten pyrkimyksestä heikentää ammattiyhdistysliikettä ja sosiaaliturvaa sekä rajata hallitusten kykyä päättää talouspolitiikan suunnasta edellä mainitun ”uusliberaaliin perustuslaillisuuden” keinoin (Bruff 2016; Cahill & Konings 2017). Oikeistopopulistiset puolueet eivät ole tarjonneet ohjelmissaan jäseneltyä vaihtoehtoa uusliberaalille hegemonialle, vaan ovat pikemminkin vahvistaneet sitä omilla tavoillaan (Joppke 2021). Esimerkiksi Halla-Aho profiloitui perussuomalaisten puheenjohtajana ”tiukan taluslinjan” edustajana, joka vastusti julkista velkaantumista ja jolle työttömyys- ja sosiaaliturva näyttäytyivät ”luksustoimintoina” (Karvala 2017). Erona markkinaliberaaliin oikeistoon oikeistopopulistit tähtäävät myös talous- ja sosiaalipolitiikassaan yhteiskunnan etnistämiseen, esimerkiksi työperäisen maahanmuuton ehtoja kiristämällä sekä kannattamalla etnisesti rajattua ”hyvinvointisovinismia” (emt.; Joppke 2021).

Tämä kansallismielinen käänne on edesauttanut merkittävästi uusliberaalin projektin jatkumista finanssikriisin jälkeisessä suhdanteessa. Sen jatkuminen ruokkii entisestään niitä epävarmuuksia ja pelkoja, joista oikeistopopulistien kannatus kumpuaa. Oikeistopopulistien keskeisenä viestintästrategiana on viime vuosikymmenten yhteiskuntakehityksen negatiivisten piirteiden yksinkertaistava ja konspiratiivinen kytkeminen ”pahantahitoisten toimijoiden”, kuten ”kulttuurimarxilaisen” eliitin tai liberaalin ”suvaitsevaiston” aikaansaannoksiksi (ks. Patomäki 2021). Kyvyttömyys tarkastella näiden salaliittoteorioita hyödyntävien strategioiden kytköstä liberaalidemokratian omiin rakenteellisiin patologiioihin ehkäisee kykyä purkaa autoritaarisen uusliberalismin ja oikeistopopulismin toisiaan vahvistavaa noidankehää.

Kehän rikkominen edellyttää muutoksia länsimaiden kehitystä ohjaavissa poliittisissa ja taloudellisissa rakenteissa sekä talouspoliittisen päätöksenteon demokratisoimista. Tämä taas vaatii vapautumista liberaalin itseymmärryksen yksipuoluisuuksista, joissa lukkiudutaan puolustamaan sitä aiempaa ”normaalia”, jossa nykyiset ongelmat kypsyivät.

LÄHTEET

- Adorno, Theodor. 2020 [1959]. *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin*. Tampere: Vastapaino.
- Ampuja, Marko & Mikko Poutanen. 2020. ”Trollaus poliittisena viestintästrategiana ja liberaalin demokratian kriisiöireena.” *Politiikasta*, 11.11.2020. <https://politiikasta.fi/trollaus-poliittisena-viestintastrategiana-ja-liberaalidemokratian-kriisiöireena/>. Viitattu 29.4.2021.
- Barkun, Michael. 2003. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Barkun, Michael. 2015. ”Conspiracy theories as stigmatized knowledge.” *Diogenes* 62 (3–4), 114–120.
- Beirich, Heidi. 2013. ”Hate across the waters: The role of American extremists in fostering an international white consciousness.” Teoksessa R. Wodak, M. Khosravini, & B. Mral (toim.) *Right-Wing Populism in Europe: Politics and discourse*, 89–102. London: Bloomsbury.
- Benanav, Aaron. 2019. ”Automation and the Future of Work, 1.” *New Left Review* 119 (Sept/Oct 2019), 5–38.
- Bergmann, Eirikur. 2018. *Conspiracy & Populism. The Politics of Misinformation*. London: Palgrave McMillan.
- Berkowitz, Bill. 2003. ”Cultural Marxism’ Catching on.” *SPLC Southern Law Poverty Center* (August 3, 2003). <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2003/cultural-marxism-catching>. Viitattu 31.8.2021.
- Brown, Andrew. 2019. ”The myth of Eurabia: how a far-right conspiracy theory went mainstream.” *The Guardian*, 16.8.2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/16/the-myth-of-eurabia-how-a-far-right-conspiracy-theory-went-mainstream>. Viitattu 17.5.2021.
- Bruff, Ian. 2016. ”Neoliberalism and authoritarianism.” Teoksessa S. Springer, K. Birch & J. MacLeay (toim.) *The Handbook of Neoliberalism*, 107–117. London: Routledge.
- Bulut, Ergin & Erdem Yörük. 2017. ”Digital Populism: Trolls and Political Polarization of Twitter in Turkey.” *International Journal of Communication* 11, 4093–4117.
- Busbridge, Rachel, Benjamin Moffitt Benjamin & Joshua Thorburn. 2020. ”Cultural Marxism: far-right conspiracy theory in Australia’s culture wars.” *Social Identities* 26 (6), 722–738.
- Cahill, Damien & Martin Konings. 2017. *Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
- Dafaure, Maxime. ”The ‘Great Meme War’: the Alt-Right and its Multifarious Enemies.” *Angles: New Perspectives on the Anglophone World* 10, 1–28.

8. Salaliittoteoriat ja trolauspolitiikka

- Davey, Jacob & Julia Ebner. 2019. *'The Great Replacement': The violent consequences of mainstream extremism*. London: Institute for Strategic Dialogue. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2019/07/The-Great-Replacement-The-Violent-Consequences-of-Mainstreamed-Extremism-by-ISD.pdf> Viitattu 2.9.2021.
- Eskelinen, Teppo. 2019. *Demokratia utopiana ja sen vastavoimat*. Tampere: Vastapaino.
- Fielder, Grace E. & Theresa Catalano. 2017. "Othering others: Right-wing populism in UK media discourse on 'new' immigration." Faculty Publications: Department of Teaching, Learning and Teacher Education 255, 207–234.
- Gramsci, Antonio. 1982. *Vankilavihkot. Valikoima 2*. (Toimittanut M. Böök). Helsinki: Kansankulttuuri.
- Halla-aho, Jussi. 2005. "Demografisista asioista ja muusta." *Scripta - Kirjoituksia uppoavasta lännestä*, 18.9.2005. https://www.halla-aho.com/scripta/demografisista_asiosta_ja_muusta.html. Viitattu 2.9.2021.
- Halla-aho, Jussi. 2018a. "Halla-aho kehuu Japanin tiukkaa linjaa: Vaikka väestö ikääntyy ja kutistuu, maahanmuutto ja väestönvaihto eivät ole ratkaisu." *Suomen Uutiset*, 27.2.2018. <https://www.suomenuutiset.fi/halla-aho-kehuu-japanin-tiukkaa-linjaa-vaikka-vaesto-ikaantyy-ja-kutistuu-maahanmuutto-ja-vaestonvaihto-eivat-ole-ratkaisu/>. Viitattu 3.5.2021.
- Halla-aho, Jussi. 2018b. "Halla-aho: Puhe väestönvaihdoksesta ei ole foliohattuilua tai liioittelua." *Suomen uutiset*, 17.4.2018. <https://www.suomenuutiset.fi/halla-aho-puhe-vaestonvaihdoksesta-foliohattuilua-liioittelua/>. Viitattu 3.5.2021.
- Hameleers, Michael. 2021. "They Are Selling Themselves Out to the Enemy! The Content and Effects of Populist Conspiracy Theories." *International Journal of Public Opinion* 33 (1), 38–56.
- Hamilo, Marko. 2017. "Mitä kulttuurimarxismi on – ja mitä valtamedia väittää sen olevan." *Suomen Uutiset*, 15.9.2017. <https://www.suomenuutiset.fi/mita-kulttuurimarxismi-mita-valtamedia-vaittaa-olevan/>. Viitattu 3.5.2021.
- Hannan, Jason. 2018. "Trolling ourselves to death? Social media and post-truth politics." *European Journal of Communication* 33 (2), 214–226.
- Harjunieni, Timo. 2021. "Totuuden kriisin juuret ovat liberalismien kriisissä ja ristiriidoissa." *Tiede & Edistys* 46 (1–2), 47–53.
- Hautanen, Suvii. 2021. "Professori kauhistui: Toivottavasti eivät katsoneet Riikka Purran haastattelua." *Verkkouutiset.fi*, 17.8.2021. <https://www.verkkouutiset.fi/professori-kauhistui-toivottavasti-eivat-katsoneet-riikka-purran-haastattelua/#72607ffb>. Viitattu 2.9.2021.
- Haynes, Jeffrey. 2020. "Right-Wing Populism and Religion in Europe and the USA." *Religions* 11 (10), 490.
- Jay, Martin. 2010. "Dialectic of Counter-Enlightenment: The Frankfurt School as Scapegoat of the Lunatic Fringe." *Salmagundi* 168–169, 30–40.
- Jeffries, Stuart. 2021. "Why Theodor Adorno and the Frankfurt School failed to change the world." *The New Statesman*, 18.8.2021. <https://www.newstatesman.com/culture/2021/08/splinters-in-your-eye-frankfurt-school-review>. Viitattu 28.6.2022.
- Jessop, Bob. 2019. "Authoritarian Neoliberalism: Periodization and Critique." *South Atlantic Quarterly* 118 (2), 343–361.
- Joppke, Christian. 2021. "Populism and the double liberalism: Exploring the links." *Theory and Society* 50, 769–790.
- Kantola, Anu & Kuusela Hanna. 2019. *Huipputulokset – Suomen rikkain promille*. Tampere: Vastapaino.
- Karvala, Kreetta. 2017. "Halla-ahon tiukat talouslinjaukset: 'Työttömyys- ja sosiaaliturva ovat yhteiskunnan luksustoimintoja.'" *Iltalehti*, 13.3.2017. <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/20170313200084759>. Viitattu 11.11.2021.

- Keskinen Suvij, Ov Cristian Norocel, Martin Bak Jørgensen. 2016. "The politics and policies of welfare chauvinism under the economic crisis." *Critical Social Policy* 36 (3), 321–329.
- Kivioja, Pasi. 2022. *Salaliittoteorioiden ihmemaassa. Tositarinoita ihmisistä kaninkoloissa*. Jyväskylä: Docendo.
- Köttig, Michaela & Johanna Sigl. 2020. "Racist mobilisation and sexualisation in the 'refugee debate' in Germany." *Journal of Sociology* 56 (1), 69–83.
- Knuutila, Aleksii, Heidi Kosonen, Tuija Saresma, Paula Haara & Reeta Pöyhtäri. 2019. *Vihan vallassa: Vihapuheen vaikutuksen yhteiskunnalliseen päätöksentekoon*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslian tutkimus- ja selvitystoiminta. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161812> Viitattu 2.9.2021.
- Lind, William S. 2000. "The Origins of Political Correctness." *Accuraacy in Academia*, February 5, 2000. <https://www.academia.org/the-origins-of-political-correctness>. Viitattu 31.8.2021.
- Linja-aho, Vesa. 2018. "Kulttuurimarxilaisuus – kun salaliittoteoria kohtaa yhteiskuntatieteet." *Skeptikko* 2/2018, 17–21.
- Mair, Peter. 2013. *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Mansikka, Ossi. 2019. "Perussuomalaisedustajat ehdottivat valtion budjettiin erikoisia muutoksia: Rahaa pääkaupungin siirtämiseksi Jyväskylään, 100 euroa 'mielipahaan' Husu Husseinin yhdistykselle." *Helsingin Sanomat*, 19.12.2019. <https://www.hs.fi/nyt/art-200006348963.html> Viitattu 29.4.2021.
- Mirrlees, Tanner. 2018. "The alt-right's discourse on 'cultural Marxism': A political instrument of intersectional hate." *Atlantis: Critical Studies in Gender, Culture & Social Justice* 39 (1), 49–69.
- Mudde, Cas. 2016. "Europe's populist surge. A long time in the making." *Foreign Affairs* (November/ December 2016), 25–30.
- Mudde, Cas & Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2013. "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America." *Government and Opposition* 48 (2), 147–174.
- Patomäki, Heikki. 2021. "Neoliberalism and Nationalist-Authoritarian Populism: Explaining their Constitutive and Causal Connections." *Protosociology: An International Journal of Interdisciplinary Research* (37), 51–101.
- Perussuomalaiset. 2019. *Perussuomalainen maahanmuuttopolitiikka*. 21.1.2019. <https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2019/02/Maahanmuuttopoliittinen-ohjelma-2019.pdf>. Viitattu 2.9.2021.
- Pullinen, Jussi. 2019. "Essee: Huvittunut sivullinen syö naksuja." *Helsingin Sanomat*, 15.12.2019. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-200006342832.html>. Viitattu 29.4.2021.
- Rantanen, Miska. 2011. "Soini: Postmodernin taiteen paheksunta oli vaalikikka." *Helsingin Sanomat*, 12.12.2011. <https://www.hs.fi/politiikka/art-200002513794.html>. Viitattu 29.4.2021.
- Rehmann, Jan. 2013. "Occupy Wall Street and the question of hegemony: A Gramscian analysis." *Socialism and Democracy* 27 (1), 1–18.
- Rehmann, Jan. 2014. *Theories of Ideology. The Powers of Alienation and Subjection*. Chicago: Haymarket Books.
- Revers, Matthias & Richard Traummüller. 2020. "Is Free Speech in Danger on University Campus? Some Preliminary Evidence from a Most Likely Case." *Köln Z Soziol* 72, 471–497.
- Rodrik, Dani. 2021. "Why does globalization fuel populism? Economics, culture and the rise of right-wing populism." *Annual Review of Economics* 13, 133–170.
- Rose, Steve. 2022. "A deadly ideology: how the 'great replacement theory' went mainstream." *The Guardian*, 8.6.2022. <https://www.theguardian.com/world/2022/>

8. Salaliittoteoriat ja trolauspolitiikka

- jun/o8/a-deadly-ideology-how-the-great-replacement-theory-went-mainstream. Viitattu 30.8.2022.
- Saresma, Tuija & Urho Tulonen. 2020. ”Halla-ahon ehdistus ja ironia: ulossulkeva suomalaisuus ja ahdas nationalismi Scripta-blogissa.” Teoksessa Nykänen, Elise & Riikka Rossi (toim.) *Suomalaiset ehdistukset: Kansallinen omakuva ja kielteiset tunteet*. Joutsen: Erikosjulkaisuja 4, 141–164. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Seppänen, Timo. 2017. ”Politiikan ABC: Räjähetelevät lepakat oli erinomainen ’rapalan viehe’, ”Mä heitin sen sinne toimittajamereen ja hups, tarttui!” *Yle*, 26.2.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9470514>. Viitattu 29.4.2021.
- Silva, Bruno Castanho, Federico Vegetti & Levente Littyay. 2017. ”The Elite Is Up to Something: Exploring the Relation Between Populism and Belief in Conspiracy Theories.” *Swiss Political Science Review* 23 (4), 423–443.
- Soini, Timo. 2014. ”Kulttuurimarxistit elävät ja voivat liian hyvin.” *ploki*, 28.10.2014. <http://timosoini.fi/2014/10/kulttuurimarxistit-elavat-ja-voivat-liian-hyvin/>. Viitattu 30.4.2021.
- Suojelupoliisi (Supo). 2021. Supo2020 Vuosikirja. Suojelupoliisi: Helsinki. <https://supo.fi/documents/38197657/40760236/Supo+Vuosikirja+2020.pdf/70e75573-0726-f76c-846c-be61887c9db/Supo+Vuosikirja+2020.pdf>. Viitattu 3.5.2021.
- Suomen Utiset. 2019. ”Riikka Purra: Tutkimus- ja tilastotieto tukee väitettä väestönvaihdoksesta.” *Suomen Utiset*, 8.8.2019. <https://www.suomenuutiset.fi/riikka-purra-tieteellinen-tutkimus-tilastotieto-tukee-vaitetta-vaestonvaihdoksesta/>. Viitattu 3.5.2021.
- Suomen Utiset. 2020a. ”Ronkainen: ’Perhevapaauidistuksen sukupuolineutraali kieli kuin suoraan kulttuurimarxismin oppikirjoista.’” *Suomen Utiset*, 11.2.2020. <https://www.suomenuutiset.fi/ronkainen-perhevapaauidistuksen-sukupuolineutraali-kieli-kuin-suoraan-kulttuurimarxismin-oppikirjoista/>. Viitattu 30.4.2021.
- Suomen Utiset. 2020b. ”Historian professori varoittaa länsimaisen demokratian murenevan, kun antirasistinen historian vääristely korvaa kansallisia yhdistäviä tarinoita syyllisyydellä ja häpeällä.” *Suomen Utiset*, 3.10.2020. <https://www.suomenuutiset.fi/historian-professori-varoittaa-lansimaisen-demokratian-murenevan-kun-antirasistinen-historian-vaaristely-korvaa-kansallisia-yhdistavia-tarinoita-syyllisyydella-ja-hapealla/>. Viitattu 30.4.2021.
- Suomen Utiset. 2020c. ”Tutkimus: Yhteiskuntatieteiden opiskelijat haluavat rajoittaa mielipiteenvapautta.” *Suomen Utiset*, 25.11.2020. <https://www.suomenuutiset.fi/tutkimus-yhteiskuntatieteiden-opiskelijat-haluavat-rajoittaa-mielipiteenvapautta/>. Viitattu 30.4.2021.
- Suomen Utiset. 2020d. ”Purra: Ruotsin väestönmuutosta ei voi enää pysäyttää.” *Suomen Utiset*, 3.1.2020. <https://www.suomenuutiset.fi/purra-ruotsin-vaestonmuutosta-ena-pysayttaa/>. Viitattu 3.5.2021.
- Suomen Utiset. 2021. ”Väestönvaihtokeskustelu leimahti, Halla-aho tyylyttää Hesaria: toimii Venäjän turvallisuuspalvelun pelikirjan mukaan – hivuttaa ja vihjaillee.” *Suomen Utiset*, 23.3.2021. <https://www.suomenuutiset.fi/vaestonvaihtokeskustelu-leimahti-halla-aho-tyilyttaa-hesaria-toimii-venajan-turvallisuuspalvelun-pelikirjan-mukaan-hivuttaa-ja-vihjaillee/>. Viitattu 3.5.2021.
- Therborn, Göran. 2019. *Kadotettu kansankoti. Kuinka pääoma kaappasi Ruotsin*. Tampere: Vastapaino.
- Thornton, James. 1999. ”Gramsci’s grand plan.” *The New American*, July 5, 1999. <https://thenewamerican.com/gramscis-grand-plan>. Viitattu 31.8.2021.
- Torvinen, Pekka. 2019. ”Analyysi. Väestönvaihto on salaliittoteoria, mutta se ei estä perussuomalaisten johtoa käyttämästä sanaa.” *Helsingin Sanomat*, 5.7.2019. <https://www.hs.fi/nyt/art-2000006163786.html>. Viitattu 3.5.2021.

- Vaarakallio, Tuula. 2017. "Perussuomalaisten kaksoispuhe." Teoksessa Emilia Palonen & Tuija Saresma (toim.) *Jätkät ja jytkyt: Perussuomalaiset ja populistinen retoriikka*, 199–217. Tampere: Vastapaino.
- Valaskivi, Katja & Niko Pyrhönen. 2020. "Radikaalioikeisto käyttää hyväkseen hybridiä mediatilaa salaliittoteoreettisen ajattelun levittämisessä." *Politiikasta*, 12.8.2020. <https://politiikasta.fi/radikaalioikeisto-kayttaa-hyvakseen-hybridia-mediatilaa-salaliittoteoreettisen-ajattelun-levittamisessa/>. Viitattu 29.4.2021.
- Weiß, Volker. 2020. "Jälkisanat." Teoksessa Theodor W. Adorno, *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin*, 57–86. Tampere: Vastapaino.
- Wilson, Andrew F. 2018. "#whitegenocide, the Alt-right and Conspiracy Theory: How Secrecy and Suspicion Contributed to the Mainstreaming of Hate." *Secrecy and Society* 1 (2).
- Ylä-Anttila, Tuukka. 2018. "Populist knowledge: 'Post-truth' repertoires of contesting epistemic authorities." *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 5 (4), 356–388.

III

**SALALIITTOTEORIA OSANA
POLIITTISTA JÄRJESTELMÄÄ**

9. PERUSSUOMALAISET JA VÄESTÖNVAIHTO – KULTTUURI, ”ROTU” JA SUKUPUOLI ÄÄRIOIKEISTOLAISESSA SALALIITTOTEORIASSA

Tuija Saresma

Perussuomalaisten vastavalittu puheenjohtaja Riikka Purra esitti Seinäjoen puoluekokouksessa loppukesästä 2021 pitämässään linjapuheessa huolensa siitä, että kuluvan vuosisadan puolivälissä suomalaiset ovat ennusteiden mukaan Espoossa vähemmistönä. Puoluekokousviikonloppua seuraavana maanantaina Purra oli vieraana Ylen A-studiossa, jossa juontaja Heikki Ali-Hokka haastatteli tuoretta puheenjohtajaa:

Heikki Ali-Hokka: Vielä tästä sunnuntaisesta linjapuheestasi. Sanoit siellä, että olet huolissasi suomalaisesta väestöpohjan muuttamisesta, ja käytit esimerkkinä Espoota ja sanoit, että vuonna 2053 suomalaiset ovat Espoossa vähemmistönä, niin missä vaiheessa sinun silmissäsi maahanmuuttajasta tulee suomalainen? [Vai tuleeko koskaan?]

Rikka Purra: Ämm – – tämä ei meidän maahanmuuttopolitiikan kannalta ole ollenkaan oleellinen kysymys, sitä voidaan pohtia esimerkiksi yliopistoissa tietyillä tutkimusaloilla jotka ovat tällaisesta kiinnostuneita mutta minä viittaan siihen, kun nämä henkilöt ovat vieraskielisiä meidän tilastoissamme. Voimme puhua yhtä lailla vieraskielisistä eli sinä vuonna Espoossa vieraskieliset ylittävät suomenkielisten määrän.

HA-H: *Eikö tämä vähän kuulosta tämmöiseltä väestönvaihtopuheelta kun sanot että heistä ei tule su – – että suomalaisia on se ja se määrä.*

RP: *Mikäli tosiasia on se että vieraskielisiä on enemmän kuin suomalaisia niin toki – – mikäli väestönvaihto on väärä sana kuten se nykyään taitaa olla niin toki sille voi keksiä jonkin uudenkin sanan, mutta tosiasia ei siitä mihinkään muutu. (A-studio 16.8.2021, kohdasta 27:36 min alkaen.)*

Vaikka Purra puhuu haastattelussa ”vieraskielisistä”, keskustelua voi tulkita niin, että Purra pelkää tulevaisuudessa maahanmuuttajia olevan enemmän kuin ”suomalaisia”. A-studiossa hän puhuu väestönvaihdosta tilastollisena tosiasiana, niin kuin hän on tehnyt aiemminkin. Esimerkiksi *Image*-lehden laajassa henkilökuivassa (Myllymäki 2021) Purra väitti, että hänen käyttämissään käsitteissä ”väestönvaihto” ja ”väestönmuutos” ”ei ole mitään salaliittoon viittaavaakaan”. Myös toimittaja Ivan Puopolon kysyessä Purralta haastattelussa väestönvaihtoteoriasta Purra keskeyttää sanomalla, että väestönvaihto ”ei ole teoria, se on faktuaalinen asia”. Purra korostaa, että ei ole tutustunut äärioikeiston salaliittoteorioihin vaan puhuu ainoastaan ”niistä muutoksista, joita voimme havainnoida tilastoista”, eli joiden suhteen voidaan tarkastella ”normaalin tutkimuksen keinoin” sitä, miten väestö kehittyi (Puopolo 2019).

Kyse ei ole kuitenkaan väestön kehityksestä esimerkiksi Väestöliiton tutkimusprofessori Anna Rotkirchin (2015) tarkoittamassa mielessä – eli sen tarkastelusta, minkä muotoisissa perheissä suomalaiset asuvat, lisääntykö yksinhuoltajuus tai kuinka työttömyys vaikuttaa perheellistymiseen. Sen sijaan Purra viittaa A-studiossa nimenomaan ”suomalaisten” korvautumiseen ”vieraskielisillä”.

Myös perussuomalaisten edellinen puheenjohtaja Jussi Halla-aho on puhunut väestönvaihdosta ”faktana”. Hän on Purran

lailla viitannut väestönvaihto-käsitteellä tilanteeseen, jossa ”kantaväestö” jää vähemmistöksi maahanmuuttajien muodostaessa enemmistön. Esimerkiksi huhtikuussa 2018 hän kirjoitti Facebook-seinällään seuraavasti: ”Suuri yleisö ei täysin hahmota sitä, miten suuri demografinen muutos Euroopassa juuri tällä hetkellä on käynnissä” (Suomen Uutiset 2018). Vaikka Halla-ahokin puhuu väestönvaihdosta nimenomaan tilastollisena tosiasiana, hänen argumenttinsa taustalla on salaliittoteoria islamisaation uhasta. Juuri Halla-aho toi islamisaation suomalaiseen keskusteluun blogissaan *Scripta – kirjoituksia uppoavasta länneestä*, jonka nimi jo viittaa muslimeihin uhkana. Halla-aho (2009) kirjoitti väestönvaihdosta esimerkiksi näin: ”Itse ajattelin, että islamisaatiossa on kyse juuri muslimien väestöosuuden kasvusta ja sen mukanaan tuomasta islamin vaikutusvallan lisääntymisestä”. Halla-ahon mainitsema islamisaatio ja äärioikeistolainen ”vastajihadismi”, eli islamia ja muslimien maahanmuuttoa vastustava radikaali aate, joka on levinnyt Euroopan eri maihin, liittyvät kiinteästi Eurabia-salaliittoon, joka innosti Norjan joukkomurhaajaa tekoihinsa.¹ Vastajihadismista on tullut äärioikeistolle samanlainen radikalisoitumista lietsova salaliittoteoria kuin antisemitismi on uusnatseille (Kundnani 2012).

Tarkastelen tässä artikkelissa Purran sanoja lainatakseni ”normaalin tutkimuksen keinoin” ja ”asiasta kiinnostuneiden tutkimusalojen” – minun tapauksessani kulttuurintutkimuksen, sukupuolentutkimuksen ja retoriikan tutkimuksen – näkökulmasta sitä, miten tunnettua äärioikeistolaista salaliittoteoriaa eli väestönvaihdosta valkopestaan perussuomalaisten ja laajemminkin laita-oikeiston puheissa neutraaliksi, tilastoin todisteltavaksi faktaksi. Käsittelem sitä, miten perussuomalaiset puhuvat väestönvaihdosta, ja sitä, miten tämä salaliittoteoria saa kaukupohjaa puolueessa sen ylintä johtoa myöten. Asetan perussuomalaisten

1 Kiitos tästä huomiosta Tommi Kotoselle.

keskustelun kansainvälisen salaliittoteorioiden ja oikeistopopulismien tutkimukseen. Esitän, että sukupuoli ja ”rotu” ovat tämän salaliittoteorian perusta siitä huolimatta, että ne loistavat pois-aolollaan käydyistä keskusteluista. Lopuksi ehdotan syitä sille, miksi väestönvaihtoteoria on niin näkyvä osa perussuomalaisten oikeistopopulistista keskustelua. Aloitan siitä, mitä tilastot kertovat väestönvaihdosta tai väestönmuutoksesta ja miten tilastojen kertoma on suhteessa väitteeseen väestönvaihdosta.

TILASTOJEN VALOSSA

Faktoihin ja tilastoihin vetoaminen on tuttu yleisön vakuuttamisen keino. Tilastot koetaan luotettavina. Toisaalta tunnemme lausuman ”vale, emävale, tilasto”. Tiedämme, että tilastoja tulkitsemalla ja myös niitä laatimalla asiat voidaan saada näyttäytymään halutussa valossa.

Väestötilastot kertovat väestön mahdollisesta muuttumisesta muun muassa sen, että maahanmuuttajien lukumäärä on vähentynyt huippuvuodesta 2015. Suomen virallisen tilaston (SVT 2021) elokuun 2021 ennakkotilaston mukaan tammi-elokuussa Suomeen muutti reilut 21 000 ihmistä ja maasta pois noin 7 100 ihmistä. Maahanmuuttajista oli Suomen kansalaisia lähes 6 000 eli liki kolmannes ja maastamuuttajista vajaat 5 000, selkeä enemmistö.

Tilastokeskus julkaisee säännöllisesti katsauksia Suomen väestön kehityksestä. Loppukesästä 2021 uutisoitiin, että joka seitsemäs maamme 30–34-vuotiaista on ulkomaalaistaustainen. Pääkaupunkiseudulla tästä ikäluokasta joka neljäs oli ulkomaalaistaustainen. Vuoden 2020 lopussa Suomessa asui vakituisesti yhteensä noin 444 000 ulkomaalaistaustaista eli 8 prosenttia väestöstä. Selvästi suurimman ulkomaalaistaustaisen ryhmän muodostivat Venäjältä tai entisestä Neuvostoliitosta tulleet, joita oli reilut 90 000. Virolaistaustaisia oli yli 50 000. Irakilaistaustaisia oli 25 000 ja somalialaistaustaisia reilut 22 500 henkilöä, eli yh-

teensä hieman vähemmän kuin virolaistaustaisia ja noin puolet venäläistaustaisten määrästä. Jos venäläis- ja virolaistaustaiset laskeuttaisiin yhdeksi ryhmäksi, se olisi noin kolme kertaa suurempi kuin Irakista ja Somaliasta muuttaneiden ryhmä yhteensä (Tilastokeskus 2021).

Venäjän ja viron kieliä kuullaan varmasti myös tulevaisuuden Suomessa, samoin arabiaa, kurdia ja somalia. Onko väestönvaihtoteorioiden taustalla todella huoli monikielisydestä? Onko venäläisten ja virolaisten muuttaminen maahamme merkki väestönvaihdosta? Vai onko vieraskielisyys sittenkin kaunisteltu kiertoilmaus huolelle, joka ei lopulta liity kieleen? Tällaista tulkintaa tukee Purran haastattelu vuodelta 2019, ajalta ennen hänen valintaansa puolueen puheenjohtajaksi. Haastattelussa Purra keskustele Twitter tänään -ohjelmassa toimittaja Ivan Puopolon kanssa rasismista, maahanmuuttajista ja väestöpohjan muuttumisesta (Puopolo 2019). Tässä haastattelussa Purra toteaa muun muassa, että ainahan Suomessa on ollut muunmaalaisia, mutta kysymys on volyymeista.

Purra myöntää, että turvapaikanhakijat eivät ole suurin maahan muuttavien ryhmä, mutta hän huomauttaa, että perheenyhdistäminen vaikuttaa ”väestöpohjan muuttumiseen”, siis näkökulmastaan ilmeisesti epätoivottuun suuntaan. Lisäksi työperäisen maahanmuuton kohdistuminen ”halpatyömarkkinoille” johtaa Purran mukaan siihen, että tulijat jättäytyvät nopeasti työmarkkinoiden ulkopuolelle. Puopolon kysymykseen siitä, minkälaiset maahanmuuttajat olisivat sopivia, Purra antaa vastaukseksi sellaiset ihmiset, jotka ”sopeutuvat kulttuuriin ja osallistuvat yhteiskunnan rakentamiseen” tekemällä sellaista työtä, josta on jotakin hyötyä. Purra ei siis vielä vuonna 2019 nostanut suureksi ongelmaksi vieraskielisyyttä toisin kuin myöhemmässä haastattelussaan puolueen puheenjohtajana vuonna 2021. Varhaisemmassa haastattelussa hän sen sijaan korostaa selkeästi sitä, että maahanmuuttajien olisi oltava lähtökohtaisesti mahdollisimman ”mei-

dän” kaltaisiamme. Purra esittää näin, että mitä kaukaisemmasta kulttuurista ihmiset tulevat, sitä vaikeampaa heidän on sopeutua, siis muuttua Suomeen sopiviksi. Puheenjohtajan roolissa sen sijaan tuntuu ehkä sopivammalta vedota huoleen kielestä.

Purran ja Halla-ahon kommenttien valossa on perusteltua tarkastella väestönvaihtoa pikemminkin kertomuksena väestön kulttuurisesta korvautumisesta kuin tilastoina, jotka kertovat kielellisestä muutoksesta. En ole tässä artikkelissa kiinnostunut ainoastaan puheenjohtajien väestönvaihtopuheista, vaan tarkastelen salaliittoteorian leviämistä puolueen sisällä ja sen lähettyvillä sekä suomalaisessa laita-oikeistossa. Ennen sitä teen pienen katsauksen siihen, miten salaliittoteorioita käytetään politiikassa.

SALALIITTOTEORiat POLITIIKAN KÄYTTÖVOIMANA

Salaliittoteoriat leviävät internetin avulla yli valtioiden rajojen, ja useat niistä ovat suosittuja erityisesti oikeistopopulistien kannattajien piireissä. Oikeistopopulistit kautta maailman kääntävät tieteelliselle tutkimustiedolle selkänsä ja tarjoavat tilalle ”vaihtoehtoisia faktoja”. ”Post-faktuaalisena” tai ”totuudenjälkeisenä aikana” julkisessa mielipiteen muodostuksessa korostuvat tunteiden ja henkilökohtaisten uskomusten merkitys objektiivisten faktojen kustannuksella. Totuudenjälkeisyys voidaan ymmärtää myös laajemmin tilaksi, jossa suhde faktoihin ja totuuteen määrittää julkista keskustelua aiempaa vähemmän. Ilmiöllä on selviä yhtymäkohtia salaliittoteorioiden ja konspiratistisen puheen rooliin poliittisessa keskustelussa (ks. luku 2 tässä teoksessa).

Salaliittoteorioiden leviäminen liittyy sekä populismin suosioon että teknologiseen ja mediamaiseman kehitykseen, erityisesti sosiaalisen median nousuun. Sosiaalisen median suosio vaikuttanut myös väestönvaihtoteorian suosion kasvamiseen ja sen leviämiseen eri maihin. Väestönvaihto on laajalle levinnyt teoria, jonka taustalla on äärioikeiston salaliittoteoreettinen uskomus (Torvinen 2019). Väestönvaihto, *the great replacement* tai

ranskaksi *le grand remplacement*, on ranskalaisälykkö Renaud Camus'n 2010-luvun alussa lanseeraama käsite, jonka äärioikeisto nopeasti muokkasi käyttöönsä. Tiivistäen väestönvaihtoteoriassa väitetään, että maahanmuuton myötä Eurooppa "islamisoituu" ja lopulta maanosan alkuperäisenä pidetty väestö korvautuu muslimilla. Taustalla on ajatus kahdesta erillisestä sivilisaatiosta: valkoisesta eurooppalaisesta, ja toisaalta tummaihoisesta ja kulttuuriltaan "meille eurooppalaisille" vieraasta islamilaisesta maailmasta (McAuley 2019; Myllymäki 2021).

Salaliittoteoriat voidaan jakaa salaliittoteorioiden filosofiasta kirjoittaneen Juha Räikän (2021) mukaan esimerkiksi poliittisiin ja artistisiin salaliittoihin. Poliittisia salaliittoteorioita käytetään muun muassa tukemaan propagandaa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa politiikka on pitkälti perustunut loanheitolle ja kilpailijoiden mustamaalaamiselle, ja poliittisia salaliittoja on käytetty vaalikampanjoinnissa. Aiemmin tässä kirjassa käsiteltyjen Pizzagaten ja QAnonin lisäksi myös Obaman syntymäpaikan ja siten tämän vaalikelpoisuuden kyseenalaistanut *birtherismi* sekä vaalivilppiteoria, jonka mukaan demokraatit "varastivat" Trumpin vaalivoiton, ovat oivia esimerkkejä tällaisesta äänestäjiin pyrkimään vaikuttaneesta salaliitosta.

Salaliittoteorioinnilla voi olla vakavia seurauksia ainakin silloin, kun kyse on poliittisista salaliittoteorioista. Räikän mainitsemat ajatusleikeille perustuvat artistiset salaliittoteoriat tai tässäkin teoksessa käsitellyt erilaiset harraste- ja tarinointiryhmät, new age -henkiset keskustelut tai tarkoituksellisen humoristiset salaliittoteoriat, kuten se, ettei Suomea ole olemassa, ovat useimmiten sängen harmittomia (Räikkä 2021). Melko harmittomina voi pitää myös kuvalautojen, kuten Ylilaudan, salaliittojenkin kanssa flirttailevaa huumori-, trolli- tai meemikulttuuria, jolla tosin on myös poliittinen ulottuvuutensa, kuten tapaus #jauhojengi osoittaa (ks. esim. Pönkä 2023). Lautakulttuuriin kuuluu provosoiminen, mutta yleensä kuvalautojen käyttäjillä ei ole sel-

keitä poliittisia päämääriä (Saresma et al. 2022, 90). Sen sijaan poliittisten salaliittoteorioiden tarkoitus voi vakavimmillaan olla ihmisten mobilisoiminen toimintaan ja jopa väkivaltaan. Kuten näimme Capitol Hillillä loppiaisenä 2021, salaliittoteorioihin uskovat ihmiset voivat olla valmiita suoraan toimintaan ja jopa ihmishenkien menetykseen johtavaan väkivaltaan.

Väestönvaihto-salaliittoteoriaan liittyvästä väkivallan uhasta on varoittanut myös Supo eli Suojelupoliisi vuoden 2020 vuosikirjassaan. Siinä nostetaan väestönvaihtoteoria ”yhdeksi huomionarvoisista äärioikeistolaisten terroristien aatteellisista vaikuttimista”. Äärioikeistolaisten Euroopassakin tekemien, etnisiä vähemmistöjä sekä islaminuskoisia ja juutalaisia vastaan kohdistuneiden hyökkäysten sekä moskeijoihin ja synagogiin kohdistuneiden iskujen aatteellisena taustana on ollut islaminvastaisuus, antisemitismi tai maahanmuuttovastaisuus. Näiden vaikuttimiksi nimetään väestönvaihtoteoria, jota kuvataan raportissa viitekehyykseksi, jossa maahanmuuton ja monikulttuurisuuden väitetään ”muodostavan perustavanlaatuisen uhkan länsimaiselle valkoiselle väestölle”. Raportissa huomautetaan myös, että tällaiset ”väestönvaihtoteoriaan nojautuvat näkemykset ovat korostuneet useassa äärioikeistolisessa terrori-iskussa” (Supo 2020).

Useat tiedotusvälineet nostivat Supo-vuosikirjasta uutisoidessaan kärkeen äärioikeiston ja väestönvaihtoteorian. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* julisti jo otsikossa väestönvaihtoteorian ja äärioikeistolaisen terrorismin yhteyttä (Pietiläinen 2021a). Yleisradion uutisen otsikossa taas viitattiin äärioikeistolaisen terrori-iskun valmisteluun; iskujen ja väestönvaihtoteorian yhteys mainittiin heti ingressissä (Rimpiläinen 2021).

Perussuomalaisia ei miellyttänyt se, että väestönvaihto yhdistettiin Supon vuosiraportissa ja siitä uutisoivissa medioissa äärioikeiston terroriin. Puolueen puheenjohtaja Halla-aho totesi *Helsingin Sanomille*, että väestönvaihto ”ei merkitse hänelle teorian yhtään mitään” (Pietiläinen 2021b). Myös Purra ja puolue-

sihteeri Simo Grönroos kommentoivat samoihin aikoihin, että väestönvaihto on tosiasia eikä mikään salaliitto. On silti tuskin sattumaa, että perussuomalaiset käyttävät toistuvasti väestönvaihto-sanaa. Voi tulkita jopa, että väestönvaihtoteoriaa käytetään perussuomalaisessa politiikanteossa tarkoituksellisesti, niin äänestäjien hankkimiseen kuin ihmisten mobilisoimiseen puolueen agenda ajamaan.

VÄESTÖNVAIHTO PERUSSUOMALAISTEN KÄYTTÄMÄNÄ POLIITTISENA SALALIITTOTEORIANA

Suomen poliittinen keskustelu on Yhdysvaltoihin verrattuna ollut asiapitoista, jopa jäyhää. Salaliittoteoriat ovat kuitenkin viime vuosina tulleet myös suomalaiseen politiikkaan. Puolueista eniten niitä liikkuu juuri perussuomalaisten liepeillä. Perussuomalaisten johtohenkilöt puheenjohtajista puolue toimiston viestintäyöntekijä Matti Putkoseen ovat levittäneet salaliittoteorioita väestönvaihdosta ja siitä seuraavasta valkoisten ihmisten sukupuutosta. Myös kansanvaltaa uhkaavasta salaliitosta huhuttiin. Perussuomalaiset levittivät kevään 2021 kuntavaalien alla väitettä, että valmisteilla olisi suuri vaalivilppi, aivan kuin ottaen mallia Yhdysvaltain vuoden 2020 presidentinvaalikampanjasta mallia. Salaliittoteorioita on käytetty myös ilmastonmuutoksen kieltämisen ja vihreän siirtymän vastustamisen apuna. Putkosen esittämä väite tuulivoimaloiden lähetyvillä räjähtelevistä lepakoista oli mahdollisesti harkittu, mutta joka tapauksessa viestinnällisesti tehokas mediakohu, jonka tarkoitus oli pitää perussuomalaisia ja puolueen ilmastonmuutoskeptisyyttä esillä julkisuudessa (Hatakka & Välimäki 2019). Nämäkin väittämät olivat kuitenkin suhteellisen harmittomia verrattuna rokotuskriittisten mikrosirusalaliittoväitteisiin, joita levitettiin myös puolueen jäsenten keskuudessa pandemian kriittisimpään aikaan.

Perussuomalaisten kannattajat suhtautuvatkin muiden puolueiden kannattajia nuivemmin koronarokotuksiin (Kervinen

2021) ja kenties hyväksyvämmiin salaliittoteorioihin. Useissa sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on havaittu, että salaliittoteorioihin uskovat erityisesti vähemmän koulutetut (van Prooijen & Douglas 2018). Tässä valossa on kiinnostavaa, että Jussi Martinen osoittaa tilastoin kirjassaan *Mikä perussuomalaisia vaivaa* (2021, luku Perussuomalaisten taustat, ks. erit. taulukko 1), että juuri perussuomalaiset ovat keskimääräistä vähemmän koulutettuja. Voisiko tämä selittää salaliittoteorioiden suuren tenhon juuri perussuomalaisten kannattajakunnan piirissä? Alussa mainitsemani Supo-raportti, jossa varoitettiin väestönvaihtoteorian liittyvän äärioikeistolaisen väkivallan ja terrorin uhkaan, ja erityisesti sen uutisointi, herätti perussuomalaisten piirissä kuohuntaa. Riikka Purra kirjoittaa Facebookissa tavasta, jolla *Helsingin Sanomat* uutisoi Supo-vuosiraportista kärkenään äärioikeiston ja väestönvaihtoteoria:

Esimerkkejä suomalaisesta äärioikeistosta toimittaja Pietiläinen ei kuitenkaan löytänyt, mutta onneksi apu löytyi lähempää: PERUSSUOMALAISISTA ja heidän käyttämistään SANOISTA!

Niinpä muun muassa allekirjoittanut on nyt sitten mainittu uutisessa, jonka kuuluisi siis käsitellä Suomeen kohdistuvia turvallisuusuhkia ja kansallista turvallisuutta. Halla-aho, Purra ja Grönroos ovat (Hesarin mukaan) mahdollisesti vaaraksi kansalliseksi turvallisuudelle käytettyään väärää sanaa.

Purra pyrkii kehystämään Facebook-postauksessaan perussuomalaisten väestönvaihtopuheen esille nostamisen esiin naurettavaksi. Salaliittoväite ei kuitenkaan ole viaton. Väestönvaihtoteoria on ylijarjaisesti leviävän oikeistopopulistisen liikehdinnän keskeisiä ideologioita, jolla on yhteyksiä rasistiseen valkoista ylivaltaa kannattavaan ajatteluun ja jopa natsi-Saksan rotujatteluun (Torvinen 2019). Esimerkiksi äärioikeiston tutkija Tommi Kotonen (2021) on Supon lailla huomauttanut, että väestönvaihtoteorialla

on yhteyksiä terroristitekoihin. Kyse ei siis ole vain yhdestä harmittomasta sanasta, vaan kansainvälisen äärioikeiston levittämän salaliittoteorian tuomisesta suomalaiseseen poliittiseen keskusteluun. Käsitettä käyttämällä pyritään vaikuttamaan maamme poliittiseen keskusteluun ja jopa demokraattiseen päätöksentekoon.

Edellä olen kuvannut sitä, miten perussuomalaisten kaksi viimeisintä puheenjohtajaa ovat käyttäneet väestönvaihto-käsitettä. Väittäjä Suomen väestön korvaamisesta vieraalla aineksella on ollut perussuomalaisten agendalla pitkään ennen Halla-ahon ja Purran puheenjohtaja-aikoja. Esimerkiksi perussuomalaisten riveistä ministeriksi asti noussut ja sittemmin Siniseen tulevaisuuteen siirtynyt Sampo Terho vaati jo vuonna 2007 *Kanava*-lehdessä ”laajamittaista arvokeskustelua” suomalaisia ja eurooppalaisia uhkaavasta sukupuutosta. Hän kirjoitti tuolloin, miten ”siirtolaisten oma lisääntyminen” voi ”muuttaa väestösuhteita” nopeasti, mikäli heitä otetaan maahan työvoimapulaa paikkaamaan. Hän mainitsee suomalaisten ja muidenkin Euroopan maiden naisten alhaiset hedelmällisyysasteen. Hän puhuu ihmiskunnan kehityksestä ja kertoo homo sapiens sapiensin jakautuvan kolmeen rotuun: negroideihin, mongoloideihin ja kaukasialaisiin. Hän ei ota kantaa rodullisen perimän merkitykseen, mutta kuvaa seuraavasti:

Paikoilleen asettumisesta lähtien rotujen ja etnisten ryhmien selviäminen perustui siis voimaan ja haluun puolustaa omaa reviiriään. Näin jokaiselle rodulle syntyi ikään kuin oma sydänalue, jolla se eli ja kehittyi niin biologisesti kuin kulttuurisesti kohtuullisen eristäytyneenä. (Terho 2007)

Terho kirjoittaa, miten kaukasialainen rotu laajensi reviiriään (ks. myös Saresma 2018a), mutta samalla kylvi tuhonsa siemenet kuljettamalla Amerikan mantereelle Afrikasta väkeä, joka sittemmin on jatkanut lisääntymistään vieden yhä suuremman osan Poh-

jois-Amerikasta. ”Kaukasialaiset ovat siis menettämässä suurimman asuinalueensa”, Terho kirjoittaa ja jatkaa palaten Euroopan kamaralle:

Sama tapahtuu lisäksi kaiken aikaa myös alkuperäisellä sydänalueella Euroopassa. Afrikka ja Aasia purkavat liikaväestöään Eurooppaan pakolaisina, siirtolaisina, adoptiolapsina ja niin edelleen. Samaan aikaan oma syntyvyys vähenee. (mt.)

Rotumme on siis Terhon mukaan vaarassa. Hän puhuu, kuten Riikka Purra puolitoista vuosikymmentä myöhemmin, ”kylmästä tilastofaktasta”, jonka mukaan ”Euroopan alkuperäiskansat ovat maailmanlaajuisesti ajautumassa marginaaleihin” kun ”väestömuutoksia” tapahtuu yhä kiihtyvällä vauhdilla ja ”kaukasialaiset kansat ovat päätymässä [– –] uhanalaisuuteen”. Terhon mielestä tämä on fakta, jonka ”tunnustaminen ei vaadi minkäänlaista rotuvihaa tai rasismia muita kansoja kohtaan” mutta hän huomauttaa, että ”vahva poliittisen korrektiuden kulttuuri ei saa meitä edes puhumasta asiasta”.

Terhon keskustelunavaus herätti huomiota ilmestytessään, vaikka hän ei mainitse väestönvaihto-termiä. Sittemmin sana on otettu ahkeraan käyttöön perussuomalaisen puheissa. Jussi Halla-aho käytti käsitettä ensimmäistä kertaa jo blogitekstissään ”Demografisista asioista ja muista” (2005), jossa hän selittää varsin yksiselitteisesti:

Se, mitä länsi-Euroopassa on tapahtumassa, ei ole länsimaalaisen yhteiskunnan maustuminen rikastuttavilla elementeillä vaan yksinkertaisesti väestönvaihto. Eurooppalainen väestö korvautuu afrikkalaisella ja aasialaisella.

Väestönvaihtoon tiivistyy äärioikeiston lietsoma pelko kasvavan maahanmuuton seurauksista, esimerkiksi ”etnisen puhtau-

den” menetyksen pelko. Tuija Saresma ja Urho Tulonen (2020, 156) huomauttavat, että sanana väestönvaihto kuulostaa useiden muiden vastaavien perussuomalaisten käyttöön ottamien uudissanonjen, kuten ”maahanmuuttokriittisyyden”, lailla pintatasolla melko neutraalilta. Tähän väitettyyn faktuaalisuuteen myös Halla-aho ja Purra ovat vedonneet oikeuttaessaan sanavalintaansa. Termiä kuitenkin käytetään jopa valkoisten kansanmurhalla pelottelevissa salaliittoteorioissa. Väestönvaihdon rinnalle onkin kehitetty ”matalan intensiteetin kansanmurhan” käsite, jota on käytetty esimerkiksi Hommaforumilla (Hommaforum 2018, ks. Saresma & Tulonen 2020). Myös tämä huomattavasti väestönvaihtoa dramaattisempi käsite kuvaa oletettua valkoisen kansan systemaattista sortoa ja hävittämistä (mt.).

Väestönvaihtoteorian taustalla on kokemus epäoikeudenmukaisuudesta, siitä että olemme menettämässä jotain meille ehdottomasti kuuluvaa – oman kansakuntamme, valkoisen Suomen. Aivan kuten valkoisen kansanmurhan teoriassakin, tämä uskomus johtaa vahvaan loukatuksi tai petetyksi tulemisen tunteeeseen. Väestönvaihdosta ja matalan intensiteetin kansanmurhasta puhuttaessa juuri valkoiset nähdään uhreina ja heitä pelotellaan eurooppalaisen ”liian sallivan” maahanmuuttopolitiikan seurauksista. Vaikka väestönvaihto-käsitteen alkuperä on rasistinen, ja se on tyypillinen salaliittoteoria, jossa toteuttajina ovat jotkut aktiivisesti toimivat mutta nimettömiksi jäävät tahot, siitä on pyritty tekemään salonkikelpoinen. On tuskin sattumaa, että Halla-ahon alun perin juuri islamofobiaan ja muukalaisvihaan nojaava blogi *Scripta* oli se paikka, jossa sanaa alettiin kotiuttaa suomen kieleen. Ei ole kovin uskottavaa sekään, että Halla-aho ja Purra olisivat tietämättömiä Camus’n *le grand remplacement* -käsitteen taustoista.

Ehdotankin, että väestönvaihdos-sanana toistuvassa viljelyssä on kyse siitä, että käsitettä toistamalla yhtäältä normalisoidaan sen käyttöä, levitetään sitä valtajulkisuuteen ja pidetään sitä esillä

muistuttaen näin omia kannattajia salaliittoteoriasta. Toisaalta – samanaikaisesti – puolustaudutaan väittämällä, että käsite on ”tilastollinen fakta” ja siten häivytetään siihen sisään kirjoitettua rasismia. Tällainen käsitteiden normalisointityö on perussuomalaisen usein käyttämää retorista toimintaa, jonka avulla on vakautettu yleiseen kielenkäyttöön esimerkiksi ”maahanmuuttokriittisyys” (Saresma 2017; Saresma & Tulonen 2020, 156–157).

Ajatusta väestönvaihdoksesta siis normalisoidaan tuomalla käsitettä toistuvasti esille, mutta omalle yleisölle puhuttaessa rasisia sävyjä ei pyritä peittämään. Puolueen pää-äänenkannattaja *Suomen Uutiset* (2018) esimerkiksi uutisoi Jussi Halla-ahon Facebook-kirjoituksesta väestönvaihtoa koskien:

Halla-ahon mukaan voidaan keskustella siitä, onko väestönvaihdoksessa mitään pahaa, mutta on epärehellistä sanoa, että se ei olisi käynnissä, että se ei olisi nopeaa, ja että se ei jatkuisi juuri niin kauan kuin sen annetaan jatkua.

Käsitettä ahkerasti toistamalla ja sen ”faktuaalisuutta” korostamalla pyritään eroon salaliittoteorian hämyisestä leimasta. Näin alun perin marginaalisesta hämärästä konspiratiivisesta käsitteestä pyritään tekemään perussuomalaisen retoriikan ja toivottavasti poliittisen keskustelun valtavirtaa. Halla-ahon ja Purran lisäksi käsitettä ovat käyttäneet ainakin edellinen puoluesihteerini Simo Grönroos sekä puolueen kansanedustaja Jani Mäkelä (*Uusi Suomi* 2019). Perussuomalaisen maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa vuodelta 2019 käsitettä käytetään kaihtelematta. Ohjelman sivulla kuvataan Ruotsia ”varoittavana esimerkkinä *suoranaisesta väestönvaihdoksesta*” [kursivointi minun], jonka ”muutoksen vauhti ja muutokset tulijoiden taustoissa” ovat ”huomionarvoisia”, sillä siinä missä suomalaiset olivat pitkään Ruotsin suurin ulkomailla syntynyt ryhmä, tilanne on muuttunut. Maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa (Perussuomalaiset 2019, 3) kirjoitetaan seuraavasti:

Suomalaiset muodostivat vuonna 1990 lähes kolmanneksen ulkomailla syntyneistä. Vuonna 2017 suurimmaksi ryhmäksi olivat nousseet syyrialaiset. Muita merkittäviä nousijoita ovat somalialaiset, turkkilaiset, afganistanilaiset, eritrealaiset ja intialaiset. Ruotsalaisille vanhemmille syntyneitä ruotsalaisia on enää 68,5 prosenttia väestöstä.

Kun tätä maahanmuuttopoliittisen ohjelman lainausta seuraava virke kuuluu, miten ”Suomenkin tulevaisuus näyttää huomattavasti vähemmän suomalaiselta kuin nykyhetki”, voi päätellä, että ongelma ei olekaan Ruotsin maahanmuuttajien suuri määrä sinänsä – suomalaisethan ovat olleet aina suuri maahanmuuttajaryhmä naapurimaassa – vaan maahanmuuttajien lähtömaa, lähtökansallisuus tai ihonväri, vaikka sitä ei suoraan sanotakaan.

Uhkakuvan maalaaminen jatkuu saman sävyisesti varoituksella siitä, että vuoden 2013 jälkeen Suomessa on ”eniten lisääntynyt irakilaistaustaisten määrä”. Ilmeisesti tulijoiden kansallisuus on erityisen epätoivottu, sillä heti sen mainitsemisen jälkeen juttu jatkuu: ”Jo pelkästään väestönkehityksellisistä syistä maahanmuuton huomattava rajoittaminen on välttämätöntä, sillä tulijat eivät lopu koskaan” (Perussuomalaiset 2019, 3).

Perussuomalaisen politiikan tekemisen ohjenuorana toimivassa ohjelmassa siis väitetään, että väestönvaihdos on Ruotsissa jo pysäyttämätön ja Suomessakin jo vähintäänkin alulla. Väestönvaihdos esitetään jälleen kyseenalaistamattomana faktana, jota perustellaan numeroin ja tilastotiedoin. Normalisointistrategiaan kuuluu, että Halla-aho kommentoi Supon vuosikatsauksen uutisointiin liittyen *Helsingin Sanomille*, että väestönvaihtoteoria ”ei merkitse hänelle yhtään mitään.” Hän ei siis tunnusta käsitteen värittynäisyyttä tai salaliittokytöksä, vaikka on niistä tuskin tietämätön. Hän jatkaa lähes identtisesti Riikka Purran A-studiossa esittämän kommentin kanssa: ”Me voimme käyttää maahanmuutosta ja sen vaikutuksista ihan vapaasti valittavia termejä. Ei se

asiaa miksiäkään muuta.” (Pietiläinen 2021b). Halla-aho esittää siis faktana, että maahanmuutto on johtamassa alkuperäisväestön korvaamiseen muualta tulleilla. Toimittajan esittämää salaliittokytkestä hän kommentoi väistellen:

Jos haluaa nähdä salaliittona sen, että tänne muuttaa ihmisiä, niin varmaan sitä voi pitää jonkinlaisena salaliittoteorianäkökulmasta. Itse näkisin kuitenkin, että se on aika selkeillä indikaattoreilla ja mitareilla havainnoitavissa oleva asia [...]

Helsingin Sanomien jutussa kerrotaan tämän jälkeen, että Halla-aho myöntää salaliittoteorian osittain oikeutetuksi. Hän kertoo nimittäin tietävänsä joissakin piireissä ajateltavan, ”että väestön muutto Suomeen on tietoinen suunnitelma”. Tähän väitteeseen Halla-aho itse ottaa etäisyyttä: ”Siinä mielessä voidaan ehkä puhua salaliittoteoriasta. Itse näkisin, että tämä on asia, jonka annetaan tapahtua hyvin erilaisten vaikuttimien vuoksi. En usko, että siinä on *grand plania* [suuri suunnitelma] taustalla”, Halla-aho tulkitsee salaliittokäsitettä.

Jutun kirjoittaja (Pietiläinen 2021b) jatkaa:

Halla-ahon mukaan Supokin ”varmaan” viittaa vuosikatsauksessaan väestönvaihtoteoriaan, jossa ajatellaan, että väestökehityksen takana on jonkinlainen suunnitelma.

Supo ei katsauksessaan tällaiseen suunnitelmaan viittaa, vaan kirjoittaa salaliittoteoreettisesta viitekehiksestä, joka ”nojaa ajatukseen maahanmuuton ja monikulttuurisuuden muodostamasta perustavanlaatuisesta uhasta valkoiselle väestölle.”

Lehtijutussa Halla-aho yhtäältä kiistää ja toisaalta myöntää salaliittoteorian olemassaolon. Samalla tavoin kuin Halla-aho kieltää salaliiton olemassaolon ja viittaa sen sijaan väestön muuttamista kuvaaviin oletettavasti objektiivisiin indikaattoreihin, myös

Riikka Purra korostaa *Image*-lehden haastattelussa väestönvaihdon olevan selkeä, mitattavissa oleva fakta: ”Tää on yhteiskuntatieteilijälle täysin normaali kohde, josta voi puhua, jota voi mitata, jota voi analysoida, josta voi piirtää graafeja” (Myllymäki 2021).

Twitterissä Purra (2021) kirjoitti *Helsingin Sanomien* artikkelin jälkeen: ”– empiirisesti havaittavissa oleva tosiasia väestöpohjan muutoksesta ei ole mikään ’teoria’. En edelleenkään ole tutustunut hörhöteorioihin, sen paremmin oikealla kuin vasemmalla.” Hän jatkaa vielä, että väite hänen toimintansa taustalla olevasta väestönvaihtoteoriasta ”on pelkkää valeutisointia”. Purra teki Ylen uutisoinnista kantelun Julkisen sanan neuvostolle, mutta Yle sai vapauttavan päätöksen.

Päätös (JSN 2021) on kiinnostavaa luettavaa. Siinä kiistetään Purran syytös valeutisoinnista ja todetaan kyseen olleen ”tavanomaisesta poliittisen tai yhteiskunnallisen toiminnan arvioinnista eikä se synnyttänyt kantelijalle oikeutta samanlaiseen kuulemiseen tai omaan kannanottoon”. Julkisen sanan neuvoston mukaan Yle ei näin ollen rikkonut hyvää journalistista tapaa. Ylen uutissisällöistä vastaavan päätoimittajan Jouko Jokisen mukaan kantelijaa ei yhdistetty äärioikeistolaiseen terrorismiin. Vapauttavaan päätökseen vaikutti sekin, että kantelija oli itsekin käyttänyt julkisesti termiä ”väestönvaihto” eikä kiistänyt sen käyttöä. Päätöksessä todetaan, että kuullun Ylen päätoimittajan mukaan ”kantelija on jo vuosia ollut tietoinen siitä, että äärioikeisto käyttää väestönvaihto-termiä ja siihen liittyvää salaliittoteoriaa”. Tämä oli hänelle myös kerrottu ”esimerkiksi Suomen Utusten haastattelussa 8.8.2019², jossa kantelija totesi, ettei ole tutustunut äärioikeiston väestönvaihdosta käsitteleviin salaliittoteorioihin eikä ole ajatellutkaan tutustua”. Saman asian

2 <https://www.suomenuutiset.fi/riikka-purra-tieteellinen-tutkimus-tilastotietotukee-vaitetta-vaestonvaihdoksesta/>

hän toisti ”muun muassa Ivan Puopolon haastattelussa 12.8.2019”, päätöksessä todetaan³.

JSN:n lausunnossa kerrotaan, että kantelija on ”tästä huolimatta jatkanut termin käyttöä poliittisessa retoriikassaan tietoisena siitä, että se liittyy äärioikeiston suosimaan salaliittoteoriaan”. Koska väestörakenteen muutoksia pystyttäisiin kuvaamaan ”myös yleisesti tutkimuksessa käytetyillä termeillä”, on päätoimittajan mielestä ”merkillepantavaa” ja ”tietoinen valinta” käyttää väestönvaihto- tai väestönvaihdos-termejä. Tämä valinta ja sen ”käyttäminen poliittisessa retoriikassa” on päätoimittajan mielestä ”yhteiskunnallisesti merkittävää”, jolloin myös asian esiin tuominen on ”uutisjutuissa journalistisesti perusteltua”.⁴

Kantelija eli Riikka Purra ei saanut toivomaansa eli Julkisen sanan neuvoston langettavaa päätöstä ”valeuutisoinnista” Ylelle, vaan Yle vapautettiin näistä epäilyistä Julkisen sanan neuvoston päätöksessä esittämistä syistä. Väestönvaihto-käsitteen käytön kaksoisstrategia – yhtäältä sanan normalisoiminen ja sen käyttäminen merkinä omalle seuraajakunnalle ja toisaalta sen rasisististen salaliittokytösten kiistäminen valtajulkisuudessa – ei tällä kertaa mennyt läpi toivotulla tavalla.

RADIKALIOIKEISTON SALALIITTOTEORIA

Väestönvaihtoteoriasta on tullut osa perussuomalaisten ideologiaa. Miksi juuri perussuomalaiset ovat niin viehättyneitä väestönvaihtoteoriasta ja muistakin salaliittoteorioista? Syytä voi etsiä sosiaalipsykologiasta eli jo mainitusta perussuomalaisten keskimääräistä alhaisemmasta koulutuksesta ja pienemmästä luottamuksesta tiedotusvälineisiin ja yhteiskunnan instituutioihin (Marttinen 2021), mikä puolestaan saattaa houkuttaa salaliittoteorioinnin pariin (ks. myös Räikkö 2021). Yksittäisten ih-

3 https://www.youtube.com/watch?v=aYldD3n4_VI

4 <https://www.jsn.fi/paatokset/7656-yle-21/>

misten luonteenpiirteitä kiinnostavampaa on kuitenkin mieltää salaliittoteorioiden sosiaalista ja poliittista merkitystä.

Kuten tämän kirjan luvuissakin esitetään, laita- tai radikaalioikeisto on viehättynyt salaliittoteorioista globaalisti. Oikeistopopulistit kierrättävät omia ”vaihtoehtoisia totuuksiaan” sosiaalisen median ja vastamedian kautta perinteisenkin uutismedian seuraajien ulottuville (Pyrhönen & Valaskivi 2020). Oikeistopopulismille ja äärioikeistolle on luonteenomaista, että sen aatteellista sisältöä kierrätetään ja lainataan yli valtioiden rajojen (Saresma 2018a; Palonen & Saresma 2019; Saresma & Tulonen 2022). Digitalisoituminen ja sosiaalinen media mahdollistavat yhä nopeamman ideoiden jakamisen ja kierrätyksen.

Myös Supon vuosikirjassa (2020) tunnistetaan kansainvälisen verkkoympäristön merkittävä rooli äärioikeistolaisen aatteen levittämisessä. Turvallisuusviranomaiset ovatkin alkaneet kiinnittää yhä enemmän huomiota äärioikeiston uhkaan, ja Suojelupoliisi on tunnistanut äärioikeistolaista terrorismia kannattavia henkilöitä ja liikehdintöjä. Siinä missä perussuomalaiset edustavat korkeintaan radikaalioikeistoa, äskettäin puolueräkisteriin merkitty Sinimusta liike edustaa äärioikeistoa. Nettisivuillaan SML esittelee olevansa

radikaali, traditionalistinen ja suomenmielinen puolue, jonka toiminta pohjautuu ihanteelle itsenäisestä, elinvoimaisesta ja riippumattomasta Suomesta, joka on luotu palvelemaan ja puolustamaan suomalaisen kansan kulttuuria, elinympäristöä ja elämäntapaa. Puolue perustaa maailmankatsomuksensa kansallisvaltion periaatteelle, jonka mukaan Suomi on suomalaisten kotimaata ja se pysyy suomalaisten kotimaana vain silloin, jos sitä asuttaa tulevaisuudessakin suomalainen kansa.

Sinimusta liike sai vuonna 2022 puolueräkisteriin pääsemiseen tarvittavat 5 000 kannattajakorttia kokoon. Kuten yllä olevasta

lainauksesta on luettavissa, Sinimusta liike korostaa etnonationalistisesti ”suomalaista kansaa”. Etnonationalismilla tarkoitetaan uskomusta, jossa kansakunta muodostuu tiettyjen etnisten ja muiden perustavanlaatuisina pidettyjen – joskin usein kuviteltujen – yhtenäispiirteiden, kuten geneettisen perimän, ympärille. Etnonationalismissa eritaustaiset ryhmät ymmärretään lähtökohdaisesti yhteensopimattomiksi. Tällaisessa ajattelussa oma ryhmä idealisoidaan ja muut ryhmät suljetaan pois tai niitä toiseutetaan systemaattisesti (Saresma & Tulonen 2020).

Sinimusta liike korostaa ohjelmassaan kaihtelematta suomalaista kansankokonaisuutta: se pyrkii ”edistämään suomalaista kulttuurityötä ja valistamaan suomalaisia heidän kansallista juuristaan”, ”puolustamaan suomen kielen erityisasemaa maan ainoana virallisena kielenä” sekä ”Suomen luontoa ja sen eläimistön monimuotoisuutta” ja vaatii Suomen säilyttämistä etnisesti suomalaisena sekä ”sielun ja veren merkitystä kansallisen identiteetin synnyssä”. Ideologia toistaa sanavalintoja myöten kansallissosialistista slogania verestä ja maasta (Blot und Boden, Blood and Soil, ks. esim. Korhonen 2019).

Sinimustan liikkeen Twitter-tilin syksyn 2021 blogikirjoituksia mainostavat twiitit kuvaavat nekin natsi-ideologiasta tuttua veren ja maan korostamista, valkoisen kansakunnan kaipuuta ja valkoisen ylivalan eetosta. Esimerkiksi 3. syyskuuta liike twiittoi ”kielipolitiikkansa perustuvan suomen kielen täydelliseen ylivaltaan”, 9. syyskuuta ”valkoisten maiden käynnissä olevasta väestönmuutosta”, 4. lokakuuta ”valkoisten uhrien syyllistämisen kansallismielisestä vaihtoehdosta, jossa jokaisen vierasväestön olemassaoloa ja toimintaa arvioidaan ainoastaan suomalaisten kansallisen edun näkökulmasta”, 8. lokakuuta ”EU:n antisemitismin vastaisen strategian vastustamisesta”, 15. lokakuuta ”suomalaisuuden määritelmästä suomalaisuuden puolustamisessa” ja 22. lokakuuta työperäisen maahanmuutoin vastustamisesta. Valkoista suomalaisuutta ajava väestöpolitiikka on puolueen oh-

jelmassa keskiössä, ja esimerkiksi blogikirjoituksessa otsikolla ”Katujengien aiheuttamat ongelmat ratkeavat ainoastaan väestöpolitiikalla” esitetään, että jengiväkivalta on ”suoraa seurausta kasvavan vierasväestön läsnäolosta”:

Suomeen, kuten lähes tulkoon kaikkiin muihin valkoisiin maihin, on muodostunut käytökseltään, kulttuuriltaan ja identiteetiltään valtaväestöstä poikkeavia ryhmiä, jotka eivät kykene menestymään uudessa kotimaassaan valtaväestön tavoin.

Blogitekstissä todetaan, että samat sosiaaliset ongelmat, jotka vaivaavat Yhdysvaltain mustaa väestöä, ”vaivaavat monia värillisiä vähemmistöjä kaikissa valkoisissa maissa”. Kirjoituksessa puhutaan rasistisesti ”värillisistä” ja ”valkoisista yhteiskunnista” sekä ”valkoisessa maassa vaikuttavasta värillisestä populaatiosta”. Tämän lisäksi niissä korostetaan esimerkiksi ”valkoisissa maissa sijaitsevien värillisten ongelma-alueiden” ja niissä kukoistavan rikollisuuden aiheuttavan ”roturyhmien välisiä jännitteitä”. Koska kirjoituksen mukaan on myöhäistä puuttua ongelmaan enää pelkän maahanmuuttopolitiikan avulla, ”tulisivin puhua tulevaisuuden väestörakenteesta ja erityisesti sen etnisestä koostumuksesta”. Seuraavassa lainauksessa kursivoin kaikki väestönvaihto-salaliittoteoriaan liittyvät ilmaukset:

Maahanmuuttopolitiikan sijasta meidän tulisi puhua laajemmin *väestöpolitiikasta*, eli siitä, kuinka *läntisten kansojen jatkuvuus* saataisiin parhaiten *turvattua*, ja kuinka *nykyinen kehitys*, jossa *valkoiset kansat uhkaavat ajautua sukupuuttoon* omissa kotimaissaan, saataisiin *käännettyä*. Sinimusta liike muistuttaa, että jokainen valtio ja yhteiskunta on sen alaisuudessa elävän kansan heijastuma. Mikäli *kansan koostumus muuttuu radikaalisti*, koko yhteiskunta ja sen alaisuudessa elävä kulttuuri muuttuvat sen mukana.

Lainauksessa puhutaan suoraan väestöpolitiikasta, jonka tarkoitus on kääntää nykyinen, vaarallinen väestönvaihtoon viittaava kehitys toiseen suuntaan. Haaveena lienee valkoisen ylivallan palauttaminen. Teksti näyttää suoraviivaisesti sen, miten väestönvaihdosta puhumisella tehdään politiikkaa. Saman maahanmuuttoa vastustavan ideologian jakavat myös perussuomalaiset puhuessaan väestönvaihdosta, vaikka he eivät käytä yhtä kärjekkäitä sanoja. Sinimusta liike ei kaihda perinteistä biologista rasismia jaotellessaan ihmiset valkoisiin ja ”värillisiin”, mutta sen ohjelmassa on piirteitä myös peitellymmästä kulttuurirasismista. Kulttuurirasismi on rasismien muoto, jossa on tapahtunut siirtymä klassisesta tieteellisestä rasismista kulttuuria korostavaan retoriikkaan erityisesti, kun viitataan Euroopan ulkopuolelta tuleviin maahanmuuttajiin. 1900-luvun alun tieteellisesti perustellussa rasismissa käytetyn sanan ”rotu” voi kulttuurirasismissa korvata sanalla kulttuuri (Gullestad 2006, 26). Kulttuurirasismissa rodullistaminen saa uuden ”kulttuurisen” oikeutuksen usein uskonnosta (mt.).

Perussuomalaisten aiempi puheenjohtaja Jussi Halla-aho toi 2000- ja 2010-luvun blogikirjoituksissaan Suomeen islaminuskon vastaista ajattelua. Hän jatkoi Lähi-idästä ja Afrikasta tulevien maahanmuuttajien leimaamista erityisesti näiden uskonnon perusteella vielä politiikkaan siirryttyään (Saresma & Tulonen 2020). Halla-ahon blogissa on myös perinteisempään biologialle perustuvaan rasismiin luokiteltavia kirjoituksia, mutta hän teki puolueen puheenjohtajana pesäeroa geeniperimän merkitystä painottaviin etnonationalismia ajaneisiin Perussuomalaisiin nuoriin ja erotti nuorisojärjestön lopulta puolueesta. Kuten tämän luvun alun esimerkeistä käy ilmi, myös nykyinen puheenjohtaja Riikka Purra pyrkii puhumaan nimenomaan kielestä ja kulttuurista väestönvaihdon yhteydessä.

VALKOISUUDEN NORMI JA JULKILAUSUTTU RASISMI

Perussuomalaisia poliitikkoja suurempaa rasistista puhetapaa käyttää Sinimustan liikkeen lailla kansallismielinen esseisti Timo Hännikäinen, joka on profiloitunut myös naistenvihaajana (ks. esim. Saresma 2016; 2020). Hän kirjoittaa päätoimittamassaan *Sarastus*-lehdessä ”kansainvaellusahdistuksesta”, jonka hän rinnastaa ilmastoahdistukseen, mutta joka varsin selkeästi viittaa väestönvaihtoteoriaan. Hännikäinen kirjoittaa *Sarastus*-lehdesään vuonna 2019:

Olen kehittänyt [kansainvaellusahdistus-termin] korvaamaan kirjaviaa joukkoa ilmauksia, joita olen kuullut ihmisten käyttävän kuvatessaan elinympäristönsä muutosten ja tulevaisuudennäkymien herättämiä tunteita – eräs ulosanniltaan kainostelematon nuori nainen esimerkiksi puhui ”neekerivitutuksesta”.

Hännikäinen vertaa itseään luonnossa kulkevaan, ikään kuin elonkehälle hyvästejä mielessään jättävään, ilmastoahdistuksesta kärsivään ihmiseen: hänelle tulee ”täsmälleen sama tunne vaikkapa kulkiessani Ateneumissa suomalaisten maalaustaiteen huippujen keskellä”. Hännistä ahdistaa ajatus, että ”tämän kaiken perivät barbaarit” eivät hänen mielestään voi ymmärtää mitään suomalaisesta taiteesta. Sama ahdistus iskee myös Itäkeskuksessa baarin ikkunasta katselemaan Hännikäiseen, joka ei ”puoleen tuntiin näe ohikulkijoiden joukossa ainuttakaan valkoista naamaa”. Hän esittää sarkastisen toiveen, että hänen eläkeikänsä mennessä – jolloin valkoiset suomalaiset ovat ilmeisesti enää pieni vähemmistö – olisi perustettu ”kantaväestön reservaatti”, jossa hän voi öisin kävellä ”pelkäämättä ryöstöä” ja aamulla ”herätä herätyskellon soittoon eikä minareettiulinaan”.

Hännikäinen on esseistinä tottunut käyttämään kieltä, kärjistämään ja provosoimaan (ks. hänen tyylistään esim. Saresma

2016). Tässä kirjoituksessa hän maalailee ahdistustaan affektiivisillä ja ”ei-suomalaisia” loukkaavilla sanoilla, joilla viitataan halventavasti ”kansainvaellukseen” osallistuvien kulttuuriin, uskontoon tai rotuun (n-sana, barbaarit ja minareettiulina) Valkoisten uhanalaisuuteen ja väestön korvaamiseen tulokkailla viittaavat myös ”kantaväestön reservaatti” ja ilmeisesti valkoisiin muunväristen taholta kohdistuva öisten katujen uhka. Kirjoituksessa yhdistyvät perinteisen rasismien ja kulttuurirasismien piirteet. Lainausta jatkuu:

Ahdistuksen pohjalla on avuttomuuden, kyvyttömyyden tunne. Viralliset luvut ovat todellakin minua vastaan. [...] Tiltanne olisi ollut korjattavissa vielä 2000-luvun alussa, mutta silloin kaikki pitivät tällaisia ennusteita vainoharhaisena pelotteluna, paitsi Suomen Sisun kaltaisissa järjestöissä vaikuttava pieni toisinaajattelijoiden joukko. [...]

Hännikäinen kuvaa ahdistustaan sekä avuttomuuttaan ja kyvyttömyyttään toimintaan tilanteessa, jota hän Purran lailla perustelee ”virallisilla luvuilla”. Hän viittaa niillä Migrin tilastoon, johon on koottu Maahanmuuttoviraston tekemät oleskelulupaa, kansainvälistä suojelua, kansalaisuutta ja maasta poistumista koskevat päätökset vuodesta 2015 alkaen. Niiden perusteella valkoisuus ei ole ihan heti häviämässä eikä minareettien rukouskutsu herättämässä herätyskellon sijaan, sillä Migrin päätöksistä ehdottomasti suurin osa, lähes 40 000 päätöstä, koskivat kansallisuudeltaan venäläisiä ja ukrainalaisia (Migri 2021)⁵.

Hännikäinen kuitenkin kuvaa iloaan ”suomalaisen näköisen” kansan uusintamista väestönvaihdon vastustamisen hengessä.

---

5 Irakilaisia oli 8 700, intialaisia ja kiinalaisia molempia 5 000 päätöksen molemmin puolin ja vietnamilaisia 4 500. Kansalaisuuksista seuraavat olivat Afganistanin, Viron, Syyrian, Somalian ja Yhdistyneen kuningaskunnan kansalaisuudet – kustakin reilut 3 000 päätöstä.

Hän kertoo ilahtuvansa ”aina kun nuoren äidin työntämistä lastenvaunuista pilkottavat pulleat valkoiset vauvankasvot”. Hän ei kertomansa mukaan enää tuomitse ”edes lapsia tehtailevia ja mafamaista keskustapuoluetta hengissä pitäviä lestadiolaisia” sillä ”biodiversiteetin ylläpitäminen näillä lakeuksilla on pian heidän harteillaan”.

Jokainen valkoinen vastasyntynyt on siis ”valopilkku” ja jopa muuten ehkä halveksittavat lestadiolaiset kelpaavat suomalaisten geenien jatkamiseen. ”Biodiversiteetti” viitanee siihen, että vain ehkäisyä vastustavat lestadiolaiset pystyvät lisääntymään yhtä ahkerasti kuin ”muualta tulleet”. Niinpä heidän jälkeläisensä takaavat sen, että muutamia valkoisia ylipäätään edelleen asuu Suomen kamaralla. Sillä synkkä ja lohduton on tulevaisuus Hännikäiselle:

Ilmastoahdistunut pitää Euroopan alkuperäisväestöjen kohtaloa pikkujuttuna verrattuna siihen, että koko inhimillisen sivilisaation tulevaisuus alkaa olla vaakalaudalla. Itse taas en juuri piittaa, tuleeko maailmanloppu vai ei, jos Euroopan tulevaisuus on monikulttuurinen sikolätti (Hännikäinen 2019).

Mistä Hännikäinen päätyy ennustamaan koko inhimillisen sivilisaation tuhoa – jonka hän ilmeisesti ymmärtää viittaavan ainoastaan länsimaisten ihmisten elämäntapaan – jää epäselväksi. Ainoana faktana hän esittää Riikka Purran ja Jussi Halla-ahon tapaan tilastot, joiden mukaan Suomeen muuttaa ihmisiä ulkomailta. Numeroiden pitäisi riittää todistusaineistoksi – ja ehkä ne riittävätkin, kun ne kehystetään rassistisella salaliittoteorialla.

Timo Hännikäisen, samoin kuin Sinimustan liikkeen, retoriikka on radikaalimpaa kuin salonkikelpoisemmin väestönvaihdosta puhuvien Jussi Halla-ahon ja Riikka Purran. Hännikäinen ja Sinimusta liike myös korostavat selkeämmin naisten ruumiista ja reproduktion merkityksestä väestönvaihdossa. Kaikki maini-

tuista tahoista levittävät kuitenkin omassa puhetavassaan maahanmuuttovastaista sanomaansa ja normalisoivat väestönvaihtoajatusta, joka ruokkii salaliittoajattelua ja äärimmillään myös valmiutta puolustautua oletettuja tunkeutujia vastaan väkivaltaisesti. Edellä esitetyt yksittäiset väestönvaihdolla pelottelevat tai valkoista ylivaltaa ihannoivat lausunnot eivät ole yksittäistapauksia. Jacob Daveyn & Julia Ebnerin (2019, 30) sanoin suurin uhka eivät ole yksittäiset vihamieliset lausunnot, vaan pikemminkin ne ”inhottavat yhteisöt, jotka propagoivat ja normalisoivat vihantäyteisiä ajatuksiaan aina laajemmille kannattajakunnille”. Siitä juuri on kyse väestönvaihto-käsitteen käyttämisessä: rasistisen viestin kierrättämisestä ja poliittisen agendan levittämisestä yhä laajemmille yleisöille.

MISTÄ EI PUHUTA: REPRODUKTIO JA NAISRUUMIS SALALIITON KESKIÖSSÄ

Edellä olen kuvannut tapaa, jolla perussuomalaisten puheenjohtajat puhuvat väestönvaihdosta. Kieli on varsin asiallista eikä usein salaliittoteorioita vaivaaviin ylilyönteihin juuri sorruta. Rasistin leiman välttääkseen Purra ja Halla-aho eivät käytä ”rodun” kaltaisia sanoja. Sen sijaan he vetoavat tilastoihin ja faktoihin ja puhuvat ”vieraista kulttuureista” tai ”vieraskielisistä”. Pintaa pikkuisen raaputtamalla paljastuu, mistä todella on kyse: ihmisten ihonväristä ja valkoisten ihmisten asettamisesta hierarkkisesti ruskeita ja mustia ylemmäs. Tämä käy ilmi myös aiemmin mainitussa Ivan Puopolon (2019) tekemässä Riikka Purran haastattelussa.

Ohjelmansa insertissä Puopolo esittää skenaarion – ”Eli väestö on todella vaihtunut ja se näyttää enemmän meksikolaiselta kuin perus-suomalaiselta” – ja kysyy Purralta: ”Niin... mitä se haittaa?” Purra vastaa tuohtuneena: ”Mitä se haittaa!” Selkeää vastausta hän ei kysymykseen anna, mutta reaktio paljastaa, että ajatus ruskeista suomalaisista on ilmeisen vastenmielinen. Kyse ei sittenkään ole ”vieraskielisten” määrän kasvusta eikä myöskään

kaukaisista kulttuureista tulevien sopeutumisongelmista, vaan lopulta ”rodusta” – siitä että tulijat ovat eri värisiä kuin ”suomalaiset”. Valkoisuus on se äänen lausumaton normi, joka määrittää suomalaisuutta, valkoisuus on ei-rotu, kun taas ei-valkoisiin viitataan ”maahanmuuttajina”, ”ulkomaalaisina” tai ”vieraskielisinä” ja heidät rodullistetaan (Keskinen 2013, 226), vaikka he olisivat asuneet Suomessa kauan tai jopa syntyneet täällä ja osaisivat kieltä täydellisesti.

Väestönvaihto-salaliittoteoriassa on pohjimmiltaan kyse reproduktiosta eli siitä, että ”oikeat suomalaiset” eivät lisääny tarpeeksi nopeasti ja uhkaavat jäädä vähemmistöön, kun ”muut” muodostavat asukkaiden enemmistön. Sinimustan liikkeen ohjelmassa⁶ todetaan selvin sanoin puolueen ”puolustavan luonnollisen ja perinteisen perheen ideaalia, tervettä perhe-elämää ja lapsiperheiden mahdollisuuksia”. Tällä viitataan etnonationalistisen ohjelman ollessa kyseessä heteroseksuaaliseen avioliittoon, jonka tehtävänä on suvunjatkaminen ja pohjimmiltaan valkoisen suomalaisen kansan uusintaminen. Väestönvaihdossa keskiössä on naisruumis ja sen kyky tuottaa ”vääränvärisiä” tai ”oikeanlaisia” (valkoisia, geeniperimältään ”suomalaisia”) jälkeläisiä. Sampo Terhon, Sinimustan liikkeen ja Timo Hännikäisen kirjoituksissa tämä yhteys – valkoisten ja muunväristen naisten hedelmällisyyden kontrollointi – on selvimmin näkyvissä.

Valkoisen naisen ruumis on nähty kansakunnan kuvana ja sen takia sitä on pyritty sekä suojelemaan että kontrolloimaan (Saresma 2018a; 2018b). Populismin tutkija Ruth Wodak (2015) on analysoinut oikeistopopulistien ja laitaioikeiston ”patriarkaatin politiikkaa”, jossa ”nationalistinen, muukalaisvihamielinen ja rasistinen puhetapa” määrittävät ja muokkaavat jaettua ymmärrystämme kansakunnasta, sukupuolesta ja naisruumiista. Tämä liittyy äärioikeiston haluun ja pyrkimykseen ”suojella” kansakun-

6 <https://sinimustaliike.fi/ohjelma/>

taa ja naisia sen tärkeinä uusintajina kontrolloimalla näiden toimijuutta. Naisilta edellytetään tässä ”patriarkaalisien suojelun loogiikassa” (Young 2003) ehdotonta kuuliaisuutta. Perheen ja kansakunnan pää määrää naisia ja näiden ruumiita myös suhteessa reproduktioon: koskemattomuuden ja viattomuuden ihannointi samoin kuin aborttioikeuden rajaaminen, ”barbaariraiskaajan” hahmolla pelottelu ja jopa heteroseksuaalisen avioliiton korostaminen liittyvät osaltaan syntyvien jälkeläisten maksimaalisen määrän, mutta myös ”laadun” eli värin kontrollointiin (ks. esim. Saresma 2018b).

Etnonationalismiin ja laitaoikeistolaiseen ideologiaan liittyvä naisten ”suojaus” eli käytännössä valvonta näiden oman ja kansallisen edun nimissä tarkoittaa sitä, että naiset eivät saa olla tekemisissä ”muukalaisten” kanssa eikä heidän valkoisia sikiöitään saa abortoida. Heidän myös oletetaan toimivan heteroseksuaalisen reproduktion ihanteen mukaisesti. Näin naisten potentiaali tuottaa valkoisia jälkeläisiä maksimoidaan. Väestönvaihtoteorian näkökulmasta mahdollisimman runsas valkoisten jälkeläisten tuottaminen on tärkeää kansakunnan geeniperimän puhtaana pitämiseksi ja väestönvaihdon hidastamiseksi.

Väestönvaihtoteorian keskiössä on reproduktio, ja siinä korostuu valkoisen kansan jatkuvuuden turvaamiseen liittyvä uhka. Sitä voi avata sukupuolen ja ”rodun” merkitystä tarkastelemalla. Performatiivisen intersektionaalisuuden käsitteen (Norocel et al. 2021) avulla voi tarkastella sitä, miten mieheyden, valkoisuuden ja heteroseksuaalisuuden intersektionaalisista valta-asemista käsin tuotetaan alistettuja ”toisia”, tässä yhteydessä naisia ja muiksi kuin valkoisiksi rodullistettuja ihmisiä. Väestönvaihtopuhetta analysoimalla on mahdollista tehdä näkyväksi oikeistopopulistisen politiikan taustalla vaikuttavia ideologioita, jotka kierrättävät ja vahvistavat tietynlaisia representaatioita esimerkiksi raiskaavista muukalaisista, holtittomasti lisääntyvistä ”vierasmaalaisista” ja suojelua tarvitsevista valkoisista naisista.

Keskeisessä roolissa väestönvaihtoteoriassa ovat maskuliinisesti määrittävän oikeistopopulismin ”toiset” eli yhtäältä suojeltavat naiset ja toisaalta kansakunnan vihollisiksi konstruoidut rodullistetut ulkopuoliset. Siinä käy oikeistopopulismille ominaisesti: naisen tehtävä redusoidaan valkoisen kansakunnan uusintamiseen, suvunjatkamiseen, ja muualta tulevat leimataan uhkaksi sekä pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolle koko länsimaiselle kulttuurille.

VÄESTÖNVAIHTOTEORIA JA SALALIITON POLITIIKKA

Olen edellä käsitellyt perussuomalaisten ja suomalaisen äärioikeiston tapaa käyttää väestönvaihtoteoriaa politiikan välineenä. Salaliittojen käyttäminen osana politiikan keinovalikoimaa ei ole uutta: niitä hyödynnetään niin Trumpin USA:ssa kuin Putinin Venäjälläkin kansan vakuuttamiseen ja oman hyödyn tavoitteluun. Tällainen toimintatapa on kuitenkin ollut näihin aikoihin asti suomalaiselle politiikan tekemiselle verrattain vierasta. Koska oikeistopopulismin ja äärioikeiston toimintatavat kiertävät transnationaalisti ja ovat tulleet myös Suomeen populismin kasvavan suosion myötä, on varauduttava siihen, että vastaavaa nähdään maamme poliittisella kentällä myös jatkossa.

Miten väestönvaihto-salaliittoteorian tuominen Suomen päivänpolitiikkaan toimi? Kuinka perussuomalaiset hyödynsivät sitä? Nähdäkseni Jussi Halla-ahon ja Riikka Purran väestönvaihtoteoriasta puhumista ja sittemmin ”uhriutumista” Supon raportin uutisoinnista voi pitää kaksoisstrategiana, jossa kannattajille lähetetään yhtä, tässä tapauksessa rasistista viestiä (”kyllä, islaminuskoisten invaasion tarkoitus on korvata valkoiset suomalaiset, sitä vastaan on taisteltava”), kun taas julkisessa keskustelussa viestitetään toista, neutraalimpaa sisältöä (”väestönvaihto ei ole mikään teoria, se on mitattavissa oleva fakta”). Kaksoispuhe (ks. Vaarakallio 2017) mahdollistaa rasismin samanaikaisen aktivoi-

misen, naamioimisen ja piilottamisen. Seuraajat ymmärtävät salaliittoteorian vahvan viestin, vaikka pintatasolla kukaan ei näytä sanovan mitään väärää: koodattua puhetta osaavat lukea vain ne, jotka jo valmiiksi tietävät, mikä sanoma taustalla on. Maussen ja Grillo (2014, 180) kutsuvat tätä välilliseksi rasismiksi (*racism by proxy*).

Kiinnostavaa on se, että sekä Halla-aho että Purra tekevät pesäeroa salaliittoteorioihin, vaikka he samanaikaisesti jatkavat väestönvaihto-käsitteen käyttöä. Räikän (2021) mukaan salaliittoteorioita voi nihilistisesti levittää tiettyjen poliittisten päämäärien saavuttamiseksi, vaikkei itse niihin edes uskoisi. Räikän innoittamana voi kysyä, uskovatko väestönvaihtoteoriaa systemaattisesti levittävät ja sen sanomaa propagandan tavoin toistamasta päästyään toistavat itse siihen, vai hyödyntävätkö he sen affektiivista voimaa puhtaan strategisesti tiettyjä poliittisia päämääriä saavuttaakseen. Väestönvaihdosta puhumisella pyritään selvästi pitämään maahanmuuttoa poliittisella agendalla, jolta se on viimeistään pandemian pienentämien maahanmuuttolukujen myötä haihtumassa. Salaliittoteorian avulla voidaan näin politisoida ja kriisiyttää vallitseva stabiili tilanne. Akuuttia ”uhkaa” lisääntyvästä maahanmuutosta ei ole näköpiirissä lukuun ottamatta Venäjän hyökkäyssodan mahdollisesti aiheuttamaa ukrainalaisten pakolaisten ja venäläisten sotaa välttävien maahantuloa – joka taas ei näyttäydy väestönvaihtoteorian näkökulmasta valkoista kansakuntaa uhkaavana vaarana.

Perussuomalaiset vaativat vuoden 2019 maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassaan (Perussuomalaiset 2019, 4) ”Suojelupoliisin toimintaedellytysten parantamista resurssointia lisäämällä” ja ”poliisin ja rajaviranomaisten resurssoinnin nostamista vastaamaan turvallisuuteen kohdistuvien uhkien vakavuutta” (mt.). Puolue vaatii myös, että on ”puututtava terroristisen rikollisuuden juurisyihin” (mt.). Yksi tällainen juurisyys on salaliittoteorioiden levittäminen. Väestönvaihtoteoriassa ei ole kyse eri ih-

misryhmien luonnollisesta sekoittumisesta, vaan siinä oletetaan jokin koherentti ”meidän suomalaisten” joukko, jota muualta tulevat uhkaavat. Tällaisen eksistentiaalisen uhan edessä on joko menetettävä toivonsa ja antauduttava tai varustauduttava taiste- luun maan ja veren puolesta. Juuri taistelutahdon nostattamiseen ja kannattajien mobilisoimiseen yhteistä vihollista vastaan väes- tönvaihtoteoria tietenkin pyrkii.

LÄHTEET

- Dacey, Jacob & Julia Ebner. 2019. *'The Great Replacement': The violent consequences of mainstreamed extremism*. United Kingdom: Institute for Strategic Dialogue. <https://policycommons.net/artifacts/2472873/the-great-replacement/3494878/>
- Halla-aho, Jussi. 2005. ”Demokrafisista asioista ja muusta.” *Scripta* 18.9.2005, https://www.halla-aho.com/scripta/demografisista_asiosta_ja_muusta.html. Haettu 29.10.2021.
- Halla-aho, Jussi. 2009. ”Sananen sotalapsista ja evakoista.” *Scripta* 18.12.2009. https://www.halla-aho.com/scripta/sananen_sotalapsista_ja_evakoista.html. Haettu 29.10.2021.
- Hatakka, Niko & Välimäki, Matti. 2019. ”The allure of exploding bats. The Finns Party’s populist environmental communication and the media.” Teoksessa Benhardt Forchtner (toim.), *The Far Right and the Environment: Politics, Discourse and Communication*. London: Routledge, 36–50.
- Hännikäinen, Timo. 2020. ”Ahdistus.” *Sarastus* 20.5.2020, <https://sarastuslehti.com/2020/02/05/ahdistus/>. Haettu 21.5.2021.
- JSN. 2021. 7656/YLE/21. <https://jsn.fi/paatos/7656-yle-21/>. Haettu 25.2.2023.
- Keskinen, Suvi. 2013. ”Antifeminism and White Identity Politics: Political antagonisms in radical right-wing populist and anti-immigration rhetoric in Finland.” *Nordic Journal of Migration Research*, 3 (4), 225–232. <http://doi.org/10.2478/njmr-2013-0015>
- Kervinen, Elina. 2021. ”Lähes joka kolmas perussuomalaisten kannattaja ei aio ottaa koronarokotetta, Halla-aho selittää kriittisellä suhtautumisella ’ylhäältä ohjailuun’.” *Helsingin Sanomat* 6.2.2021, <https://www.hs.fi/politiikka/art-200000790161.html>. Haettu 28.9.2021.
- Korhonen, Kuisma. 2019. ”Keskeltä kumpujen: mullan ja kuuluminen politiikka...” Teoksessa Hiltunen, Kaisa & Nina Sääsikähti (toim.) *Kuuluminen reittejä taiteessa*. Turku: Eetos.
- Kotonen, Tommi. 2021. ”Väestönvaihto ja hiljainen vallankumous.” *Agricola – Suomen humanistiverkko*. <https://agricolaverkko.fi/tietosanomat/vaestonvaihto-ja-hiljainen-vastavallankumous/>. Haettu 28.9.2021.
- Kundnani, Arun. 2012. ”Blind Spot? Security Narratives and Far-Right Violence in Europe.” *ICCT Research Paper*. <http://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Kundnani-Blind-Spot-June-2012.pdf>. Haettu 29.10.2021.
- Marttinen, Jussi. 2021. *Mikä perussuomalaisia vaivaa?* Tampere: Vastapaino.

- Maussen, Marcel & Ralph Grillo. 2014. Regulation of Speech in Multicultural Societies: Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40 (2), 174–193.
- McAuley, James. 2019. “How Gay Icon Renaud Camus Became the Ideologue of White Supremacy.” *The Nation* 17.6.2019. <https://www.thenation.com/article/archive/renaud-camus-great-replacement-brenton-tarrant/>. Haettu 21.5.2021.
- Migri. 2021. 15.9.2021 tarkastettu tilasto. <https://tilastot.migri.fi/#decisions>. Haettu 25.10.2021
- Myllymäki, Laura. 2021. ”Riikka Purra tuli perussuomalaisiin poliittiseksi suunnittelijaksi ’terävöittämään puolueen linjaa’. Hän saattaa olla Jussi Halla-ahon seuraaja.” <https://www.apu.fi/artikkelit/riikka-purra-ei-usko-empatiaan-politiikassa>. Haettu 24.5.2021.
- Norocel, Ov Cristian, Tuija Saresma, Tuuli Lähdesmäki & Maria Ruotsalainen. 2021. “Performing ‘Us’ and ‘Other’: Intersectional Analyses of Right-Wing Populist Media.” *European Journal of Cultural Studies*. OnlineFirst. <https://doi.org/10.1177/1367549420980002>.
- Ovaskainen, Teppo. 2019. ”PS-Nuorten johtohahmo ohjaisi ’ei-valkoiset’ ulos maasta – Järjestö kieli keskellä suuta.” *Uusi Suomi*, 02.01.2019. <https://www.uusisuomi.fi/kotimaa/268214-ps-nuorten-johtohahmo-ohjaisi-ei-valkoiset-ulos-maasta-jarjesto-kieli-keskella-suuta>. Haettu 28.8.2019.
- Palonen, Emilia & Tuija Saresma. 2019. ”Kansallinen ja ylijäräinen populismi: eliitinvastaisuutta, anti-intellektuellismia, EU-kriittisyyttä ja naisvihaa.” Teoksessa Ronkainen, Antti & Juri Mykkänen (toim.) *Vapiseva Eurooppa. Mitä seuraa eurooppalaisen politiikan kaaoksesta?* Tampere: Vastapaino, 111–125.
- Palonen, Emilia & Tuija Saresma. 2017. ”Perussuomalaiset ja populistinen retoriikka.” Teoksessa Palonen, Emilia & Tuija Saresma (toim.) *Jätkät & jytkyt. Perussuomalaiset ja populistinen retoriikka*, s. 13–42. Tampere: Vastapaino.
- Perussuomalaiset. 2019. *Perussuomalainen maahanmuuttopolitiikka*. <https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2019/02/Maahanmuuttopolitiittinen-ohjelma-2019.pdf>. Haettu 21.5.2021.
- Pietiläinen, Tuomo. 2019. ”Perussuomalaisten puheenjohtaja Jussi Halla-aho on eronnut nationalistisesta Suomen sisu-järjestöstä.” <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000006157717.html>. Haettu 29.9.2021.
- Pietiläinen, Tuomo. 2021a. ”Supo pitää väestönvaihtoteoriaa äärioikeistolaisen terrorismin yhtenä vaikuttimena: ”Tilannekuva on aiempaa huolestuttavampi.” *Helsingin Sanomat* 23.3.2021. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000007875887.html>. Haettu 21.5.2021.
- Pietiläinen, Tuomo. 2021b. ”Supo kuvasi väestönvaihtoteoriaa äärioikeistolaisen terrorismin yhdeksi vaikuttimaksi – Näin perussuomalaisten johto kommentoi.” *Helsingin Sanomat* 23.3.2021. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000007876751.html>. Haettu 21.5.2021.
- van Prooijen, Jan-Willem & Karen M. Douglas. 2018. “Belief in conspiracy theories: basic principles on an emerging research domain.” *European Journal of Social Psychology* 48 (7), 897–908. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2530>
- Puopolo, Ivan. 2019. ”Twitteritänään: Riikka Purra: Ovatko perussuomalaiset rasisteja?” 12.8.2019. <https://twitter.com/ivanpuopolo/status/1160748278172016642?lang=fi>. Haettu 28.9.2021.
- Purra, Riikka. 2021. HS päivittää juttuaan. Twitter 23.3.2021, twiitti 2/3. https://twitter.com/ir_rkp/status/1374281935942524929. Haettu 25.2.2023.
- Pyrhönen, Niko & Katja Valaskivi. 2020. ”Radikaalioikeisto käyttää hyväkseen hybridiiä mediatiilaa salaliittoteoreettisen ajattelun levittämisessä.” *Politiikasta.fi* 12.8.2020, <https://politiikasta.fi/radikaalioikeisto-kayttaa-hyvakseen-hybridiaa-mediatiilaa-salaliittoteoreettisen-ajattelun-levittamisessa/>. Haettu 29.10.2021.

9. Perussuomalaiset ja väestönvaihto

- Pönkä, Harto (2023) Case: jauhojengi-kohu Twitterissä kesällä 2022 (esitys). Blogikirjoitus 17.2.2023, <https://harto.wordpress.com/2023/02/17/case-jauhojengi-kohu-twitterissa-kesalla-2022-esitys/>. Haettu 22.2.2023.
- Rimpiläinen, Tuomas. 2021. "Supo: Äärioikeistolainen terrori-iskun valmistelu on saatu viitteitä – suurimmat uhat tällä hetkellä ovat äärioikeisto ja ääri-islamistit." *Yle* 23.3.2021, <https://yle.fi/uutiset/3-11849419>. Haettu 21.5.2021.
- Rotkirch, Anna. 2015. Työttömyyden uhka siirtää lapsensaantia Suomessa. <https://twitter.com/AnnaRotkirch/status/666220627079077888>, 1:45 PM, NOV 16, 2015.
- Räikkä, Juha. 2021. *Salaliittoteorioiden filosofia – Temppelelherroista liskoihmisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saresma, Tuija. 2016. "Vihan ja kaunan tunneyhteisöt: Timo Hännikäisen Ilman-kokoelman affektiivinen esseistiikka." Teoksessa Helle, Anna & Anna Hollsten (toim.) *Tunteet ja tunteukset suomalaisessa kirjallisuudessa*, 221–246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saresma, Tuija. 2017. "Sananvapaus, vihapuhe ja sananvastuu." Teoksessa Enqvist, Kari, Ilari Hetemäki & Teija Tiilikainen (toim.) *Kaikki vapaudesta*. Helsinki: Gaudeamus. 35–53.
- Saresma, Tuija. 2018a. "Affective Constructions of Collective Memories of a White Nation in the Nordic Masculinist Blogs." Teoksessa Morse, Donald E., Zsófia O. Réti & Miklós Takacs (toim.) *(Web)Sites of Memory*. Debrecen: University of Debrecen. 68–81.
- Saresma, Tuija. 2018b. "Politics of fear and racialized rape: Intersectional reading of the Kempele rape case." Teoksessa Peter Hervik (toim.) *Racialization, Racism, and Anti-Racism in the Nordic Countries*. New York: Palgrave Macmillan. 63–91.
- Saresma, Tuija. 2020. "Vihan sfäärit: Valkoisten heteromiesten affektiivinen mobilisaatio sosiaalisessa mediassa." Teoksessa Rinne, Jenni, Anna Kajander & Riina Haanpää (toim.) *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos. 196–243.
- Saresma, Tuija & Urho Tulonen. 2020. "Halla-ahon ehdistus ja ironia: Ulossulkeva suomalaisuus ja ahdas nationalismi Scripta-blogissa." Teoksessa Nykänen, Elise & Riikka Rossi (toim.) *Suomalaiset ehdistukset: Kansallinen omakuva ja kielteiset tunteet*. Helsinki: Joutsen/Svanen – Erikoisjulkaisuja 4. Open Access. <https://doi.org/10.33347/jses.85310> 141–164.
- Saresma, Tuija, Sanna Karkulehto & Piia Varis. 2021. "Gendered violence online. Hate speech as an intersection of misogyny and racism." Teoksessa Husso, Marita Sanna Karkulehto, Tuija Saresma, Aarno Laitila, Jari Eilola & Heli Siltala (toim.) *Violence, Gender and Affect. Interpersonal, Institutional and Ideological Practices*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56930-3_11 221–243.
- Saresma, Tuija, Reeta Pöyhkäri, Aleks Knuutila, Heidi Kosonen, Marko Juutinen, Paula Haara, Urho Tulonen, Kaarina Nikunen & Jenita Rauta. 2022. *Verkkoviha. Vihapuheen tuottajien ja levittäjien verkostot, toimintamuodot ja motiivit*. Helsinki: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisuja 2022 (48). <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-298-5>
- Saresma, Tuija & Urho Tulonen. 2022. "Performing Disgust: Affective Intersections of Misogyny, Racism, and Homophobia in Radical Right Online Discussion." Teoksessa Rynnänen, Max, Heidi S. Kosonen & Susanne C. Ylönen (toim.) *Cultural Approaches to Disgust and the Visceral*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003205364-9> 74–89.
- Sinimusta liike. Ohjelma. <https://sinimustaliike.fi/ohjelma/>. Haettu 25.2.2023.
- Suomen Utiset. 2018. "Puhe väestönvaihdosta ei ole foliohattuilla tai liioitella." <https://www.suomenuutiset.fi/halla-aho-puhe-vaestonvaihdoksesta-foliohattuilla-liioitella/>. Haettu 24.5.2021.

- Suomen virallinen tilasto (SVT). 2021. *Väestön ennakkotilasto* [verkkojulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/vamuu/2021/o8/vamuu_2021_o8_2021-09-21_tie_001_fi.html. Viitattu 29.9.2021.
- Supo. 2021. *Suojelupoliisin vuosikirja 2020*. Helsinki: Suojelupoliisi. <https://vuosikirja.supo.fi/aarioikeistolaisen-terrorismin-uhka>. Haettu 21.5.2021.
- Terho, Sampo. 2007. "Eurooppalaisten menneisyys ja tulevaisuus." *Kanava* [julkaistu uudelleen Suomen Kuvalehdessä]. <https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/sampo-terho-vuonna-2007-eurooppalaiset-levisivat-luonnonvoima-rotu-vaarassa/>. Haettu 29.9.2021.
- Tilastokeskus. 2021. Joka seitsemäs 30–34-vuotias on ulkomaalaistaustainen. 28.5.2021. https://www.stat.fi/til/vaerak/2020/o2/vaerak_2020_o2_2021-05-28_tie_001_fi.html. Haettu 29.9.2021.
- Torvinen, Pekka. 2019. "Analyysi: Väestönvaihto on salaliittoteoria, mutta se ei estä perussuomalaisten johtoa käyttämästä sanaa." *Helsingin Sanomat* 5.7.2019, <https://www.hs.fi/nyt/art-2000006163786.html>.
- Uusi Suomi. 2019. "Tutkija tarttui perussuomalaisen tviittiin: 'Jos joku on halunnut uskoa PS:n olevan normaali puolue, nyt kannattaa kohdata tosiasiat'". *Uusi Suomi* 10.8.2019, <https://www.uusisuomi.fi/uutiset/tutkija-tarttui-perussuomalaisen-tviittiin-jos-joku-on-halunnut-uskoa-psn-olevan-normaali-puolue-nyt-kannattaa-kohdata-tosiasiat/56c67283-d841-3b6f-927f-8d5b201fo3b6>.
- Vaarakallio, Tuula. 2017. "Perussuomalaisten kaksoispuhe." Teoksessa Palonen, Emilia & Tuija Saresma (toim.) *Jätkät ja jytkyt. Perussuomalaiset ja populistinen retoriikka*. Tampere: Vastapaino. 199–217.
- Wodak, Ruth. 2015. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage.
- Young, I. M. 2003. "The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 29 (1), 1–25.

10. SALALIITTOMAINEN TIEDONTUOTANTO UNKARISSA 2010-LUVULLA

Annastiina Kallius

Mitä asetelma, jossa salaliittomainen tieto on valtavirtaa, kertoo totuudenjälkeisestä ajasta? Tarkastelen tätä kysymystä Unkarin poliittisessa kontekstissa, jossa maata johtavaan epädemokraattiseen Fidesz-hallintoon kytkeytyneet julkiset instituutiot levittävät systemaattisesti salaliittomaista tietoa ja pohjaavat siihen myös lainsäädäntöä. Salaliittojen voidaankin sanovan määrittelevän pitkälti Unkarin politiikan linjauksia. Niiden tutkiminen Unkarin kontekstissa myös rikastaa yleisiä määritelmiä salaliitosta, kuten esimerkiksi teoriaa siitä, että salaliitot asemoituisivat ristiriitaisesti tiedollisia auktoriteetteja vastaan. Rahoittamalla omia tiedon auktoriteetteja, kuten mediaa ja tutkimuskeskuksia, Unkarin hallinto pyrkii myös vaikuttamaan siihen, mitä pidetään objektiivisena tietona. Perinteinen asiantuntijatieto ja hallinnolle kriittinen tieto on taas pääytynyt marginaalisen ”vastamedian” asemaan. Lähteiden puutteista johtuen myös nämä Fidesz-hallintoa kritisoivat tahot nojaavat rutiininomaisesti salaliittomaiseen spekulatioon.

Salaliitot voivatkin olla osa niin demokraattista kuin epädemokraattistakin politiikkaa, jota kuvaa spekulatiomainen ja irrationalinen tiedontuotanto (Mathur 2015), tai rationaalisuuden logiikka, jossa totuus määrittyy sisäisen koherenssin mukaan ulkoisen vastaavuuden sijaan (Bailey 1991; Haraway 1988). Esitän, että Unkarissa valtasuhteiden muutos on vakiinnuttanut salaliittomaisen tiedontuotannon yhteiskunnan vallitsevaksi tiedolli-

seksi ympäristöksi niin hallinnon kuin sitä kritisoivien tahojen parissa. Asetelmaa ei määrittele niinkään totuuden suhteellisuus vaan valta tehdä tietyistä tiedontuotannon muodoista epäoleellisia. Toisin sanoen Fidesz-hallinnon institutionaalinen, taloudellinen ja kulttuurinen valta-asema yhdistettynä strategisesti suunniteltuun episteemisen kulttuurisen muutokseen mahdollistaa sen, että perinteisten asiantuntijafaktoista tulee merkityksettömiä hallinnon itse tuottamien faktojen rinnalla.

Erityisesti antropologinen tutkimus on osoittanut, että juoruilu, spekulatio, salaliitot ja muut irrationaalisen tiedontuotannon muodot ovat tyypillisiä ja jopa toivottavia kaikille yhteisölle. Näistä juuri salaliittomainen tiedontuotanto on erityisen tyypillistä taloudellisen ja poliittisen myllerryksen aikana (Silverstein 2002; Boyer 2006) ja valta-asemaltaan marginaalisten yhteisöjen piireissä (West ja Sanders 2003; Briggs 2004) – kuten esimerkiksi unkarilaisessa liberaalissa oppositiossa. Länsimaissa 2010-luvun lopulla salaliittoteorioita usein kauhisteleva katse voi olla analyttisesti kapeakatseista ja poliittisesti vaarallista esimerkiksi viinoutuneessa oletuksessa, jonka mukaan salaliittoihin perustuva tieto on ”huonompaa” tietoa tai ei tietoa laisinkaan. Sen sijaan, kuten Pelkmans ja Machold (2011) esittävät, tulee analyttinen katse ohjata salaliittomaisen tiedontuotannon ja vallan rajapintaan: missä konteksteissa irrationaalinen tiedontuotanto näyttäytyy hyväksyttävänä, ja kenelle?

Tässä luvussa tarkastelen sitä, kuinka salaliitot esiintyvät Unkarin politiikassa 2010-luvulla. Vuosikymmenen aikana pääministeri Viktor Orbán ja hänen johtama Fidesz-puolueensa ovat juurruttaneet maahan epädemokraattisen järjestelmän. Luku on pitkälti yleistajuisen kuvaava ja perustuu väitöskirjatutkimukseeni keräämääni monipuoliseen etnografiseen aineistoon. Etnografinen tutkimusmenetelmä on erityisen hedelmällinen Unkarin kontekstissa juuri poliittisen systeemin muutoksen sekä median nopean murroksen vuoksi.

Seuraavassa osiossa taustoitan Fideszin valta-asemaa Unkarissa ja Euroopassa kuvaamalla sen luomaa taloudellista, institutionaalista ja kulttuurista järjestelmää. Tämän jälkeen keskityn näistä jälkimmäiseen salaliittojen näkökulmasta ja kuvaan, kuinka hallinto levittää erityisesti amerikkalaistuneeseen unkarinjuutalaiseen George Sorosiin liittyviä antisemitistisiä salaliittoteorioita. Lisäksi esittelen, kuinka nämä salaliittoteoriat toimivat lainsäädännön pohjana. Lopulta pohdin salaliittoja Unkarin hallinnon tietopolitiikan instrumentaalisena osana ja päätän luvun pohdintaan siitä, kuinka salaliittomainen tiedontuotanto on tyypillistä myös hallintoa kritisoivien tahojen parissa. Esitän lopussa, että salaliitot *itsessään* tiedon muotona eivät välttämättä edusta hyvää tai huonoa tietoa, vaan niiden moraalinen lataus liittyy aina poliittisiin kysymyksiin vallasta.

FIDESZ-PUOLUEEN TAUSTA JA VALTAANNOUS: EPÄDEMOKRAATTISEN HALLINNON JUURUTTAMINEN 2010-LUVULLA

Karismaattisen asianajajan Viktor Orbánin johtama Fidesz (alun perin *Fiatal Demokraták Szövetsége*, Nuorten Demokraattien Liitto, sittemmin *Magyar Polgári Szövetség*, Unkarin kansallaisliitto) sai alkunsa liberaalina nuorisopuolueena kommunismin vastaisessa liikehdinnässä 1980-luvun lopussa. Vuodesta 2010 saakka Fidesz on hallinnut Unkaria kahden kolmasosan parlamentaarisella enemmistöllä. Vahvasti polarisoituneessa poliittisessa järjestelmässä Fideszin siivitti vuonna 2010 voittoon toisen suuren puolueen MSZP:n poliittiseen legitimitettiin liittyvä skandaali, vuoden 2008 talouskriisi sekä pitkäjänteiset syyt (Palonen ja Beljajev-Gintovt 2009; Palonen 2010, 2018). Järjestelmänmuutoksen jälkeisten vuosikymmenten ajan Unkaria pääosin hallinneet sosialistien ja liberaalien koalitiot olivat harjoittaneet tiukkaa uusliberaalia talouskuria, ja monille liberaali demokratia oli tarkoittanut syöksyä köyhyyteen. Lisäksi monet

karsastivat MSZP:tä, joka oli maata vuosikymmeniä hallinneen kommunistisen Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen lähes suora jatkumo. Fidesz asemoitui jo 1990-luvun lopulla konservatiiviseksi ”kommunismien” vastaiseksi voimaksi pyrkien vetoamaan ihmisiin, joille liberaaliin demokratiaan siirtyminen oli katkera pettymys. Tämän lisäksi Fidesz teki läpi 2000-luvun järjestelmällistä työtä saavuttaakseen suosiota keskiluokan ja pienrytittäjien keskuudessa (Greskovits 2020).

KANSALLISEN YHTEISTYÖN JÄRJESTELMÄ EU:SSA

Fidesz esitti vuoden 2010 vaalivoittonsa vallankumouksellisena murroksena ja ensi töikseen hyväksyi julistuksen, jossa puolueen poliittisen ohjelman nimeksi asetettiin *kansallisen yhteistyön järjestelmä* (*Nemzeti Együttműködés Rendszere*). Tämä termi ja sen lyhenne NER on sittemmin vakiintunut yleiseksi viittaukseksi Fideszin rakentamalle monitahoiselle järjestelmälle (Kovács ja Trencsényi 2019).

Länsieurooppalaisessa keskustelussa Unkari näyttäytyy usein varoittavana esimerkkinä oikeusvaltion rappioitumisesta. Keskustelussa toistuu usein moraalinen maantieteellinen vastakkainasettelu, jossa Itä-Eurooppa näyttäytyy taantuvan kehityksessä (Dzenovska 2016; Kallius 2016, 2018). Tämä vinouma toisintaa Itä-Euroopan poliittista ilmapiiriä 1990-luvulta asti määritellyttä ”transitologiaa”, jonka mukaan Itä-Euroopan maat kehittyvät kohti kehityksen päätepistettä: liberaalia kapitalismia (Trencsényi et al. 2018, 183; Melegh 2006). Poikkeus tältä tieltä näyttäytyy epäonnistumisena demokratian tiellä. Nämä transitologiset käsitkset pönkittävät Länsi-Euroopan asemaa sivilisaation kehtona, mutta jättävät huomiotta sen, kuinka Itä-Euroopan, mukaan lukien Unkarin, yhteiskuntia muokkasi EU:n markkinatalouteen sopeutumisen uudelleenjärjestely (Böröcz et al. 2001).

Unkarin demokratiakehitystä ei tule tarkastella EU:n poikkeuksena vaan sille keskeisenä. Läntisestä Euroopasta käsin Fi-

desz-hallintoa kuvataan usein ns. kulttuurisotien linssin kautta pääministeri Orbánin vahvaan liberalismiin vastaiseen retoriikkaan keskittyen. Samaan aikaan läntiset EU-jäsenvaltiot jatkavat taloudellista yhteistyötä Orbánin hallinnon kanssa erityisesti autoteollisuuden ja muiden investointien kautta. Näin Fideszin Unkarissa tiivistyy koko EU:n tulevaisuudelle keskeinen jännite talouden ja arvojen välillä. Fideszin ulkopoliittiseksi menestykseksi voidaan laskea se, kuinka EU:ssa Unkari esitetään poikkeuksellisena vastarannan kiiskenä eikä olennaisena osana EU:n yhteistä markkinataloutta. Useat tutkijat ovatkin osoittaneet, kuinka Fideszin harjoittama autoritäärinen uusliberalismi on keskeinen osa EU:n markkinataloutta (Geva 2021; Scheiring 2020; Scheiring ja Szombati 2020; Fabry 2019). Tulee siis kysyä, kuinka epädemokraattisen hallinnon juurruttaminen Unkariin onnistui nimenomaan *osana* Euroopan Unionia ja yhteisiä markkinoita.

INSTITUTIONAALINEN, TALOUDELLINEN JA KULTTUURINEN KONTROLLI

Ideologisesti *Kansallisen yhteistyön järjestelmä* painottaa etnistä homogeenisuutta, heteronormatiivisia perhesuhteita, ja kristinuskon virallista asemaa valtiossa. Järjestelmä voidaan temaattisesti jakaa institutionaaliseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen kontrolliin, joiden muodostama kolmikanta on perustana kokonaisvaltaiselle poliittisen järjestelmän ja episteemisen kulttuurin muutokselle.

Institutionaalinen kontrolli tarkoittaa erityisesti valtion peruselementtien muuntamista: jopa salamannopeudella tapahtuvaa lainsäädäntöä, ministeriöiden ja valtion elinten rakenteiden muokkaamista ja uusien rakenteiden perustamista. Tärkeimpänä kulmakivenä voidaan nähdä Unkarin perustuslain lukuisat muutokset sekä vaalilaki, joita molempia Fidesz on systemaattisesti muokannut.

Fidesz on keskittänyt taloudellista ja institutionaalista valtaa systemaattisesti puolueen suljettuun sisäpiirieliittiin eli sille läheisille liikemiehille ja oligarkeille, joiden intressit ohjaavat valtion politiikkaa tyypillisessä *state capture* -prosessissa. Sisäpiiri kontrolloi esimerkiksi huomattavaa osaa unkarilaisesta rakennus-, hotelli- ja ravintola-alasta sekä teollisuudesta, ja markkinataloudelle olennainen taloudellinen kilpailu ei pääse toteutumaan Fideszin Unkarissa (Miklóssy 2018, 67).

Vaikka erityisesti 2010-luvun alussa Fidesz kritisoi uusliberaalin talousjärjestelmän kulmakiviä, kuten Kansainvälistä valuuttarahastoa (ks. Nyysönen 2017), sen hallinto on kuitenkin vakiinnuttanut maahan monikansallisille yhtiöille suotuisan laki- ja veroympäristön. Aiempien vuosikymmenien kehitystä seura-
ten Unkarista on Fideszin hallinnon alla kehittynyt olennainen sijainti esimerkiksi suurten monikansallisten yritysten palvelukeskuksille, jotka tarjoavat kilpailukykyisiä palkkoja nuorille kielitaitoisille unkarilaisille. Tutkijoiden piirissä onkin vakiintunut käsite Unkarin talousjärjestelmästä autoritäärisenä uusliberalistisena järjestelmänä (esim. Fabry 2019; Scheiring 2020; Scheiring ja Szombati 2020).

Institutionaalinen ja taloudellinen kontrolli luo pohjan kulttuuriselle kontrollille, jota leimaa räikeä julkisen keskustelun elementtien hallinta. Markkinoita vääristelemällä hallinto esimerkiksi tukee taloudellisesti tiettyjä päivälehtiä ostamalla niistä mittavasti mainostilaa omalle propagandalleen. Itsenäisten päivälehtien mainostulot valtiolta on puolestaan kuristettu minimiin. Näin esimerkiksi vuosina 2015–2018 Fidesziä rankasti kritisoinut konservatiivinen oppositiolehti *Magyar Nemzet* lopetti toimintansa vain näennäisesti taloudellisista syistä keväällä 2018. Fidesz myös vääristää mediamarkkinoita luomalla uusia medioita, kuten esimerkiksi vuonna 2015 perustetun *Magyar Idők* -päivälehden, joka alkoi vuonna 2019 toimia edellisenä vuonna lakkautetun *Magyar Nemzet* -lehden nimen alla.

Taloudellinen kontrolli on myös sosiaalista kontrollia ja väestöpolitiikkaa. Fidesz myöntää mm. halpoja asuntolainoja tietyt kriteerit täyttävälle perheille sekä täydellisen verovapautuksen naisille, jotka ovat synnyttäneet neljä lasta. Unkarin työttömyyslukemat ovat äärimmäisen alhaiset massiivisen maastamuuton vuoksi. Lisäksi Fidesz on korvannut vastikkeettoman työttömyystuen ”aktiivimallilla,” jonka puitteissa työttömät tekevät täysipäiväistä työtä mutta saavat korvaukseksi summan, joka vastaa noin puolta minimipalkasta (Szöke 2015).

2010-luvun alussa Fidesz aloitti kulttuuri-instituutioiden, kuten museoiden, teatterien ja konserttisalien, tuomisen hallinnon piiriin. Samaan aikaan Unkarin taideakatemian radikaalisti kasvanut rahoitus jakaa runsaskätisesti apurahoja taitelijoille, joiden toivotaan (kyseenalaisella menestyksellä) tuottavan hallinnon maailmankuvaa tukevaa taidetta (Kristóf 2021). Kulttuurinen kontrolli näkyy kaupunkitilassa arkkitehtuurisina ratkaisuin, patsaisiin liittyvinä kiistoina sekä muutoksina kadun- ja aukoiden nimistössä (Pető 2021). Vaikka vain noin puolet unkarilaisista kuuluu katoliseen kirkkoon, on hallinto myös huomattavasti pönkittänyt katolisen kirkon yhteiskunnallista roolia. Koulutus varhaiskasvatuksesta korkeakoulutukseen on keskitetty sekä hallinnollisesti että opetussuunnitelmien osalta.

Kulttuurinen kontrolli nojaa erityisesti muistipolitiikkaan ja tiedontuotantoon. Fidesz on lisännyt rahoitusta sen visiota tukeville järjestöille ja ajatushautomoille, sekä perustanut uusia tutkimuskeskuksia, jotka keskittyvät esimerkiksi maahanmuuttoon (*Migrációkutató Intézet*) tai unkarilaisuuteen (*Magyarország Intézet*). Puolueeseen linkittyneiden akateemisten keskusten tuottamaa tietoa siteerataan hallinnon päätöksenteon tukena. Historia- ja muistipolitiikka näkyy kansalaisille erityisesti Fideszin kansallispäivinä järjestämissä dramaattisissa juhlatilaisuuksissa. Eryityisesti tappiot, kuten vuoden 1920 Trianonin sopimus, jonka seurauksena Unkari menetti kaksi kolmasosaa alueistaan, on val-

jastettu hallinnon käyttöön erilaisissa juhlatilaisuuksissa ja seremonioissa.

Kulttuurisen kontrollin kenties näkyvin osa ovat Fidesz-hallinnon tuottamat räikeät propagandakampanjat, erityisesti vuoden 2015 jälkeen. Teiden varsia ja metroasemia koristavat valtavat vaakatasoiset julisteet, bussi- ja raitiovaunupysäkkejä taas näiden pystysuuntaiset versiot. Päivä- ja viikkolehdistä on koko sivun mainoksia, joiden viesti kertautuu dramaattisella elokuvamusiikilla höystetyissä televisio- ja radiomainoksissa. Propagandan teemoja ovat usein Fideszin sankarillinen kamppailu Euroopan unionin instituutioita vastaan sekä Unkarin viholliset, näistä erityisesti George Soros. Samat aiheet nousevat esiin myös hallintoon linkittyneen mediainfrastruktuurin ajankohtaisohjelmissä ja keskusteluissa, joita esitetään televisiossa, radiossa, ja aikakauslehdissä. Kampanjoiden kysymyksistä jaetaan koteihin kiiltäviä informaatiivihkosia sekä ”kansallisia konsultaatioita”, monivalintakyselyitä, joissa kansalaiset voivat vastata joko myöntävästi tai kieltävästi hallituksen esittämiin väittämiin. Kansalliset konsultaatiot ovat Heino Nyssöstä lainaten populistisen politiikan muoto ja ”lähinnä mielipidetiedusteluihin rinnastuva, selvästi poliittisuontoinen ja myös johdattelevia kysymyksiä sisältävä hallituksen ja kansalaisten välinen kirjeenvaihto” (2017, 195).

VALLAN SÄRÖILY

Vaikka Fidesz on eittämättä onnistunut lähes totaalisen uudenvallan poliittisen järjestelmän juurruttamisessa, sen vallassa on myös heikkoja kohtia. Fidesz voitti vuoden 2014 vaalit konservatiivisella politiikalla ja uudistetun, sitä suosivan vaalilain turvin. Myös vuoden 2018 vaalit Fidesz voitti pitkälti vuoden 2015 pakolaiskriisin jälkimainingeissa tapahtuneella pelon politiikalla, ja se oli lähellä menettää kahden kolmasosan enemmistön. Fidesz ei myöskään ole onnistunut luomaan särötöntä institutionaalista

kontrollia etenkin kunnallisella tasolla, ja 2010-luvun lopulla jännite kansallisen politiikan ja paikallispolitiikan välillä kasvoi.

Kansallisen yhteistyön järjestelmää vastustetaan erityisen aktiivisesti puoluepolitiikan ulkopuolella. Unkarin suosituimpiin aikakauslehtiin kuuluvat hallinnolle kriittiset lehdet, kuten *Magyar Narancs* ja *HVG*. Lisäksi verkossa toimii useita kriittisiä medioita. Media-, perustuslaki- ja yliopistolakimuutoksista alkaneet suuret mielenosoitukset ovat vakiintuneet säännölliseksi osaksi Unkarin poliittista kulttuuria. Jopa kymmenien tuhansien ihmisten protestit ovat kooltaan samaa luokkaa, elleivät suurempia, kuin ennen järjestelmänmuutosta 1980-luvulla tapahtuneet symbolisesti käänteentekevät mielenosoitukset. Mielenosoituksia järjestävien tahojen väliset kytkökset ovat kiinteitä, ja 2010-luvun lopussa protestit olivat enää harvoin vain yhteen asiaan liittyviä, vaan myös tilaisuuksia artikuloida vastustus *kansallisen yhteistyön järjestelmälle* kokonaisuudessaan.

Fideszin maine on kärsinyt Orbánin lähipiiriin ja puolueeseen linkittyvistä korruptioskandaaleista. Sen hallinnon alaisuudessa myös useat yhteiskunnan peruspalvelut ovat rapautuneet. Erityisesti terveydenhuoltojärjestelmä ja infrastruktuuri ovat säännöllisesti yhteiskunnallisen kritiikin kohteina. Osittain alan äärimmäisen matalista palkoista johtuva huutava pula opettajista on johtanut näkyvään kriisiin myös koululaitoksen parissa. Työntekijöiden mittava maastamuutto erityisesti Saksaan ja Britanniaan on vakava ongelma, kuten ovat myös Unkarin valuutan forintin heikko kurssi ja kallistuvat hinnat.

Fideszin on pitänyt vallassa lähinnä opposition hajautuminen keskenään riiteleviin pieniin puolueisiin sekä muokattu vaalilaki, joka vahvistaa vaalijärjestelmän kaksinapaisuutta. Unkarin Sosialistinen puolue MSZP jakautui kahtia 2010-luvun alussa, samoin kuin vasta vuosikymmenen alussa puoluekartalle ilmaantunut vihreä puolue LMP (*Lehet Más a Politika*, Poliitikka Voi Olla Eri-laista). Lisäksi vuosikymmenen aikana on syntynyt uusia puo-

lueita kuten liberaalit *Együtt* (Yhdessä) ja *Momentum*. Samalla kun Fidesz on ottanut tilaa haltuun äärioikeistosta, äärioikeistolainen Jobbik-puolue on pyrkinyt asemoitumaan poliittiseen keskustaan. Jobbik ei kuitenkaan ole kyennyt täysin puhdistamaan mainettaan sen rankan äärioikeistolaisesta taustasta, erityisesti antisemitismiin ja romanien vastaiseen rasismiin liittyen.

Unkarin oppositiopolitiikan päälinja on typistynyt Fideszin vastustamiseen liittyviin kysymyksiin. Talvella 2018 Unkarin oppositiopuolueet liittoutuivat pienen Hódmezővásárhelyn kaupungin välivaaleissa. Koko opposition tukema konservatiivinen ehdokas, Péter Márki-Zay, päihitti näissä välivaaleissa Fideszin ehdokkaan, Orbánin silloisen kakkosmiehen János Lázárin. Näin pienistä välivaaleista tuli julkista keskustelua ravisuttava tekijä, merkki siitä kuinka oppositiopuolueiden liittouma voi haastaa Fideszin vallan.

Tämä olikin opposition strategia myös vuoden 2022 parlamenttivaaleissa: syksyllä 2021 vapaaehtoisvoimin järjestetyn, opposition sisäisten mittavien esivaalien seurauksena kevään 2022 vaaleissa jokaisessa vaalipiirissä oli ehdolla vain yksi opposition ja yksi Fideszin ehdokas. Opposition pääministeriehdokas oli samainen Hódmezővásárhelyn pormestari Péter Márki-Zay. Oppositioliittouma koki kuitenkin murskaavan tappion vaaleissa, joita voidaan kuvata rehellisiksi mutta ei reiluiksi, sillä Fidesz hallitsi kampanjoinnin aikaista mediatilaa täysin. Näin ollen *kansallisen yhteistyön järjestelmä* tulee muodostamaan Unkarin yhteiskunnan perusrakenteen vähintään vuoteen 2026 asti, ellei jopa pidempään.

SALALIITTOTEORiat EPISTEEMISEN MUUTOKSEN STRATEGIANA

Laajamittainen tietokulttuurin muutos on olennaista *kansallisen yhteistyön järjestelmälle* erityisesti siksi, että ihmisten arkiset kokemukset luovat usein erilaisen kuvan unkarilaisesta arjesta kuin

Fideszin siloteltu estetiikka. Myös itesesensuuria tuottava poliittinen epävarmuus on hallinnon intressissä. Salaliittoteorioihin pohjaava poliittinen kulttuuri suistaa episteemisen tasapainon koko yhteiskunnalliselta keskustelulta, koska varmuutta asioista on vaikea löytää: spekulatio lisää spekulatiota. Näin hallinto voi myös edesauttaa kriittisen katseen poiskääntämistä yhteiskunnan peruspalveluita vaivaavista kroonisista ongelmista ja Orbánin lähipiirin korruptioskandaaleista.

Kuten luvun johtopäätöksissä myöhemmin esitän, Fidesz on erityisen menestyksekkäästi hyödyntänyt kulttuurisodille tyypillisiä vastakkainasetteluita, joissa vastakohtaisuuksiin tyypistetty keskustelu pelkistää monimutkaiset kysymykset mustavalkoiselle akselille luoden keskustelulle oman dynamiikkansa ja todellisuutensa. Onkin erityisen olennaista identifioida salaliittoteorioiden *instrumentaalinen* funktio kansallisen yhteistyön järjestelmässä. Olennaista ei ole se, uskovatko Fideszin poliitikot tai äänestäjät salaliittoteorioihin, vaan se, kuinka salaliittoteorioiden hegemoninen läsnäolo muuttaa yhteiskunnan episteemistä kulttuuria tekemällä empiirisistä faktoista epäolennaisia ja korostamalla vallanpitäjien tuottamaa tietoa marginaalisten tiedonlähteiden kustannuksella. Tässä mielessä Unkarin tilanne edustaakin erinomaista esimerkkiä tämän kirjan luvussa 2 esitetystä totuudenjälkeisen politiikan määritelmästä. Sellaiset jaetut keskustelut kiinnepisteet, joihin suhteessa kilpailevia mielipiteitä voitaisiin arvioida, ovat lakanneet olemasta.

Vuodesta 2015 lähtien Fidesz-hallinnon propagandan kulmakivenä ovat toimineet salaliittoteoriat erityisesti unkarilaissyntyisestä amerikkalaisesta sijoittajasta ja hyväntekijästä, George Sorosista (unk. *Soros György*). Vuosikymmenien varrella kasvattamansa huomattavan omaisuuden turvin Soros tukee koulutus- ja kansalaisyhteiskuntaa ympäri maailman. Soros on päätenyt antisemitististen salaliittoteorioiden keskeiseksi syntipukiksi jo vuosikymmenien ajan useassa eri maassa. Unkarissa uuden sy-

säyksen näille salaliittoteorioille antoivat vuoden 2015 dramaattiset tapahtumat, jolloin sadat tuhannet ihmiset hakivat turvapaikkaa Euroopassa, suurin osa heistä Unkarin kautta (Kallius 2019). Fidesz-hallinto esitti, että vuoden 2015 tapahtumien taustalla on George Sorosin junailema salaliitto. Teorian mukaan Soros johtaa ja taloudellisesti tukee globaalia näkymätöntä verkostoa, jonka tarkoituksena on tuhota eurooppalaiset kansallisvaltiot tuomalla mantereelle miljoona maahanmuuttajaa vuodessa.

Vielä ennen vuonna 2015 Fideszin propagandakampanjat koostuivat lähinnä räikeistä iskulauseita esittävistä tienvarsijulisteista, mutta vuosien mittaan kampanjoiden visuaaliseen ilmeeseen vakiintuivat Sorosiin liittyvät salaliittoteoriat. Sinisiä julisteita korosti usein George Sorosin nimi tai kasvot esimerkiksi seuraavien iskulauseiden ohella:

EI ANNETA SOROSIN NAURAA VIIMEISENÄ!

SOROS ASUTTAISI MILJOONIA AFRIKASTA JA LÄHIIDÄSTÄ. STOP SOROS!

YHDESSÄ HE TUHOAISIVAT RAJA-AIDAN!

Kansallinen konsultaatio SOROS-SUUNNITELMASTA. Kuudes kysymys: ”Soros-suunnitelman tavoite on, että eurooppalaisten maiden kieli ja kulttuuri päätyy taka-alalle, jotta laittomien maahanmuuttajien integraatio voi tapahtua nopeammin.” Mitä ajattelette tästä? Älkäämme vaietko!

Näiltä visuaalisesti vahvoilta kampanjoilta ei erityisesti vuosina 2017 ja 2018 voinut välttyä Unkarin julkisessa tilassa. Niiden seurauksena myös julkinen keskustelu typistyi usein Soros-akselin ympärille: kaikki Fidesziä kritisoiivat tahot leimattiin Sorosin liittolaisiksi ja siten myös kansallisvaltioiden vihollisiksi. Samaan ai-

kaan hallinto käytti Soros-salaliittoteoriaa paitsi politiikan myös konkreettisen lainsäädännön perustana.

On olennaista, että Fidesz itse kieltää Soros-teorian olevan salaliittoteoria, ja esittää sen edustavan tiedeperäistä tietoa ja faktoja. Todistusaineistona Fidesz siteeraa Sorosin ja häntä edustavan *Open Society* -säätiön lausuntoja sekä säätiön hyväntekeväisyyden luonnetta. Väitteille siitä, että esimerkiksi Euroopan unionin instituutiot ja liberaalit poliitikot edustavat Sorosin intressejä, Fidesz ei puolestaan ole esittänyt todisteita. Kaiken kaikkiaan Fidesz-hallinnon Sorosiin liittyvä salaliittoteoria edustaa perinteistä koherenssitotuutta, jossa totuutta ei mitata sen kyvyllä kuvata itsestään ulkoista empiiristä todellisuutta. Sen sijaan jokainen uusi tiedonjyvä asettuu saumattomasti täydelliseen teoriaan, jossa empiirinen vastine on irrelevanttia.

SOROSIN LIBERAALI HYVÄNTEKEVÄISYYS

Mentorinsa Karl Popperin innoittamana George Soros tukee erityisesti toimintaa, joka edesauttaa liberaalin, ns. ”avoimen yhteiskunnan” toteutumista (vrt. Popper 2013 [1945]; Soros 2000). Jo ennen järjestelmänmuutosta 1980-luvulla Soros tuki taloudellisesti demokraattista oppositiota rautaesiripun takana. Hän esimerkiksi kustansi sensuroidun, maanalaisen *samizdat*-lehdistön painatuskuluja ja sponsoroi demokratia-aktivistien opintoja maineikkaissa länsimaisissa yliopistoissa – mukaan lukien Viktor Orbánin, joka opiskeli Sorosin turvaamalla stipendillä lakia Oxfordin yliopistossa.

Vuodesta 1993 lähtien Sorosin perustama *Open Society* -säätiö on jakanut huomattavia summia taloudellista tukea kansalaisyhteiskunnan edustajille erityisesti itäblokin maissa. Lisäksi George Soros perusti 1990-luvun alussa Keski-Euroopan yliopiston (CEU, *Central European University*). Prahasta Budapestiin vuonna 1993 muuttanut amerikkalainen yliopisto tarjosi kattavien stipendien turvin maailmanluokan koulutusta eri-

tyisesti entisen neuvostoblokin alueelta tuleville opiskelijoille. Vaikka yliopiston rakenne ja opiskelijakunta on vuosikymmenten aikana muuttunut, on sen missio pysynyt samana. Vuosikymmenien aikana CEU vakiinnutti asemansa Budapestin ydinkeskustassa toimivana kosmopoliittisena yliopistona, jonka henkilökuntaan, erityisesti tutkijoihin ja professoreihin, kuului useita Unkarin liberaalin älymystön edustajia.

Sorosin hyväntekeväisyyttä on kritisoitu 1990-luvulta alkaen vasemmistolaisesta näkökulmasta. Niin *Open Society* -säätio kuin CEU:kin pyrkivät toimillaan avoimesti juurruttamaan liberaalia kapitalismia tukevaa yhteiskuntarakentetta (Guilhot 2007). Tämä kritiikki sijoittuu laajempaan kontekstiin, joka tarkastelee kriittisesti 1990-luvulla vallinnutta ”transitologiaa”. Francis Fukuyaman kuuluisaan teesiin perustuva teoria esitti, että liberaali kapitalismi oli ”voittanut” kommunismin ja Itä-Eurooppa edistyi kapitalismin kautta Länsi-Euroopan tasolle liberaaleiksi demokratioiksi. Historia on osoittanut Fukuyaman teesin historiatomuuden, minkä lisäksi lukuisat tutkimukset ovat osoittaneet, kuinka tuhoisa äkkinäinen siirtymä kapitalismiin oli ja kuinka transitologia edustaa länsimaat ylivertaisina esittävää kolonialistista asetelmaa. Tästä huolimatta transitologiset otaksumat ja politiikka erityisesti EU-jäsenneuvotteluiden kontekstissa muokkasivat Itä-Euroopan politiikkaa ja yhteiskuntia vuosikymmeniä (Trencsényi et al. 2018, 183).

Transitologinen retoriikka kuvaa edelleen useita Itä-Eurooppaan liittyviä kommentaareja 2020-luvun julkisessa keskustelussa, jossa korostetaan Länsi-Euroopan hyveitä ja Itä-Euroopan paheita ja näiden ”epäonnistumista” demokratiassa. Viktor Orbán kääntää menestyksekkäästi hyväkseen tämän asetelman, jossa länsimaat kritisoivat Unkaria transitologisesta perspektiivistä. Orbán kiinnittää huomiota EU:n läntisten maiden omahyväisyyteen ja esiintyy menestyksekkäästi *vaihtoehtoisen* Euroopan johtajana (Kallius 2018).

ANTISEMITISTISET SALALIITTOTEORIAM

Sorosin liberaaliin hyväntekeväisyyteen kohdistuva vasemmistolainen uusliberalististen talousrakenteiden kritiikki tulee erottaa kritiikistä, joka pohjaa räikeisiin antisemitistisiin salaliittoteorioihin. 1990-luvulta saakka vakiintuneiden teorioiden mukaan Soros on kansainvälisen juutalaisen salaliiton ja näkymättömän imperiumin (unk. *háttérhatalom*) pääjohtaja, joka haluaa tuhota kansallisvaltiot. Unkarissa tätä teoriaa edusti järjestelmänmuutoksen jälkeisinä vuosina erityisesti ensimmäisen ja suurimman demokraattisen puolueen, etnopolulistisen Unkarin Demokraattisen Foorumin (*Magyar Demokrata Fórum*) perustajajäsen István Csurka. Vuonna 1993 Csurka esitti Sorosin johtavan globaalia juutalaisten vasemmistolaista salaliittoa, jonka tarkoituksena on tuhota unkarilainen kansallisvaltio (Langer 2021, 165). Csurkan väitteet 1990-luvulla ja Orbánin puheet 2010-luvulla toisintavat lähes identtisesti antisemitistisille salaliittoteorioille tyypillistä ”bolševikkijuutalaisen” konstruktia, jossa esitetään kommunististen vallankumousten ympäri maailmaa olleen juutalaisten junailemia (Hanebrink 2018).

Tämä antisemitistinen salaliittoteoria on Unkarin lisäksi vakiintunut narratiivi muun muassa Venäjällä, Georgiassa ja Romaniassa. 2010-luvun lopulla Soros-salaliittoteoriat levisivät uudistetulla voimalla myös Länsi-Euroopassa, erityisesti QAnonin kautta Yhdysvaltoihin ja Saksaan. Myös suomalaisessa äärioikeistolaisessa keskustelussa on viime vuosina alkanut ilmaantua Sorosiin liittyvää salaliittoteoretisointia.

Erityisen maininnan ansaitsee Israel, jonka pitkäaikaisen pääministerin Benjamin Netanjahun poika Jair Netanjahu on esittänyt Sorosin käyttävän hallinnolle kriittisiä kansalaisjärjestöjä hyväkseen tuhotakseen sisältäpäin Israelin identiteetin ja etnisen homogeenisyyden. Puolustautuessaan antisemitismisyytöksiä vastaan Fidesz usein vetoaa juuri Orbánin ja Netanjahun läheiseen suhteeseen. Fideszille tyypilliseen mustavalkoiseen vastak-

kainasetteluihin perustuvan narratiivin mukaan Orbán ei voi olla antisemitisti, sillä hän on ystävä Israelin pääministerin kanssa. Professori ja rabbi Armin Langer kuitenkin huomauttaa, että ystävyys Orbánin kanssa oli Netanjahulle lähinnä ulkopoliittinen intressi tämän etsiessä liittolaisia eurooppalaisen äärioikeiston parista omalle oikeistolaiselle politiikalleen. Tämä Netanjahun ”absurdi allianssi” ei siis tee Orbánin salaliittoteorioista vähemmän antisemitistisiä. Sen sijaan, kuten Langer tiivistää, se kertoo Israelin sisäisestä poliittisesta kriisistä ja jännitteestä (2021, 177–178).

SALALIITTOTEORIOIHIN POHJAUTUVA LAINSÄÄDÄNTÖ

Fidesz-hallinto on käyttänyt Sorosiin liittyviä antisemitistisiä salaliittoteorioita pohjana lainsäädännölle, jolla on rajoitettu kansalaisyhteiskunnan toimintaa sekä karkotettu Keski-Euroopan yliopisto, CEU, Unkarista Itävaltaan (Enyedi 2018). Vuosina 2017 ja 2018 kiihtyneet salaliittoteoriat ja niihin liittyvät kampanjat ja lainsäädäntö voidaan nähdä osana Fideszin strategiaa vuoden 2018 kevään vaaleihin. Tässä osiossa esittelen lyhyesti lait, jotka karkottivat CEU-yliopiston ja määrittelivät ulkomailta rahoitusta saavat kansalaisjärjestöt ulkomaisiksi agenteiksi, kuten myös *Stop Soros!*-lakipaketin, joka kriminalisoi maahanmuuttajia auttavat tahot.

Vuonna 2017 Fidesz-hallinnon kampanja Sorosia kohtaan kiihtyi. Keväällä 2017 Unkarin parlamentti hyväksyi lain, joka teki CEU:n toiminnasta Unkarissa mahdotonta. Virallisesti syynä oli yliopiston tupla-akkreditaatio: Fidesz-hallinnon mukaan ei ollut sopivaa, että CEU:n tutkinnot ovat virallisesti hyväksytyjä eli akkreditoituja sekä Yhdysvalloissa että Unkarissa, vaikka yliopistolla on kampus vain Budapestissa. Fidesz-hallinnon tulkinnan mukaan CEU oli näin ollen yliopisto, jota ei ole olemassa, koska akkreditaatioita on kaksi mutta kampuksia vain yksi. Lisäksi laki vaati CEU:lle tunnustusta Yhdysvalloissa valtiollisella tasolla – vaikka

korkeakoulutukseen liittyvät kysymykset ovat Yhdysvalloissa osavaltioiden omaa politiikkaa. Fidesz-hallinnon mukaan CEU-laki korjasi Unkarin lainsäädännössä olleen porsaanreiän, joka oli antanut ”kahden” CEU:n toimia, vaikka yliopistoja oli vain yksi.¹

Virallisissa asiayhteyksissä ja erityisesti kansainvälisessä mediassa Fideszin edustajat asettelivat CEU-kysymyksissä sanansa huolellisesti ja välttivät suoria viittauksia George Sorosiin. Unkarinkielisessä keskustelussa Fideszin edustajat ja puolueeseen linkittyvät mediat kuitenkin viittasivat CEU:hun suoraan ”Soros-imperiumin” tyyssijana. CEU:n hädöstä kehittyi erityisesti Budapestissa symbolinen tapahtuma, jossa tiivistyi yleinen katkeruus ja pettymys Fidesz-hallintoa kohtaan. CEU:ta tukeviin spontaaneihin ja suunniteltuihin mielenosoituksiin osallistui kymmeniä tuhansia, joidenkin arvioiden mukaan jopa sata tuhatta ihmistä. Useimpien *kansallisen yhteistyön järjestelmää* vastustavien mielenosoitusten tapaan kevään 2017 protestit päättyivät parlamentin eteen, josta tuhansien ihmisten ja erityisesti nuorten joukot valtasivat katuja ja aukioita ympäri Budapestin ydinkeskustaa.

Samaan aikaan keväällä 2017 parlamentti hyväksyi myös Israelin ja Venäjän mallin mukaan säädetyn lain, joka määritteli ulkomaista rahoitusta saavat kansalaisjärjestöt ulkomaisiksi agenteiksi. Lain mukaan järjestöjen, joiden tulot esimerkiksi ulkomaisilta säätiöiltä ylittävät tietyn kynnyksen, tulee rekisteröityä ja esimerkiksi painattaa kaikkiin viestintämateriaaleihinsa lausuma, joka kertoo järjestön olevan Unkarin ulkopuolelta rahoitettu. Fidesz-hallinnon mukaan kansalaisjärjestöjen esittämä kritiikki on usein ulkomaalaisten tahojen masinoimaa politisointia ja Unkarin sisäisiin asioihin puuttumista.

Syksyllä 2017 Unkarin Fidesz-hallinto toteutti laajamittaisen Soros-aiheisen propagandakampanjan, jonka kansallisessa kon-

1 Kovács, 2017, tiivistää Fidesz-hallinnon näkemyksen CEU:n karkotuksesta.

sultaatio-osuudessa se nimesi tiettyjä kansalaisjärjestöjä Sorosin imperiumin agenteiksi. Konsultaatio keskittyi ”Sorosin suunnitelmaan” ja sen pysäyttämiseen. Dramaattisella taustamusiikilla mainostettu TV-mainos syksyltä 2017 tiivistää Sorosin suunnitelman elementit:

Tässä on George Soros, yksi maailman vaikuttavimmista miljardööreistä. Tässä taas on hänen vaarallinen suunnitelmansa: rajaidan purkaminen, miljoonan maahanmuuttajan asuttaminen joka vuosi, ja valtion myöntämä 9 miljoonan forintin [25 000 euroa] tuki jokaiselle maahanmuuttajalle. MITÄ AJATTELETTE TÄSTÄ? Kansallinen konsultaatio Sorosin suunnitelmasta. Älkäämme vaietko!²

Tammikuussa 2018 Fidesz-hallinto ilmoitti suunnittelevansa *Stop Soros!* -nimistä lakipakettia, joka mahdollistaisi maahanmuuttajia auttavien tahojen kriminalisoimisen jopa vankilatuomioiden uhallla. Hallinto kertoi, että kyseessä oli vasta lakiluonnos, jota hiottaisiin läpi kevään. Samalla huhtikuun 2018 vaaleissa olisi sen mukaan myös kyse siitä, antavatko äänestäjät Fideszille demokraattisen mandaatin toteuttaa laki. Hallinnolle tyyppilliseen tapaan lakiluonnos koostui itsesensuuria edesauttavasta ylimalkaisesta ja tulkinnanvaraisesta tekstistä.³ Lakiluonnos oli kuitenkin huomattava siksi, että se esitti jopa monivuotisia vankilatuomioita esimerkiksi ”maahanmuuttoon liittyvän informaation levittämisestä”. Samaan aikaan hallinto käynnisti uuden propagandakampanjan, jonka pelkistettyyn visuaaliseen ilmeeseen kuuluivat Sorosin mustavalkoiset kasvot sinisellä pohjalla sekä punainen ympyrä tekstillä ”STOP SOROS!”.

2 minnastiina. 2019. (english subtitles) *National Consultation on the Soros Plan / Fidesz propaganda video*. https://www.youtube.com/watch?v=zisooH9Y7_I.

3 Helsinki-komitean epävirallinen englanninkielinen käännös: <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/T333-ENG.pdf>

SALALIITTOTEORISOINTI FIDESZILLE KRIITTISTEN TAHOJEN PARISSA

Kansallisen yhteistyön järjestelmässä Fideszin totaalista julkisen keskustelun kontrollia kuvaa osuvasti se, kuinka myös hallintoa kritisoivat tahot päätyvät usein nojaamaan samaan retoriikkaan kuin Fidesz. Spekulaatiivinen ja salaliittomainen tiedontuotanto ilmenee Fidesz-hallintoa kritisoivien tahojen parissa kahdella eri tavalla: hallinnon diskurssiin liittymisenä tai altavastajaan asemasta tapahtuvana spekulatiivisena. 2010-luvun lopulla massiivisten propagandakampanjoiden seurauksena lähes kaikki julkinen keskustelu pelkistyi mustavalkoiselle akselille - tässä tapauksessa joko Sorosin puolelle tai häntä vastaan.

Fidesz-hallintoa kuvastaa päätöksenteon läpinäkymättömyys. Tiedon puutteen takia kriittiset tahot joutuvat usein spekuloidaan hallinnon taustakulisissa vaikuttavia valta-asetelmia ja motiiveja sen sijaan, että he voisivat tarkastella päätöksiin johtanutta tietoa. Voimakkain esimerkki hallinnon salaliittodiskurssin yleistymisestä on maahanmuuttoon liittyvä keskustelu. Vuoden 2015 jälkeen Unkarin hallinto kiristi dramaattisesti turvapaikkapolitiikkaa esimerkiksi systemaattisella säilöönottomenetelmällä, jonka EU-tuomioistuimet ovat sittemmin todenneet laittomaksi (Kallius 2017). Turvapaikanhakijoiden määrä pieneni minimiin. Vuosien varrella Orbánin rajapolitiikka myös normalisoitui – useat tahot, jotka vielä vuonna 2015 vastustivat raja-aidan rakentamista, pitivät sitä vuonna 2018 jo välttämättömyytenä.

Alkuvuodesta 2018 julkisessa keskustelussa leimahti uudelleen kysymys siitä, kuinka Unkariin oli päätynyt noin 2 000 turvapaikanhakijaa, joista Fidesz ei ollut tiedottanut julkisuudessa. Tällä kertaa aiheesta puhuivat julkisuudessa nimenomaan oppositiopuolueet, jotka syyttivät Orbánia kaksinaismoralismista ja äänestäjien pettämisestä: samaan aikaan kun hallinto kampanjoi maahanmuuttoa vastaan, se oli päästänyt sisään turvapaikanhakijoita. Lisäksi Fidesziä kritisoitiin rankasti ns. *letelepedési kötvény*

-politiikasta, jonka piirissä viranomaiset myönsivät oleskelulupia Unkariin sijoittaville varakkaille ulkomaalaisille. Hallinnolle kriittinen *Magyar Nemzet* -päivälehti uutisoi tammikuussa 2018 ja kysyi: ”Pelaavatko Orbán ja Soros samassa joukkueessa? Sisäministeriö rahoittaa ’Soros-järjestöä’”⁴. Uutinen viittasi maahanmuuttajille integraatiopalveluita toteuttavaan Menedék-järjestöön, jolle Fideszin alainen sisäministeriö myönsi EU-rahoista tukea toimintaan.

Myös jotkut tärkeät oppositiopolitiikot liittyivät diskurssiin, jonka mukaan Orbán toteuttaa Sorosin suunnitelmaa. Hódmezővásárhelyn kaupungissa paikallisvaalit voittanut Péter Márki-Zay asensi ensimmäisenä pormestaripäivänään maaliskuussa 2018 kaupungintalon sisäänkäynnin yläpuolelle ”maahanmuuttajalaskurin” (*migránskalkulátor*).⁵ Laskuri oli käytännössä suuri juliste, jossa oli kaksi saraketta: toinen Viktor Orbánille ja toinen George Sorosille. Jälkimmäinen näytti nolaa, kun taas edellinen numeroita 2 328 (yllä viitatus Fideszin ”salaa maahan päästämät turvapaikanhakijat”) ja 19 885 (investointioleskeluluvat). Maahanmuuttajalaskurin viesti oli selvä: se, joka päästää Unkariin maahanmuuttajia ei ole George Soros, vaan Viktor Orbán.

Salaliittoteorisointi ei kuitenkaan itsessään edusta moraalisesti hyvää tai huonoa tiedontuotantoa, vaan liittyy aina valta-asemiin ja politiikkaan. Myös muissa kuin maahanmuuttoon liittyvissä kysymyksissä Unkarin politiikan episteemistä kulttuuria leimaa yleisesti vahva spekulatio. Vuoden 2010 jälkeen esimerkiksi valiokuntien asiantuntijakuulemiset hallinnolle mahdollisesti kriittisiltä tahoilta on lopetettu kokonaan, ja

4 Márton Vég. 2018. ”Orbán és Soros egy csapatban játszik? „Soros-szervezetet” pénzel a BM”. *Magyar Nemzet* 23. tammikuuta 2018. <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2018/01/orban-es-soros-egy-csapatban-jatszik-soros-szervezetet-penzel-a-bm>. Viitattu 16. marraskuuta 2021.

5 ”Márki-Zay Péter”. 7. maaliskuuta 2018. Viitattu 16. marraskuuta 2021. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=159170311456962&id=142116653162328.

asianomaisten on usein mahdotonta saada tietoa heitä koskevista lakimuutoksista muualta kuin mediasta. Orbánin viikoittainen radiohaastattelu antaa usein viitteitä tulevista linjauksista, joiden yksityiskohdista Orbánin kansliapäällikkö kertoo viikoittaisissa hallinnon tiedotustilaisuuksissa (unk. *kormányinfó*).

Fideszin sisäistä valtdynamiikkaa on ulkopuolelta lähes mahdotonta tietää muuten kuin arvailuilla ja juoruilla. Tällöin spekulatiivien ja salaliittoteorioiden raja on häilyvä. Jos Fideszille uskolliset mediat ovat eri mieltä keskenään, kumpi on lähempänä puolueen totuutta ja miksi? Nouseeko Fideszin sisällä paine ja kritiikki Orbánia kohtaan? Sulkiko Orbán CEU:n Vladimir Putinin käskystä? Saako Orbán hoitoa mielenterveysongelmiin itävaltalaisella yksityisklinikalla? Miksi Orbánin kakkosmies, János Lázár, siirrettiin syrjään keväällä 2018? Kertooko se puolueen sisäisestä konfliktista?

JOHTOPÄÄTÖKSET: EPISTEMISEN KULTTUURISEN MUUTOS VALLANKUMOUKSELLISENA STRATEGIANA

Länsieurooppalaisessa julkisessa keskustelussa salaliittomainen tiedontuotanto leimataan usein huonoksi tiedoksi, joka uhkaa demokraattisia instituutioita. On poliittisesti tärkeää täydentää tätä näkemystä huomioimalla, että salaliittomainen ajattelu on tyyppillistä kaikille yhteisölle poliittisesta suuntauksesta riippumatta. Tässä luvussa olen kuvannut, kuinka salaliittoteoriat ovat vakiintuneet Unkarin yhteiskunnan läpileikkaavaksi episteemiseksi ympäristöksi 2010-luvulla. Ne ohjaavat Fidesz-hallinnon konkreettista lainsäädäntöä, mutta toisaalta salaliittoteoriointi on vakiintunut myös osaksi hallintoa kritisoivien tahojen diskurssia.

On olennaista ottaa huomioon salaliittoteorioiden *välilineellinen* rooli Fideszin hallinnolle. Olennaista ei siis ole se, uskovatko Fideszin edustajat ja puolueen äänestäjät teoriaan Sorosin suunnitelmasta. Propagandakampanjan kiihkeimpään aikaan syksyllä

2017 tehdyn mielipidemittauksen mukaan enemmistö unkarilaisista ei uskonut Sorosin suunnitelman olemassaoloon.⁶ Fidesz kuitenkin voitti vaalit vuonna 2018, joskin täpärästi. On myös itsessään spekulatiivinen aihe, johtuiko vaalivoitto massiivisesta propagandasta, Fidesziä suosivasta vaalilaista vai opposition hajaannuksesta.

Salaliittoteorioilla on myös hyvin konkreettisia seurauksia. Dramaattisten vaalien jälkeen *Magyar Nemzet* -päivälehti lakautti toimintansa, ja Sorosin perustaman *Open Society*-säätiön pääkonttori muutti Budapestistä Berliiniin.⁷ *Stop Soros!* -lakipaketti hyväksyttiin kesällä 2018, ja vuotta myöhemmin CEU aloitti toimintansa Wienissä. Vuonna 2021 EU-tuomioistuimet ovat todenneet niin kansalaisjärjestö-, CEU-, ja *Stop Soros!* -lait euroopalaisen oikeuskäytännön vastaisiksi. Silti näillä toimilla on ollut peruuttamattomia vaikutuksia tuhansien ihmisten arkeen. Näin salaliittomaiseen tietoon perustuvalla episteemisellä kulttuurilla on hyvin konkreettisia seurauksia, ja Sorosin suunnitelmasta ”tulee totta” ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Kuten Juha Rääkkä omassa luvussaan (luku 3) tuo esiin, keskeisempää kuin salaliittoteoriaan uskomisen on sen toimiminen ”soidinkutsuna” tietyllä poliittiselle ryhmälle.

On kuitenkin eittämättömän selvää, että Sorosiin liittyvät salaliittoteoriat edustavat laskelmoitua strategiaa muuttaa yhteiskunnan episteemistä kulttuuria suuntaan, joka on tiedollisesti epävakaa (ks. myös Katja Valaskiven luku tässä kirjassa, luku 6). Tässä episteemisessä ympäristössä Fidesz ilmenee vakauden tuojana ja vallankumouksellisen uuden, vakaan järjestelmän tuojana

6 ”Valamivel tobben vannak, akik nem hiszik el a kormánynak, hogy létezik Soros-terv | 168.hu”. 20. lokakuuta 2018. Viitattu 17. marraskuuta 2021. <https://168.hu/itthon/valamivel-tobben-vannak-akik-nem-hiszik-el-a-kormany-nak-hogy-letezik-soros-terv-11645>.

7 ”The Open Society Foundations to Close International Operations in Budapest”. 15. toukokuuta 2018. Viitattu 17. marraskuuta 2021. <https://www.opensocietyfoundations.org/newsroom/open-society-foundations-close-international-operations-budapest>.

tavalla, joka muistuttaa tutkijoiden määritelmää fasistisesta minimistä (Griffin 1995).

Olisi rankka yksinkertaistus esittää, että Fidesz vastustaa rationaalista asiantuntijuuteen pohjautuvaa tietoa. Puolueen mukaan hallintoa kritisoivat tahot vetoavat salaliittoihin, kun se itse taas nojautuu faktoihin. Näin ollen Fidesz pyrkii *määrittelemään* sen, mikä tieto on objektiivista. Tämä pyrkimys taas menestyy Fideszin institutionaalisen, taloudellisen ja kulttuurisen vallan vuoksi. Samanlainen tendenssi on ilmennyt myös muualla Euroopassa: tiedon rationaalisuus ja hyväksyttävyyys riippuvat sen tuottajan poliittisesta asemasta polarisoituneessa kentässä.

Fidesz tuo siis tiedon itsessään vastakkainasetteluun perustuvan politiikan piiriin. Toisin sanoen puolue ei suinkaan ole kategorisesti rationaalista tietoa *vastaan*, vaan se edustaa *tietystä lähteestä* tulevaa rationaalista tietoa, joka kuitenkin perustuu salaliittomaiseen koherenssituuteen. Todennäköisesti puolueen mukaan esimerkiksi tämä kirjan luku edustaa salaliittomaista spekulatiota *par excellence*. Totuus ei siis katoa tai ole suhteellista – sen sijaan tietyissä konteksteissa sen merkitys mitätöidään.

LÄHTEET

- Bailey, F. G. 1991. *The Prevalence of Deceit*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Boyer, Dominic. 2006. "Conspiracy, History, and Therapy at a Berlin Stammtisch". *American Ethnologist* 33 (3), 327–39. <https://doi.org/10.1525/ae.2006.33.3.327>
- Böröcz, József, Melinda Kovács, Salvatore Engel-Di Mauro, Anna Sher, Katalin Danci ja Peter Kabachnik. 2001. Teoksessa Böröcz, József ja Melinda Kovács (toim.) *Empire's New Clothes: Unveiling EU-Enlargement*. Budapest: Central Europe Review. <http://aei.pitt.edu/144/>
- Briggs, Charles L. 2004. "Theorizing Modernity Conspiratorially: Science, Scale, and the Political Economy of Public Discourse in Explanations of a Cholera Epidemic". *American Ethnologist* 31 (2), 164–87.
- Dzenovska, Dace. 2016. "Eastern Europe, the Moral Subject of the Migration/Refugee Crisis, and Political Futures". Europe at a Crossroads, *Near Futures Online*, Issue no. 1. <https://www.compas.ox.ac.uk/2016/eastern-europe-the-moral-subject-of-the-migrationrefugee-crisis-and-political-futures/>
- Enyedi, Zsolt. 2018. "Democratic Backsliding and Academic Freedom in Hungary". *Perspectives on Politics* 16 (4), 1067–1074. <https://doi.org/10.1017/S1537592718002165>

- Fabry, Adam. 2019. *The Political Economy of Hungary: From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism*. London: Palgrave Pivot.
- Geva, Dorit. 2021. "Orbán's Ordonationalism as Post-Neoliberal Hegemony". *Theory, Culture & Society* 38 (6), 71–93. <https://doi.org/10.1177/02632764219999435>
- Greskovits, Béla. 2020. "Rebuilding the Hungarian right through conquering civil society: the Civic Circles Movement". *East European Politics* 36 (2), 247–66. <https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1718657>
- Griffin, Roger. 1993. *The Nature of Fascism*. New York: Routledge.
- Guilhot, Nicolas. 2007. "Reforming the World: George Soros, Global Capitalism and the Philanthropic Management of the Social Sciences". *Critical Sociology* 33 (3), 447–77. <https://doi.org/10.1163/156916307X188988>
- Hanebrink, Paul. 2018. *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. London, England: Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Haraway, Donna. 1988. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14 (3), 575–99. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Kallius, Annastiina. 2016. "Rupture and Continuity: Positioning Hungarian Border Policy in the European Union". *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 2 (4). <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i4.282>
- Kallius, Annastiina. 2017. "The Speaking Fence". *Anthropology Now* 9 (3), 16–23. <https://doi.org/10.1080/19428200.2017.1390909>
- Kallius, Annastiina. 2018. "The East-South Axis: Legitimizing the "Hungarian Solution to Migration"". *Revue Européenne Des Migrations Internationales* 33 (2–3), 133–55. <https://doi.org/10.4000/remi.8761>
- Kallius, Annastiina. 2019. "Solidarity in Transit". Teoksessa Cantat, Céline, Eda Sevinin, Eva Maczynska ja Tegiye Birey (toim.) *Challenging the Political Across Borders: Migrants' and Solidarity Struggles*. Budapest: Central European University Press. 246–47.
- Kovács, János Mátyás ja Balázs Trencsényi (toim.) 2019. *Brave New Hungary: Mapping the "System of National Cooperation"*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Kovács, Zoltán. 2017. "CEU: Facts versus Frenzy". *CEU: Facts versus Frenzy*. 7. huhtikuuta 2017. <https://abouthungary.hu//blog/ceu-facts-versus-frenzy>
- Kristóf, Luca. 2021. "From cultural policy towards cultural politics? The case of the Hungarian cultural sphere". *International Journal of Cultural Policy* 27 (2), 191–201. <https://doi.org/10.1080/10286632.2021.1873964>
- Langer, Armin. 2021. "The eternal George Soros: The rise of an antisemitic and Islamophobic conspiracy theory". Teoksessa Önnfors, Andreas ja André Krouwel (toim.) *Europe: Continent of Conspiracies: Conspiracy Theories in and about Europe*. London: Routledge. 163–84.
- Mathur, Nayanika. 2015. "'It's a Conspiracy Theory and Climate Change': Of Beastly Encounters and Cervine Disappearances in Himalayan India." *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 5 (1), 87–111. <https://doi.org/10.14318/hau5.1.005>
- Melegh, Attila. 2006. *On the East/West Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Eastern Europe*. New York: Central European University Press.
- Miklóssy, Katalin. 2018. "Kilpailu, vapauden testi". Teoksessa Miklóssy, Katalin ja Jouko Nikula (toim.) *Demokratian karikat — Itäinen Eurooppa suuntaa etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus. 52–69.
- Nyysönen, Heino. 2017. *Tasavallan loppu? Unkarin demokratian romahdus*. Helsinki: Atena.
- Palonen, Emilia. 2009. "Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary". *Parliamentary Affairs* 62 (2), 318–34. <https://doi.org/10.1093/pa/gso48>

10. Salaliittomainen tiedontuotanto unkarissa 2010-luvulla

- Palonen, Emilia. 2018. "Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary". *Journal of Contemporary European Studies* 26 (3), 308–21. <https://doi.org/10.1080/14782804.2018.1498776>
- Palonen, Emilia ja Aleksei Beljajev-Gintovt. 2010. "Unkari – populismin paratiisi." *Idäntutkimus* 17 (3), 29–40.
- Pelkmans, Mathijs ja Rhys Machold. 2011. "Conspiracy Theories and Their Truth Trajectories". *Focaal* 2011 (59), 66–80. <https://doi.org/10.3167/fcl.2011.590105>
- Pető, Andrea. 2021. "The Illiberal Memory Politics in Hungary". *Journal of Genocide Research* 24 (2), 241–249. <https://doi.org/10.1080/14623528.2021.1968150>
- Popper, Karl. 2013 [1945]. *The Open Society and Its Enemies: New One-Volume Edition*. Princeton: Princeton University Press.
- Scheiring, Gábor. 2020. *The Retreat of Liberal Democracy: Authoritarian Capitalism and the Accumulative State in Hungary*. London: Palgrave Macmillan.
- Scheiring, Gábor, ja Kristóf Szombati. 2020. "From Neoliberal Disembedding to Authoritarian Re-Embedding: The Making of Illiberal Hegemony in Hungary". *International Sociology* 35 (6), 721–38. <https://doi.org/10.1177/0268580920930591>
- Silverstein, Paul A. 2002. "An Excess Of Truth: Violence, Conspiracy Theorizing and the Algerian Civil War". *Anthropological Quarterly* 75 (4), 643–74. <https://doi.org/10.1353/anq.2002.0068>
- Soros, George. 2000. *Open Society: Reforming Global Capitalism*. New York: Public Affairs.
- Szöke, Alexandra. 2015. "A 'Road to Work'? The reworking of deservedness, social citizenship and public work programmes in rural Hungary". *Citizenship Studies* 19 (6–7), 734–50. <https://doi.org/10.1080/13621025.2015.1053790>
- Trencsényi, Balazs, Michal Kopeček, Luka Lisjak Gabrijelčić, Maria Falina ja Monika Baar. 2018. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume II: Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century" and Beyond, Part II: 1968–2018*. Oxford, United Kingdom; New York: Oxford University Press.
- West, Harry G. ja Todd Sanders (toim.). 2003. *Transparency and Conspiracy: Ethnographies of Suspicion in the New World Order*. Durham: Duke University Press Books.

11. SALA-, AVO- VAI SEKALIITTO? SALALIITTOTEORIAM KÄÄNTÄMÄN ERITYISPIIRTEIN

Niki Sopanen

”Paholaiset ja demonit ovat muodottomia eivätkä ne näyttäyty ihmisten edessä. Sen vuoksi niiden piirtäminen on helppoa.”

Xunzi (300-luvulla eaa.)

”Jotkut sanovat, että kyseessä oli salaliitto heidän (dogmaatikoiden) syrjäyttämisekseen. Itse asiassa kyse ei ollut salaliitosta (yīnmóu 阴谋) vaan avoimesta (sala)liitosta (yángmóu 阳谋) heidän syrjäyttämisekseen.”

Mao Zedong (1949) Kiinan kommunistisen puolueen sisäisestä puhdistusliikkeestä Yan’anissa toisen maailmansodan aikana

”Vielä puoli vuosisataa Kiinan kansantasavallan perustamisen jälkeen Kiinan poliittisten eliittien keskuudessa uskotaan yhtä laajalti siihen, että Yhdysvallat yhdessä muiden vihamielisten voimien kanssa aikoo valloittaa, jakaa, epävakauttaa ja demonisoida Kiinan.”

Wang Jisi (2001), Pekingin yliopiston Strategisten ja kansainvälisten opintojen instituutin johtaja sekä entinen Kiinan ulkoministeriön neuvoa-antavan ulkopoliittisen komitean jäsen.

Tässä luvussa luon katsauksen Kiinan kansantasavallassa esiintyviin salaliittouskomuksiin ja -syytöksiin, joita kutsun konspirationistisiksi diskursseiksi. Konspirationistinen diskurssi tarkoittaa salajuonimaista ilmaisutapaa, jolla merkityksellistetään sosiaalista todellisuutta. Luku perustuu tekeillä olevaan väitöskirjaani, jossa analysoin konspirationismin merkitystä Kiinan ja Yhdysvaltojen välisissä suhteissa. Tarkastelun keskiössä on Manner-Kiinaa hallitseva Kiinan kommunistinen puolue ja sen propagoima länsivastainen, kansallismielinen konspirationismi Tiananmenin tapahtumien jälkeen (1989–), erityisesti maata nykyään johtavan Xi Jinpingin aikakaudella (2012–). Teksti etenee siten, että määrittelen ensin tarkemmin diskurssin sekä muut artikkelini avainkäsitteet. Seuraavaksi esittelen lyhyesti Xi-johtoisen Kiinan kehityskulkuja. Tämän jälkeen sivuan aiempaa salaliittoteoriatutkimusta autoritaarisista valtioista, mistä siirryn maolaisen konspirationismin taustoitukseen ja siitä nykyisen nationalistisen konspirationismin aikaan. Kansallismielisen konspirationismidiskurssin ohella Kiinassa ilmenee myös muunlaisia konspirationismeja, joista tarkastelen Pekingin länteen ja Taiwaniin kohdistuvia disinformaatiokampanjoita. Vaietumpia kiinalaisen konspirationismin ilmenemismuotoja edustavat poliittisen johdon salajuoniuskomukset palatsivallankaappauksista sekä tavallisten kansalaisten uskomukset puoluevaltion sala-aikeista. Avoimemmin esillä olevaa kiinalaiskonspirationismia tulee vastaan kiinalaisessa sosiaalisessa mediassa, josta sensuuriviranomaiset poistavat puolueeseen kohdistuvia salajuonisyytöksiä minkä kerkeävät. Erityisinä puoluevastaisen konspirationismin edustajina nousevat esiin Falun Gong ja niin sanotut kielletyt kirjakauppiaat. Johtopäätöksissä summaan vielä lopuksi tekstissä esiin nouseita huomioita ja havaintoja.

DISKURSSI, GENRE, NARRATIIVI

Tässä artikkelissa salaliittoteoriat samaistetaan salaliittojuonaiheisiksi uskomuksiksi ja syytöksiksi, joita voidaan tutkia diskurssianalyysin keinoin. *Diskurssi* viittaa ajatukseen kielenkäytöstä toimintana, jolla sosiaalista maailmaa rakennetaan ja merkityksellistetään (ks. esim. Pietikäinen ja Mäntynen 2019, 111)¹. Niin sanotut konspirationistiset diskurssit ovat siten vakiintuneita merkitysten muodostamisen tapoja, jotka ”ohjaavat ja rajoittavat sitä, miten niille keskeisistä asioista puhutaan”, sillä ”ne pyrkivät vakiinnuttamaan omat totuutensa” (ibid. 28, 36). Näin ollen diskurssianalyysissä ei ole kyse vain kommunikaatiotilanteen tutkimisesta vaan siihen liittyvän laajemman yhteiskunnallisen kontekstin tarkastelusta. Kieli nähdään toimijoiden käytössä olevana dynaamisena valinta- ja vaikuttamisresurssina, jonka käyttömahdollisuuksiin vaikuttavat sosiaalisen kanssakäymisen konteksti sekä yhteiskunta rakenteineen, instituutioineen ja käytänteineen (ibid. 15). Analyysin kannalta olennaisinta on se, ”miten ja mitä asioita kielellä tehdään” tietyssä tilanteessa ja millä seurauksin (ibid. 14; vrt. Wittgenstein 1971).

Kysymykseksi kuitenkin jää, kuinka konspirationistinen diskurssi on tunnistettavissa ja erotettavissa eri konteksteissa. Avuksi tarvitaan *genren* ja *narratiivin* käsitteitä. Genre viittaa ”samankaltaisten kielenkäyttötapahtumien kategorioihin eli luokkiin” (ibid. 120), jollaiseksi konspirationismi salajuonimaisena

1 Tapoja määritellä diskurssi on useita (ks. esim. Pietikäinen & Mäntynen 2019, 27–32), kuten on myös erilaisia diskurssianalyysejäkin (ks. esim. Palonen & Saresma 2017, 32–34). Diskurssianalyysit voidaan jakaa kielitieteelliseen ja yhteiskuntatieteellisiin suuntauksiin. Molempia yhdistää tieteenfilosofisesti sosiaalinen konstruktivismi, jonka mukaan asioiden merkitykset ja käsitys todellisuudesta rakentuvat yhteisöllisessä vuorovaikutuksessa ja ne ovat historiallisesti muuttuvia. (Pälli & Lillqvist 2020, 381–382.)

ilmaisutapana voidaan ymmärtää.² *Narratiivi* puolestaan tarkoittaa merkityksellistettyjen tapahtumien ja niihin liittyvien tunteiden muodostamaa jaksotettua kokonaisuutta. Narratiivi rakentaa identiteettiä tietystä näkökulmasta käsin tietyille yleisölle, ja se on sidoksissa vallankäyttöön (ibid. 156). Yksittäinen salaliittoteoria voidaan ymmärtää siis narratiivina, mutta ilman tietoa salaliittouskomus- ja syytelypuheen genrekohteisista piirteistä kertomuksen yleinen tapaluokka jäisi mysteeriksi.

Konspirationistisen diskurssin käyttöönoton ajatuksena on ylipäättään löysentää rajanvetoa (tositapahtumana pidetyn) salaliiton ja (spekulatiivisena pidetyn) salaliittoteorian käsitteiden välillä. Näiden kahden tiukka jaottelu menettää merkitystään Kiinan kaltaisessa autoritaarisessa valtiossa, jossa Yhdysvaltoihin liittyvät salajuoniuskomukset vaikuttavat laajalti niin valtaapitävien kuin hallittujen mielissä. Kiinalaiset salajuoniusyökötet amerikkalaisista ovat myös osa Pekingin ja Washingtonin välisen suurvaltapolitiittisen vuorovaikutuksen dialogia. Maiden välillä vallitsee syvä strateginen ja ideologinen epäluottamus sekä epä-tietoisuus toisen osapuolen todellisista aikomuksista. Molemmat

-
- 2 Konspirationistisen genren "ideaalityyppi" (ks. Weber 1949, 90 [1909]) sisältää seuraavia elementtejä (vrt. Hofstadter 1965; Ricoeur 1995; Barkun 2013):
- A) *Salajuonesta vastaava taho eli vihamielinen tai vihamielisiä toimija/toimijoita*
  - B) *Salajuonesta vastaavan tahon motiivi toimillean*
  - C) *Salajuonesta vastaavan tahon suunnitelma*
  - D) *Salajuonesta vastaavan tahon toiminta suunnitelmansa toteuttamiseksi*
  - E) *Salajuonesta vastaavan tahon kohteeksi joutunut osapuoli.*
  - F) *Salajuonesta vastaavan tahon kohteeksi joutuneen osapuolen kokemat kustannukset*
  - G) *Salajuonesta vastaavan tahon kohteeksi joutuneen osapuolen vastatoimet*
  - H) *Salajuonesta vastaavan tahon, tämän suunnitelman ja/tai sen edistämiseen liittyvän toiminnan salaiseksi/ei-avoimeksi tarkoitettu luonne*
  - I) *Esiin tuotu ristiriita salajuonesta vastaavan tahon julkisesti ilmoittaman agendan ja/tai toiminnan välillä verrattuna sen todellisena pidettyyn luonteeseen, agendaa ja/tai toimintaan, jonka juonittelevan tahon kohteeksi joutunut osapuoli, tai jokin muu kolmas osapuoli, on onnistunut paljastamaan*
- Konspirationistisia diskurseja määrittävien yhteisten piirteiden esiintymistä voi luonnehtia "perheyhtäläisyydeksi", mikä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi tekstissä x voi esiintyä konspirationistisen genren piirteet 1, 2 ja 3, puheessa y puolestaan piirteet 2 ja 3, ja tapauksessa z piirteet 2 ja 4 (Wittgenstein 1971).

valtiot osallistuvat aktiivisesti erilaisiin ”salahankkeisiin” toisiaan vastaan (esimerkiksi tiedustelupalvelujen toiminta ja disinformaatiokampanjat). Pääsyä päättäjien pääkoppiin tai kansallisen turvallisuuden arkistoihin ei ole kuitenkaan tarjolla, ja vaikka olisikin, diskurssitutkijaa kiinnostaisi ensi sijassa se, miten salajuoniuskomukset ja -syytökset ilmenevät kielellis-sosiaalisena toimintana ja minkälaisia seurauksia niillä on.

Konspirationistisia diskursseja tutkiva ei tietenkään ole mikään arvoista vapaa tarkkailija, vaan hänen käsityksensä salaliittoteorioista on muotoutunut muiden diskurssien, kuten ideologioiden ja tieteenalakohtaisesti vaikuttavien paradigmojen vaikutuksesta. Tutkija myös itse osallistuu diskurssin tuottajana sosiaaliseen käytäntöön nimeltä salaliittoteoriatutkimus, ja hän on osaltaan luomassa, uusintamassa ja haastamassa salaliittoteoria-aiheisia diskursseja. Tämä osallisuus on syytä tiedostaa erityisesti salaliittoteorian käsitteen kohdalla, jota on pidetty stigmatisoivana. Tämänkin tekstin lähestymistapa on palautettavissa yhteiskuntakriittiseen tutkimustraditioon, joka on kiinnostunut valtaan ja ideologiaan liittyvien kysymysten kontingenssin paljastamisesta eli siitä, että asiat voisivat olla toisinkin – vaikka niiden ei välttämättä tarvitse olla.

DEEP (PARTY) STATE - PUOLUEVALTION SYVYYKSISSÄ

Kiinan kansantasavalta on autoritaarisesti johdettu harvainvalta. Sen yksipuoluejärjestelmä pohjaa Neuvostoliitosta tuttuun puoluevaltion ideaan. Siinä kommunistinen puolue päättää ja ideoi, ja valtio toteuttaa. Puolueen keskeisin tavoite on pitää se vallassa. Ideologisen oikeaoppisuuden vaaliminen on tämän vuoksi elintärkeää. Vaikka kiinalaistettu marxismi-leninismi on osoittanut notkeutta markkinatalouden periaatteiden omaksumisen suhteen, se ei ole sallinut minkäänlaista poliittista kilpailua ja julkista kritiikkiä. Kansantasavallan joukkoviestintä on avoimen propagandistista ja julkinen sfääri sensuuriviranomaisten val-

vomaa. Taatakseen itselleen mieluisan yhteiskunnallisen ilma-
piirin jatkumisen puolue on läsnä valtiollisissa ja paikallistason
organisaatioissa, mukaan lukien monissa yrityksissä ja
kansalaisjärjestöissä. Puolueeseen on kaikesta huolimatta kova
tunku: sillä on 96 miljoonaa jäsentä, mikä tekee siitä maailman
toiseksi suurimman poliittisen puolueen. Itsestään selvää sisään-
pääsy ei kuitenkaan ole. Kiinan nykyinen johtaja Xi Jinpingkin
pääsi jäseneksi vasta 10. yrityskerralla, poliittisista syistä.

Kommunistista puoluetta voi tietyssä mielessä pitää ”päivän
valossa toimivana salaseurana” (Mattlin 2005, 256; Arendt 2013),
jollaisena se sai alkunsa 1920-luvun alussa. Salaseuratulkintaa
vahvistaa puolueen jäsenten, erityisesti sen johtotason yhä edel-
leen vaalima salamyhkäisyys. Jopa Kiinan politiikkaa tutkivalle
kommunistinen puolue näyttäytyy – kliseisen kielikuvan uhalla
– ”mustana laatikkona”. Kyseisen laatikon sisällä vaikuttavasta
valtdynamiikasta, kamppailuista ja uskomuksista saadaan usein
tietoa samalla tavalla kuin tähtitieteilijä kerää tietoa kaukaisista
taivaankappaleista: tarkkailemalla niitä epäsuorasti, kohteita ym-
päroivien kiertolaisten kautta.

Viimeisimmän vuosikymmenen aikana yritykset ymmärtää
kiinalaista puoluevaltiota ovat pyörineet yhden henkilön toimien
ympäri. Yksinvaltiaan tavoin hallinneen Mao Zedongin ajan
(1949–1976) jälkeisestä kollektiivisen johdon ihanteesta on siir-
rytty Xi Jinpingin aikakauteen (2012–). Viidennen johtajasuku-
polven edustajana Xi on osoittanut autokraatin elkeitä keskittäes-
sään valtaa itselleen ja uhmatessaan vallan vaihtumiseen liittyviä
normeja. Hän ei tyytynyt jäämään odotusten mukaisesti kahden
viisivuotiskauden johtajaksi, vaan on aloittanut kolmannen kau-
tensa kommunistisen puolueen pääsihteerinä, Kiinan president-
tinä ja keskusotilaskomission puheenjohtajana. Xiä ympäröivät
lojalistit, potentiaaliset kilpailijat ja erimieliset on puolestaan hil-
jennetty massiivisissa korruption vastaisissa kampanjoissa. Xi on
myös ominut itselleen johtoaseman monissa puoluevaltion poli-

tiikkaa koordinoivissa pienryhmissä, mistä tulee vitsikäs ilmaus ”kaiken puheenjohtaja” kaikkien muiden Xille oikeasti myönnettyjen arvonimien ohella. Huomionarvoisesti ”Xi Jinpingin ajattelu” on myös nostettu etualalle niin puolueen peruskirjassa kuin Kiinan kansallisessa opetussuunnitelmassa.

Xin aikana Kiinasta on kehkeytynyt suurvalta, joka ajaa entistä kunnianhimoisempaa ja määrätietoisempaa ulko-, talous- ja turvallisuuspolitiikkaa. Erityistä kansainvälistä huomiota ovat saaneet osakseen Kiinan maa- ja merialueiden kasvattaminen sotilasvoimin, kauppa- ja finanssiprojektit (Vyö ja tie, AIIB, NSF, RCEP), kiinalaissijoitusten ja teknologiayritysten kohtaama strateginen vastarinta länsimaissa, Kiinan vaikuttamisoperaatiot maan rajojen ulkopuolella (Yhteisrintaman työosasto), uiguurien sekä muiden etnisten ryhmien ja uskonnollisten vähemmistöjen kontrollipolitiikka (uskontojen ”kiinalaistaminen”, Xinjiangin keskitysleirit), Hongkongin mellakat, Pekingin uhittelut Taiwanille sekä koronaviruskriisi, joka sai alkunsa Kiinasta ja jonka hoitamiseen liittyvien ongelmien salailun vuoksi maa on saanut osakseen paljon kritiikkiä. Kiinan kansainvälinen imago on PEW-mittausten (2020) perusteella kokenut melkoisen kolauksen, eivätkä asiaa ole auttaneet Kiinan etuja ärhäkkäästi sosiaalisessa mediassa puolustaneet Kiinan ulkoministeriön edustajat, joita on kutsuttu ”susisoturidiplomaateiksi” (*zhànláng wàijiāo* 战狼外交). Myös Kiinan tuki Venäjälle sen Ukrainassa aloittaman hyökkäyssodan aikana (2022–) on vaikuttanut kielteisesti läntisiin mielikuviin Pekingistä (PEW 2022). Viimeaikaisessa keskustelussa on esitetty, että länsimaiden ja Kiinan välillä on siirrytty tai ollaan siirtymässä ”uuteen kylmään sotaan” (Brands & Gaddis 2021) tai ”autoritaaristen ja demokraattisten valtioiden vastakkainasettelun aikaan” (Reuters 2022). Tähän liittyen on ollut esillä ajatus Kiinan ja lännen ”talouksien irtikytkennästä” (*decoupling*) (Bown 2022; vrt. Li 2019). Huomionarvoista on myös se, että Yhdysvaltojen ja Euroopan unionin mukaan Xin Kiinasta on tullut niille ”strateginen” ja

”systeeminen kilpailija” (Yhdysvaltojen puolustusministeriö 2018; Euroopan unionin ulkosuhdehallinto 2019).

AUTORITAARISTEN VALTIOIDEN KONSPIRATIONISMI

Kiinalaisen konspirationismin syiden ja seurausten arvioimisessa on syytä lähteä liikkeelle katsauksella siitä, mitä aiempi tutkimus sanoo salaliittoteorioista autoritaarisissa valtioissa. Lähtökohtaisesti salaliittoteoretisointi on luonteeltaan niissä erilaista kuin liberaaleissa demokratioissa (Yablokov 2018; Radnitz 2019; Giry & Gürpınar 2020). Salaliittoteoriat ovat autoritaarisissa valtioissa ”virallisia totuuksia” tai niiden osatotuuksia, joihin uskoo merkittävä osa väestöstä. Marxismi, (ääri)nationalismi ja populismi ovat likeisessä yhteydessä konspirationistisen ideologian muotoutumiseen, mikä koskee myös valtioita, joilla on kokemusta vallankumouksista ja vastavallankumouksista tukahdutusykleineen. Autoritaariset johtajat käyttävät salaliittoteorioita propagandaan, vihollisten tunnistamiseen ja tuomitsemiseen sekä poliittisten vastustajien hiljentämiseen. Niillä mobilisoidaan väkijoukkoja, tuetaan olemassa olevan poliittisen järjestelmän hierarkiaa, sekä tavoitellaan kansan kuuliaisuutta, erityisesti poikkeusaikoina. Salaliittoteorioilla voidaan myös pelotella potentiaalisia poliittisiä vastustajia, jotka eivät leimautumisen pelossa uskalla haastaa auktoriteettia. Tyypillisiä autokraattien salajuonikertomusten vihollisia ovat ulkovallat, syvävaltion voimat (*deep state*) sekä puolueen tai yhteiskunnan sisäpuolella vaanivat viholliset. Salajuonikertomusten oleellisiin elementteihin kuuluu menetettyä historiallista suuruutta haikaileva itseuhritutumisen teema. Heikoissa autoritaarisissa valtioissa salaliittoteoriat paikkaavat instituutioiden epäonnistumisia ja auttavat ryhmänmuodostamisessa yhteisen vihollisen välityksellä – niin sanottujen negatiivisten koalitioiden kautta, erityisesti jos valtiojohtoisen politiikan ja talouden ideologiat ovat epäonnistuneet ja valtiossa on

siirrytty vatvomaan vallitsevaa ideologista päämäärättömyyttä. (Bergmann 2018; Gray 2010, 110; Radnitz 2019, 347–357; Giry ja Gürpınar 2020, 317–321.) Edellä mainituista huomioista moni koskee myös Kiinaa.

Minkälaista salaliittoteoretisointia – tämän tekstin termein konspirationistista diskurssia – puoluevaltio-suurvalta sitten tuottaa ja mitkä ovat sen syyt sekä seuraukset? Asian selvittämiseksi on ensin luotava katsaus kansantasavallan alkuaikoihin.

MAOLAINEN KONSPIRATIONISMI

Kriitikoiden mielestä kansantasavallan perustajassa Mao Zedongissa (1893–1976), Neuvostoliiton johtajan Josif Stalinin tavoin, kristallisoitui kommunistijohdon taipumus vainoharhaiseen salaliittoteoretisointiin. Tätä käsitystä on vahvistanut muun muassa Maoa hoitaneen lääkärin elämäkerta ”suuresta ruorimiehestä” (Li 1994). Psykohistoriallisesti kiinnostavaa onkin pohtia Maon persoonan, elämäntapahtumien ja aikalaiskontekstin merkitystä salaliittoteoretisoinnille. Oliko Maosta erotettavissa erityisiä persoonallisuuspiirteitä, esimerkiksi autoritaarista persoonallisuutta (Adorno et al. 1983), jotka altistivat salaliittoteoretisoinnille? Maolaisen konspirationismin muotoutumiseen vaikuttivat varmuudella ainakin aikalaisideologiat, aivan erityisesti marxismi-leninistinen sosialismi (Levine 1994) sekä kolonialisteja ja vanhaa keisarikuntaa vastustanut kiinalaisnationalismi (Airaksinen 2005). Myös kommunistisen puolueen yli 20 vuotta kestänyt kamppailu Kuomintang-puoluetta ja Japania vastaan jätti Maoon jälkensä – puhumattakaan valtakamppailusta puolueen sisällä ajalta ennen kansantasavallan perustamista. Kylmän sodan esiripun laskeutuminen ja konfliktit Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton kanssa ajoivat Kiinan suurvaltablokkien ulkopuoliseksi, eristetyksi hylkiöksi, joka halusi brändätä itsensä kolmannen tien kandidaattina ja joka samalla lietsoi (konspirationistista) vallankumouksellisuutta itseinästyvissä kehitysmaissa (ks. esim. Lovell 2019).

Nationalistit, suurvallat ja puolueen vastavoimat kriittikoinneen olivat Maon suurimmat viholliset ja keskeisimmät konspirationismin kohteet. Mao oletti näiden vihamielisten voimien toimivan kotimaisten petturien kanssa yhteistyössä – niistä oli päästävä eroon. Näitä vallankumouksen vastaisia voimia kutsuttiin vastavallankumouksellisiksi (*fāngémìng* 反革命), mikä oli äärimmäisen vakava leima (Lu & Miethé 2007, 27–49). Jo heti kansantasavallan perustamista seuraavina vuosina käynnistettiin vastavallankumouksellisten vastainen kampanja sekä säädettiin erityinen laki vastavoimien varalle.³ Laki rankaisi salasuhteista vihollisvoimiin, kapinaan kiihottamisesta ja siihen osallistumisesta sekä toimimisesta ulkomaisten vakoilu- ja tiedusteluorganisaatioiden hyväksi. Ulkomaalaisia kohdeltiin potentiaalisina vihollisina ja kansalaisia pidettiin jatkuvasti varpaisillaan, valmiina kalvamaan satunnainen kaduntallaaja, oma naapuri tai läheinen luvottomien suhteiden ylläpitämisestä ulkomaalaisten kanssa. Massiiviset propaganda- sekä vainokampanjat kylvivät epäluotamusta niin puolueväen kuin kansalaisten keskuuteen.

Lietsonta saavutti kulttuurivallankumouksen (1966–1976) aikaan lakipisteensä, kun Maon punakaartit kävivät johtajansa innostamina taistoon yhteiskunnan taantumuksellisina ja porvarillisina pidettyjä elementtejä vastaan. Vallankumouksessa oli kyse kansan syviä rivejä mobilisoineesta poliittisesta puhdistuksesta, joka ajoi maan pysähtyneisyyteen ja väkivaltaiseen kaaokseen. Kulttuurivallankumouksen syynä oli Maon populistinen tarve

3 1990-luvun lopulla Kiinan perustuslakiin tehtyjen lisäysten myötä vastavallankumouksellinen toiminta hävytettiin ja aikaisemmin siihen viitannet rikokset tuomitaan jatkossa vaikkapa ”rikoksena yllyttää valtiovallan vastaiseen kumoukselliseen toimintaan” (*shāndòngdiānfu guójiāzhèngquánzui* 煽动颠覆国家政权罪). Yhteisenä nimittäjänä rikosnimikkeille voidaan pitää kansallisen turvallisuuden vaarantamista, johon vedoten voidaan kriitikoiden mukaan pidättyä mielivaltaisesti toisinajattelijoita ja aktivisteja, kuten vaikkapa poliittisia ja yhteiskunnallisia uudistuksia penänneen *Peruskirja 08* -manifestin (*Lǐngbā xiànzhāng* 零八宪章) allekirjoittaja, Nobelin rauhanpalkinnon vuonna 2010 voittanut Liu Xiabo (1955–2017).

vahvistaa asemaansa Suuren harppauksen (1958–61) jälkeen, kun yritys pikateollistaa Kiina oli epäonnistunut ja johtanut kymmenien miljoonien nälkäkuolemaan sekä kritiikkiin Maoa kohtaan. Samalla kulttuurivallankumous oli Kiinan kansainvälisen eristäytyneisyyden kulminaatio – kuten myös maan totalitarisoitumiskehityksen. Totalitarismista on olemassa monia määritelmiä (ks. esim. Arendt 2013; Talmon 1952), mutta määritelmien usein toistuvia piirteitä ovat valtion kaikenkattava kontrolli ja mobilisaatio, turvallisuuskoneistojen terrori sekä utopistinen yritys muuttaa yhteiskunta kokonaisuudessaan hallitsevan ideologian näköiseksi inhimillisistä kustannuksista huolimatta. Konspirationismilla on avainasema totalitarismin ”liikkeelle lähdessä ja sen liikkeessä pitemisessä” (Arendt 2013).

Maon totalitaristisen Kiinan kohdalla voidaan siis todeta, että johtajan autoritaariset persoonallisuudenpiirteet, vihollis-keskeiset uskomusjärjestelmät, jatkuvat konfliktit ulkoryhmien kanssa (Kuomintang, Japani, Yhdysvallat) ja sisäryhmän (puolue) sisällä, turvallisuuskoneistojen vahva asema, maan sosiaalinen eristäytyneisyys sekä palatsivallankumouksen pelko selittivät maolaista salaliittoteoretisointia. Edellä mainitut tekijät ovat sovitettavissa yhteen aiemman autoritaarisia valtioita koskevan salaliittoteoriautkimuksen kanssa. Pohdittavaksi jää lopulta, mihin salajuoninarratiiveihin Mao itse uskoi ja mitkä niistä oli kehitetty retoriseksi tekosyiksi puoluejohtoon kohdistuville puhdistuksille ja kansakunnan mobilisaatiolle kotimaisia pettureita ja ulkoisia vihollisia vastaan. Hallitsiko siis Mao salaliittoteorioiden avulla vai hallitsivatko salaliittoteoriat Maoa – tai jotakin siltä väliltä (vrt. Giry & Gürpinar 2019)?

NATIONALISTINEN KONSPIRATIONISMI

Maon jälkeistä Deng Xiaopingin aikakautta (1978–) on pidetty ”jälkitalitaristisena” (ks. esim. Paltmaa 2021). Tällöin puoluevallan ideologisen ohjauksen ehdottomuus väheni ja se salli

vapauksia tietyille elämänalueille, mikäli poliittisen johdon yksinasemaa ei haasteta. Maa avautui: kommunistisen suunnitelmatalouden tilalle Kiinaan muotoutui ”sosialistinen markkinatalous”, kansantasavalta vaurastui ja sen maailmanpoliittinen merkitys alkoi kasvaa. Linjan puoltajat pitivät avautumispolitiikkaa ennen kaikkea pragmaattisena – vahva talous tekisi Kiinasta vahvan valtion. Länsimaissa optimistisimmat uskoivat Kiinan muuttuvan demokratiaksi. Kiinan uusi linja näyttäytyi kuitenkin ideologisena petoksena vanhan liiton vasemmistolaisille ja niille, jotka eivät katsoneet saavansa osaansa talouskasvun hedelmistä. Kommunistisen puolueen ja kiinalaisen yhteiskunnan sisällä alkoi esiintyä vaatimuksia paluusta takaisin vasemmalle – tai vaihtoehtoisesti vielä enemmän oikealle. Vaateet Kiinan poliittisesta suunnasta kulminoituvat Tiananmenin verilöylyssä 1989. Poliittista järjestelmää ei muutettaisi talouden tapaan: leninistinen puoluevaltio säilytettäisiin ennallaan. Puolueen johdolla oli kuitenkin edessään vakava ongelma, sillä suhteessa Maon aikaan Kiinassa vallitsi ”ideologinen tyhjiö”. Puolueen tarjoama hybridisocialismi ei vaikuttanut kutsuvalta vaihtoehdolta kommunistileirin romahtaessa. Ideologisesti haitallisten ulkomaalaisvaikutteiden aikaansaamista mullistuksista oltiin syvästi huolissaan. Ongelman ratkaisemiseksi tarjoutui sama aate kuin muissakin itseään etsineissä jälkikommunistisissa yhteiskunnissa: nationalismi.

Kiinalainen nationalismi muotoutui alun perin ruohonjuuritason vastareaktionänsä länsimaiden ja Japanin imperialistiseen pakkovaltaan sekä viimeisen keisaridynastian kyvyttömyyteen ja etniseen erilaisuuteen. Kansallismielisyyttä ilmensivät erilaiset liikkeet ja kampanjat, joiden tavoitteena oli tehdä ”Kiinasta suuri jälleen” sekä karkottaa ei-toivotut elementit maasta, mikä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä näytti monelle olevan mahdollista vain länsimaisia oppeja omaksumalla. Kiinan kommunistinen puolueen synty vuonna 1921 nivoutui siten osaksi oman aikansa kansallis- ja kehitysmielistä mielialaa. Nationalistinen

ajattelu ja retoriikka joutuivat tekemään tilaa maolaiselle sosialismille kommunistien noustua valtaan vuonna 1949. Olisi kuitenkin epäuskottavaa ajatella, etteivätkö nationalistiset tuntemukset olisi vaikuttaneet Maonkin aikakaudella merkittäväällä tapaa niin puolueen kuin kansalaisten keskuudessa – freudilaisittain ilmaisten ”kollektiivisena viettipohjana” suhteessa ”socialistiseen yliminä”. Olisi myös väärin käsittää kiinalainen nationalismi monoliittina: siinä missä virallinen Kiina syleilee itse itseään 56 etnisen ryhmän monikulttuurisena tilkkutäkinä, sen Han-sovinistinen suuntaus samaistaa Kiinan suuruuden Han-enemmistön (92 % väestöstä) suuruudeksi.

Tiananmenin tapahtumien jälkeen nationalismi nousi poliittisen päätöksen vipuvoimaksi, kun Peking käynnisti kansalaiskasvatusohjelman, jota edistettiin koulutus-, kasvatus- ja joukkoviestintäinstituutioissa. Kansallismielisyyttä ruokkivat myös niin puoluevaltion toimet kuin Yhdysvaltojen Kiina-vastaiseksi koettu politiikka 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa. Kiinalaisia ärsyttivät diplomaattinen eristys, ihmisoikeuspolitiikan propagoiminen, vitkuttelu Maailman kauppajärjestön (WTO) jäsenyyden kanssa, Washingtonin avoin tuki Tiibetille sekä maiden välejä koetelleet kriisit Taiwanin salmella (1995–1996), Jugoslaviassa (1999) sekä Hainanissa (2001). Yhdysvaltoja syytettiin Kiinan omiin asioihin puuttumisesta ja oman aseman väärinkäyttämisestä. Pekingin ja Washingtonin välillä on noista ajoista alkaen vallinnut ”moleminpuolinen strateginen ja ideologinen epäluottamus”.⁴

4 Jännitteen syitä ovat David Lamptonin mukaan (2010) eroavaisuudet maiden suhteisiin liittyvien haasteiden määrittämisessä, valtaan liittyvät väärinarvioinnit sekä Kiinan aikomus muuttaa ”pelin sääntöjä” (ks. myös Wang & Lieberhall (2012)). Pelisääntöjen muuttamisargumenttia voisi tosin kiinalaisapuolen mukaan osoittaa Yhdysvaltojenkin suuntaan, viitaten vaikka Yhdysvaltojen ulkopoliittikan ”Aasia-käänteeseen” 2010-luvun alussa (*The Pivot to Asia*) tai presidentti Trumpin uhmakkaaseen Kiina-politiikkaan ja -retoriikkaan. Maiden välillä ovat vaikuttaneet myös eriävät arvot ja ideologiat, mistä osoituksena ovat erilaiset ulkopoliittikkaa ohjanneet ideat ”liberaalin hegemonin” (Yhdysvallat) ja ”valtionationalistin” (Kiina) välillä (Wu 2020).

Kiinalaisen puoluevaltion ruokkimaa nationalismikäsitystä voi kuvata ”pessoptimistiseksi”: toisaalta siihen kuuluu ylpeys tuhansien vuosien oletetusta historiallisesta jatkumosta, toisaalta nöyryytys vuosisadan häpeästä (Callahan 2010; ks. myös Levine 1994, 33–34). Ylpeän uhrin narratiivin iskostamisella on tarkoitus koulia kansalaiset vastustamaan negatiivisia ulkomaisvaikutteita sekä motivoida kestäämään suuria ponnisteluja ja kärsimyksiä (Guo 2013, 37, 84, 203). Ja kuten arvata saattaa, länsimaihin ja erityisesti Yhdysvaltoihin kohdistuvat salaliittoteoriat näyttelevät siinä merkittävää roolia.

Nationalistisen konspirationismin mukaan ”itsekkäät ja epäilyttävät hallitukset toimivat Kiinan kustannuksella kuten tahtovat” (Sutter 2008, 64). Se väittää, että suurin salassa juonitteleva taho kylmän sodan alusta alkaen, 1970–1980-lukujen liennytysjaksosta huolimatta, on ollut yksinoikeutetusti Yhdysvallat (Wang 2001, *ibid.* 2021). Kiina-vastaisiin juonittelijoihin kuuluvat väitetyt myös Washingtonin lakeijat (zōugōu 走狗) eli sen sotilaalliset liittolaiset ja suojeltavat, perinteisesti Japani ja Kiinan tasavalta (Taiwan) ja viime vuosina myös Iso-Britannia, Kanada sekä Australia. Läheskään aina kansallismielisessä puheessa ei nimitä juonijoiden kotimaata, vaan vihollisisista saatetaan puhua abstraktimmalla tasolla ”länsimaisina, Kiina-vastaisina vihamielisinä voimina” (Xifāng fānhuá shíli 西方反华势力). Toisinaan näiden voimien keskus, ”kiho kulissien takaa” (hòutái lǎobǎn 后台老板), voidaan paikantaa esimerkiksi Yhdysvaltojen kongressiin tai sen sisällä vaikuttaviin poliittisiin ryhmittymiin, kansainvälisiin uutistoimistoihin (BBC) tai Yhdysvalloissa asuvaan pakolaismiljonääri Guo Wenguihin, joka yhdessä nationalisti-ideologi Steve Bannonin kanssa on kritisoinut kärkkäästi ja äänekkäästi kommunistista puoluetta.

Yhdysvaltalaiset ja muut juonittelijat lietsovat salaliittoteoretisointia muidenkin kuin puoluevaltion viranomaisten keskuudessa. Kansantasavaltalaiseen konspirationismiin turvautu-

vat julkisuudessa puoluevaltion ja medioiden edustajien ohella myös monet kiinalaiset tutkijat sekä tavalliset kansalaiset, esimerkiksi kansallismielisellä *Vahvan maan foorumi* (Qiángguó lùntán 强国论坛) -internet-sivustolla tai WeChatissa, Kiinan suosituimmassa sosiaalisessa mediassa. Oma lukunsa salajuonisyttösten taustalla on kiinalaisten kansallismielisten konspirationistinen kirjallisuus, tunnetuimpana esimerkkinä *Kiina voi sanoa ei* (Zhōngguó keyi shuo bù 中国可以说不能) (Song et al. 1996; ks. myös Lu 1998; Sopanen 2016). Kyseinen Yhdysvaltojen vastainen ruohonjuuritason manifesti julkaistiin 1990-luvulla, jolloin Washingtonin ja Pekingin suhteet olivat koetuksella Tiananmenin tapahtumien jälkeen ja Kiinasta maalailtiin Yhdysvalloille uutta vihollista Neuvostoliiton romahdettua. *Kiina voi sanoa ei* myi miljoonia, sai lukemattomia lähes samannimisiä jäljittelijöitä ja nousi otsikoihin maan ulkopuolella. Teos heijastelee yleisemmällä tasolla aasialaisen ”ei-kirjallisuuden” esiinnousua, jonka edustajat halusivat tehdä pesäeron länsimaisiin arvoihin.

Nationalistisella konspirationismilla tähdätään oman tai vii-teryhmän luonteen ja uskomusjärjestelmän esiintuomiseen sekä muiden vastaavista erottautumiseen (Giry & Gürpınar 2020, 318). Salaliittoteoriat ovat siten uhkakuvakeskeisiä identiteetin rakentamiskertomuksia, joissa tehdään pesäero meihin ja muihin korostamalla vastapuolen vaarallista, arveluttavaa ja salamyhkäistä luonnetta. Oma yhteisö kehystetään puolestaan uhriksi tai sankariksi, joka onnistuu – tai ei onnistu – tekemään vihollisen juonet tyhjiksi. Olennaista on, että näiden kertomusten on pohjattava ”kollektiiviseen mielikuvitukseen ja muistiin sekä ennakkoluuloihin” (ibid.). Niiden on siis tunnettava ”omilta”.

Nationalistisella konspirationismilla on identiteettiä ja maailmankuvaa rakentava tarkoitusperä. Konspirationismi on siten ideologista tarinankerrontaa omasta kollektiivisesti rakentuvasta toimijuudesta ja sen täydellistymistä mahdollistavista sekä rajoittavista tekijöistä. Vastaus ongelmiin löytyy syntipukeista: ne

vähentävät ”sosiaalisen elämän monimutkaisuutta” ja ”tunnustavat perinteisten käyttäytymismallien arvon”. Niillä on siis tärkeä roolinsa yhteisön tai sisäryhmän ”arvojen, statuksen ja identiteettien ylevöittämisessä”, erityisesti kriisiaikoina (ibid.; vrt. Yablokov 2019, 361). Nationalistinen identiteetikonspirationismi ei ole kuitenkaan pelkkä kriisiaikojen ilmiö. Sen tarjoamaan viholliskuvastoon turvaututaan myös muina aikoina, tavan ja tottumuksen vuoksi. Tällöin vihollisten juoniin saatetaan viitata vain ohimennen, osana suurempaa, yhteisöllisyyttä korostavaa poliittista liturgiaa, esimerkiksi puoluejohdon puheessa tai propagandistisissa julkaisuissa. Viholliskuvaa on ylipäättään hyvää ylläpitää ”matalalla liekillä” julkisuudessa, jotta se on tuoreessa muistissa ikävämpienkin aikojen roihahaessa.

Nationalistisella konspirationismilla on myös suora yhteys kansalaisten poliittiseen mobilisaatioon. Puoluevaltion viranomaiset ja viestimet turvautuvat siihen herkästi kriisi- ja poikkeushetkinä, silloin kun on tarve heijastaa kansalaisten turhautumat ulkoiseen juonittelevaan viholliseen ja erityisesti silloin, kun puolue haluaa ohjata huomion pois omista virheistä tai maata koskettavista ikävistä tapahtumista (Liao 1986; Christensen 1996; Zhao 2004; vrt. Giry & Gürpınar 2019; Yablokov 2019). Tällöin salajuoninarratiiveja propagoidaan intensiivisesti: tarkoitus on herättää vahvoja tunnereaktioita kansalaisissa ja mahdollisesti mobilisoida heitä mielenosoituksiin, ostoboikotteihin ja muihin protestipolitiikan muotoihin.

Erityinen rooli tällaisessa konspirationistisessa, ”populistisessa mobilisaatiossa” (ks. esim. Fenster 2008) on uskottu Kiinan puoluevaltiojohtooselle medialle. Salaliitonarratiivia saatetaan ruokkia myös uutislähetyksissä päiväkausia, kuten esimerkiksi Kiinan Jugoslavian-suurlähetystön pommitusten aikaan vuonna 1999, kun Yhdysvaltojen johtama Nato-liittouma pommitti – väitetysti vahingossa – Kiinan suurlähetystöä Jugoslavian hajoamisotien aikaan ja kolme kiinalaista menetti henkensä. Ironista na-

tionalistisessa lietsonnassa on kuitenkin se, että kansankiihotus voi saada myös sellaisia ilmenemismuotoja, jotka eivät pysy puolueen kontrollissa (Gries 2005). Tällöin puolueesta itsestään saat-
 taa tulla kansallismielisen kritiikin kohde, sillä se näyttäytyy dip-
 lomaattisesti liian pehmeänä ja sovittelevana suhteessa länteen.
 Toisaalta muut, penseästi länsivastaiseen puheeseen suhtautuvat
 kiinalaiset saattavat tulkita tilannetta siten, että Kiinan kehityksen
 jarruna toimivatkin kommunistinen puolue tai ärhäkkäät natio-
 nalistit (vrt. esim. Chen 2002). Puoluevaltion viljelemä konspi-
 rationismi voi siis kääntyä sitä itseään vastaan.

VIISI SALAJUONINARRATIIVIA YHDYSVALLOISTA

Kansallismieliseen konspirationismiin liittyy viisi keskeistä sala-
 juoninarratiivia, joissa Yhdysvallat tai sen johtama länsi näyttel-
 vät vihollisen roolia. Ensimmäinen (I) niistä on ”patoamisteoria”
 (èzhìlùn 遏制理论 / *Containment theory*). Patoaminen tarkoit-
 taa yritystä kontrolloida ja rajoittaa jonkin haitallisena pidetyn
 asian leviämistä tai laajenemista. Patoamispolitiikka tarkoitti kyl-
 män sodan aikana Yhdysvaltojen ulkopoliittista oppia Neuvosto-
 liiton vaikutusvallan ja kommunismin leviämisen rajoittamisesta
 erilaisin keinoin. Vaikka patoamisteorian tarve Yhdysvaltojen
 mukaan päättyi kylmän sodan jälkeisenä aikana, ovat virallinen
 Kiina ja kansallismieliset tahot pitäneet esillä ajatusta siitä, että
 Yhdysvallat on siirtynyt Neuvostoliiton patoamisesta Kiinan pa-
 toamiseen. Washington on kieltänyt syytökset (ks. esim. South
 China Morning Post 2019), mitä puoluevaltion propaganda ja na-
 tionalistiaktivistit eivät usko lainkaan. He syyttävät Washingtonia
 kaksinaamaisuudesta: ”Vaikka he kieltävät patoavansa, he silti pa-
 toavat”. Kiinalaisnäkökulmasta käsin Kiinan patoaminen on usein
 nähty amerikkalaisten (salaisena) suur- tai vastastrategiana, jolle
 muut Washingtonin juonet ovat alisteisia. Pekingin perspektiivin
 mukaan patoamispolitiikasta kielii muun muassa Yhdysvaltojen
 diplomaattinen avaus ”demokratioiden liitosta”, jonka kokouk-

siin Kiinaa ei ole kutsuttu. Sotilaallisesta patoamisesta kertovat puolestaan Yhdysvaltojen solmimat puolustussopimukset, liittolaistoiminta ja aktiviteetit Kiinan lähialueilla. Oma lukunsa ovat olleet Yhdysvaltojen kotimaiset ja kansainväliset toimet kiinalaisen liiketoiminnan estämiseksi, erityisesti teknologiateollisuuden saralla. Lisäksi oletettuun Kiina-vastaiseen patoamiseen vaikuttavat Yhdysvaltojen ja sen liittolaisten kontrolloimat kansainväliset organisaatiot. Pekingin mukaan Washington käyttää edellä mainittuihin liittyvää agendan ja normien laatimisvaltaa sitä vastaan.

Patoamisteorian kehystäminen konspirationistiseksi saattaa tuntua hämmentävältä, sillä patoamisessa on kyse sinänsä mahdollisesta reaali poliittisesta (kiinalaisesta) perspektiivistä. Voihan nimittäin olla, että Yhdysvallat todella pyrkii pidättelemään ja rajoittamaan Kiinaa kylmän sodan tapaan, tai että se, mitä Kiina tarkoittaa patoamisella kuvastaa riittävällä tapaa sitä, miten Yhdysvallat nykyään toimii Kiinan kanssa. Joillekin patoamisteorian pitäminen konspirationistisena ottaa samalla kantaa patoamisteorian ”totuudellisuuden” kannalta. Konspirationistista diskurssia tutkivan ei ole kuitenkaan oleellista todentaa ulkopolittisia väittämiä. Voi olla, että Kiina on oikeassa omasta näkökulmastaan käsin. Tästä huolimatta patoamispuheen tunnistaa konspirationistiseksi tyylistä ja tavasta, jolla kiinalaisosapuoli patoamisteesiin esittää, sekä asiayhteydestä, jossa se nivoutuu osaksi nationalistisen ideologian ja retoriikan tarkoituksperiä. Patoamisteoria voidaan muotoilla vaikkapa hienosyisesti argumentoituna ulkopolitiikan skenaariona kansainvälisen politiikan julkaisussa, mutta se voidaan yhtä hyvin kehystää koti- tai kansainväliselle yleisölle tarkoitettuna propagandistisena syntipukkipuheena, jonka ytimessä on ajatus siitä, että Yhdysvallat sanoo yhtä ja tekee toista. Kyse on siis yhdysvaltalaisten (oletetun) valheen paljastamisesta syytöksen muodossa, epäilevän mielen esittäjästä kätkeyn merkityksen paljastamisesta, eli ”epäilyksen hermeneutiikasta” (Ricœur 1995).

Toinen (II) kansallismielinen salaliittoteoria Yhdysvalloista ja lännestä on *rauhanomaisen evoluution teoria* (*Héping yǎnbiàn lǐlùn* 和平演变理论 / *Peaceful evolution theory*). Sen mukaan Yhdysvallat tai länsi pyrkii muuttamaan Kiinan sisältäpäin asteittain kaltaiseksi, eli klassisen sotastrategi Sunzin hengessä ”so-taa käymättä”, tai kuten amerikkalainen politiikan tutkija Joseph Nye (1990) ilmaisi asian pehmeän vallan (*soft power*) käsitteen avulla: ”saamalla muut toimimaan kuten haluaa vetovoimansa ja vaikutusvaltansa ansiosta”. Kyse on siis ideologisesta sodankäynnistä, jota käydään ”hiljaa” läntisten ideoiden ja tapojen välityksellä Kiinaa ja kiinalaisia muunlaiseksi muuttaen. Ruhanomaisen evoluution teoria on ollut vaikutusvaltainen Kiinan johdon keskuudessa jo Maon aikana (Wang 2021). Tuorempi esimerkki rauhanomaisen evoluution teoriasta on vuonna 2013 internetiin vuotanut Kiinan kansanvapautusarmeijan upseerien ideologiseen koulutukseen tarkoitettu dokumenttielokuva *Hiljainen kilpa* (*Wúshēngjiǎoliàng* 无声较量 / *Silent Contest*), joka tuotiin julki samana vuonna kuin puolueen ideologista mielenmaisemaa valaissut ”*Asiakirja nro 9*” (*Jiǔ.hàowénjiàn* 九号) (ks. ChinaFile 2013). Jälkimmäisessä tekstissä esitettiin seitsemän haitallista länsimaista arvoa (”ongelmaa”), joiden vaikutteita vastaan puolueen on taisteltava. Xin aikakaudella onkin selkeästi otettu uusi ideologinen vaihe päälle ”henkistä saastumista” (*jīngshén wūrǎn* 精神污染) ja ”porvarillista vapautumista” (*zìchǎnjiějī zìyóuhuà* 资产阶级自由化) vastaan käydyssä taistossa.

Kolmatta (III) salajuonityyppiä edustavat ns. *separatismi- ja terrorismiteoriat*, Kiinan omat ”värivallankumoukset”. Niillä viitataan Kiinan raja-alueiden etniskulttuuristen vähemmistöjen (erityisesti Xinjiangissa ja Tiibetissä) sekä kansantasavallan ”poliittisten poikkeamien” (Hongkong ja Taiwan) väitetyksi harjoittamaan terrorismiin ja separatismiin, joita lännen kerrotaan rahoittavan ja tukevan. Tähän narratiiviin kuuluu keskeisellä tapaa se, että Peking ei hyväksy ajatusta liikkeiden spontaanista

esiinnoususta tai poliittisesta vaikuttamisesta. Protestiliikkeiden toimijuutta ja kotikutoisuutta ei tunnusteta, vaan ne esitetään Yhdysvaltojen ohjaamina pettureina, hyödyllisinä idiootteina tai oman edun tavoittelijoina.

Neljäs juonikategoria (IV) on ”Kiinan uhka -teoria” (Zhōngguó wēixiélún 中国威胁论 / *China threat theories*). Kiinan mukaan niiden tarkoituksena on suurennella Kiinan muodostamaa uhkaa, sekä myös samalla häpäistä maata, jotta Kiina nähtäisiin rauhantahtoisen pandan sijaan muuta maailmaa uhkaavana lohikäärmeenä. Kiinan uhka -teoriat ovat siis eräänlainen ”salaliittoteoria-salaliitto”, pahantahtoisten tahojen johtama disinformaatio- ja parjauksen kampanja Kiinaa vastaan. Puhe Kiinan uhka -teorioista nousi esille ensimmäistä kertaa 1990-luvulla, kun Yhdysvaltojen ja Kiinan suhteet joutuvat Tiananmenin tapahtumien jälkeen koetukselle (ks. esim Yong 2006, *ibid.* 2008). Nykyisenä Kiinan uhka -teorian ilmentymänä voidaan pitää esimerkiksi velka-ansan ajatusta (*debt trap*), jolla Washingtonin väitetään pelottelevan Kiinan Vyö ja tie -projektiin lähteneitä kehitysmaita Kiinalle velkaantumisen vaaroista. Toinen esimerkki on, että varoitellaan väijäämättömästä sotilaallisesta konfliktista sen vuoksi, että Kiina on kasvattanut sotilasbudjettiaan ja merellistä pinta-alaansa.

Oma lukunsa – ja viides (V) salaliittokertomustyyppi – ovat *bioase- ja koronavirus-teoriat*, joiden mukaan Yhdysvallat olisi koronaviruksen kehittämisen ja levittämisen takana, tai että virus karkasi sieltä vahingossa. Poikkeuksellista Kiinan koronavirusteoriassa suhteessa muihin juoniteorioihin on ollut se, että Kiina on aktiivisesti ja häpeilemättä käyttänyt sitä niin kotimaisessa kuin ulkomaisessa viestinnässä. Vaikka bioase- ja koronavirus-teoriat ovat yksi nationalistisen konspirationismin ilmentymä, niiden valjastaminen osaksi Kiinan kansainvälistä disinformaatiokampanjaa tarkoittaa sitä, että kyseistä konspirationismia kannattaa tarkastella omana erityistapauksenaan.

DISINFORMAATIOKONSPIRATIONISMI

Disinformaatiossa on kyse tietoisesta väärän tiedon levittämistä, jolla pyritään vaikuttamaan kohdeyleisöön. Siinä jätetään usein tarkoituksella epäselväksi tai kertomatta tiedon levittäjän alkuperä, tai siitä voidaan jopa valehdella. Kiinan tunnetuin disinformaatiokampanja käynnistyi vuoden 2020 taitteessa koronapandemian yhteydessä. Peking-johtoisen disinformaatiokampanjan tarkoituksena on ollut ulkopoliittisen narratiivin ja profiilin rakentaminen sekä ennen kaikkea vastustajan sisäpolitiikkaan vaikuttaminen. Koronavirusteorioita käytettiin viemään huomio pois amerikkalaissytyksiltä viruksen kiinalaisesta alkuperästä ja tarkoituksesta, Kiinan vastuusta viruksen leviämisessä sekä sen tavasta hoitaa kriisiä. Samalla Kiina on pyrkinyt esittämään koronapolitiikkansa menestystarinana ja itsensä maski- ja rokotediplomatian kansainvälisenä sankarina, joka hyvää hyvyyttään on toimittanut kipeästi kaivattuja tarvikkeita niitä tarvitseville.

Kiinan voi sanoa disinformaatiokampanjassaan pelaavan kahden (tai useamman) kärjen taktiikalla: yhdelle yleisölle viestitään yhtä, toiselle toista. Esimerkiksi Kiinan ulkoministeriön puhemies saattaa levittää Twitter-tilillään länsimaisen salaliitto-teoriasivun linkkiä, kun taas Kiinan Yhdysvaltojen-suurlähettiläs Cui Tiankai on haastattelussa ilmaissut pitävänsä teorioita yhdysvaltalaislaboratorioissa alkunsa saaneesta koronasta ”kertakaikkisen hulluina” (CBS News 2020). Kahden kärjen taktiikan lisäksi Kiina on osoittanut mielikuvitusta viestiensä huomioarvon kasvattamisessa. Esimerkkinä mainittakoon ”*Olipa kerran virus*” (*Once upon a virus*) -video (New China TV 2020), jossa Kiinaa ja Yhdysvaltoja esittävät legohahmot kiistelevät maidensa pandemiapolitiikasta. Toisena esimerkkinä voi mainita puoluevaltion lauluja laulavan chengdulaisen rap-kokoonpano *CD Revin*, joka vaatii kappaleessaan ”oven avaamista Yhdysvaltojen sotilastukikohta Fort Detrickiin” totuuden selvittämisen nimissä (International Channel Shanghai 2021). Viimeisenä esimerkkinä voi

mainita Kiinan ulkoministeriön tiedostusosaston johtohahmojen (Zhao Lijian, Hua Chunying, Wang Wenbin) ja medioiden (CGTN, Xinhua News, Daily China, Global Times) jakamat Yhdysvaltoihin liittyvät konspiraationistiset pilakuvat ja infotaulut Twitterissä sekä Facebookissa. Ukrainan ja Venäjän sodan yhteydessä näissä viesteissä on vihjailtu erityisesti sillä, että Yhdysvallat kehittäisi biologisia aseita salaisissa laboratorioissa Ukrainassa. Tätä ajatusta ovat pitäneet esillä myös Venäjän propagandistit. Venäjän ja Kiinan disinformaatiokampanjat täydentävät täten toinen toisiaan.

Puoluevaltiomedioiden ohella Kiinan disinformaatiota ovat levittäneet sosiaalisissa medioissa ärhäkkäät susisoturidiplomaatit, bottitilit, maksetut trollit eli niin sanottu ”pennijengi” (wǔmáo 五毛), sekä ”muukalaislegioona”, joka tarkoittaa Kiinassa asuvia länsimaisia videobloggaajia (esim. Barrie Jones, Jason Lightfoot, Lee ja Oli Barret). Länsimaissa Kiinan disinformaatiokampanjat ovat kohdistuneet niin Yhdysvaltojen edellisiin presidenttivaaleihin kuin Covid-19-viruksen alkuperästä käytävään keskusteluun (Euroopan komissio 2020). Lisäksi aivan erityistä huomiota Kiinan disinformaatiokohteena ovat saaneet Hongkongin mielenosoittajat sekä Taiwan, jonka aluevaaleihin ja presidentinvaaleihin Kiina on pyrkinyt vaikuttamaan. Myös Yhdysvaltojen edustajahuoneen puhemies Nancy Pelosi Taiwanin-vierailu johti myös Taiwanin-vastaiseen disinformaatiokampanjaan (Japan Times 2022). Onkin arvioitu, että Taiwaniin on kohdistettu enemmän disinformaatiovaikuttamista kuin mihinkään toiseen (de facto) valtioon Latvian ohella (V-Dem 2019), mikä tosin ei välttämättä enää pidä paikkaansa Ukrainan ja Venäjän sodan alettua vuonna 2022. Taiwan ei ole kuitenkaan jäänyt täysin aseettomaksi Manner-Kiinan edessä. Taipei on perustanut valtiohallinnollisen koordinaatioryhmän hoitamaan eri hallinnonalojen yhteisiä disinformaatiiovastaisia toimia: se on kieltänyt mannerkiinalaisen televisioaseman toiminnan sen

levittämän disinformaation vuoksi ja sakko- ja vankilarangais-
tukset ovat entistä ankarampia, minkä lisäksi Taiwanissa toimii
lukuisia kansalais- ja järjestövoimin toimivia, Pekingin valeuuti-
sia paljastavia organisaatioita (Kao 2021; ks. esim. CoFacts 2022;
Fakenews Cleaner 2022; Taiwan FactCheck Center 2022; My Go
Pen 2022.). Myös Twitter ryhtyi näkyviin toimenpiteisiin Kiinan
disinformaatiota vastaan poistamalla satoja tuhansia väärän tie-
don levittämiseen tarkoitettuja tilejä (New York Times 2020a).
Lisäksi Kiinan puoluevaltiomedian edustajien tilit on varustettu
affiliaatiosta kertovalla tunnuksella, mikä on mahdollisesti vä-
hentänyt Kiinan propagandan vaikutusta alustalla (The Econo-
mist 2021).

MUU PUOLUEVALTIOLLINEN KONSPIRATIONISMI

Näkyvien konspirationistisen diskurssien muotojen ohella on
syytä spekuloida hankalammin tunnistettavien muotojen ole-
massaololla. Nämä vaietut diskurssit ovat seurausta Kiinan auto-
ritaarisen järjestelmän luonteesta: kontrolloidusta julkisesta sfää-
ristä, poliittisista vainoista ja perustuslain alisteisuudesta puolue-
johdon tahdolle. Päätäjätasolla niin sanottu ”salainen salaliitto-
teoretisointi” ilmenee *solipsistisena konspirationismina*. Se on osa
harvainvaltaisen johdon tai johtajan ainutlaatuista mielenmaise-
maa ja ilmenee salamurha- tai palatsivallankaappauspelkona ja
-epäilyksenä. Vaikka ilmiötä on vaikea empiirisesti todistaa, on
perusteltua olettaa sillä olevan poliittista merkitystä ja myös us-
koa, ettei yksikään yksinvaltiaskollegoidensa edesottamuksia ja
urakehitystä seurannut autokraatti ole siitä tuntemuksesta vapaa.
Salaliiton mahdollisuuden huomioiminen on siis autoritaarisen
johtajan valtiomiestaidon ja pitkäikäisyyden osoitus (vrt. esim.
Machiavelli 1984). Joidenkin johtajien kohdalla tämä voi johtaa
vainoharhaisuuteen ja suurmittaisiin lähipiirin vainoihin. Kiinaa
nykyään johtava Xi on selvästi huomioinut itseensä kohdistu-
van salaliiton mahdollisuuden. Hän nauttii kansan keskuudessa

henkilökultista, hän on keskittänyt puoluevaltion vallan itselleen ja nostanut tukijoitaan valtaan, hän on tukahduttanut vastustajansa ja kriitikonsa, ja hänellä on myös tiukka ote kansan vapautusarmeijasta ja sisäisen turvallisuuden koneistosta.⁵ Kaikesta huolimatta Xitä kohtaan on kohdistunut väitetysti ainakin yksi vallankaappausyritys (BBC 2017). Epäilemättä hänen korrup-tiokampanjansa ja vallankeskityksensä ovat hankkineet kosolti vihollisia, joten täysin huolettomia eivät Xin elämän loppupäivät tule olemaan. Epäilystä ei ole siitäkään, että ilman lähipiirin paljastuksia (vrt. Li 1994) Xin ja kommunistipuolueen johdon salaliittoteoretisointi jää diskurssitutkimuksen kannalta kartoittamattomaksi korpimaaksi.

Toinen spekulatiivinen konspirationismin muoto on *kollektiivinen konspirationismi*. Kollektiivinen konspirationismi viittaa ajatukseen kollektiivisesta tietoisuudesta, siis yhteisesti jaetusta normeista ja uskomuksista (Durkheim 1990). Autoritaarisen valtion tapauksessa nämä liittyvät epäilykseen ja pelkoon vainotuksi ja vangituksi tulemisesta, vaikka ei olisi syylistynyt mihinkään laissa kirjattuun rikokseen ja vaikka kuinka olisi omistanut koko elämänsä puolueen tai Kiinan palvelemiseen. Kollektiivinen konspirationismi on ikään kuin yhteisesti jaettu salaisuus erilaisten vainotuksi joutuneiden ryhmien (esimerkiksi kielletyt uskonnolliset ryhmät ja poliittisista syistä puhdistetut puoluekaaderit) ja yksilöiden välillä. Kollektiivisen konspirationismin olemassaolo ei tietenkään tarkoita, etteikö kansantasavallassa olisi pelkoa tasapainottavia normeja, uskomuksia ja instituutioita. Ihmiset myös suhtautuvat autoritaarisen valtiovallan ohjaukseen ja toimiin eri

5 Kiinnostavana kuriositeettina voidaan nostaa suursuosittujen kiinalaisten ”hovijuonittelusarjojen” (guāndòujù 官斗剧) kohtalo muutaman vuoden takaa (BBC 2019). Nämä Kiinan *Game of Thrones*iksi tituleeratut historialliset pukudraamat joutuivat puoluevaltion sensuurin kohteeksi ”negatiivisen yhteiskunnallisen vaikutuksen vuoksi”, joskin luultavasti sensuurin syynä oli puolueviranomaisten pelko siitä, minkälaisia vertailuja menneen ja nykypäivän välillä toisiaan selkään puukottavat jalkavaimot, eunukit ja virkamiehet saattaisivat kansalaisissa herättää.

tavalla, minkä ohella tiedot sen toiminnasta ja historiasta vaihtelevat laajasti. Kiinassa on ylipäätään valinnut perinteisesti suuri pelko kaaoksesta (luàn 亂), joten puoluevaltion turvallisuustakeet ovat vahvassa yhteydessä sen nauttimaan legitimizeettiin – jatkuvan talouskasvun ohella. Tuntuisi kuitenkin epärealistiselta ajatella, että kansallisen lain yläpuolella tosiasiallisesti toimiva puoluevaltio ei ruokkisi kansalaistensa keskuudessa vaiettuja epäilyksen ja paranoian muotoja.

RUOHONJUURITASON KONSPIRATIONISMI

Ruohonjuuritason konspirationismi viittaa sellaiseen konspirationismiin, joka ei ole puoluevaltion tuottamaa ja jota – päinvastoin kuin vaiettuja konspirationismin muotoja – esiintyy puolueviranomaisten kontrolloimassa julkisuudessa. Ruohonjuuritason konspirationismi ilmenee joko kielletyssä tai sallitussa muodossa. Näiden välimuotona esiintyy lukeneiston ja kansalaistrollien suosimaa ironista konspirationismia, jossa se, mitä tarkoitetaan ja miten tarkoitetaan jää tarkoituksella epätsämälliseksi. Avoin puoluevastainen konspirationismi on tietenkin kategorisesti kielletty ja sen ilmenemismuotoja sensuroidaan aktiivisesti. Manner-Kiinan ulkopuolella kommunistisen puolueen vastaisen konspirationismia tunnetuimpia ilmentymiä ovat Falun Gongin mediakanavat (ks. esim. Farley 2018) sekä sensationalistisia opuksia kommunistisesta puolueesta myyvät kirjakauppiat. Erityisen tunnettu tapaus on Falun Gong -liikkeeseen likeisesti linkittyvä kansainvälinen, Yhdysvalloissa sijaitseva mediayritys *The Epoch Times*, joka kommunistisen puolueen konspirationistisen kritiikin ohella on propagoinut trumpilaisia salaliittoteorioita ja jota *The New York Times* (2020b) on kutsunut ”globaaliksi misinformationimasiinaksi”. Vääristelyn ja valheiden levittäjiksi on syytetty myös hongkongilaisia, Manner-Kiinassa kiellettyjä *Causeway Bay Books* -kirjakauppoja, jotka ovat myyneet skandaalinkäryisiä paljastuskertomuksia puoluejohdosta. Menneinä

vuosina kirjakauppiaita on pidätetty ja kadonnut, joista lännessä tunnetuin tapaus on Ruotsin kansalaisen Gui Minhain kohtalo (ks. esim. Helsingin Sanomat 2020).

Poliittisten salajuonten lietsomisen ohella taikauskoisuuden, pseudotieteiden, huhujen ja ei-sallittujen uskontojen muotojen propagoiminen ja levittäminen on kansantasavallassa rangaistuksen uhalla kielletty. Sallitumpaa salaliittoteoretisointia edustaa ennen kaikkea Yhdysvaltojen ja länsimaihin kohdistuva konspirationistinen tietokirjallisuus. Esimerkkinä mainittakoon Song Hongbingin (2007) miljoonamyyntiin yltänyt talouden tietokirja *Huòbì zhànzhēng* 货币战争 (*Valuuttasota*) jatko-osineen. Songin teos toistaa länsimaissakin tutut salajuoniväitteen: yksityispankit pyörittävät Yhdysvaltojen taloutta ja juutalaiset maailmantaloutta.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä luvussa esiin nostetut havainnot mukailevat aikaisempia, autoritaaristen maiden salaliittoteorioita tutkineiden havaintoja niin Maon kuin Xin aikakaudella. Autoritaarisessa valtiossa konspirationistiset diskurssit syine, käyttötapoineen ja seurauksiineen eroavat liberaaleista demokratioista. Näitä eroavaisuuksia voi selkeyttää tässä tekstissä esiteltyjen huomioiden ja havaintojen pohjalta.

Nyky-Kiinan konspirationismit voidaan jakaa kolmeen tyyppiin: 1) *puoluevaltion tuottamat konspirationismit* (nationalistinen, disinformatiivinen) 2) *puoluevaltion olemuksesta johtuvat konspirationismit* (solipsistinen, kollektiivinen) sekä 3) *puoluevaltion julkisuudessa sallimat ja kieltämät konspirationismit* (ruohonjuuritaso). Tämä kolmijako auttaa havainnollistamaan sitä, että autoritaarisessa valtiossa tuotetaan konspirationismia, vaikka sitä ei myönnetä sellaiseksi. Puoluevaltiojärjestelmän aikaansaamat konspirationistiset epäilykset ja pelot vaikuttavat myös vaihtelevassa määrin johtajien kuin monien rivikansalaisten selkänä-

hassa, ja viranomaiset puolestaan kontrolloivat julkisen sfäärin salaliittoteoretisointia, joista osa kohdistuu puoluevaltioon itseensä. Salaliittoteorioilla siis tehdään (osin salassa) asioita, ne vaikuttavat (salassa) niitä tekevien ja niiden vaikutusten alaisten mielessä, minkä lisäksi salaliittoteorioiksi kutsutaan ja kohdellaan (avoimesti) tiettyjä uskomuksia. Kiinan kansantasavallan konspirationismit ovat siis vitsikkäästi ilmaisten yhdistelmä ”sala-, avo- ja sekaliittoteorioita”.

Mainittakoon vielä, että autoritaarista ja salailevaa puoluevaltiota ulkopuolelta tarkastelevan voi olla vaikea pidättäytyä kommunistisen puolueen toimiiin liittyvästä salaliittoteoretisoinnista, tai vähintäänkin tämän luonteen ja aktiviteetin kuvaamista konspirationistisin kielenkääntein. Hälytyskellojen lienee syytä soida omalla kohdalla, jos Kiina johtajineen näyttäytyy voittamattomana idän illuminatina, jonka mestarilliset, vuosikymmeniä punotut juonet selittävät kaiken mahdollisen ja mahdottoman maailmanpolitiikan alku- ja loppusyistä. Kiinaa koskevaa konspiraatioteoriaa kannattaa siis täydentää ”kontingenssiteorialla”, siis ajatuksella siitä, että ”toisinkin voisi käydä tai olla käymättä”.

LÄHTEET

- Adorno, Theodor W., Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levison & R. Nevitt Stanford. 1983 [1950]. *The Authoritarian Personality*. Lyhennetty painos. New York: W.W. Norton & Company.
- Airaksinen, Tiina H. 2005. Länsimainen imperialismi ja kiinalaisen nationalismin kehitys. Teoksessa Asikainen, Raisa & Juha Vuori (toim.) *Kiinan yhteiskunta muutoksessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Arendt, Hannah. 2013 [1951]. *Totalitarismin synty*. Tampere: Vastapaino.
- Barkun, Michael. 2013 [2003]. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press.
- BBC News. 2017. ”Top Chinese ‘plotted to overthrow Xi Jinping’” 20.10.2017 <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-41691917>. Viitattu 5.2.2022.
- BBC News. 2019. ”Yanxi Palace: Why China turned its most popular show.” <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-47084374>. Viitattu 20.8.2021.
- Bergmann, Eirikur. 2018. *Conspiracy and Populism: The Politics of Misinformation*. London: Palgrave Macmillan.
- Bown, Chad. P. 2022. Four years into the trade war, are the US and China decoupling? Peterson Institute for International Economics. <https://www.piie.com/blogs/>

Niki Sopanen

- realtime-economics/four-years-trade-war-are-us-and-china-decoupling Viitattu 1.3.2023.
- Brands, Hal & John L. Gaddis. 2021. "The New Cold War. America, China, and the echoes of history." *Foreign Affairs* 100 (6), 10–20.
- Callahan, William. 2010. *China. The Pessoptimist Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- CBS News. 2020. "Face the Nation. Chinese ambassador to U.S. dismisses coronavirus theories as 'absolutely crazy'" <https://www.cbsnews.com/news/coronavirus-news-chinese-ambassador-cui-tiankai-dismisses-coronavirus-theories-as-absolutely-crazy/>. Viitattu 15.9.2022.
- CD REV. 2021. "Drop the Beat! Open the Door to Fort Detrick!" Youtubeen ladannut International Channel Shanghai. <https://www.youtube.com/watch?v=MhllE6Q7VQk>. Viitattu 15.9.2022.
- Chen, Xiaomei. 2002. *Occidentalism: A theory of counter-discourse in post-Mao China*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- ChinaFile. 2013. *Document 9: A ChinaFile translation. How much is a headline party directive shaping China's current political climate*. <http://www.chinafile.com/document-9-chinafile-translation>. Viitattu 28.1.2022.
- Christensen, Thomas J. 1996. *Useful adversaries: grand strategy, domestic mobilization and Sino-American conflict 1947–1958*. New Jersey: Princeton University Press.
- CoFacts. 2022. <https://cofacts.tw/>. Viitattu 15.9.2022.
- Durkheim, Émile. 1990 [1893]. *Työnjaosta*. Helsinki : Gaudeamus.
- Economist, The. 2021. Twitter may have reduced the influence of China's propaganda. <https://www.economist.com/china/2021/01/21/twitter-may-have-reduced-the-influence-of-chinas-propaganda>. Viitattu 15.9.2022.
- Euroopan komissio. 2020. "EU strengthens action to tackle disinformation." Lehdistötiedote: 10.6.2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1006. Viitattu 17.9.2021.
- Euroopan unionin ulkosuhdehallinto. 2019. *EU-China Strategic Outlook*. <https://web.archive.org/web/20200926040424/https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>. Viitattu 14.12.2022.
- Fakenews Cleaner. 2022. <https://www.fakenewscleaner.tw/>. Viitattu 15.9.2022.
- Farley, Helen. 2018. "Evil cult or persecuted minority? Conspiracy theories surrounding Falun Gong and the government of the People's Republic of China." Teoksessa Dyrendahl Asbjørn, David G. Robertson & Egil Aspren (toim.) *Handbook of conspiracy theory and contemporary Religion*. Leiden: Brill.
- Fenster, Mark. 2008 [1999]. *Conspiracy theories. Secrecy and power in American culture*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Giry, Julien & Doğan Gürpınar. 2019. "Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes." Teoksessa Knight, Peter & Michael Butter (toim.) *Routledge handbook of conspiracy theories*. London: Routledge.
- Gray, Matthew. 2010. *Conspiracy theories in the Arab world. Sources and politics*. London: Routledge.
- Gray, Matthew. 2011. "Political Culture, Political Dynamics, and Conspiracism in the Arab Middle East." Teoksessa Graf, Arndt, Schirin Fathi & Ludwig Paul (toim.) *Orientalism & Conspiracy. Politics and Conspiracy Theory in the Islamic World*. New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Gries, Peter H. 2005. *China's new nationalism. Pride, politics, and diplomacy*. Berkeley: University of California press.

- Guo, Sujian. 2013 [2012]. *Chinese Politics and Government: Power, Ideology and Organization*. Toinen painos. London: Routledge.
- He, Baogang. 2013. "Working with China to promote democracy." *The Washington quarterly* 36 (1), 37–53.
- Helsingin Sanomat. 2020. "Ruotsalainen kirjakustantaja tuomittiin kymmeneksi vuodeksi vankeuteen Kiinassa valtionsalaisuuksien paljastamisesta." <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000006418335.html>. Viitattu 17.9.2021.
- Hofstadter, Richard. 1964. *The Paranoid style in American politics and other essays*. London: Lowe & Brydone.
- Japan Times, The. 2022. "China's Taiwan drills accompanied by wave of misinformation." <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/08/15/asia-pacific/taiwan-china-drills-misinformation/>. Haettu 20.9.2022.
- Johnston, Alastair I. 1995. *Strategic culture and grand strategy in chinese history*. Princeton: Princeton University Press.
- Kao, Shih-Shuan. 2021. *Taiwan's Response to Disinformation A Model for Coordination to Counter a Complicated Threat*. National Bureau of Asian Research. <https://www.nbr.org/publication/taiwans-response-to-disinformation-a-model-for-coordination-to-counter-a-complicated-threat/>. Viitattu 15.9.2022.
- Lampton, David. 2010. *Power constrained: Sources of mutual strategic suspicion in U.S.-China relations. NBA analysis*. <http://www.nbr.org/publications/element.aspx?id=455>. Viitattu 30.1.2020.
- Levine, Steven I. 1994. Perception and ideology in Chinese foreign policy. Teoksessa Robinson, Thomas W. & David Shambaugh (toim.) *Chinese foreign policy: theory and practice*. Oxford: Clarendon Press.
- Li, Xiguang & Liu Kang. 1996. *Yaomohua zhongguo de beihou* 妖魔化中国的背后 Peking: Zhongguo shehui kexue chubanshe.
- Li, Zhisui. 1994. *The private life of chairman Mao: The memoirs of Mao's personal physician*. London: Random House.
- Li, Wei. 2019. Towards economic coupling. Mapping Chinese discourse on the China–US Trade War. *The Chinese Journal of International Politics*. 12 (4), 519–556.
- Liao, Kuang-Sheng. 1984. *Antiforeignism and modernization in China 1860–1980*. Hongkong: The Chinese university press.
- Lieberthal, Kenneth & Wang Jisi. 2012. *Addressing U.S.-China strategic distrust*. John L. Thornton China center monograph 4. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Lovell, Julia. 2019. *Maoism. A global history*. London: Penguin Random House.
- Lu, Hong & Terence D. Miethe. 2007. *China's death penalty. History, law and contemporary Practices*. London: Routledge.
- Lu, Xing. 1998. "Rhetoric of nationalism and anti-Americanism: A Burkean analysis of China can say no." *Intercultural Communication Studies* 8 (2), 163–175.
- Lu, Xing. 2004. *The rhetoric of Mao Zedong: Transforming China and its people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Machiavelli, Niccolò. 1984 [1531]. *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*. Milano: Biblioteca universale Rizzoli.
- Mattlin, Mikael. 2005. "Yksipuoluejärjestelmän sisäänrakennettu jähmeys ja muutoksen ongelma." Teoksessa Raisa Asikainen & Juha Vuori (toim.) *Kiinan yhteiskunta muutoksessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- McKenzie-McHarg, Andrew. 2020. "Conceptual history and conspiracy theory." Teoksessa Peter Knight & Michael Butter (toim.) *Routledge handbook of conspiracy theories*. London: Routledge.
- My Go Pen. 2022. <https://www.mygopen.com/>. Viitattu 15.9.2022.

Niki Sopanen

- New China TV. 2020. *Once Upon a virus ...* <https://www.youtube.com/watch?v=Q5BZ09iNdv0>. Viitattu 15.9.2022.
- New York Times. 2020a. "Twitter removes Chinese disinformation campaign." <https://www.nytimes.com/2020/06/11/technology/twitter-chinese-misinformation.html>. Viitattu 15.9.2020.
- New York Times. 2020b. "How the Epoch Times created a giant influence machine." <https://www.nytimes.com/2020/10/24/technology/epoch-times-influence-falun-gong.html>. Viitattu 15.9.2022.
- Nye, Joseph. 1990. *Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Palonen, Emilia & Tuija Saresma. toim. 2017. *Jätkät ja jytkyt. Perussuomalaiset ja populismin retoriikka*. Tampere: Vastapaino.
- Paltemaa, Lauri. 2021. "Kiinan käänös totalitaariseen yksinvaltaan?" *Kosmopolis* 51 (3), 81–92.
- Pew. 2020. "Unfavorable Views of China Reach Historic Highs in Many Countries." *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/global/2020/10/06/unfavorable-views-of-china-reach-historic-highs-in-many-countries/>. Viitattu 16.10.2021.
- Pew. 2022. "Negative Views of China Tied to Critical Views of Its Policies on Human Rights" <https://www.pewresearch.org/global/2022/06/29/negative-views-of-china-tied-to-critical-views-of-its-policies-on-human-rights/>. Viitattu 20.9.2022.
- Pietikäinen, Sari ja Anne Mäntynen. 2019. *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pälli, Pekka & Lillqvist, Ella. 2020. "Diskurssianalyysi." Teoksessa Luodonpää-Manni, Milla Hamunen, Markus; Konstenius, Reetta; Miestamo, Matti; Nikanne, Urpo; Sinnemäki, Kaius (toim.). *Kielentutkimuksen menetelmiä II*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Radnitz, Scott. 2019. "Why the powerful (in weak states) prefer conspiracy theories." Teoksessa Uscinski, Joseph E. (toim.) *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- Reuters, The. 2022. Xi to Biden: Knock off the democracy vs. autocracy talk. *Asia Pacific*. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/xi-biden-knock-off-democracy-vs-autocracy-talk-2022-11-14/>. Viitattu 14.12.2022.
- Ricoeur, Paul. 1995 [1965]. *De l'interprétation : essai sur Freud*. Paris: Éditions du Seuil.
- Roisman, Joseph. 2006. *The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens*. Oakland: University of California Press.
- Schoenhals, Michael. 2007. "Demonising Discourse in Mao Zedong's China: People vs. Non-People." *Totalitarian Movements and Political Religions* 8 (3–4), 465–482.
- Song, Huobing. 2007. *Huobi zhanzheng 货币战争*. Beijing: Beijing Zhongxin Chubanshe.
- Sopanen, Niki. 2016. *Meiguo Yinnou. Historiallista tarkastelua ja tapaustutkimus länsivastaisen neonationalismin aikakaudesta*. Pro gradu. Turku: Turun yliopisto.
- Sopanen, Niki. Tulossa. *Crouching (paper) tiger, hidden (paper) dragon, and the clash (of theories) of conspiracies – A comparative inquiry into foreign political conspiracy discourses in China-U.S. relations from 2012 to 2022*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- South China Morning Post, The. 2019. "US isn't following cold war or containment policy towards China, Secretary of State Mike Pompeo insists." <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/2172609/us-isnt-following-cold-war-or-containment-policy-towards-china>. Viitattu 20.9.2022.
- Sutter, Robert. 2008. *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*. Lanham, MD.: Rowman and Littlefield Publishers.

11. Sala-, avo- vai sekaliitto?

- Taiwan FactCheck Center. 2022. <https://tfc-taiwan.org.tw/>. Viitattu 15.9.2022.
- Talmon, Jacob L. 1952. *The origins of totalitarian democracy*. London: Secker & Warburg.
- Tian, Lingyun & Guo Jingmei. 1996. *Zhongguo jinjin shuo bu* 中国仅仅说不. Peking: Zhonghua Gongshang Lianhe Chubanshe.
- Uscinski, Joseph E. (toim.). 2019. *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- V-DEM. 2019. *Democracy Facing Global Challenges. V-DEM Annual Democracy Report 2019*. Gothenburg: University of Gothenburg.
- Wang, Jisi. 2001. "China-U.S. Relations at a Crossroads." Teoksessa Mei, Zhao ja Maxine Thomas (toim.) *China-United States Sustained Dialogue 1986–2001*. Dayton: Kettering Foundation and the Institute of American Studies.
- Wang, Jisi. 2021. "The Plot Against China?" *Foreign Affairs* 100 (4), 48–52.
- Wang, Yuhua. 2018. "Can the Chinese Communist Party Learn from Chinese Emperors?" Teoksessa Rudolph, Jennifer & Michael Szonyi (toim.) *The China Questions: Critical Insights into a Rising Power* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Weber, Max. 1949 [1909]. *On the Methodology of Social Sciences*. Kään. ja toim. Edward A. Shills & Henry A Finch. New York, NY: The Free Press.
- Weber, Max. 1972. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: J.C.B. MohrPaul Siebeck.
- Wittgenstein, Ludwig. 1971 [1953]. *Philosophical Investigations*. [Philosophische Untersuchungen]. London: Macmillan.
- Wu, Chengqiu. 2020. "Ideational Differences, Perception Gaps, and the Emerging Sino-US Rivalry." *The Chinese Journal of International Politics* 13 (1), 27–68.
- Yablokov, Ilya. 2018. *Fortress Russia. Conspiracy Theories in Post-Soviet Russia*. Cambridge, Mass.: Polity Press.
- Yablokov, Ilya. 2019. "Conspiracy theories in Post-Soviet Russia." Teoksessa Uscinski, Joseph E. (toim.) *Conspiracy theories & the people who believe them*. Oxford: Oxford University Press.
- Yong, Deng. 2006. "Reputation and the Security dilemma: China Reacts to the China Threat Theory." Teoksessa Johnston, Alastair Iain & Robert S. Ross (toim.) *New Directions in the Study of China's Foreign Policy*. Stanford: Stanford University Press.
- Yhdysvaltain puolustusministeriö [U.S. Department of Defense]. 2018. *National Defense Strategy*. <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>. Viitattu 14.12.2022.
- Yong, Deng. 2008. *China's Struggle for Status. The Realignment of International Relations*. Cambridge Ma.: Cambridge University Press.
- Zhao, Suisheng. 2000. "Chinese Nationalism and Its International Orientations." *Political Science Quarterly* 115 (1), 1–33.
- Zhao, Suisheng. 2004. *A Nation State by Construction. Dynamics of Modern Chinese Nationalism*. Stanford, CA: Stanford University Press.

12. SALALIITTOTEORIAT JA KANSAINVÄLINEN POLITIIKKA

Janne ”Rysky” Riiheläinen

Digitalisaatio on muuttanut lähes kaiken muun ohella myös kansainvälistä politiikkaa. Valtiollisten suhteiden hoitoon on rakentunut uusi ulottuvuus, jossa asioihin otetaan kantaa nopeasti ja julkisesti. Sanojen ”Twitter” ja ”diplomatia” yhdistelmänä on syntynyt käsite *twiplomatia* (*twiplomacy*), jolla tarkoitetaan Twitter-yhteisö- ja mikroblogipalvelun käyttöä ulkopoliitiikan tavoitteiden edistämiseen ja myönteisen maakuvan luomiseen (Dumčiuviene 2016). Valtiolliset toimijat viestivät toisilleen yhä enemmän julkisesti, ja samalla niille on teknologisten ja mediankäyttöön liittyvien muutosten myötä tullut mahdolliseksi viestiä myös muiden valtioiden kansalaisille. Valtiollisille toimijoille tämä on avannut tilaisuuksia saavuttaa transnationaalissa mediaympäristössä yleisöjä ennennäkemättömällä tavalla. Valtiot hyödyntävät sosiaalista mediaa nykyään laaja-alaisesti positiivisen maakuvan luomisesta vihamieliseen vaikuttamiseen (esim. Sotkasiira ja Riiheläinen 2018). Tavoitteena on vaikuttaa toiseen yhteiskuntaan omia poliittisia tavoitteita edistävällä tavalla.

Aiemmin media toimi portinvartijana julkiseen keskusteluun, mutta sosiaalisen median myötä sisällön tuottaminen ja julkaiseminen on kaikkien ulottuvilla. Digitalisaatio on myös eriyttänyt kansalaisten mediankäyttöä ja luonut kupliksi nimettyjä suhteellisen suljettuja mielipideympäristöjä, joissa ihminen viihtyy samanmielisten kanssa. Esimerkiksi eri puolueiden kannattajat poikkeavat toisistaan sosiaalisen median käytön osalta (Koiranen et al. 2020).

Käsittelen tässä tekstissä salaliittoteorioita kansainvälisessä politiikassa, jossa ne ovat olleet mukana paitsi läpi historian, myös osana digitalisaation mahdollistamaa informaatiovaikuttamista. Tarkastelen, millaisin tavoittein salaliittoteorioita on käytetty kansainvälisessä politiikassa ja huomioin samalla sen, että joillakin teorioilla on samanaikaisesti erilaisia tavoitteita. Salaliittoteoriat ovat käytössä esimerkiksi epäluottamuksen synnyttämisessä. Niiden avulla voidaan myös pyrkiä vierittämään vastuu itselle haitallisista asioista muille sekä synnyttää erilaisia verkostoja ja liittolaisuuksia toimijoiden välille. Lopuksi pohdin lyhyesti, miten valtiot ja kansainväliset toimijat, kuten Euroopan unioni (EU) ovat yrittäneet vastata salaliittoteorioihin ja disinformaation levittämiseen.

TAUSTANA INFORMAATIO- JA HYBRIDIVAIKUTTAMINEN

Informaation käyttämistä kansainvälispoliittisen vaikuttamisen välineenä nimitetään informaatiovaikuttamiseksi. Kokonaisturvallisuuden sanaston (Turvallisuuskomitea ja Sanastokeskus TSK 2017) mukaan informaatiovaikuttaminen on suunnitelmallista toimintaa, jonka pyrkimyksenä on informaatiota muokkaamalla saada aikaan omien tavoitteiden mukaisia muutoksia kohteen informaatio- ja mielipideympäristössä. Informaatiovaikuttaminen on osa hybridivaikuttamista, josta ainakin Suomen Puolustusvoimat käyttää myös käsitettä laaja-alainen vaikuttaminen (Mikkola et al. 2018). Tämä puolestaan on poliittisesti motivoitunutta ja suunnitelmallista toimintaa, jolla pyritään saavuttamaan omat tavoitteet erilaisia, toisiaan täydentäviä keinoja käyttäen ja kohteen heikkouksia hyödyntäen. Hybridivaikuttamisen keinot voivat olla esimerkiksi taloudellisia, poliittisia tai sotilaallisia.

Informaatiovaikuttamisen onnistumisen olennainen edellytys on vaikuttavan ja puhuttelevan sisällön luominen ja levittäminen. Jotta tässä voi onnistua, on sisällön ja sen teemojen oltava vas-

taanottajalle tuttuja ja merkityksellisiksi koettuja. Käytännössä tämä tarkoittaa jonkin jo olemassa olevan ongelman tai tilanteen käsittelyä. Jokaisessa yhteiskunnassa on näitä railoja ja jakolinjoja, joita informaatiovaikuttamisella ja laajemmin hybridivaikuttamisella pyritään informaatiokiilalla leventämään. Hybridivaikuttaminen ja demokratian resilienssi -raportti (Mikkola et al. 2018) määrittelee kiilastrategian niin, että sen tavoitteena on heikentää kohdemaan yhteiskunnallista koheesiota ja samalla kaivata sen toiminnan vapautta.

Uusimpaan Valtioneuvoston puolustuselontekoon (Valtioneuvosto 2021) on nostettu uutena painopisteenä mukaan informaatiovaikuttaminen. Sillä nähdään olevan olennainen asema nykyaikaisessa maanpuolustuksessa. Selonteossa (Valtioneuvosto 2021, 14) linjataan seuraavasti:

Sotilaallisen voiman käyttö kuuluu suurvaltojen 2020-luvunkin keinovalikoimaan. Perinteisen asevoiman rooli säilyy keskeisenä Suomen lähialueella. Maa-, meri- ja ilmaulottuvuuksien lisäksi korostuvat kyber- ja informaatio toimintaympäristöt sekä avaruuden merkitys. Vahingollinen vaikuttaminen on lisääntynyt ja monimuotoistunut. Keinovalikoimaan kuuluu poliittisia, diplomaattisia, taloudellisia ja sotilaallisia keinoja sekä informaatio- ja kybervaikuttamista.

Kirjaus kuvaa hyvin sitä, miten informaatiosta on tullut merkittävä tekijä, kun valtiot hahmottavat oman toimintaympäristönsä uhkia. Myös esimerkiksi Euroopan komission (2018) aiheesta antama lausunto ja Yhdysvaltain tiedustelupalveluja koordinoivan elimen tulevaisuuden trendejä kartoittava raportti kuvaavat informaatiovaikuttamisen olevan olennainen osa nykyaikaisia konflikteja (National Intelligence Council 2021).

Informaatiovaikuttamisen käyttökelpoisuutta valtioiden välisessä toiminnassa lisää sen halpuus ja kiellettyvyys. Informaation

tuottaminen ja levittäminen on äärimmäisen halpaa, mikä tulee näkyväksi vertaamalla sitä sodankäynnin vaatimiin suoriin ja epäsuoriin kuluihin. Kiellettävyydellä taas tarkoitetaan sitä, että operaatioiden olemassaolo tai valtiollinen osallisuus niissä voidaan kieltää. Informaatiovaikuttamisen keinot antavat mahdollisuuden jopa kätkeä toiminta kokonaan tai ainakin välttää merkittävä osa vihamielisestä toiminnasta syntyvästä poliittisesta hinnasta.

SALALIITOT INFORMAATIOVAIKUTTAMISEN VÄLINEINÄ KANSAINVÄLISESSÄ POLITIIKASSA

Salaliittokertomukset ovat monesta syystä toimivia informaatiovaikuttamisen välineitä ja alustoja. Salaliittokertomusten tarinallisuus auttaa ja houkuttelee vastaanottajia omaksumaan niiden esittämiä väitteitä. Tarinallisuus myös synnyttää pysyvämpää maailmankuvallista vaikutusta. Salaliittoteorioissa asemoidaan toimijoita hyvien tai pahojen leiriin, mikä rakentaa kokonaisvaltaista poliittista näkemystä. Selkeän hyvän ja pahan erottamisen lisäksi salaliittoteorioihin uskovalle tarjotaan myös kokemusta siitä, että hän tietää jotain erityistä ja muilta salattua. Tiedon kehystäminen vain harvoille ja valituille tarjolla olevaksi tekee siitä ihmisen mielessä kiinnostavampaa. Se myös luo valmiin ”te ette vain tiedä” -defenssin teoriaan kohdistuville vastaväitteille.

Yhteen salaliittoteoriaan uskomisen altistaa myös uskomaan toisiin salaliittoteorioihin, kuten tämän kirjan luvussa 2 kerrotaan. Näin johonkin salaliittoteoriaan uskova ihminen on ikään kuin jatkuvasti avoinna uudelle väärälle tiedolle, joka myötäilee ja tukee hänen aiempia vääristyneitä käsityksiään. Vahvistusharha, eli taipumus huomata vain omia kantoja vahvistavat asiat ja näkemykset, on apuna disinformaation levittämisessä.

Salaliittoteorioihin uskomisen psykologisia motiiveja voi luokitella kolmeen: epistemologisiin, turvallisuudentunteeseen liittyviin ja sosiaalisiin motiiveihin (Douglas, Sutton, ja Cichocka 2017). Esimerkiksi koronapandemian luoma maailmantilanne

vaikutti kaikkiin näihin kolmeen osa-alueeseen. Viruksen ilmentyminen tällä tavoin ja tässä mittakaavassa oli tälle sukupolvelle uusi ilmiö. Siksi epätäydellinen ja varsinkin epidemian alussa vasta rakentuva ymmärrys sen merkityksestä ja toiminnasta asetti koko ihmiskunnan tietämättömyyden tilaan. Samoin pandemian aiheuttamat rajut muutokset ovat vaikuttaneet turvallisuudentunteeseen liittyviin ja sosiaaliseen asemaan vaikuttaviin tekijöihin. Ei ole ihme, että koronapandemian yksi seuraus on poikkeuksellisen suuren ihmisjoukon altistuminen salaliittoteorioille.

Informaatiovaikuttamisen ytimessä on lähes aina jokin epätosinen tieto tai tulkinta, jota voidaan nimittää disinformaatioksi. Tämä disinformaatio taas sisältää usein implisiittisesti oletuksen, jonka voi katsoa täyttävän salaliittoteorian tunnusmerkit. Jos esimerkiksi väitetään vaalitulosta väärennetyksi, taustalla on ajatus siitä, että on olemassa taho, joka haluaa ja kykenee salassa muuttamaan vaalien tulosta. Juuri ajatus salatun, pahan vallan olemassaolosta on salaliittoteorioiden keskiössä.

Toimivin salaliittoteoria on sellainen, joka asettuu luontevasti osaksi jotain aiempaa käsitystä ja vahvistaa ja laajentaa sitä edelleen. Tästä yksi esimerkki Neuvostoliiton 80-luvulla toteuttama operaatio Infektio. Siinä levitettiin väitettä, että AIDS olisi Yhdysvaltain biologinen ase, joka oli suunnattu erityisesti mustaihaisia vastaan. Tämä operaatio sai ympäri maailmaa leviämään käsityksen siitä, että Yhdysvaltain hallituksella oli jotain tekemistä AIDSin synnyn kanssa (Kallio 2020). Tämä käsitys nojasi siihen tosiseikkaan, että Yhdysvaltojen historia on täynnä rodullistettuihin ihmisiin kohdistunutta sortoa ja vääryyksiä. Näin ollen salaliittoteorian levitessä oli jo valmiiksi olemassa joukko ihmisiä, jotka oli suhteellisen helppoa saada uskomaan Yhdysvaltojen hallituksen toimivan maan vähemmistöjä vastaan.

Ennen internetiä salaliittoteorioiden levittäminen on ollut työläämpää ja hitaampaa. Esimerkiksi operaatio Infektion ensimmäisestä ulostulosta kului yli kolme vuotta ensimmäiseen

kertaan, kun sen tarina esitettiin merkittävässä länsimediassa. Toinen esimerkki varhaisesta salaliittoteoriasta on tsaarin salaisen poliisin 1900-luvun alkuvuosina luoma tarina kuvitteellisesta Siionin viisaiden pöytäkirjasta (Bronner 2003). Näiden seipitteiden oli tarkoitus todistaa juutalaisten maailmanvalloitushankkeista ja siten oikeuttaa juutalaisvainot Venäjällä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisinä vuosina teosta käännettiin useille kielille ja siitä muodostui olennainen osa antisemitististä kirjallisuutta. Israelin valtion synnyn jälkeen teosta on levitetty myös arabimaissa ja sen pohjalta on myös tehty tv-sarja.

Myös Ison-Britannian politiikassa on vaikuttanut väärennöksen avulla synnytetty salaliittoteoria, jonka mukaan Neuvosto-Venäjä olisi 1920-luvun alkuvuosina ohjailnut työväenpuolueen muodostamaa hallitusta. Tästä ohjailusta todisteena ilmestyi juuri vuoden 1924 vaalien alla Zinovjev-kirjeenä tunnettu viesti (Bennett 2018), jonka väitettiin olevan kommunistien kansainvälisessä yhteistyöjärjestössä Kominternissä työskentelevän Grigori Zinovjevin kirje Ison-Britannian kommunistipuolueelle. Kirje kehotti puoluetta jyrkentämään otteitaan, ja työväestön kerrottiin siinä radikalisoituneen tarpeeksi. Tämän väitteen perusteena esitettiin muun muassa se, että työväenpuolueen hallitus oli juuri solminut diplomaattiset suhteet Neuvosto-Venäjään. Sanomalehti *Daily Mailissa* julkaistu kirje nosti valtavan kohun, ja vaalit päättyivät konservatiivien voittoon ja työväenpuolueen tappioon. Zinovjev-kirje on jäänyt tämän jälkeen elämään osana brittiläistä poliittista kulttuuria: väärennös nostetaan esille aina, kun maassa viitataan jonkin ulkopuolisen voiman vaikutukseen. Kyseessä oli salaliitto, joka esitti kansainvälispoliittisen salaliittoteorian, jonka tavoitteena oli vaikuttaa sisäpolitiikkaan.

Olemukseltaan samanlainen tapahtumaketju huipentui syksyllä 1941 Yhdysvaltain presidentti Franklin D. Roosevelt pitäessä kansalle puheen. Sen aikana hän esitteli kartan, jonka väitettiin olevan natsi-Saksan suunnitelma Etelä-Amerikan jaosta.

Koska Yhdysvalloissa Etelä-Amerikkaa pidettiin maan etupiirin kuuluvana ”takapihana”, oli kartan vastaanotto hyvin vihamielinen. Yhdysvaltalaiset tulkitsivat kartan olevan Kolmannen valtakunnan suunnitelma tunkeutumisesta Yhdysvaltain etupiiriin. Kartta oli kuitenkin fiktiivinen: se oli salaliittoteoria siitä, mitä tapahtuisi. Väärennöksen ja tarinan takana oli New Yorkissa toimiva brittien tiedustelupalvelun toimisto, jonka yhtenä tärkeimmistä tehtävistä oli saada yhdysvaltalaiset tukemaan brittien sotaponnistuksia. Presidentti Roosevelt oli myötämielinen brittien avustamiselle sodassa natsi-Saksaa vastaan, mutta oli presidentinvaaleissa kampanjoinut eristäytymisen teemoilla. Näin hänen oli hankalaa puoltaa julkisesti brittien tukemista. Kartan tavoitteena oli auttaa vakuuttamaan kansalaiset siitä, että natsi-Saksa oli suora uhka Yhdysvaltain eduille Etelä-Amerikassa. Ei ole olemassa varmaa tietoa siitä, pitikö Roosevelt karttaa aitona esitellessään sen kansalaisilleen. Joka tapauksessa on varmaa, että kyseinen kartta myötävaikutti siihen, että Yhdysvalloissa yleinen mielipide kääntyi sotaan liittymisen puolelle, kuten myöhemmin myös tapahtui.

MITÄ SALALIITTOTEORIOILLA TAVOITELLAAN?

Salaliittoteorian levittämällä on aina jokin tavoite tai tavoitteita. Kuvaan ja jaottelen tässä erilaisia ajankohtaisia salaliittoteorioita tavoitteiden näkökulmasta. *Syylisyyden ja vastuun vierittämiseen* pyrkiviä salaliittoteorioita käytetään ennen kaikkea oman maineen puhdistamiseen. Samalla niillä *maalataan usein viholliskuvia* vastustajista. Salaliittoteorioita voidaan käyttää myös *oman aseman vahvistamiseen*. Tätä tapahtuu esimerkiksi rakentamalla verkostoja ja liittolaisuussuhteita toimijoihin, joiden kantoja myötäilemällä tai vahvistamalla oma näkemys leviää ja saa uskottavuutta. *Epäluottamuksen synnyttämiseen* liittyvillä salaliittoteorioilla on usein valmiita lähtökohtia, joita vahvistamalla ja ohjaamalla voidaan synnyttää haluttua vaikutusta.

Syylisyyden siirtäminen

Salaliittoteoriat ja niiden lietsominen ovat yhteiskunnalliseen hajottamiseen pyrkivän kiilastrategian kannalta äärimmäisen toimivia tapoja vaikuttaa. Salaliittoteorioilla on usein jo valmiiksi tunnettuutta ja kannattajia, jotka ovat vähintäänkin epäluuloisia vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä kohtaan. He ovat näin alttiita ottamaan vastaan omia näkemyksiään vahvistavaa informaatiota, mikä taas avaa mahdollisuuksia informaatiovaikuttamiselle.

Toisaalta salaliittoteorioista puhuminen ja niiden torjuminen luo pohjaa käyttää salaliittoteoria-käsitettä hämärtämään kohdetta itseään koskevia väitteitä. Tämä voi tapahtua joko väittämällä erilaisten prosessien olevan ulkoa ohjattuja salaliittoja tai leimaamalla faktuaalisia syytöksiä salaliittoteorioiksi. Esimerkiksi Venäjän lait ulkomaisten agenttien määrittelystä perustuvat ajatukseen siitä, että yhteistyö ja varsinkin rahaliikenne ulkomailta voidaan tulkita merkeiksi vieraiden valtioiden vaikuttamisyrytyksistä tai jopa pyrkimyksistä kaataa hallinto. Toisaalta taas Venäjän tai sen liittolaisten toimiin kohdistuva kritiikki kuitataan usein salaliittoteorioina.

Salaliittoteorioilla voi myös täyttää keskustelun tilaa ja näin piilottaa faktapohjaisia näkemyksiä. Tästä hyvänä esimerkkinä toimii Ukrainan yllä alasammutun MH17-malesialaiskoneen tapaus, johon liittyen Venäjä on vyöryttänyt salaliittoteorioita (Rietjens 2019) yhden toisensa jälkeen. Näin keskustelu ohjautuu ainakin merkittävältä osin siihen, onko esitetty teoria totta vai ei, sen sijaan että keskusteltaisiin Venäjän syylisyydestä ja sen seurauksista.

Venäjälle oli MH17-tapauksen yhteydessä tärkeää myös osoittaa omille kansalaisilleen syyttömyytensä, mikä tapahtui kehystämällä koneen alasampuminen osaksi lännen Venäjää vastaan suuntaamaa vaikuttamista. Tässä keskeisenä välineenä oli televisio, jonka avulla Venäjä pystyi esittämään tilanteeseen liittyviä näkemyksiä itselleen oikeassa valossa ja tunteisiin vetoavasti (Davydova-Minguet et al. 2016).

Jopa Venäjän asevoimien yleisesikunta esitti helposti perättömäksi osoitettavia väitteitä ukrainalaiskoneen syyllisyydestä malesialaiskoneen alasampumiseen (Peurakoski 2014). Samanlaista valheellista väitettä ukrainalaiskoneiden syyllisyydestä tuki espanjalainen lennonjohtaja Carlos, joka väitti Twitterissä seuranneensa Kiovan lennonjohtotornissa, miten Ukrainan hävittäjät näkyivät tutkassa MH17-lennon alasampujina. Kyseinen ”Carlos” saatiin jäljitettyä myöhemmin (Poenariu 2018) ja hän kertoi Venäjän valtion RT-median maksaneen hänelle ison summan dramaattisista twiiteistään. Nytemmin alasampumisesta syytteeseen asetettu venäläinen tiedustelu-upseeri Ivan Girkin väitti puolestaan tuoreeltaan, että lentokoneen putoamispaikalta olleet ruumiit olisivat olleet kuolleita jo pidempään (Vesa 2014). Näille väitteille jatkona alkoi kiertää salaliittoteoria, jonka mukaan Ukrainan yllä räjähtänyt kone olisikin ollut itse asiassa saman lentoyhtiön aiemmin Tyynellämerellä kadonnut 370-lento (Parker 2014). Kuolleet matkustajat olisi säilötty pakastettuina tätä lavastusta varten.

Koronapandemia on luonut tilanteesta vastuussa oleville hallinnoille tarvetta siirtää syyllisyyttä pandemiasta ja tukea näin omaa asemaansa kansalaistensa ja muun maailman silmissä. Venäjällä virusta on syytetty Naton biologiseksi aseeksi, mikä asettuu osaksi pitkään rakennettua kuvaa Natosta Venäjän vihollisena. Kiinassa puolestaan on väitetty yhdysvaltalaisotilaiden istuttaneen viruksen Wuhaniin urheilukilpailujen yhteydessä.

Yhdysvalloissa erityisesti Trumpin hallinto puolestaan vieritti syytä pandemiasta Kiinan niskoille. Nämä väitteet paitsi tukivat hallinnon kovaotteista Kiina-politiikkaa, myös siirsivät vastuuta epidemian kansalaisille aiheuttamasta ahdingosta omalta hallinnolta Kiinalle. Erityisesti tähän tähtäsi Trumpin esittämä ajatus siitä, että koronavirus olisi laboratorioissa tuotettu tai sieltä karannut taudinaiheuttaja. Kiinan haluttomuus avata epidemian alkuvaiheita antaa erilaisille salaliittoteorioille mahdollisuuden

elää. Presidentiksi valituksi tultuaan Joe Biden antoi tiedustelu- palveluilleen tehtäväksi selvittää viruksen alkuperä. Nämä päätyivät pitämään luonnollista alkuperää todennäköisimpänä, mutta ne eivät voineet sulkea pois laboratoriovuodon mahdollisuutta (Myllyniemi 2021).

Venäjän sotilaallinen suurhyökkäys Ukrainaan alkuvuodesta 2022 on Venäjän propagandassa eri tavoin rinnastettu Suureen Isänmaalliseen Sotaan. Ukrainasta, ukrainalaisista ja heitä tukevista tahoista on maalattu venäläisiä ja Venäjää uhkaavia natseja. Jo paljon viljelty termi ”denatsifikaatio” kertoo valheellisen tarinan Ukrainasta. Näin mukaan kuvaan saadaan paitsi toisen maailmansodan äärimmäisen selvä hyvä-paha-asetelma, myös suurten uhrausten välttämättömyys.

Sotaa ei perustella pelkästään historiaan pohjaavilla väitteillä. Venäjän levittämä bioaselaboratorio-salaliittoteoria väitti Ukrainan kehityksen erityisesti venäläisiä vastaan suunniteltuja biologisia aseita (Sutinen 2022). Venäjän puolustusministeriö julkaisi maaliskuussa 2022 kaavion, jossa kuvattiin länsimaisten hallitusten, koronarokotteita valmistavien yritysten ja demokratia-aktivisti, miljardööri George Sorosin ohjanneen Yhdysvaltain demokraattipuolueen kautta varoja tähän biologisten aseiden kehitykseen (Quinn 2022). Kaavio muistutti sekä sisältönsä että muotonsa puolesta QAnon-salaliittoteorian pohjalta rakennettuja kaavioita demokraattipuolueen ja sen keskeisten toimijoiden asemasta pahuuden ytimessä.

Verkostot

Salaliittoteorioita voi käyttää myös oman näkökulman vahvistamiseen, mikä tapahtuu esimerkiksi rakentamalla verkostoja ja liittolaisuuksia. Valtiolliset toimijat kiinnittyvät valmiisiin verkostoihin tai maailmankatsomuksiin ja hakevat hyötyjä näistä verkostoista. Tämä oli nähtävissä sekä vuoden 2015 pakolaiskriisin että koronadentalismin yhteydessä. Joskus ideologioiltaan hyvinkin

vastakkaiset toimijat voivat löytää hyötyjä yhteistyöstä, ja periaatteessa mikä tahansa ajattelutapa kelpaa informaatiovaikuttamisessa alustaksi edistää omia päämääriä. Olennaista on yleensä se, että levitetyt väitteet aiheuttavat epäluottamusta ja hajaannusta.

Esimerkin tällaisesta kytkennästä tarjoaa yhdysvaltalaisen progressiiviseksi luokitellun Grayzone-median ja Kiinan valtion suhde. Kiina hyödyntää Yhdysvaltain roolia maailmassa kritisoivan median sisältöjä omassa propagandassaan. Median taustalla on Max Blumenthalin 2015 perustama blogi, joka laajeni ja itsenäistyi omaksi mediakseen vuonna 2018. Grayzone-median mukaan lännessä esiintyvät väitteet uiguurien vainosta Kiinassa perustuvat salaliittoteoriaan, eivät faktoihin. Se esittää myös väitteitä, joiden mukaan kyse on Yhdysvaltojen pyrkimyksestä syöstä Kiinan kommunistipuolue vallasta. Kiinalaiset mediat ovat jakanee ja esittäneet tätä Grayzonen viestiä ja kertoneet sen edustavan laajasti kantoja lännessä (CGTN 2020). Australialainen tutkimuslaitos Australian Strategy Policy Institute päätyi vuonna 2021 julkaisemassa raportissaan pitämään Grayzonea osana Kiinan valtion informaatiovaikuttamisen koneistoa. Grayzone puolustaa myös Venäjän, Syyrian, Nicaraguan ja Venezuelan nykyhallintoja. Tämä tapahtuu usein toistaen näiden hallintojen esittämiä salaliittoteorioita siitä, miten niiden toimien kritisointi on vain osa vallanvaihtoon tähtäävää toimintaa.

Omanlaistaan verkostoa ovat kutoneet nekin ulkokiinalaiset toimijat, jotka ovat hyödyntäneet voimakkaasti Donald Trumpin ajatuksia ja suosiota. Kiinassa kielletty Falun gong -liike on luonut Epoch Times -brändin alle globaalin mediakonsernin (Roose 2020). Vahvat panostukset sosiaaliseen mediaan ja Trumpia tukeviin väitteisiin nojaaminen ovat tehneet siitä hyvin näkyvän toimijan eri puolilla maailmaa. Jopa Suomessa on alkuvuodesta 2021 jaettu koteihin saman taustatahon End CCP -sivustolle johtavaa painotuotetta, jossa vakuutellaan Kiinan nykyhallinnon pahuutta ja rikollisuutta.

Kiinasta karkotettu miljardööri Guo Wengui puolestaan on rakentanut Pekingin vastaista toimintaansa Trumpin läheisen liittolaisen Steve Bannonin avulla. Kolmas vahva ja lennokkasiinkin väitteisiin herkästi tarttuva Kiinan hallituksen vastainen media-toimija on moonilaisuutena tunnettu Yhdistymiskirkko. Lahkon tunnetuimpia mediabrändeja ovat Washington Times ja uutistoimisto UPI. Kaikki nämä toimijat levittävät lähes mitä tahansa tietoa, jonka ne katsovat vahingoittavan Kiinan kommunistista puoluetta ja sen hallintoa.

Yhdysvalloissa toimii myös Mintpress-niminen media, jonka taustalta löytyy kytkentöjä Iraniin. Iran on yksi aktiivisimpia informaatiovaikuttajia kansainvälisellä näyttämöllä (Gray ja Testa 2013). Sen toiminta kohdistuu ennen kaikkea Yhdysvaltoihin ja tapahtuu paitsi Grayzonen ja Mintpressin kaltaisten medioiden, myös muiden välineiden kautta. Viikkoa ennen vuoden 2020 presidentinvaaleja tuhannet äänestäjät Floridassa, Alaskassa ja Arizonassa saivat sähköpostia väkivaltaiselta äärioikeistojärjestö Proud Boysilta, jossa nämä uhkailivat äänestäjiä ikävyyksillä, jos vastaanottajat eivät äänestäisi Trumpia. Oikeasti viesti oli kuitenkin lähtöisin Iranista (Swanbeck 2021). Operaation tarkoituksena tuskin oli Trumpin äänimäärän lisääminen, vaan epäluottamuksen ja vastakkainasettelun lietsominen.

Iran järjesti ennen korona-aikaa kuusi New Horizon -konferenssia, joista viimeisimmän Beirutissa. Nimellisesti tapahtumaa järjestää Riippumattomien ajattelijoiden ja taiteilijoiden kansainvälinen instituutti -niminen ajatuspaja. Vuosien aikana konferenssi on koonnut kaikkialta maailmasta erilaisia toimijoita holokaustin kieltäjistä vasemmistolaisiin rauhanjärjestöihin ja eurooppalaisista fasisteista Alexander Duginin kaltaisiin ultranationalistisiin ideologeihin. Yhdysvallat on asettanut organisaation vetäjille pakotteita, sillä se katsoo tapahtuminen olevan Iranin vallankumouskaartin tiedustelua ja vakoilijarekrytointia tukevaa toimintaa (U.S. Department of the Treasury 2019).

Epäluottamuksen luominen

Epäluottamusta lietsottaessa on helpointa etsiä jokin ennestään epäilyksiä herättänyt aihe. Paras aihe on sellainen, joka toisaalta on omakohtaisesti tuttu ja tulee lähelle, mutta jota toisaalta ei voi ymmärtää. Esimerkiksi lääketieteeseen liittyvät asiat ovat hyvin omakohtaisia ja toisaalta hyvin vaativaa asiantuntijatieta. Tästä asetelmasta kumpuaa myös sinällään perinteikäs rokotevastaisuus, joka on monen muun yhteiskunnallisen railon tapaan ollut yhtenä teemana Venäjän vaikuttamistoiminnassa (BBC 2018).

Kun läntisessä Euroopassa huomattiin koronaviruspandemian aikaan jonkun tahon pyrkivän levittämään rokotevastaista disinformaatiota tubettajien kautta, epäilykset suuntautuivat Venäjälle. Kyse oli nimenomaan lännessä kehitettyihin koronarokotteisiin liittyvistä väitteistä. BBC:n toimittajien Charlie Haynesin ja Flora Carmichaelin (2021) mukaan viestintätoimistot värväsivät keskieuropalaisia sosiaalisen median vaikuttajia esittämään epäedullista informaatiota länsimaisista rokotteista. Esimerkiksi eräs ranskalainen viestintätoimisto lähestyi vaikuttajia tarjoamalla rahaa siitä, jos he esittävät tiettyjä, asiayhteydestään irrotettuja lukuja länsimaisten koronarokotteiden haitoista. Normaalista kaupallisesta yhteistyöstä poiketen tubettajat eivät olisi saaneet kertoa kyseessä olevan maksetun sisällön. Jotkut heistä nostivat epämääräisen tarjouksen esiin omissa kanavissaan, ja se herätti median kiinnostuksen. Epänormaalialia oli myös se, että viestintätoimisto ei halunnut nimetä toimeksiantajaansa siinäkään vaiheessa, kun media kyseli asian perään. Kampanja noudatti teemoiltaan ja asetelmiltaan jo neuvostoaikoina käytettyä *whataboutismia* (Bowell 2020). Whataboutismi vastaa syytöksiin esittämällä vastasyytöksen, jonka ajatellaan mitätöivän alkuperäistä syytöstä. Tässä tapauksessa venäläisen Sputnik-rokotteen tehoon ja turvallisuuteen kohdistuviin epäilyksiin siis vastattiin lietsomalla epäluuloa läntisiä rokotteita vastaan.

Kohdemaan sisäinen tilanne sisäisten ristiriitojen ja polarisaation käyttö on lähtökohta menestyksellisessä salaliittoteorioiden käytössä. Yhdysvalloissa tämä sisäinen tilanne on erityisen hankala, sillä äärimmäisen voimakas polarisaatio on luonut maan sisäisesti runsaasti salaliittoteorioita. Kaikkein voimakkain niistä on Donald Trumpin luoma valhe, jossa hän vakuuttaa hävinneensä Yhdysvaltain vuoden 2020 presidentinvaalit petoksen takia. Capitolin valtaus osoitti tämän valheen voiman ja sen asettaman uhan demokratialle. Historioitsija Timothy Snyder (2021) on nimennyt Trumpin väitteen vaalipetoksesta Isoksi valheeksi. Valheen taustalla on implisiittisesti salaliittoteoria siitä, että Yhdysvalloissa on vaalipetokseen ja sen salaamiseen kykenevä voima. Tämä salaliittoteoria tulee olemaan vielä pitkään käytökelpoinen myös ulkopuolisten toimijoiden käsissä. Se antaa myös pohjan tarjota valmiiksi suurta epäluottamusta tuntevalle yleisön osalle uusia salaliittoteorioita.

Marraskuun 2020 vaalitappion jälkeen Trumpin tukijat esitivät runsaasti erilaisia salaliittoteorioita vaalipetoksista. Näihin väitteisiin kuului myös ajatus Kiinan sekaantumisesta vaalien tuloksen manipulointiin. Trumpin ulkopoliitikka oli ollut hyvin Kiina-vastaista ja Trump oli myös vierittänyt syytä epidemiasta Kiinalle. Näin nämä sekaantumisväitteet sopivat tuttuun asetelmaan. Jälkeenpäin kävi ilmi, että Yhdysvaltain asevoimien ylin komentaja, kenraali Mark Milley, oli ollut kahteen otteeseen yhteydessä Kiinan kollegaansa vakuuttaakseen tämän tilanteen vakaudesta (BBC 2021) – eli käytännössä siitä, ettei Yhdysvalloilla ole aikeita hyökätä Kiinaan. Tämä kertoo siitä, että sisäpoliittisista syistä levitetyn salaliittoteorian oli asevoimien johdossa arvioitu mahdollisesti vaikuttavan vaarallisella tavalla ulkovallan tulkintaan tilanteesta.

ERILAISIA VASTATOIMIA JA VASTAUKSIA DISINFORMAATIOLLE

Länsimaisissa demokratioissa painopiste salaliittoteorioihin reagoimisessa on ollut ilmiön tunnistamisessa ja hahmottamisessa. 2010-luvun jälkipuoliskolla ongelmaksi koettiin erityisesti Venäjän informaatiovaikuttaminen, jota vastaan etsittiin keinoja. Koronaviruspandemian myötä disinformaatio muuttui akuutiksi ongelmaksi sen määrän ja vaikuttavuuden kasvettua nopeasti. Sekä demokraattisissa että autoritaarisissa järjestelmissä on ymmärretty väärän informaation vaarallisuus vallitsevalle yhteiskuntajärjestykselle.

EU näkee (Euroopan komissio 2018) disinformaation ja salaliittoteorioiden levittämisen uhkana demokratialle. Tämä käy hyvin ilmi lausunnosta, jossa komissio määrittelee unionin lähes tymistapaa disinformaation torjuntaan:

Kansalaisten altistuminen laajamittaiselle disinformaatiolle, niin harhaanjohtavalle kuin suorastaan väärälle tiedolle, on suuri haaste Euroopalle. Euroopan avointen demokraattisten yhteiskuntien perusta on julkinen keskustelu, jossa tasapuolisesti asioista tietoa saaneet kansalaiset voivat ilmaista mielipiteensä ja vaikuttaa vapaiden ja oikeudenmukaisten poliittisten prosessien kautta.

Kesäkuun 2015 EU-huippukokouksessa jäsenmaiden poliittiset johtajat ilmaisivat halunsa vastata Venäjän harjoittamaan informaatiovaikuttamiseen (Monto 2017). Tämän tuloksena EU:n ulkosuhteiden osastolle syntyi *East StratCom -työryhmä* -niminen yksikkö, joka kerää tietoa ja vastaa Venäjän levittämään disinformaatioon. Ryhmän työn näkyvin tulos on EU vs Disinfo -kokonaisuus, joka kokoaa ja käsittelee tietoa levitetystä disinformaatiosta. Sivuilta löytyy muun muassa tietokanta, josta voi sanahalla etsiä eri aiheista levitettyä disinformaatiota ja väitteisin

liittyvää oikeaa tietoa. Viikoittainen uutiskirjeenä leviävä disinfo-katsaus nostaa esiin tuoreimpia tapauksia. Se käyttää tiedon esittämisessä runsaasti infografiikkaa ja muita tiedon omaksumista ja levittämistä helpottavia muotoja.

Disinformaation vastaisessa taistelussa luotetaan yleensä faktan tarkistukseen. Tällöin sisällöt ovat väkisinikin vähemmän lennokkaita ja koskettavia kuin disinformaatiossa. Tätä tasapainotukseen East StratCom -työryhmä käyttää työssään viraaliutta tavoittelevia, voimakkaan graafisia sisältöjä. Sosiaalisessa mediassa myös oikean tiedon levittämistä ja leviämistä voi edistää materiaalilla, jota ihmiset voivat ja haluavat jakaa helposti.

Osa EU-tason vastausta disinformaation esittämiin haasteisiin on Firenzen Eurooppa-yliopiston yhteydessä toimii European Digital Media Observatory (EDMO), joka yhdistää faktatarkistajia, tutkijoita ja muita disinformaation kanssa työskenteleviä toimijoita.

Yhdysvalloissa on luotu salaliittoteorioita ja disinformaatiota vastaan *kognitiivisen turvallisuuden* konsepti. Käsitettä on aiemmin käytetty osana kyberturvallisuutta tietoturvan inhimillisen ulottuvuuden käsittelyn yhteydessä. Alan ammattilaisia yhteen kokoava Information Professionals Association IPA määrittelee kognitiivisen turvallisuuden laajemmin. IPA lähestyy kognitiivisen turvallisuuden uhkaa nimenomaan suureen yleisöön kohdistuvana, kognitiivisia vinoumia hyväksikäyttävänä vaikuttamisena.

Carnegie Endowment for International Peace -ajatushautomo (2021) tutki länsimaiden hallitusten vastastrategioita epidemiaan liittyvälle disinformaatiolle. Ranskan, Saksan, Unkarin, Serbian, Ruotsin ja Ison-Britannian hallitusten toimia tarkasteleva raportti otti esiin kaksi merkittävää kehityskulkua. Raportti kertoo hallitusten huomanneen, että disinformaation vastaisia toimia rajoittavat vahvasti demokraattiset periaatteet ja perusoikeudet. Toinen havainto oli, että disinformaation jaottelu sisäiseen ja ulkoiseen disinformaatioon ei ole enää lainkaan toimiva.

Narratiivit ja ajatukset liikkuvat digitalisoitumisen avulla verkotuneessa maailmassa nopeasti ja esteettä.

Myös autoritaariset valtiot pyrkivät hallitsemaan disinformaation ja salaliittoteorioiden leviämisen riskejä kansalaistensa joukossa. Esimerkiksi Putinin Venäjän toimet ulkomaisen vaikutuksen minimoimiseksi maan poliittisessa tilanteessa voidaan tulkita salaliittojen vastaiseksi toiminnaksi. Vallitseva piiritetyn linnakkeen narratiivi on, että länsi yrittää myös kyberympäristön kautta käydä Venäjän kimppuun (Kari 2019). Tämän uhan torjuntaan käytetään valtavasti voimavaroja, ja käytännössä se tarkoittaa kaikenlaisten toimijoiden yhteyksien katkaisemista muuhun maailmaan. Konkreettisenä pyrkimyksenä on jopa erottaa Venäjän internet muun maailman internetistä. Tämän tavoitteen ääressä on työskennelty pitkään ja sitä on jopa harjoiteltu (Timonen 2021).

Venäjän johdon ajatus siitä, että läntinen viestintä ja vuorovaikutus voi heikentää heidän valtaansa, pitää sinällään paikkansa. Tämä ei kuitenkaan ole kylmän sodan tapaista keskitettyä ja suunniteltua toimintaa, vaan pikemminkin kaiken sisällön ohessa välittyviä vaikutelmia, joiden katsotaan syövän Putinin hallinnon asemaa kansalaisten silmissä. Putinin hallinnon silmissä suuri uhkakuva on väri vallankumous eli korruptiota ja epädemokraattisuutta vastaan suuntautunut vallanvaihto. Psykologista peiliteoriaa mukaillen voi myös ajatella, että Putinin hallinto yrittää ennen kaikkea estää sellaisia asioita, joita se on itse suunnitellut ja toteuttanut muiden maiden suhteen. Digitalisaation myötä Venäjän aktiiviset toimet informaatiovaikuttamisen saralla ovat kehittyneet nopeasti ja ovat osa Venäjän valtapoliittista vaikuttamisrepertuaaria (Radin et al. 2020).

Kiina puolestaan on voinut resurssiensa ja kehityksensä myötä omaksua päälinjakseen maan sisäisen informaatiotilan tiukan hallinnan (Airaksinen 2020). Kiinan suureksi palomuuriksi (Seppä 2018) sanottu kokonaisuus estää kiinalaisia näkemästä sisältöjä, joita hallitus ei halua nähtävän. Sisältöjä myös valvotaan

Kiinassa hyvin suurilla resursseilla (Cabestan 2020). Kontrolli perustuu siihen, että Kiinassa jokaiselta internet- tai puhelinliittymän avaajalta vaaditaan rekisteröitymistä ja kasvojen tunnistusta. Näin verkkopalvelujen anonyymi käyttö on melkein mahdotonta. Kommunistipuolueen yksinvaltiut ja valtavat resurssit mahdollistavat ennen näkemättömän valvontakoneiston rakentamisen digitalisaation kaikkia mahdollisuuksia hyödyntäen.

JOHTOPÄÄTELMÄT

Kansainvälinen politiikka digitalisoituneessa ja tällä hetkellä varsin epävakaassa maailmassa turvautuu salaliittoteorioiden käyttöön, koska ne toimivat. Ne toimivat myös siitä syystä, että kansainvälisessä politiikassa on aina ollut ja tulee aina olemaan myös oikeita salaliittoja. Onnistuneiden informaatiovaikuttamishankkeiden lisäksi on täytynyt olla valtava määrä epäonnistuneita yrityksiä, joissa esitetyt väitteet ja salaliittoteoriat eivät ole lähteneet lentoon. Niistä vain ei ole jäänyt elämään tarinoita, joiden todenmukaisuudesta kiisteltäisiin tänäkin päivänä. Historia on näyttänyt, että salaliittoteorioille on mahdollista myös elää ja vaikuttaa pitkään ja aivan muissa ympäristöissä kuin mihin ne on alun perin ajateltu. On hyvin todennäköistä, että monista nyt informaatiovaikuttamisen välineiksi luoduista tai jaetuista salaliittoteorioista tullaan kiistelemään vielä vuosikymmeniä.

Nähtävissä olevassa tulevaisuudessa informaation käytön mahdollisuudet kasvavat edelleen. Kehitystä vievät eteenpäin koko ajan kehittyvät teknologiat kohdentamisineen ja tekoälyineen. Kunkin valtion informaatiotilasta tulee lähtökohtaisesti kamppailun alue, jossa yleistä ilmapiiriä yritetään muovata eri keinoin. Kun myös korona-ajan luomat rakenteet ja narratiivit ovat vahvistaneet epäluottamusta, niin on selvää, että kyky disinformaatioon ja salaliittoteorioihin vastaamiseen tulee olemaan tulevaisuudessa olennainen osa poliittisten järjestelmien resilienssiä. Autoritaarisemmissa yhteiskunnissa tämän keinoina

ovat rajoitukset ja kiellot, kun demokratiassa taas on löydettävä keinoja rakentaa kykyä kestää disinformaatiota ja salaliittoteorioita. Tällaisia keinoja ovat medialukutaito, kriittisyys ja muut vastaavat ominaisuudet, jotka ovat yhä tärkeämpiä kansalaistaitoja myös koko yhteiskunnan kestäkyvyn kannalta. Salaliittoteoriat ovat lennokkuudessaan, viraaliudessaan ja kiehtovuudessaan väline, jota varmasti käytetään. Siksi on helppo ennustaa runsasta salaliittoteorioiden tarjontaa tulevaisuudessa.

LÄHTEET

- Airaksinen, Tiina. 2020. "Sensuuri, kielletyt aiheet ja tieteellinen julkaiseminen Kiinassa." *Tieteessä tapahtuu* 2, 3–11.
- Australian Strategy Policy Institute. 2021. "Strange bedfellows on Xinjiang: The CCP, fringe media and US social media platforms." <https://www.aspi.org.au/report/strange-bedfellows>. Haettu 24.1.2022.
- BBC. 2018. "Russia trolls 'spreading vaccination misinformation' to create discord." <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45294192> Haettu 24.1.2022.
- BBC 2021. "US general defends 'secret' phone calls with China." <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-58581296>. Haettu 25.1.2022.
- Bennett, Gill. 2018. *The Zinoviev Letter: The Conspiracy That Never Dies*. Oxford: Oxford University Press.
- Bowell, Tracy A. "Whataboutisms, Arguments and Argumentative Harm" *OSSA Conference Archive* 26. <https://scholar.uwindsor.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=2558&context=ossaarchive>
- Bronner, Stephen. 2003. *A rumor about the Jews : antisemitism, conspiracy, and the Protocols of Zion*. Oxford: Oxford University Press.
- Cabestan, Jean-Pierre. 2020. "The State and Digital Society in China: Big Brother Xi is Watching You." *Issues and Studies - Institute of International Relations*, 56 (1), 2040003. <https://doi.org/10.1142/S1013251120400032>
- CGTN. 2020. "New report unveils international conspiracy to split China's Xinjiang." <https://news.cgtn.com/news/2020-03-14/New-report-unveils-international-conspiracy-to-split-China-s-Xinjiang-OR5opRnics/index.html>. Haettu 24.1.2022.
- Davydova-Minguet, Olga, Tiina Sotkasiira, Teemu Oivo ja Janne Riiheläinen. 2016. *Suomen venäjänkieliset mediankäyttäjänä*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 35/2016. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <https://tietokaytoon.fi/documents/10616/3934867/Suomen+venäjänkieliset.pdf/0265446a-afd4-4c51-92dc-2d16350ac8c7/Suomen+venäjänkieliset.pdf>.
- de Castella, Tom. 2014. "Malaysia Airlines MH370: The persistence of conspiracy theories." *BBC News Magazine*. <https://www.bbc.com/news/magazine-29083905>. Haettu 24.1.2022.
- Douglas, Karen M., Robbie M. Sutton ja Aleksandra Cichocka. 2017. "The Psychology of Conspiracy Theories." *Current Directions in Psychological Science* 26 (6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>

- Dumčiuvienė, Aušra. 2009. ”Twiplomacy: the meaning of social media to public diplomacy and foreign policy of Lithuania.” *Lithuanian Foreign Policy Review* 35 (1), <https://doi.org/10.1515/lfpr-2016-0025>
- Euroopan komissio. 2018. *Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle ja alueiden komitealle: Eurooppalainen lähestymistapa disinformaation torjuntaan verkossa*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0236&from=HU>. Haettu 24.1.2022.
- Gray, Rossie ja Jessica Testa. 2013. ”The Inside Story of One Website’s Defense of Assad.” <https://www.buzzfeednews.com/article/rosiegray/the-inside-story-of-one-websites-defense-of- Assad>. Haettu 24.1.2022.
- Haynes, Charlie ja Flora Carmichael. 2021. ”The YouTubers who blew the whistle on an anti-vax plot.” *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-57928647>. Haettu 24.1.2022.
- Information Professionals Association (IPA). 2021. *Annual Report For 2020*. <https://information-professionals.org/wp-content/uploads/2021/01/IPA-2020-Annual-Report-Final.pdf>. Haettu 24.1.2022.
- Kari, Martti J. 2019. *Russian Strategic Culture in Cyberspace: Theory of Strategic Culture – a tool to Explain Russia’s Cyber Threat Perception and Response to Cyber Threats*. Jyväskylän yliopisto. Väitöskirja.
- Mikkola, Harri, Mika Aaltola, Mikael Wigell, Antto Vihma ja Tapio Juntunen. 2018. ”Hybridivaikuttaminen ja demokratian resilienssi: Ulkoisen häirinnän mahdollisuudet ja torjuntakyky liberaaleissa demokratioissa.” *FIIA Report* 55. Helsinki: Ulkopoliittinen instituutti.
- Monto, Riitta. 2017. ”Trollausta purkavaan EU-tiimiin suomalainen asiantuntija.” *Turun Sanomat*. 23.5.2017. <https://www.ts.fi/uutiset/kotimaa/3521213/Trollausta+purkavaan+EUtiimiin+suomalainen+asiantuntija>. Haettu 24.1.2022.
- Myllyniemi, Timo. 2021. ”USA:n tiedustelupalvelut: Koronaviruksen alkuperää ei ehkä pystytä selvittämään.” *Iltasanomat*. 30.10.2021. <https://www.is.fi/ulkomaat/art-200008370973.html>. Haettu 24.1.2022.
- National Intelligence Council. 2021. ”Global Trends: A More Contested World”. www.dni.gov/nic/globaltrends. Haettu 24.1.2022.
- Peurakoski, Tomi. 2014. ”Suomalaisupseeri tyrmistyi Venäjän ontuvasta sotapropagandasta.” *Helsingin Sanomat*. 28.7.2014. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000002749140.html>. Haettu 24.1.2022.
- Poenariu, Ana. 2018. ”Investigation: Ex-convict ran Pro-Russian Twitter Account.” *The Organized Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP)*. <https://www.occrp.org/en/daily/7772-investigation-ex-convict-ran-pro-russian-twitter-account>. Haettu 24.1.2022.
- Quinn, Allison. 2022. ”Russia Ramps Up the Crazy With ‘Biolabs’ Presentation Featuring Hunter Biden.” *Yahoo Finance*. 24.3.2022. <https://ca.finance.yahoo.com/news/russia-ramps-crazy-biolabs-presentation-152215958.html>. Haettu 2.9.2022.
- Radin, Andrew, Alyssa Demus ja Krystyna Marcinek. 2020. *Understanding Russian Subversion: Patterns, Threats, and Responses*. Santa Monica, CA.: RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE300/PE331/RAND_PE331.pdf. Haettu 24.1.2022.
- Rietjens, Sebastiaan. 2019. ”Unraveling Disinformation: The Case of Malaysia Airlines Flight MH17.” *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs* 21 (3), 195–218. <https://doi.org/10.1080/23800992.2019.1695666>

12. Salaliittoteoriat ja kansainvälinen politiikka

- Roose, Kevin. 2020. "How the Epoch Times Created a Giant Influence Machine." *NY Times*. 24.10.2020. <https://www.nytimes.com/2020/10/24/technology/epoch-times-influence-falun-gong.html>. Haettu 24.1.2022.
- Seppä, Sami-Petteri. 2018. "Elämä Kiinan palomuurin takana." *Ulkoministeriön blogit*. 7.7.2018. <https://blogit.ulkomisterio.fi/kiina/elama-kiinan-palomuurin-takana/>. Haettu 24.1.2022.
- Snyder, Timothy. 2021. "10 Things You Need to Know About the Big Lie That Threatens to Tear Apart Our Democracy." *GEN/Medium*. 13.1.2021. <https://gen.medium.com/the-10-things-you-need-to-know-about-the-big-lie-that-threatens-to-tear-apart-our-democracy-58070db279f3>. Haettu 24.1.2022.
- Sotkasiira, Tiina & Janne Riiheläinen. 2018. "Epädiplomaattista diplomaattista viestintää Venäjän Ison-Britannian suurlähetystön Twitter-tilillä." Teoksessa Melgin Elina & Hannu Nieminen (toim.) *Diplomaattinen viestintä*. Helsinki: ProCom – Viestinnän ammattilaiset ry. 92–106.
- Sutinen, Essi. 2022. "Venäläisiä pelotellaan Ukrainan laboratorioilla ja bioaseilla – HS tutki Venäjän puolustusministeriön näyttämiä asiakirjoja asiantuntijan kanssa." *Helsingin Sanomat*. 28.4.2022. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-200008743612.html>. Haettu 2.9.2022.
- Swanbeck, Sonja. 2021. "How to Understand Iranian Information Operations." *Lawfare*. 19.2.2021. <https://www.lawfareblog.com/how-understand-iranian-information-operations>. Haettu 24.1.2022.
- Timonen, Vilma. 2021. "Venäjä testasi kansainvälisestä internetistä eristäytymistä matkallaan kohti 'suvereenia verkkoa'." *Helsingin Sanomat*. 27.7.2021. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-200008143760.html>. Haettu 24.1.2022.
- Turvallisuuskomitea. 2017. *Kokonaisturvallisuuden sanasto*. Sanastokeskus TSK. <https://turvallisuuksomitea.fi/viestinta/kokonaisturvallisuuden-sanasto/>. Haettu 24.1.2022.
- U.S. Department of the Treasury. 2019. "Treasury Sanctions Iranian Organizations and Individuals Supporting Intelligence and Cyber Targeting of U.S. Persons." *U.S. Department of the Treasury Press Releases*. 13.2.2019. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm611>. Haettu 24.1.2022.
- Valtioneuvosto. 2021. *Valtioneuvoston puolustusselonteko*. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163405>. Haettu 24.1.2022.
- Vériter, Sophie. 2021. "European Democracy and Counter-Disinformation: Toward a New Paradigm?" *Carnegie Europe*. 14.12.2021. <https://carnegieendowment.org/2021/12/14/european-democracy-and-counter-disinformation-toward-new-paradigm-pub-85931>. Haettu 24.1.2022.
- Vesa, Mikko. 2014. "Separatistijohtaja: MH17-lennon matkustajat kuolivat jo ennen nousua." *Iltä-Sanomat*. 19.7.2014. <https://www.is.fi/ulkomaat/art-2000000783870.html>. Haettu 24.1.2022.

13. LOPUKSI - MITÄ SALALIITTOTEORETISOINNILLE SITTEN PITÄISI TEHDÄ?

Niko Pyrhönen & Ari-Elmeri Hyvönen

Tässä kirjassa on valotettu salaliittoteoretisoinnin poliittista merkitystä tarkastelemalla erilaisia kansallisia, kulttuurisia ja historiallisia konteksteja, joissa ihmisten huomiota ja poliittista mielenkiintoa pyritään vangitsemaan salaliittoteoreettisella sisällöllä. Asetimme teoksen tavoitteeksi muun muassa syventää ymmärrystä siitä, millaista julkista keskustelua salaliittoteoretisointi edistää ja millainen vaikutus median muutoksilla on ollut niihin uusiin muotoihin, joita salaliittoväitteillä politikointi on viime vuosina saanut.

Kirjan luvut ovat tarjonneet kokoelman erilaisista tutkimuksellisista lähtökohdista ponnistavia näkökulmia salaliittoteorioiden poliittisiin ulottuvuuksiin sanan monissa merkityksissä. Syytteitä ja väitteitä salaliitoista on esitetty kautta historian. Viime vuosikymmeninä salaliittoteoretisointi on kuitenkin saanut piirteitä, jotka oikeuttavat puheen ”uudesta salaliittoajat- telusta”. Huolella rakennettujen salaliittoteorioiden oheen on noussut taipumus kyynisiin heittoihin ja väitteisiin, joiden ei ole tarkoituskaan olla *uskottavia*. Uudenlaisen salaliittopolitiikoinnin tehtävänä on härnätä poliittista vastustajaa, sekoittaa journalistien toimintaa ja toimia hengennostatuksena tai huumorina omalle ryhmälle. Vastaavaa ilmiötä esiintyy eri maissa, joskin kansalliset erityispiirteet huomioiden, ja siitä on tullut osa myös kansainvälisiä suhteita. Syitä muutokselle on monia, joista tässä teoksessa on nostettu esiin laajat talouden ja politiikan rakenne-

muutokset sekä erityisesti median kehitys viime vuosikymmeninä. Julkisen tilan kaupallistuminen ja yksityistäminen luo tilaa räikeillekin väitteille, samalla kun globaalit sosiaaliset verkostot mahdollistavat kansainvälisistä lähteistä paikallisiin tarpeisiin sopivan materiaalin kuratoinnin sekä tehokkaiden viestintä- ja tulkintapojen soveltamisen.

Olipa ilmiön perimmäisistä syistä mitä mieltä tahansa, olemme myös nähneet millaisia eettisiä ja poliittisia ongelmia salaliittojen kannattamiseen liittyy. Salaliittoteorioita käytetään politiikan välineenä tavalla, joka usein asettuu ristiriitaan demokraattisten arvojen ja käytänteiden kanssa. Siksi on syytä pohtia, millä tavoin salaliittoteorioiden leviämiseen voidaan vaikuttaa. Yksi kirjan keskeinen johtopäätös on, että salaliittoteorioita – tarkoitetaanpa tällä klassisia salaliittoteorioita tai uudenlaista salaliittopolitikointia – ei tule ymmärtää yksinkertaisesti ”virheellisenä tietona”. Tällaiseen sisältöön uskominen tai sen kannattaminen ja jakaminen tuottaa ja heijastelee yhtäältä kannattajien itsensä identiteettiä ja kollektiivisia ideologisia sitoumuksia, ja toisaalta laajempaa julkisen keskustelun dynamiikkaa, jossa journalistisen ja sosiaalisen median alustat pyrkivät sitouttamaan yhä enemmän seuraajia optimoimalla tuottamansa huomion määrän. Tämän vuoksi pelkkä väitteiden osoittaminen vääräksi ei ole riittävä työkalu sen paremmin salaliittoteorioita kuin muutakaan internetissä leviävää virheellistä informaatioita vastaan. Faktantarkastus voi helpottaa todistetun tiedon lähteille pääsemistä, mutta sen ympärille on vaikea luoda tässä teoksessa kuvatun kaltaisia huomiota ja sosiaalista sitoutumista tuottavia mekanismeja.

Salaliittoteoreettisen sisällön negatiivisia vaikutuksia voidaan heikentää niin yksilötasolla kuin julkisen keskustelun rakenteisiin vaikuttamalla. Vaikka yksinkertaisia ratkaisuja ei ole, johtopäätöksenä voidaan todeta, että sama asia, jota salaliittoteoriat osaltaan uhkaavat – demokratia – on myös lääke niiden leviämisen hillitsemiseksi. Koska läpi käsillä olevan teoksen kuvattu julki-

13. Lopuksi – mitä salaliittoteoretisoinnille sitten pitäisi tehdä?

suuden rakennemuutos – erilaisten mediaympäristöjen taipumus ruokkia äärimmäistä sisältöä – on ehkäpä keskeisin salaliittoteoretisoinnin uutta tulemistä taustoittava tekijä, myös vastalääkkeiden etsintä on syytä aloittaa täältä.

Salaliittoteoretisointia on hankala kieltää lailla, ja toisaalta sitä on myös eettisesti ongelmallista ennakkosensuroida ilman läpinäkyvää oikeudellista perustaa. Sen sijaan muutokset internetalustojen oikeudellisessa vastuussa sivustoillaan löytyvästä sisällöstä ovat lupaava kanava äärimmäisintä salaliittoteoreettista sisältöä vastaan taistelussa. Tähän asti alustojen oikeudellista sääntelyä koskevat avaukset ovat kuitenkin keskittyneet ensisijaisesti yksityisyyden suojaan. Julkisen edun ja demokratian nimissä alustojen sääntelyyn olisikin syytä kiinnittää enemmän huomiota julkisen keskustelun ja vastuullisen tiedonvälityksen näkökulmasta. Julkisen keskustelun suojaaminen disinformaatiolta ja perusteettomilta salaliittoväitteiltä edellyttäisi sääntelyä, joka tukisi internetin julkisten tilojen monimuotoisuutta ja turvaisi pääsyn luotettavaan faktatietoon (ks. Dommett ja Verovsek 2021).

Täsmällisimmät, välittömimmät ja nopeimmin toteutettavissa olevat interventiot vaikuttavatkin avautuvan salaliittoteoreettisen sisällön tarjontapuolelle, erityisesti niiden näkyvyyteen puuttumiseen. Mikäli poliittista tahtoa on luotavissa, on mahdollista suitsia näiden sisältöjen jakamista ja näkyvyyttä suurilla sosiaalisen median alustoilla. Tällaiset keinot ovat tehokkaita myös siksi, että salaliittoväitteet kanavoituvat valtavirtaiseen julkisuuteen usein nimenomaan sosiaalisen median välityksellä.

Yksinkertaisia, kaikkien osapuolten kiittelemiä ratkaisuja on kuitenkin turha odottaa. Sen sijaan aihepiiri on poliittisesti tulenarka painesäiliö, jossa eri intressit törmäävät toisiinsa. Itse alustayhtiöiden vastustusta kasvavalle sääntelylle ja vastuulle voidaan pitää todennäköisenä. Facebookin omistava Meta uhkasi vuonna 2022 sulkea palvelun Euroopassa EU:n sääntelyn vuoksi.

Googlen perustaja ja entinen toimitusjohtaja Larry Page on todennut ”vanhojen instituutioiden, kuten lain” olevan liian hitaita kyetäkseen sääntelemään digitaalisia alustoja (Zuboff 2019, 60, 104–105).

Koska sosiaalisen median yhtiöiden koko toimintalogiikka perustuu reaktioiden aikaansaamiselle, niillä ei lähtökohtaisesti ole motivaatiota tehdä reaktioita tehokkaasti tuottavalle sisällölle mitään. Shoshana Zuboffin sanoin niiden toimintaa määrittää ”radikaali välinpitämättömyys” (Zuboff 2019, 509–512). Voidaankin pitää todennäköisenä, että pornografista sisältöä lukuun ottamatta sosiaalisen median alustayhtiöt eivät tule puuttumaan sivustoilla leviävään sisältöön erityisen raskaalla kädellä, ellei lainsäädäntö heitä siihen pakota.

Esimerkiksi YouTuben algoritmi tarjoaa katsojille usein salaliittomaisia väitteitä sisältäviä videoita tai muuta disinformaatiota, sillä tällaiset videot synnyttävät eniten reaktioita, ja sitä kautta mainostuloja (Starr 2020, 80). Vaikka esimerkiksi pandemiaa koskevia salaliittoteoreettisen sisällön näkyvyyttä on saatu jonkin verran rajoitetuksi painostamalla alustajätettä sisällön tarkempaan algoritmiseen suodattamiseen, kehitys on hidasta, etenkin pienemmällä kielialueilla, joiden suodattaminen vaatisi huomattavasti enemmän resursseja kuin yhtiöt haluavat panostaa.

Salaliittoteoreettisen sisällön yleisiä psykologisia ja sosiaalisia vetovoimatekijöitä käsittelevä uusin tutkimus avaa kiehtovia näköaloja ja syventää salaliittoteorioiden kuluttamista koskevaa ymmärrystä. Yleistettävissä olevia selityksiä, saati ratkaisuja, on kuitenkin näköpiirissä sangen vähän, eikä tällaisten yleispätevien selitysten etsiminen välttämättä ole kovin hedelmällistäkään, mikä johtuu pitkälti yleisöjen heterogeenisyydestä, erityisesti koskien mediaympäristöjen kansallisia, kulttuurisia, paikallisia ja aikaan sidottuja erityispiirteitä. Esoteeriseen ”vaihtoehtotietoon” paketoitu salaliittoteoria (edes jokseenkin) demokraattisen oikeusvaltion kontekstissa on monella tapaa erityyppinen

13. Lopuksi – mitä salaliittoteoretisoinnille sitten pitäisi tehdä?

ilmiö kuin autoritaarista regiimiä tukeva salaliittoteoreettinen kertomus vihollisesta, joka soluttautuu pahantahtoisesta naapurimaasta. Usein mainitusta koulutuksesta ja mediakasvatuksesta on epäilemättä jonkin verran apua, etenkin ensin mainitun tyyppisissä tapauksissa. Viimeisimmän vuosikymmenen ajalta onkin saatu lupaavia tutkimustuloksia, joiden mukaan kiistanalaisten, erityistä herkkyyttä vaativien tai vahvasti politisoituneiden aiheiden käsitteleminen eri koulutustasoilla mahdollistaa myös huomattavien hyötyjen saavuttamisen, etenkin demokratiakasvatuksen kannalta (Zembylas 2021, 11).

Kuitenkin jopa pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa on haastavaa luoda populaatiotason koulutus pohja, joka tuottaisi väestötason ”immuniteettia” tulevaisuudessa odottamatta politisoituvista ilmiöistä tuotetulle disinformaatiolle (Astopova et al. 2020). Tämä johtuu siitä, että usein salaliittoteoriat nimenomaan imartelevat yleisöään kehumalla sen ainutlaatuisia ansioita ja tärkeyttä, jonkinlaista syntymäoikeutta, jonka ”jotkut toiset” ovat kaapanneet käyttämällä vallan ja koulutuksen instituutioita oman katalan toimintansa kulissina. Myös tämän kirjan johdannossa läpikäytyjen tilastollisten aineistojen valossa näyttää siltä, että esimerkiksi koulutustason parantaminen ei itsessään toimi tehokkaana pidäkkeenä salaliittouskomusten kannattamiselle, etenkin silloin kun omaksuttavaksi tarjotut väittämät koskevat ensisijaisesti moraalista eikä tiedollista ulottuvuutta.

Koulutukseen perustuvat ratkaisut ovat lisäksi hyvin erilaisia toteuttaa eri paikoissa, sillä salaliittoteorioiden vetovoima, näkyvyys ja valta, sekä koulutuksellinen lähtötaso vaihtelevat huomattavasti eri maiden välillä. Tilanne Yhdysvalloissa poikkeaa siis ratkaisevasti Pohjoismaista, minkä lisäksi esimerkiksi Unkarissa ja Kiinassa salaliittoteoretisoinnilla on omanlaisensa asema, joka kytkeytyy niiden (lähi)historiaan ja autoritaarisen hallinnon kykyyn kontrolloida mediatilaa (ks. Kalliuksen ja Sopasen luvut tässä kirjassa). Myös maiden sisällä saattaa ilmetä ryhmäkohtai-

sia eroja. Yhdysvalloissa afroamerikkalaisten keskuudessa salaliittoteorioilla on perinteisesti ollut suurta kannatusta, mitä voidaan selittää sorron kokemuksella sinänsä ja erityisesti terveydenhuollon rasistisilla epäonnistumisilla. Esimerkiksi vuosina 1932–1972 toteutetussa Tuskegee-tutkimuksessa kokeeseen osallistuneiden afroamerikkalaisten miesten kuppa jätettiin tarkoituksella hoitamatta. Tällaiset tapaukset ovat ruokkineet perusteltua epäluuloa terveysterviranomaisia kohtaan, mikä puolestaan läikkyi esimerkiksi rokotevastaisuudeksi. Toisaalta viimeaikaisissa kyselytutkimuksissa etnisten ryhmien väliset erot eivät ole systemaattisia, ja esimerkiksi maailmanjärjestyssalaliittoteorioiden ja ilmastonmuutosta koskevien salaliittoteorioiden kannatus on suurempaa valkoihoisten keskuudessa (Hellinger 2019, 12–16).

Yksilö- ja paikallisyhteisötasolla salaliittoteorioiden kannatukseen ja esimerkiksi rokotevastaisuuteen voidaan tutkimusten mukaan vaikuttaa eräänlaisella kepin ja porkkanan yhdistelmällä. Yhtäältä yhteisötasolla tehtävä kampanjointi ja tiedon jakaminen auttaa ihmisiä turvautumaan luotettaviin tietolähteisiin. Toisaalta sosiaalisella häpäisyllä – niin ikävältä kuin se kuulostaakin – on myös todettu tietyissä tilanteissa olevan positiivisia vaikutuksia (Cassam 2019, 123). Yhteisöllinen paine saattaa auttaa sellaisia ihmisiä, jotka eivät ole pudonneet kaninkoloon, vaan tutkailevat salaliittoteoreettista maailmaa sen reunoilta käsin, muodostaamaan maailmankuvansa muiden kuin salaliittoteoreettisten lähteiden pohjalta. Riskinä tässä lähestymistavassa tosin vaikuttaa olevan se, että vahvan ”herätyksen” jo kokeneet eristyvät yhteisöstä entisestään.

Lopulta ehkäpä kaikkein keskeisin salaliittoteoreettisen ajattelun haitallisten piirteiden leviämistä ennaltaehkäisevä tekijä on poliittinen ja yhteiskunnallinen järjestelmä. Alueella kuin alueella salaliittoteorioiden suhteellista yleisyyttä voidaan selittää poliittisten järjestelmien avulla (ks. Gray 2010). Esimerkiksi sillä, kuinka hyvin kansalaiset voivat luottaa poliittisen ja taloudellisen

13. Lopuksi – mitä salaliittoteoreetisoinnille sitten pitäisi tehdä?

eliitin tekevän koko järjestelmän kannalta edullisia päätöksiä, on suora suhde siihen, kuinka uskottavilta salaliittoteoreettiset väitteet kuulostavat.

Kysyttäessä mikä saa ihmiset *kannattamaan* salaliittoteorioita (uskoen tai uskomatta niihin), taustamuuttujina esiin nousevat toistuvasti demokraattisten rakenteiden ja yhteiskunnallisen luottamuksen merkitys sekä yhteiskunnallisen valvutuneisuuden nuorella iällä rakentuva pohja tai sen puute. Mitä korkeampaa niin kutsuttu yleistynyt luottamus yhteiskunnan toimivuuteen ja kansalaisten poliittinen lukutaito on, sitä alhaisempaa on salaliittoväitteiden kannatus. Keskeisimmät pitkän aikavälin lähestymistavat vaikuttaisivat koskevan salaliittoteoreettisten sisältöjen kulutusta ja kysyntää ennaltaehkäiseviä toimia. Tällaiset ratkaisut koostuvat suurelta osin samoista elementeistä kuin monen muunkin poliittisen ja yhteiskunnallisen ongelman ratkaisut. Keskeistä on demokraattiseen järjestelmän kehittäminen, yksilöiden vaikutusmahdollisuuksien parantaminen sekä yleisen yhteiskunnallisen luottamuksen kasvattaminen. Luottamusta voidaan pitää eräänlaisena yhteiskunnallisena liimana ja öljynä: se pitää yhteisön koossa (erityisesti kriisien aikaan) ja sujuvoittaa niiden toimintaa (Aarnio et al. 2017, 48). Pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa on perinteisesti pärjätty luottamuksen osalta kansainvälisissä vertailuissa erinomaisesti. Kun yhteiskunnallinen eriarvoisuus on vähäistä ja viranomaistoiminta jokseenkin läpinäkyvää, houkutus etsiä tapahtumille ”vaihtoehtoisia selityksiä” pienenee (Kouvo 2011, 30–31; Wass & Grönlund 2016, 29, 35).

Keskeisenä salaliittoteorioiden ja muun disinformaation vetovoimaa heikentävänä tekijänä voidaan pitää myös aidosti moniäänistä julkista keskustelua. Poliittisten päätösten esittäminen teknisinä ratkaisuinä saattaa vaikuttaa yksittäisten poliitikkojen näkökulmasta hyvältä tavalta perustella tehtyjä valintoja. Pitkällä aikavälillä tällaisella erimielisyyksien tukahduttamisella on kuitenkin demokratiaa ja luottamusta murentava vaikutus. Esi-

merkiksi ilmastokysymysten kohdalla onkin tärkeää, että luotettavaan tieteelliseen tietoon nojaavat puolueet ja muut toimijat kykenevät esittämään aidosti erilaisia poliittisia vaihtoehtoja. Mikäli tieto- ja faktapohjaisessa keskustelussa on tarjolla riittävästi ideologista moninaisuutta, vähenee tarve etsiä vaihtoehtoja salaliittoselityksistä ja -väitteistä.

***

Koska teoksen tarkoituksena on ollut valottaa salaliittoteorioiden politiikkaa nimenomaan yhteiskuntatieteellisen ja humanistisen tutkimuksen näkökulmasta, sallittakoon myös muutama kriittinen huomio näiden tieteenalojen kyvystä analysoida salaliittoteorioihin liittyviä ongelmia. Kaksikymmentä vuotta sitten kirjoitetussa artikkelissaan ”Why Has Critique Run out of Steam?” (”Miksi kritiikiltä on loppunut puhti?”) filosofi ja tieteesosioologi Bruno Latour (2004) totesi salaliittoteorioiden ja ”popularisoidun yhteiskuntakritiikin” muistuttavan perusrakenteeltaan tosiaan. Molemmissa aloitetaan epäilemällä kaikkea yleisesti uskottua ja edetään selittämään yleisiä uskomuksia joillakin perustavanlaatuisemmilla faktoilla, joihin vain kriitikolla – tai salaliittoteoretikolla – on pääsy. Kritiikin tehtävä on ravistaa naiivia uskoa objektiivisiin tosiasioihin osoittamalla niiden olevan vain valtasuhteiden tuotetta. Samalla tavoin salaliittoteoretikot pitävät tavallisten ihmisten – ”lampaiden” – uskoa tieteen ja viranomaisten objektiivisiin faktoihin naivina harhaluulona.

Tietenkään kriittinen tutkimus ja salaliittoteoretisointi eivät ole *sama* asia. Akateemiset tutkijat pidättäytyvät yleensä sen osoittamisessa, että asiat ovat monimutkaisempia ja lähempänä yhteiskunnallisia valtasuhteita kuin julkisessa keskustelussa oletetaan. Viittauksia ”vaihtoehtoihin faktoihin”, tieteellisesti epäluotettavaan lähteisiin, saati maailmanhallintamyytteihin on näistä kirjoituksista yleensä turha etsiä. Latour itse tuli tunnetuksi tut-

13. Lopuksi – mitä salaliittoteoretisoinnille sitten pitäisi tehdä?

kimuksistaan siitä, millaisten *sosiaalisten* neuvotteluprosessien seurauksena tieteelliset löydökset saavat ”faktan” aseman. Hänen tarkoituksenaan ei kuitenkaan ollut ”paeta faktoja, vaan päästä lähemmäksi niitä” (ibid., 231). Latour ei siis kritisoi kritiikkiä ”ulkoapäin”, vaan liikkeen sisältä. ”Totta kai salaliittoteoriat ovat meidän argumenttiemme absurdeja epämuodostumia”, hän toteaa. ”[M]utta kuten epävakaa raja-alueen yli väärälle osapuolelle salakuljetetut aseet, ne ovat silti meidän aseitamme” (ibid., 230).

Sellainen yhteiskuntatieteellinen tutkimus, jossa pääpaino on yksinomaan faktojen sosiaalisessa rakentumisessa ja siihen liittyvissä valtasuhteissa on edelleen relevanttia, mutta kriittisen tutkimuksen valtavirtana se alkaa yhä enemmän vaikuttaa olevan irti todellisuudesta, kykenemätön puhumaan niistä ongelmista, jotka ovat keskeisiä viime vuosien ja tulevaisuuden poliittiselle keskustelulle ja päätöksenteolle. Jo muutama vuosi ennen Latouria feministinen kirjallisuudentutkija Eve Kosofsky Sedgwick nosti esiin vastaavia ongelmia yhteiskuntakritiikissä, joka hänen mukaansa oli keksinyt oman muotonsa ”vainoharhaisesta tyylistä”. Vaikka kaikkea epäilevälle, perusotteeltaan ääripessimistiselle kritiikille on aina paikkansa, Sedgwick ja Latour tahoillaan huomattavat sen saaneen niin valtavirtaisen aseman, että se haittaa tutkimuksen monimuotoisuutta. Kritiikin ”geenipooli” ohenee tavalla, jonka myötä se ei enää kykene reagoimaan muutoksiin ympäristössään (Sedgwick 2003 [alkup.1997], 144). Onkin syytä kysyä Latourin tavoin:

Mitä jos automaattisesti valtaan, yhteiskuntaan, diskursseihin turvautuvat selitykset ovat hyötynsä puolesta aikansa eläneitä, ja rapistuneet siihen pisteeseen, että ne ruokkivat kaikkein herkkäuskoisinta kritiikkiä? (ibid., 229–230)

Erityisesti salaliittoteorioiden tarkasteluun tällainen käsitteellinen työvälineistö ei yksin sovellu. Kun koronapandemia alkoi,

eräs viime vuosikymmenten näkyvimmistä kriittisen teorian edustajista, italialainen filosofi Giorgio Agamben (2020) esitti analyysin, jonka mukaan epidemia oli ”keksitty”, jotta valtiot voisivat tiukentaa otettaan ihmiselämän jokaisen ulottuvuuden hallinnoimiseksi. Mikä lopulta erottaa tällaisen kritiikin salaliittoteorioista? Olisiko kriittisen tutkimuksen aika viimein, kahden vuosikymmenen viiveellä tarttua Latourin ja Sedgwickin haasteeseen ja päivittää lähestymistapaansa? Kehittää työkaluja, joiden tehtävänä ei ole vain purkaa, vaan Sedgwickin (2003) vertausta käyttäen myös korjata?

Yhteiskuntatieteiden ja demokratiateorian suhde myös esimerkiksi asiantuntijatietoon on ollut usein hieman yksiulotteinen: ne ovat keskittyneet ennen kaikkea niihin tapoihin, joilla asiantuntijuus kaventaa demokratian tilaa toimia. Jatkossa onkin syytä tarkastella myös tapoja, joilla asiantuntijuutta voidaan hyödyntää politiikassa siten, että se tukee ja vahvistaa demokraattista mielipiteiden vaihtoa ja tarjoaa mielekkäämpiä vaihtoehtoja villeimmille salaliittoteoreettisille väittämille. Mitä syvemmälle uimme nihin vesiin, jossa politiikan asialistaa määrittävät ilmastoon, energiaan ja resursseihin kytkeytyvät kysymykset, sitä keskeisemmäksi tämä vaatimus tulee. Emme ehdota paluuta naïviin faktauskoon, mutta ehkäpä yhteiskunnallisen ja humanistisen tutkimuksen – siinä missä mediatoimijoiden ja poliitikkojenkin – on syytä pohtia niitä tapoja, joilla se voi omalta osaltaan vahvistaa kansalaisten kykyä nähdä toisensa osallisina samassa maailmasta. Vain tällaisen jaetun maailmaan taustaa vasten moniääninen, aidosti demokraattinen erimielisyys tulee mahdolliseksi.

13. Lopuksi – mitä salaliittoteoretisoinnille sitten pitäisi tehdä?

LÄHTEET

- Aarnio, A.-R., H. Ala-Lahti, E.-K. Elonen, L. Hakanpää, S. Ilkka, V. Järvenreuna, P. Kantola, S. Lehtinen, L. Tiihonen, J. Sipilinen, A. Tiihonen, E. Kestilä-Kekkonen & M. Bäck. 2017. "Lukiolaiset luottavat lujemmin. Lukiolaisten ja ammattikoululaisten poliittinen luottamus Tampereella". *Kosmopolis*, 47 (3–4), 31–52.
- Agamben, Giorgio. 2020. "L'invenzione di un'epidemia". *Quodlibet* 26.2.2020. <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia>
- Astapova, Anastasiya, Eirikur Bergmann, Asbjørn Dyrendal ja Annika Rabo. 2020. *Conspiracy Theories and the Nordic Countries*. New York: Routledge.
- Cassam, Quassim. 2019. *Conspiracy Theories*. Cambridge: Polity Press.
- Dommett, Katharine ja Peter J. Verovšek. 2021. "Promoting Democracy in the Digital Public Sphere: Applying Theoretical Ideals to Online Political Communication". *Javnost – The Public* 28(4), 358–374. DOI: 10.1080/13183222.2021.1955206.
- Gray, Matthew. 2010. *Conspiracy Theories in the Arab World. Sources and Politics*. London: Routledge.
- Hellinger, Daniel C. 2019. *Conspiracies and Conspiracy Theories in the Age of Trump*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Kouvo, A. 2011. "The sources of generalized trust and institutional confidence in Europe". *Research on Finnish Society*, 4, 29–40.
- Latour, Bruno. 2004. "Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern". *Critical Inquiry* 30 (Winter 2004).
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 2003. "Paranoid Reading and Reparative Reading, or, You're So Paranoid, You Probably Think This Essay Is About You". Teoksessa *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press.
- Starr, Paul. 2020. "The Flooded Zone: How We Became More Vulnerable to Disinformation in the Digital Era". Teoksessa W.Lance Bennett ja Steven Livingston (toim.), *The Disinformation Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wass, H & K. Grönlund. 2016. "Johdanto: Yhdenvertaisuus ja poliittisen osallistumisen eriytyminen". Teoksessa Grönlund, K. & H. Wass (toim.) *Poliittisen osallistumisen eriytyminen. Eduskuntavaalitutkimus 2015*. Oikeusministeriö: Selvityksiä ja ohjeita, 28/2016.
- Zembylas, Michalinos. 2021. "Moving beyond debunking conspiracy theories from a narrow epistemic lens: ethical and political implications for education." *Pedagogy, Culture & Society*, 1–16 (pre-print). <https://doi.org/10.1080/14681366.2021.1948911>.
- Zuboff, S. 2019. *The age of surveillance capitalism*. New York: Public Affairs.